Nazlı'nın Defteri

OSMAN HAMDİ BEY'İN ÇEVRESİ | OSMAN HAMDİ BEY'S CIRCLE

Nazli's Guestbook

EDHEM ELDEM

homerkitabevi

KOÇ ÜNİVERSİTESİ
ANADOLU MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA MERKEZİ

Nazlı'nın Defteri
Nazlı's Guestbook

Osman Hamdi Bey'in Çevresi | Osman Hamdi Bey's Circle

in memory of

Cenan Sarç (1913-2012)

hatırasına

ISBN: 978-9944-483-58-2

Nazlı'nın Defteri | Nazlı's Guestbook
Osman Hamdi Bey'in Çevresi | Osman Hamdi Bey's Circle

Edhem Eldem

Tasarım | Book Design by
Sinan Turan

Fotoğraf | Photography by
Murat Akar

Ofset Hazırlık | Prepared by
Homer Kitabevi

Baskı ve Cilt | Printed by
Altan Basım San ve Tic. Ltd.
100. Yıl Mah. Matbacılar Sitesi, No: 222/A,
Bağcılar/İstanbul
Sertifika No.: 11968

1. Basım, Nisan 2014 | First Published 2014

© Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Sertifika No. | Certificate No.: 16972

Tüm metin ve fotoğrafların yayım hakkı saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında metin ve görsel malzeme yazarların ya da yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz ve kullanılamaz.

All rights reserved. No part of this book may be used or reproduced in any manner without written permission from the authors or the publisher except in the context of reviews.

Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Yeni Çarşı Caddesi, No: 12/A, Galatasaray
34433, Beyoğlu/İstanbul

Tel: (0212) 249 59 02 - 292 42 79
Faks: (0212) 251 39 62
e-mail: homer@homerbooks.com
www.homerbooks.com

Nazlı'nın Defteri
Nazlı's Guestbook

Osman Hamdi Bey'in Çevresi | Osman Hamdi Bey's Circle

Edhem Eldem

homerkitabevi

KOÇ
ÜNİVERSİTESİ
ANADOLU MEDENİYETLERİ
ARAŞTIRMA MERKEZİ

Bu kitap, 30 Nisan - 10 Temmuz 2014 tarihleri arasında Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi'nde açılan "*Nazlı'nın Defteri, Osman Hamdi Bey'in Çevresi*" sergisi kapsamında yayımlanmıştır.

This book is published within the framework of the exhibition "*Nazlı's Guestbook, Osman Hamdi Bey's Circle*" held at Koç University's Research Center for Anatolian Civilizations between 30 April - 10 July 2014.

Nazlı'nın Defteri
Osman Hamdi Bey'in Çevresi
Nazlı's Guestbook
Osman Hamdi Bey's Circle

Küratör | Curator
Edhem Eldem

Proje Koordinasyon | Project Coordination
Buket Coşkuner
Şeyda Çetin
Ebru Esra Satıcı

Sergi Tasarımı | Exhibition Design
PATTU, www.pattu.net
Cem Kozar, Işıl Ünal

Yardımcılar | Assistants
Ilgın Külekçi, Elena Malara

3D Modelleme | 3D Modelling
PATTU

Hareketli Görseller | Motion Graphics
Hürcan Emre Yılmazer

Ses kayıt | Sound Recording
Mine Erkaya

Keman | Violin
Cecilia Varadi

Yazılım | Programming
Ram İstanbul
Enes Konuk, Emre Koç, Asena Aksayım

Sergi Prodüksiyon | Exhibition Production
Işıngör Mimarlık
Fuar Led
Zafer Cam

Baskı | Print
Tuna Dijital

Fotoğraf | Photography
Murat Akar

Sergi Kataloğu | Exhibition Catalogue
Homer Kitabevi

İçindekiler | Contents

Teşekkür | Acknowledgements . . . 6 | 7
Giriş | Introduction . . . 10 | 11
Eskihisar . . . 20
Münih | Munich . . . 26
Paris . . . 30
Nazlı Hamdi/Esad/d'Halloy . . . 36
Edhem Hamdi [Eldem] . . . 50
Marie Palyart/Hamdi . . . 60
Michele Virgilio . . . 70
Said & Ârif . . . 76
Leopold Messerschmidt . . . 80
Otto Puchstein . . . 86
Gertrude Margaret Lowthian Bell . . . 94
Alexander Christian Leopold Conze . . . 104
Theodor Wiegand & Marie von Siemens-Wiegand . . . 116
? . . . 130
Stanislas-Louis Bernier . . . 134
Victor du Bled . . . 142
Friedrich Sarre & Maria Humann-Sarre . . . 152
? . . . 162
Pierre Mille . . . 166
Nigâr binti Osman . . . 172
Hermann Volrath Hilprecht . . . 178
Ahmed İhsan [Tokgöz] . . . 186
Kâmran Münir/Edhem [Eldem] . . . 204
Max Kemmerich, Mathilde Kemmerich, Dr. Max (Philipp Albert) Kemmerich . . . 216
Rupprecht Maria Luitpold Ferdinand von Wittelsbach . . . 232
Arnold Freiherr von Solemacher-Antweiler & Marie-Luise von Solemacher-Antweiler . . . 240
Salomon Reinach . . . 254
Eugène d'Eichthal . . . 268
Ernest Bordes & Jeanne E. Bordes . . . 274
Hortense Faisans . . . 286

Kaynakça | Sources . . . 290
Dizin | Index . . . 296 | 297

Teşekkür

Bu sergi ve kitabın gerçekleştirilmesinde kendimi borçlu hissettiğim ve içtenlikle teşekkür etmek istediğim kişi ve kurumların adedi, birkaçını unutmamı garantileyecek derecede çoktur. Bu tür riskleri asgariye indirmek için tek çare mümkün mertebe metodik ve sistematik bir şekilde hareket etmektir.

Her şeyden önce tekrarlamam gereken, Nazlı Hamdi'nin kızı Cenan Sarç'a olan sonsuz minnettarlığımdır. Başta defterin kendisi olmak üzere sergi ve kitapta kullanmış olduğum özgün malzemenin neredeyse tamamını bana veren odur. Bu konudaki en büyük üzüntüm, bu projeyi görememiş olmasıdır. İki sene önce kaybettiğimiz ve hâlâ yokluğunu şiddetle hissettiğimiz Cenan Sarç'a bu çalışmayı ithaf ederek teselliden çok minnet borcumu ifade etmenin ve onu bir kez daha sevgiyle anmanın bir yolunu aradım.

Cenan Sarç'ın oğlu ve gelini Faruk ve Zerrin Sarç her zamanki desteklerini esirgemeyerek özgün malzeme katkısında bulundular. Keza, Ömer M. Koç ve Bahattin Öztuncay sayesinde Osman Hamdi'nin bahçesinde çekilmiş çok hoş bir fotoğrafını kullanmak mümkün oldu.

Arkeolojinin bu denli baskın olduğu bir çevrede Alman boyutunun özellikle önem kazanmasına şaşırmamak gerekir. Bu yüzdendir ki bazı Alman kurumlarının ve meslektaşlarımın bu projeye çok büyük katkıları oldu. Bunların başında Alman Arkeoloji Enstitüsü gelmektedir. Enstitü'nün Berlin'deki başkanlığına ve merkezi arşivine, mütemadi taleplerime her zamanki olumluluğuyla cevap veren Uta Dirschedl'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Enstitü'nün İstanbul şubesi de aynı etkinlikle birçok eksiğimi tamamlamama imkân sağladı; bu konuda her projede bana yardımcı olmayı adet edinmiş olan Felix Pirson, Anja Slawisch, Andreas Schachner ve Nurhan Özgenler'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Friedrich Sarre ile ilgili ihtiyacım olan belgeleri Berlin'de İslam Sanatı Müzesi'nden temin etmemi sağlayan Jens Kröger'e ayrıca bu şahsiyetle ilgili engin bilgilerini benimle paylaştığı için minnettarım. Alexander Conze fotoğrafını ise Berlin'de Antikensammlung Arşivinden sağlayabildim; buna imkân veren Ralf Grüßinger'e çok teşekkür ederim. Nihayet, Marie Wiegand'ın bir fotoğrafıyla ilgili yardımlarını esirgemeyen Brandenburg Teknik Üniversitesi'nden Klaus Rheidt'a da şükran borçluyum.

Newcastle Üniversitesi'nde bulunan zengin Gertrude Bell arşivinden defalarca istifade etmiş biri olarak bu projede de bu kurumdan üç adet çok ilginç görüntüyü kullanabilmiş olmak beni mutlu etti. Bu konudaki yardımlarından dolayı Vasiliki Manolopoulou'ya özellikle teşekkürü borç bilirim. Keza, Osman Hamdi'nin meşhur Nippur tablosuyla Hilprecht'in fotoğrafını kullanmama izin veren Pennsylvania Üniversitesi Müzesi'ne ve bunu mümkün kılan Robert Ousterhout ile Alessandro Pezzati'ye en içten teşekkürler. Nazlı'nın 11 yaşındaki portresinin görüntüsünü sağlayan Pera Müzesi ve Suna İnan Kıraç Vakfı ile Özalp Birol'a özellikle teşekkür ederim. *Servet-i Fünun* dergisinden bazı görüntüleri sağlayan Beyazıt Devlet Kütüphanesine ayrıca teşekkür ederim. Benzer şekilde, Şair Nigâr Hanım üzerine yaptığı çalışmalarda kullanmış olduğu bazı görüntüleri benimle paylaşmayı kabul etmiş olan Karadeniz Teknik Üniversitesi'nden Nazan Bekiroğlu'na ve bu teması mümkün kılan Timaş Yayınlarından Adem Koçal'a minnettarım. Osman Hamdi'yle dolaylı da olsa ilgili bir projeyi İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin desteği olmadan yapmak imkânsızdır. Müzeye ve şahsen Zeynep Kızıltan, Havva Koç, Asuman Denker ve Üzeyir Altekin'e desteklerinen dolayı şükranlarımı sunarım. Nihayet, Ahmed İhsan ile Nigâr binti Osman'ın bazı orijinal kitaplarını sağlamış olan kendi kurumuma, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesine ve müdürü Hatice Ün'e çok teşekkür ederim.

Bu projenin kendinden menkul çeşitliliğinin neticesi olarak bazı kişiler hakkındaki araştırmalar hiç beklenmedik şekillerde dallanıp budaklanarak, son derecede ilginç bir belge avına dönüştü. Her defasında da İstanbul'dan böyle bir talebin geldiğine haklı olarak şaşıran ama o derecede de büyük bir

Acknowledgements

The number of persons and institutions to whom I owe so much for the realization of this project and whom I sincerely wish to thank is high enough to guarantee that I should forget some. The only way to minimize this risk is to proceed in as methodical and systematic a way as possible.

I need to reiterate here my endless gratitude towards the late Cenan Sarç, Nazlı Hamdi's daughter. She is the one who gave me practically all the original material used in this project, including the guestbook itself. My greatest sadness is that she should not be able to view the result. By dedicating this work to her, rather than a consolation for the grief that still prevails two years after her departure, I have sought a way of expressing my gratitude and of remembering her once again with great fondness.

Cenan Sarç's son Faruk Sarç and his wife Zerrin have again offered their help and support by providing some of the original documents. Likewise, I owe it to Ömer M. Koç and Bahattin Öztuncay to have been able to use a charning photograph of Osman Hamdi in his garden.

Not surprisingly, the predominance of archaeologists among this circle is reflected in a heavy German presence. As a consequence, the project has greatly benefited from contributions by German colleagues and institutions, starting with the German Archaeological Institute. I am thankful to the presidency and to the central archives of the Institute, and particularly to Uta Dirschedl, for having responded so patiently and positively to my many requests. The Istanbul branch has likely filled most of the gaps in my documentation; I owe this to the habitual kindness and efficiency of Felix Pirson, Anja Slawisch, Andreas Schachner and Nurhan Özgener. I am grateful to Jens Kröger for helping me obtain documents on the Sarres from the Islamic Art Museum of Berlin, but also for having offered his expertise on this subject he is so familiar with. I owe the Alexander Conze portrait to the Antikensammlung Archives in Berlin, and to the precious help provided by Ralf Grüßinger, of this prestigious institution. Finally, I wish to thank Klaus Rheidt from the Brandenburg Technical University for his support regarding a photograph of Marie Wiegand.

I had had several occasions of tapping the fascinating resources of the Gertrude Bell Archive at Newcastle University; I have had the pleasure this time of using there very interesting views from this wonderful collection, thanks to the help of Vasiliki Manolopoulou. Likewise, I have obtained reproductions of Hilprecht's portrait and of the now famous painting by Osman Hamdi of the Nippur excavations from the University of Pennsylvania Museum, thanks to Robert Ousterhout's and Alessandro Pezzati's kind mediation. I am also greatly indebted to the Pera Museum, to the Suna İnan Kıraç Foundation, and to Özalp Birol for having let me use Nazlı's portrait at age 11. The Beyazıt State Library has provided reproductions from *Servet-i Fünun* magazine; and I owe it to Nazan Bekiroğlu from Karadeniz Teknik Üniversitesi and Adem Koçal from Timaş Editions to have been able to reproduce certains portraits of Nigâr binti Osman. It seems impossible to realize a project even indirectly related to Osman Hamdi without the support of the Istanbul Archaeological Museums. I wish to express my gratitude to the Museum and particularly to Zeynep Kızıltan, Havva Koç, Asuman Denker and Üzeyir Altekin for their precious help. Finally, I must thank my home institution and more particularly Boğaziçi University Library and its director, Hatice Ün, for providing a number of original publications.

As an inevitable consequence of this projects rather composite nature, my research on some individuals has taken totally unexpected turns, developing into a fascinatingly odd document hunt. On each such occasion, I have found myself in touch with people and institutions whose surprise at being contacted from Istanbul was second only to their eagerness to contribute to the project. In Max

yardımseverlikle projeye katkıda bulunmaya çalışan kişi ve kuruluşlarla temasa girmiş oldum. Max Kemmerich örneğinde bu kişinin tam olarak kim olduğunu ve özellikle de aynı adı taşıyan oğlundan ayırmayı becerebildiysem, bunu flickr.com sitesine bambaşka nedenlerle aynı kişinin çok ilginç bir kartpostalını koymuş olan Teksas'tan Joe Robinson'a borçluyum. Benzer şekilde, bir türlü kimliklerinden emin olamadığım von Solemacher çiftiyle ilgili şüphelerimi sonunda izale edebildiysem, bunu Burg Namedy şatosunun işletmecisi olan Monika Dressel ile aynı şatonun sahibesi olan Prenses Heide von Hohenzollern'e borçluyum. Sayelerinde defterde yer alan en ilginç simalardan birini ortaya çıkarmak mümkün oldu. Nihayet, gene çok benzer bir süreçle, Ernest ve Jeanne Bordes'un izini sürerken araştırmalarım beni Jeanne'ın genç kızlığında oturduğu Orion malikânesine kadar –sanal âlemde– götürdü. Çiftin bir türlü görüntülerini bulamazken, Pau Üniversitesi'nden Philippe Chareyre sayesinde bir taraftan malikânenin şimdiki sahipleri Elke Jeanrond-Premauer ve Tobias Premauer ile işletmecisi Sarah Helm'e, diğer taraftan da çiftin torunu Chantal Bordes'a ulaşarak bu boşluğu son derecede ilginç malzemeyle doldurabildim. Her defasında internet sayesinde dünyanın ne kadar küçüldüğünü görmenin ötesinde, bütün bu insanların sorularıma ve taleplerime bu kadar etkin ve istekli bir şekilde cevap vermelerinden dolayı kendimi çok şanslı addediyorum.

Malzeme temininden bağımsız olarak ehliyet ve kabiliyetimin yetersiz olduğu birçok konuda akademik çevremden dost ve meslektaşlarım her zamanki gibi imdadıma yetiştiler. Prens Rupprecht'in okunmaz *Sütterlin* imzasının çözümünü Irena Fliter'e borçluyum. Ne var ki Almanca konusunda cehaletim Bavyera aristokratlarının *Sütterlin* kullanımıyla sınırlı olmadığından dostlarım Münih Üniversitesi'nden Christoph Neumann ile Boğaziçi Üniversitesi'nden Aslı Özyar'dan mütemadi bir şekilde yardım taleplerinde bulundum. Almancadan daha da vahim olan çivi yazısı konusunda ise bu işin en yetkili kişilerin desteğine nail oldum: Columbia Üniversitesi'nden dostlarım Marc Van De Mieroop ile Zainab Bahrani tereddüt etmeden ve sabırla sorularıma cevap vererek defterdeki iki yazıyı açıklığa kavuşturdular. Nihayet, on dokuzuncu yüzyıl erkânının mevcut olduğu her projemde olduğu gibi dostum ve meslektaşım Sinan Kuneralp'ı ayaklı arşiv ve ansiklopedi olarak kullandım.

Projenin arkasında yer alan bütün bu desteklere olan teşekkürlerimi ifade ettikten sonra, sürecin gerçekleşmesine imkân veren kişi ve kuruluşları zikretmek isterim. Serginin tasarımını üstlenen Pattu'dan Cem Kozar ve Işıl Ünal ile çalışmak zevkli olduğu kadar güven verici bir tecrübeydi. Sürecin başından beri derdimi dinledikleri kadar özgün fikir ve çözümler önermeleri sayesindedir ki bu kadar kısa bir zamanda bu işin altından kalkılabildi. Sergi ise alacağı beğeniyi esas itibariyle Nazlı Hamdi'ye ve onlara borçlu olacaktır. Bunun çok benzeri bir süreç bu kitap için söz konusu olmuştur. Homer Yayınlarından Tolga Ölmezses ilk andan itibaren olumlu ve yapıcı bir tutumla projenin bu boyutunu rayına sokmuştur; kitabın üretimini fiilen üstlenen Sinan Turan'a ise ayrıca teşekkür etmek isterim: Bu denli karmaşık bir süreçte metodik, sistematik ve sakin biriyle çalışabilmek gerçek bir imtiyazdır. Projenin tümünün tekliften kabule, kabulden tasarlamaya, tasarlamadan gerçekleştirmeye kadar olan çetrefilli süreçte Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi'ne ne kadar teşekkür etsem azdır. Burada kurumsal bir varlığın ağırlığının söz konusu olduğuna şüphe yoksa da, şahsi katkılar benim için her zaman özellikle kıymetlidir: Scott Redford, Buket Coşkuner, Şeyda Çetin, Ebru Esra Satıcı ve Özge Ertem bu işi mümkün kılmış olan ve bunun da ötesinde zevkli bir tecrübe haline getirmiş olan kişilerdir. Hepsine içtenlikle teşekkür ederim. Nihayet, sergi ve kitap için bütün obje ve belgeleri mükemmelen fotoğraflayan Murat Akar'ı zikretmek isterim.

Âdettendir, en sona en yakınlar bırakılır. Sedef ve Simin ister istemez yıllardır bu projenin içindeler. Kendilerine tabii ki sonsuz teşekkür borçluyum, fakat asıl mesele şudur ki, Cenan Sarç'ı benimle birlikte tanımış iki kişi olarak bu projenin aslında benim için ne demek olduğunu bilen ve aynı hisleri paylaşan bir tek onlardır.

Kemmerich's very particular case, if I have eventually been able to identify the man and, most of all, to tell him apart from his son who bore the same name, I owe it to Joe Robinson, from Texas, who had posted on flickr.com a very interesting postcard from Kemmerich, for totally different reasons. In somewhat similar fashion, I have finally been able to disperse my doubts about the identity of the von Solemachers thanks to the precious help of Monika Dressel, manager of Burg Namedy, and to Princess Heide von Hohenzollern, owner of the same mansion. It is thanks to them that one of the most eccentric characters in the guestbook has been brought to light. Finally, again in the same vein, my quest for information on Ernest and Jeanne Bordes having carried me –virtually– as far as Orion, where Jeanne had lived as a young girl, I was able to obtain a profusion of material thanks to Philippe Chareyre, of Pau University, who directed me toward, on the one hand, the château's present owners, Elke Jeanrond-Premauer and Tobias Premauer, and the manager Sarah Helm, and on the other, the couple's granddaughter, Chantal Bordes. Beyond the realization that the World Wide Web does reduce the world to highly manageable proportions, I consider myself to have been extremely lucky to obtain such generous help from all these individuals.

Apart from the material side of documentation, I have once again been rescued by friends and colleagues from academic circles from my utter ignorance in some matters and domains. Irena Fliter has been kind enough to decipher Prince Rupprecht's –to me– illegible *Sütterlin* signature. Yet as my ignorance of German goes way beyond the use of *Sütterlin* by Bavarian aristocrats, I have constantly had to resort to the kindness of my friends Christoph Neumann, from Munich University, and Aslı Özyar, from Boğaziçi University. As to cuneiform, with which I am even less familiar than with German, I was helped by the very best, my friends Marc Van De Mieroop and Zainab Bahrani, from Columbia University, who patiently deciphered for me the two inscriptions in this script. Finally, as I always do when I am working on nineteenth-century elites, I used my friend and colleague Sinan Kuneralp as a living encyclopedia.

Once I have expressed all my gratitude for the help and support I have received for the invisible part of the project, I would like to move on to those who made the concrete realization of the project possible. Cem Kozar and Işıl Ünal, from Pattu, have taken up the exhibition's design; working with them has been a most enjoyable and reassuring experience. It is thanks to their capacity to combine listening to my concerns with proposing original ideas and solutions that we have been able to achieve such a project in a record time. Any positive appreciation of the exhibition will need to be credited to Nazlı Hamdi and to them. A very similar process has taken place with respect to the preparation of this book. Tolga Ölmezses, from Homer Editions, has led this part of the project with a constantly positive and constructive attitude. As to the concrete preparation of the book, I must thank Sinan Turan for having given me the privilege of working with someone as methodical, systematic, and calm as him. For the whole project, from proposal to acceptance, from acceptance to planning, and from planning to realization, I have to thank the Research Center for Anatolian Civilizations. Although there is no doubt that the institutional mass is highly responsible for its success, I consider individual contributions to be always of crucial importance and great value. Scott Redford, Buket Coşkuner, Şeyda Çetin, Ebru Esra Satıcı and Özge Ertem are the names that have made it all possible, rendering it a most pleasurable experience; I cannot thank them enough for this. Not be forgotten, Murat Akar has done a wonderful job photographing all documents and objects for the exhibition and book.

The tradition has it that the closest should come last. Sedef and Simin have been inevitably involved in this project for years. Of course they deserve my most heartfelt gratitude. However the real issue is that as the only persons who have known Cenan Sarç together with me, they are also the only ones who know what it really means to me, and who share the same feelings as me.

Giriş

Bazen bir nesneyi ne olduğundan çok ne olmadığı şeklinde tarif etmek daha kolay gözükür. Böyle durumların bazen söz konusu nesnenin tutarlılığı ve manidarlığı açısından pek hayra alamet olmadığını düşünmek mümkünse de buradaki çalışmanın karmaşık ve muğlak niteliğinden dolayı bilimsel katılığa böyle bir istisna getirmenin gerekliği olabileceğine inanıyorum. Ayrıca bazen ilk akla gelen en olağan soruların tersyüz edilmesinin de daha düz bir yaklaşımla belki gözden kaçabilecek olan farklı bir bakış açısı doğurabileceğini de düşünüyorum.

İlkönce genç kadının arkasında gölgede duran adamla başlayalım, yani Osman Hamdi Bey'le. Bu çalışmanın Osmanlı modernliğinin bilim, kültür ve sanat boyutlarıyla ilgili olarak mütemadiyen önümüze çıkan kahramanıyla ilgili bir inceleme (daha) olmadığını ümit ederim. Pek tabii olarak, Osman Hamdi'nin bu defterin sayfalarında, bazı açılardan dönemin en önemli şahsiyetlerinden birine saygılarını ifade etmek için kullandıkları bir bahaneye dönüşen kızından daha fazla görünür olduğunu inkâr etmek mümkün değildir. Zaten bu da projenin alt başlığı olarak seçmiş olduğum "Osman Hamdi'nin çevresi" ifadesini meşru kılıyorsa da, burada gerçek manada akademik nitelikli bir ağ analizi yapıldığını iddia etmek de yanlış olacaktır. Bu çalışmanın Osman Hamdi'yle ilgili bir araştırma niteliğinde olmamasının başlıca nedeni, bu kişinin epey olağanüstü hayatı ve kariyeriyle bu mütevazı defterin sayfalarına yansıyan son derecede sınırlı bilgi arasındaki uçurumdur. Bunun gerçek manada Osman Hamdi'yle ilgili bir çalışmaya dönüşebilmesi için dönemin en faal ve üretken hayatlarından birinin oluşturduğu karmaşık bağlama oturtulması gerekirdi; oysa daha önce muhtelif veçheleriyle yapmaya çalıştığım bu işi burada tekrarlamak niyetinde hiç değilim.[1]

Pek tabii ki bu defterin gerçekten de Osman Hamdi'nın kızı ve inceleyeceğimiz defterin sahibesi Nazlı ile doğrudan ilgili olmasını çok isterdim. Ne var ki, biraz önce değindiğim nedenlerden dolayı Nazlı'nın kendisi de defteri nedeniyle çoğu aslında onu tanımayan bir takım insanlarla babası arasında faydalı bir bağlantı konumuna düşmektedir. Aslında bu durumun tersinin de geçerli olduğunu söyleyebiliriz: Nazlı da eninde sonunda babasının itibar ve şanını kullanarak başka şartlar altında hiçbir zaman karşılaşamayacağı kişilerle tanışabilmekte, hatta onları on beş-on altı yaşlarındaki bir genç kıza yazacak manidar bir şey bulmaya zorlayabilmektedir. Bu anlamda Nazlı'nın defterine çok çeşitli şekillerde ama hep de gayet burjuva terbiye ve adap kurallarına uygun olarak yaratılmış çok akışkan bir alan olarak bakmak doğru olacaktır. Tabii ki defterde yer alan ithafların hepsi babasına değildi, hatta aile fertleri veya piyano hocası gibi kendi tanıdıklarının yazdıkları doğrudan doğruya ve özel olarak Nazlı'nın kendisine yönelikti. Ne var ki bu birkaç örnek elimizdeki belgeyi Nazlı'nın kendisini ve çevresini incelemeye izin verecek türden bir araca dönüştürmeye yeterli değildir. Dolayısıyla bu çalışmanın genç bir Osmanlı kadının hayatıyla ilgili bir araştırma olduğunu söylemek de mümkün değildir. Bu kapsamdaki bir işe değil girişebilmek için, bu kadar ilginç ve iddialı bir konuyu düşünmeye başlamak için bile elimizdekinden kat kat fazla bilgi ve belge gerekeceği aşikârdır.

Bu çalışmanın prozopografik nitelikte olduğunu da söylemek imkânsızdır, zira böyle bir amaca hizmet edecek yeterli sayıda kişi ve daha da önemlisi bu kişilerin aralarında yeteri kadar tutarlı bağlantılar bulunmamaktadır. İmzalayanların arasında birçok Alman arkeoloğun varlığı tabii ki dönemin bir yansımasıdır, fakat onlarla bambaşka nedenlerle ve apayrı bağlantılarla aynı defterde yer alan kişiler arasındaki ilişkiyi nasıl anlamamız gerekir? Defterin yerinde bile durmadığını, sahibesinin peşinden şehirden yazlık eve (ki bu hâlâ tutarlı bir harekettir), ama Münih'e ve Paris'e kadar giderek sayfalarında herhangi bir mantık taşımayan tesadüfi karşılaşmalara yer verdiğini nasıl hesaba katmayız?

Bu durumda akla yakın gelen, bu belgenin hiçbir zaman sistematik bir şekilde kullanılmadığı için başat olarak tesadüfi nitelikte, özde de keyfi olduğunu kabul etmek gerektiğidir. Nazlı'nın kimin eve yemeğe davet edileceği konusunda bir karar hakkı bulunmuyordu; diğer taraftan ise de babasının

Introduction

Sometimes, it feels easier to start defining an object by what it is not, rather than what it is. Although this may be a rather bad sign from the perspective of the said object's consistency and coherence, I do believe that the complex and fluid nature of the study at hand requires such a transgression of the rules of scientific precision. Moreover, I also do think that inverting some of the most obvious questions can occasionally lead to a somewhat different perspective that could have escaped a more straightforward approach.

Let us start with the man lurking behind the young woman, Osman Hamdi Bey. I would like to think that this is not (yet another) study of the ubiquitous hero of Ottoman modernity expressed in its scientific, cultural, and artistic dimensions. Obviously, there is no denying that in actual fact he is far more present in the guestbook than his daughter who, in some respects, is reduced to mere pretext for visiting friends and colleagues to pay homage to one of the prominent characters of the time. This, of course, justifies the subtitle I have chosen for the project of "Osman Hamdi's circle," but not to the extent that it should come to be accepted as a network analysis of any decent scholarly nature. The main reason why this cannot be considered a study of Osman Hamdi is the sheer disproportion between the man's rather exceptional life and career and the infinitely minute fraction of it that transpires from the pages of this modest guestbook. For this to really become a work on Osman Hamdi, it would need to be reset within the much broader context of one of the most active and productive destinies of the time, a task I have tried to handle as best I could in bits and pieces, and which I have no intention of repeating here.[1]

Of course, I would have loved this to really be about his daughter, Nazlı, the owner of the guestbook under study. And yet, for reasons already touched upon, Nazlı herself was to a large extent transformed by her notebook into a convenient link between a number of people and her father, people who often did not even know her. The reverse was also true, in the sense that she, too, was piggybacking her father's reputation and prestige by getting to know people she would otherwise never have even met, and sometimes putting them in the awkward position of trying to find something meaningful to say to a fifteen- or sixteen-year-old girl. Nazlı's guestbook appears then to have formed a kind of fluid space modeled in very different ways but always in accordance with bourgeois conventions of civility and social networking. Of course, not all dedications were about her father; in fact some were directly and exclusively meant for her, be it in the case of family members or of her own personal acquaintances such as her piano teacher. Nevertheless, these few examples are certainly not sufficient to turn this document into a reliable source to observe Nazlı herself and the world that surrounded her. This is therefore not a study of the life and ways of a young Ottoman woman; such an enterprise would have required so much more information just to start even reflecting on such a fascinating but daunting topic.

This is not a prosopography either, for lack of a sufficient number of individuals and once again, most of all, for lack of a proper degree of consistency that may have brought these individuals together. That there should have been several German archaeologists is certainly a reflection of the times, but how are we supposed to link them to other individuals who are there for entirely different reasons, and through entirely different connections? How can we ignore the fact that the guestbook did not even stand still, and that it followed its owner from the city to their summer residence –still a rather consistent move– but also to Munich and Paris, thus exposing its pages to haphazard encounters defying any proper logic.

It seems therefore reasonable to consider this document to have been of a dominantly accidental nature, whimsical in essence because it was never meant to be systematic. Nazlı had no control over

bu defteri gelen ziyaretçilerin kaydını tutmak için kullanmak niyetinde olmadığı bellidir. Bunun neticesinde ortaya çıkan, akla gelebilecek kategorilerin hiçbirini tam olarak kapsamayan bir tür ara formüldür. Sadece bir müzik hocasıyla üç aile ferdinden oluşan Nazlı'nın kendi çevresi açık bir şekilde geri planda kalmaktadır. Kendi arkadaşı, yaşıtı veya okuldan tanıdığı ise hiç bulunmamaktadır; kendisine en yakın gözüken, kendinden iki yaş büyük yengesidir. Aslında ailede de büyük eksikler söz konusudur: Görebildiklerimiz, annesi, ağabeyi ve yengesinden ibaretken, ne babası Osman Hamdi'nin kendisi ne de ablaları, amcası ya da anneannesi defterde yer almaktadır. Benzer şekilde defterin ailenin yerel çevresiyle ilgili de epeyce dengesiz olduğu göze çarpmaktadır: 25 yabancıya karşı sadece (muhtemelen) Osmanlının yer alması buna işaret etmektedir. Yoksa bunu Osman Hamdi'nin evinde gerçekten de yabancıların yerlilere nispetle çok daha sıklıkla görüldüğünün bir yansıması olarak mı almak gerekir? Fakat eğer bu doğru olsa, aileyle sıkı temasları olmasını bekleyebileceğimiz diplomatlar, Beyoğlu'nun kalburüstü "sosyetesi" nerelerdeydi?

Sadece dokuz Fransız'a karşı on dört Alman: Bu gerçekten de Parislilerin en Osmanlısı ve Osmanlıların en Parislisi diye bilinen birinin çevresini doğru yansıtıyor mudur? Defteri imzalayan sekiz arkeologdan sadece biri Fransız, kalanları ise Alman idiyse bu sadece bölgede Alman arkeolojisinin yükselişinin bir neticesi miydi? En iyi ihtimalle çok daha karmaşık bir gerçeğin muğlak ve izlenimci bir yansımasının ötesine geçemeyen bütün bu bilgileri sanki sistemli ve kapsamlıymış gibi ele almak saflık olurdu. Tabii ki bazı açılardan malzemenin içinden dönemin zihniyetini ve değerlerini okumak mümkündür. Toplam otuz üç ithaf ve imzanın sadece onunun kadın elinden çıktığı dikkat çekicidir. Bu kadınların yedisi eş olarak, sadece üçü ise kendi kimlikleriyle yer almıştı ki bunların ikisinin gerçekten bir mesleği bulunuyordu. Kadınlar ayrıca oyunu kurallarına göre oynamaya ve sayfaya gerçek bir ithaf yazmaya meyyal görünüyorlar; oysa erkekler, özellikle de karıları bir şeyler yazmışlarsa, sadece bir imza atmakla daha kolay yetinebilmektedirler. Atasözü yazmak daha çok kadınların alışkanlığı gibi görünürken meşhur birinden alıntı vermek daha çok erkeklerin yaptığı bir şey gibi göze çarpmaktadır. Defterden çıkarılacak bu tür bölük pörçük bilgiyi alıp cinsiyet, yaş ya da milliyet gibi olgularla olan ilişkisi konusunda ilanihaye oynamak mümkündür…

Fakat kendimizi aldatmayalım. Bu defter, gayet özel, gayet sübjektif ve gayet keyfi bir niteliğe sahip bir belgedir; her ne kadar gerçeklerle bağlantıları olduğu muhakkaksa da, bu bağlantılar sahibinin tesadüfi kullanımının neticesi olarak gayet rastlantısal kalmaktadır. Herhangi bir sosyal grup veya kategoriyi temsil etme yeteneği ise Osman Hamdi'nin son derecede Batılılaşmış hayat tarzı hakkında bildiklerimizden dolayı en aza inmiş durumdadır. Aslında işin garibi, bu defterin benzerlerini Fransa veya Almanya'daki müreffeh burjuva aileleri arasında bulma ihtimalinin daha yüksek olduğunu bile söyleyebiliriz. Bundan dolayıdır ki beklentilerimizi biraz daha gerçekçi bir seviyeye indirerek bu belgenin epeyce marjinal olduğunu ve en iyi ihtimalle dönemin en atipik Osmanlı ailelerinden birinin hayatından kesitler sergileyebileceğini kabul etmemiz gerekir.

Bu belgenin ana işlevinin bir tür tasvir olması, hakkında söylenecekler için seçilmiş olan formatı büyük ölçüde izah etmektedir: Sayfalarda yer alan bilgileri ortaya koymakla mükellef bir sergi. Fakat bunun ötesinde sayfaların yüzeyinin altında anında kavranamayan ve kimliklerden, hayat hikâyelerinden ve bağlantılardan oluşan karmaşık bir ağ yatmaktadır. İçerdiklerinin sistematik ve tam manasıyla kapsayıcı olmaması, defterin Nazlı'nın, ya da daha doğrusu Osman Hamdi'nin içinde bulundukları toplumsal ve entelektüel durumu hiç yansıtmaması manasına da gelmemektedir. Şekil ve muhtevasının dikkatlice incelenmesinden gene de tarih yazımı açısından bazı ilginç açılımlara vesile olabileceğini düşünmek isterim. Gerçekten de bu defteri bir tür meydan okuma gibi alıp, sayfalarında yer alan kişiler ve bunların her birinin Nazlı ve ailesiyle olan ilişkileri konusunu nereye kadar götürmenin mümkün olduğunu merak etmek mümkündür. Bir bakıma, bu defterin incelenmesi de, ortaya çıkışındaki keyfiliğe benzer bir şekilde gelişmeye ve her bir vakayla ilgili mümkün olduğu kadar çok alakalı bilgi elde etmek ihtiyacı dışında herhangi bir kurala tabi olmamaya mahkûmdur. Bundan dolayıdır ki kitabın formatı defterinkini büyük ölçüde tekrarla-

who would be coming for dinner at home; it was clear, on the other hand, that her father had no intention of using this guestbook as some sort of record of his visitors. The result was therefore a kind of compromise that failed to cover completely any of the categories one could think of. Nazlı's own circle was clearly underrepresented, with only a music teacher and three relatives. There was not a single friend or classmate, or even anyone close to her age; the closest was her sister-in-law, two years older than her. Nor was the family scene anywhere near complete, with only the mother, the brother, and the sister-in-law represented. Osman Hamdi himself was nowhere to be seen, nor were Nazlı's elder sisters, her uncle, or her grandmother. It is also clear that the guestbook did not do justice to the family's local contacts, as there were only four (probably) Ottoman subjects against at least 25 foreigners; or should one assume that this was an actual reflection of a much skewed frequentation of the Hamdi home by a majority of foreigners? Yet if that were to be true, where were the diplomats, the well-known names of the "tout-Péra," whom one could expect to have had some contacts with the family?

Fourteen Germans against only nine French: was this really an accurate reflection of the circle of the most Parisian of Ottomans and most Ottoman of Parisians? If out of the eight archaeologists who signed only one was French and the others all German, could this have been simply a consequence of the massive rise of German archaeology in the region? It would be naïve to try and treat this information as if it were of a systematic and exhaustive nature, when it can at best be taken as a loose and impressionistic reflection of a much more complex reality.

True, some indications seem to be in tune with the norms and values of the time. Out of some thirty-three entries, only ten were signed by women. Of these the women, seven were there as wives, and only three stood alone, two of them at least with a formal professional profile. Women were also more likely to play the game by the rule and grace the page with a true dedication, while men were more likely to just sign, especially if their wives had come up with things to say. Women also seemed to have a liking for proverbs, while men had a penchant for citations. One could play on indefinitely with bits and pieces of information and their probable or possible relation to gender, age, nationality…

Let us not fool ourselves. This is one very specific document of a very subjective and arbitrary nature and which, while certainly connected to reality, is so only very imperfectly and within the limits of an evidently whimsical use by its owner. The chances that it should be representative of any social group or category are strongly reduced by the knowledge we have of Osman Hamdi's and his family's extremely westernized lifestyle. If anything, there are probably more chances of finding very similar examples of this guestbook in use among affluent bourgeois families in France and Germany. We need therefore to lower our expectations and accept the notion that this is a rather marginal document that will, at best, illustrate moments of the life and style of what was probably one of the most atypical Ottoman families of the time.

That this document should first and foremost be an illustration justifies the format chosen to talk about it: an exhibition that lays out the information contained in its pages. Yet there is also more to it, for beneath the surface of these pages lies an intricate web of identities, biographies and interconnections that are not immediately visible. That it should not be exhaustive or systematic does not take away from this guestbook some form of explanatory power as to the social and intellectual circumstances that surrounded Nazlı, or rather Osman Hamdi. I would like to think, then, that the study of its form and contents still bears potential for an interesting historiographical twist. Indeed, one can take this document as a form of challenge to see how far one can go in exploring each of the individuals at hand and his/her connection to Nazlı and her family. Much like the way in which it was produced, the way in which it is analyzed is bound to be arbitrary in nature, with no rigorous rule other than to try to squeeze as much relevant information as possible from each particular case.

makta ve bütün grubun sentetik bir incelemesi yerine her biri kişiye bir bölüm ayırarak teker teker ele almayı hedeflemektedir.

Bu temel formatı belirledikten sonra asıl mesele her bir bölüme nelerin gireceği konusunda bir karara varılmasıdır. İdeal şartlarda istenebilecek olan, imza verenlerin kimliğiyle Nazlı'yla –ya da çoğunlukla Osman Hamdi'yle– olan bağlantılarının dengeli bir anlatımının ortaya çıkmasıdır. En büyük isimler, dönemin meşhurları söz konusu olduğunda işler nispeten basittir: Hayat hikâyeleri gayet iyi bilinen bu kişiler hakkındaki bu bilgileri özetlemek yeterli olmaktadır. Hatta bunların bazılarında eldeki bilgiler, kişinin tam olarak ne zaman ve ne gibi bir ortamda bu defteri imzalamış olduğunu anlatmaya imkân verecek kadar zengin ve ayrıntılıdır. Çoğu durumda ise, iki tarafın arasındaki ilişki hakkında bildiklerimiz bu ortamın nasıl oluştuğunu sağlam bir şekilde tahmin etmeye yeterli olmaktadır. Her iki halde de bölümün iki kısmı arasında bir denge tutturmak ve böylece bir bütünsellik oluşturmak nispeten rahat olmaktadır.

İşin niteliği, nispeten ikincil kişiler ve özellikle de bunların aileyle ilişkileri söz konusu olduğunda değişmeye yüz tutmaktadır. Mesela Osman Hamdi'yle ilişkisinin niteliğini bilmediğimiz ikinci sınıf bir Fransız yazarı ele alındığında, muhtemelen tamamen tesadüfi olmuş olabilecek bir rastlaşmanın ne zaman, neden ve ne şekilde cereyan etmiş olabileceği konusunda tahmin yürütmekten başka çare yoktur. Bu kişilerin kimliği belirsizleştikçe bu iş o derecede zorlaşmaktadır; bazı durumlarda bu kişilerin kimlikleri belge azlığından ya da yokluğundan dolayı karışabilmekte, hatta tamamen meçhul kalabilmektedir. Defterde yer alan iki kişinin durumu tam da bu minvaldedir: Okunamayan imzaların neticesinde herkese isim, soyadı ve doğum-ölüm tarihleri verirken onlar için gayet asap bozucu bir soru işaretiyle yetinmek zorunda kaldım. Bu durumun daha da kötüsü, gayet okunaklı imzalarına rağmen gayet olağan isimlerine onları yüzlerce adaşlarından ayırt edebilecek herhangi bir soyadı, lakap, unvan ya da meslek eklemediklerinden dolayı karanlıkta bırakmak zorunda kaldığım iki Osmanlı beyefendisinin halidir. Osmanlı toplumu üzerine yapılan biyografi ve prozopografi çalışmalarının başına bela olan korkunç belirsizlik faktörüne daha iyi bir örnek düşünülemez.

Nazlı'nın defterinde yer alan yabancılarla yerliler mukayese edilince yaşanan hayal kırıklıkları bununla da bitmemektedir. Zaten orantılı olarak az temsil edilen Osmanlı tarafında iki kişi meçhul, üç kişi de yakın akrabayken, kalan iki kişi ise dönemin elitine mensup, her yerde rastlanan, kaçınılmaz ünlülerin arasında yer almaktadır. Ne var ki bu tür insanlar ele alındıktan sonra geriye söylenecek pek bir şey kalmamaktadır. Açıyı genişletmek için işe girişildiğinde ya zaten malumu ilam kabilinden şeyler tekrarlanmakta, ya da tam aksine belgesel çıkmazların duvarlarına toslanmaktadır. Batı tarafında ise ortalama profiller daha mütevazı kalmakta, sayfalarda rastlanan kişilerin çoğu bir zamanlar belirli bir şöhreti yakalamış ama ardından da unutulup gitmiş olmaktadır. Ancak ona mukabil bu şahsiyetleri araştırırken hemen ulaşılabilen kaynaklardan elde edilebilen bilgi ve ortaya çıkan bağlantılar şaşkınlık verecek derecede zengindir. Alman arkeologlarının aralarından kız alıp verdiklerini ya da bazılarının çok zengin ailelerle benzer ittifaklar kurduklarını görmek şaşırtıcı olmayabilir, fakat asıl ilginç olan, defterde yer alan Batılı kişiliklerin neredeyse her birinin belenmedik yönlerde dallanıp budaklanan bir hikâyeye başlangıç teşkil edebildiğini keşfetmektir. Ren bölgesinin biraz kıyıda kalmış bir aristokratı dönemin en büyük Fransız şairlerinden birinin yazışmasında ve kurgusunda yer alabilmektedir; Alman tabiyetindeki Münih Osmanlı fahri başkonsolosu Bavyera kraliyet ailesinin bir kutlamasının grup fotoğrafında, tam da aynı defterde imzası bulunan bir prensin yanı başında görüntülenebilmektedir; mütevazı bir portre ressamının karısının dönemin hem coğrafyacı, hem anarşist kardeşleriyle hısım olduğu ortaya çıkabilmektedir…

Pek tabii ki bu rastlantıların önemini abartmamak gerekir. Yukarıda sayılan bağlantılar ne kadar ilginç olabilse de aslında öykümüzün merkezinde yer alan kişiler ve onların çevresiyle herhangi bir alakası da bulunmamaktadır. Kişiler arasındaki bu garip ilişkileri keşfedip ortaya çıkarma hazzının ötesinde bu bilgiye dayanarak öne sürülebilecek pek bir iddia bulunmamaktadır. Bir tek bu durum-

The format of this book therefore reproduces that of the guestbook itself, devoting one section to each individual –or couple– rather than attempting any synthetic treatment of the entire sample.

Once this basic format is set, the question remains of knowing what exactly the contents of each section should consist of. Ideally, one would have wanted to give a balanced account of who the signatories were and of how they related to Nazlı, or in most cases, to Osman Hamdi. Things are rather simple when it comes to the greatest names, the celebrities as it were, whose biographies are well known and need only to be summarized. In a few of these cases, the documentation turns out to be rich and detailed enough to allow for a precise recounting of the time and context in which that person came to sign the guestbook. In most cases, we are left with a rather safe guess of possible circumstances, generally deduced from a general knowledge of the nature of the relations between the parties concerned. In both cases, a certain balance can be reached between the two elements, giving a form of cohesion to the section.

The situation becomes slightly more uncomfortable in the case of somewhat secondary individuals, at least as far as their linkage to the family is concerned. In the case, say, of a second rate French author whose relation to Osman Hamdi is unknown, one is left with the difficult task of guessing what may have been the circumstances of a (possibly fortuitous) meeting. This is rendered even more arduous by the relative obscureness of some individuals, whose identity can lead to much ambiguity or simply remain a mystery for lack of sufficient –or in some cases, any– documentation. The situation is desperate in the case of individuals –two, to be precise– whose signatures could not be deciphered, forcing me to use a rather annoying question mark where others got fully credited with a name, surname(s), and birth and death dates. The situation is even more frustrating in two specific cases of Ottoman subjects who, although their signatures were crystal-clear, could not be identified because they had signed with their (rather common) names, without any of the additional information –patronymic, family name, nickname, function– that may have helped distinguish them from hundreds of namesakes. What better illustration could one find of this extreme imprecision that plagues most biographical or prosopographical works on Ottoman society?

Nor is this the only disappointment one faces when comparing the general profile of foreigners and locals signing Nazlı's guestbook. On the Ottoman side, already underrepresented, two remain unidentified, three were immediate relatives, and the remaining two were part of the "usual suspects," *i.e.* well-known members of the intellectual elite of the time, celebrities in their own right, especially retrospectively. Yet once one such individual is dealt with, there remains little more that can be said; most attempts at widening the scope end up either repeating well-known facts, or simply in documentary dead-ends. On the western side, individual profiles are relatively more modest, and most of the names discovered throughout the pages would today at best be considered as has-beens of rather ephemeral and marginal fame. And yet the amount of information and interconnections that can be derived from delving into immediately available sources is simply astonishing. To discover that some German archaeologists practiced intermarriage, or that a few of them married into some of the greatest fortunes of the time may not come as a surprise, but what is truly amazing is that practically every western individual in the guestbook can become the starting point of a story that unfolds along quite unexpected ramifications. A minor aristocrat of the Rhine area ends up appearing in the correspondence and fiction of one of the greatest French poets of the time; the Ottoman honorary consul in Munich, a German subject, reemerges on a postcard filled with princes wearing their plumed helmets, one of whom has also left a trace in the guestbook; a lesser painter's wife appears to be related to a group of anarchist cum geographer siblings…

Of course, we should not overestimate the significance of these random occurrences. The connections listed above are to a large extent irrelevant to our central characters and to their own entourage. Apart from the sheer pleasure of discovering and exposing these quaint links between individuals,

dan çıkarsanabilecek önemli bir gerçek varsa, o da o dönemde Batı Avrupa'da, üstelik sadece başkentlerde değil de bütün taşra kentlerinde, kültür, bilim, sanat ve edebiyatın ne kadar inanılmaz bir hızla yayıldığıdır. Osman Hamdi'nin ailesi istisnai derecede yoğun entelektüel profili yüzünden bize hep olağandışı görüne gelmiştir; fakat aynı dönemde Batıda aynı şekilde ortak başarı yoğunlaştırabilen, birden fazla nesil boyunca bu başarıyı sürdüren, birkaç kardeşin benzer şekillerde ünlenmesine imkân veren aileler o kadar çok sayıdadır ki Nazlı'nın defterinin sayfalarında bile bunların birkaç örneğine rastlanmaktadır. Bu durumdan indirgemeci ve Oryantalist sonuçlar çıkarma tuzağına düşmeden söylenebilecek şey şudur: Bu farkın başlıca nedenlerinden biri, Osmanlı topraklarında Batılı kültürün –tam da Osman Hamdi'nin üzerinde bir tür tekel oluşturmaya başladığı o kültürün– henüz çok yüzeysel bir seviyede kaldığından taşrayı da kapsayacak türden geniş bir ağ oluşturamamış olmasıdır. Yerleşik ağlar ise "geleneksel" damgasını yiyip kenara itildikçe yeni oluşan entelektüel ve kültürel güç ortamında görünürlüklerini, hatta varlıklarını bile kaybetme noktasına varmışlardı.

Bu çalışmanın çap ve kapsamını büyük ölçüde aşan bu tartışmayı burada kesmek daha doğru olacaktır. Bunun yerine kaynaklar ve yöntemle ilgili görüşlerimi buradaki çalışmayı mümkün kılmış olan bir araçla, yani internet ile ilgili birkaç sözle noktalamak isterim. Kulağa basit gelebilir ama internette belge ve bilgi arama konusunda gelinen nokta, tarihe bakışımızı ve tarih yazımımızı etkileyecek bir seviyeye ulaşmıştır. Bunun bir devrim niteliğinde olduğunu söylemek herhalde abartılıdır, fakat gene de bir gerçek payı içermektedir. Haddi hesabı olmayan bilgi ve verilerin her an herhangi bir formata ve hiyerarşiye tabi olmadan aranıyor olabilmesi daha önce benzerini görmediğimiz ve araştırmaya bambaşka şekillerde bakmaya imkân veren bir durumdur. Tabii ki bu şekilsiz bilgi açık hatalardan manipülasyona, ya da sadece abartılı basitleştirmeye kadar uzanan bir skala üzerinde en kötü sonuçlara da açıktır; fakat akıllıca ve dikkatlice kullanıldığı takdirde, bu neredeyse sınırsız kaynak daha geleneksel araştırma yöntemleri hudutları içinde kalındığında asla bulunamayacak ilişkilerin, bağlantıların, korelasyonların ortaya çıkmasına imkân vermektedir. Burada sunulan vakaların bazıları bu olgunun mükemmel örneklerini oluşturmaktadır; bu anlamda bunları kullanarak bu nispeten yeni ve güçlü aracın potansiyeline hayranlığımı ifade etmek istedim.

Kitabın yapı ve formatıyla ilgili birkaç sözün faydası olacaktır. Kitap, her biri deftere imza atmış olan bir kişiye –ya da çift veya aileler için birkaç kişiye– ayrılmış bölümler silsilesi olarak tasarlanmıştır. Bu bölümleri mümkün mertebe bir standarda uydurmak amacıyla önce "hammadde", yani defterde bu kişi veya kişilerin kullandığı sayfalardaki metinle gerektiğinde tercümesine yer verilmiştir. Bunun ardından bölümün esasını oluşturan kısımda kişi(ler)in özgeçmişi ve Hamdi ailesiyle olan ilişkileri, mümkün olduğunca özgün malzeme eşliğinde sunulmaktadır. Nihayet bölümün sonunda bir tür "albüm" mantığıyla metinde zikredilen olay ve konulara ışık tutacak nitelikteki görsel malzemeye yer verilmektedir.

Fakat bu bölümlerden önce Nazlı'nın, babasının ve tüm ailesinin defterin kapsadığı süre olan 1907-1909 yılları arasında içinde bulundukları ortamı canlandırmanın yollarını aradım. Bunu gerçekleştirmek için de bu dönem boyunca aile fertleriyle tanıdıklarının bulundukları en anlamlı gördüğüm bağlamları seçtim. Bunların ilki, Osman Hamdi'nin Eskihisar'daki yazlık evi, ya da daha doğrusu bu beyaz boyalı köşkün bahçesidir. Bu ortamı temsil edici ve manalı bulmamın birkaç nedeni bulunmaktadır. Her şeyden önce, Boğaziçi'nde Kuruçeşme'deki yalının tam tersine Eskihisar'daki evin bahçesiyle ilgili ciddi derecede fazla görsel malzeme bulunması belirleyici bir rol oynamıştır. Fakat bunun ötesinde beni bu yönde iten, bu evin gerçekten de aile fertleri için gerçek bir burjuva hayatının konfor ve samimiyetini yaşayabildikleri bir huzur, keyif ve tecrit mekânı olmuş olduğudur.

Eskihisar'dan başka defterin oluşumunda merkezi bir rol oynamış olduğuna inandığım iki önemli mekân, Osman Hamdi'nin 1909 yaz ve sonbaharındaki Avrupa seyahatinin başlıca hedefi olan iki şehirdir: Münih ve Paris. Maarif Nezareti'ne Temmuz 1909 başlarında bir arzıhal sunan Hamdi, iki buçuk ay boyunca Lozan'da teşhis ve tedavi amacıyla bulunabilmek için izin istemiştir.[2] Gereken izni

there is no real historical argument that can be made on the basis of this information, other than to point to the mesmerizing way in which culture, science, the arts, literature were spreading throughout western Europe, and not only in the major capitals, but throughout provincial towns across the country. Osman Hamdi's family appears to us as extraordinary because of its exceptionally high concentration of intellectuals. And yet, such cases of entire families, of several generations, or of a group of siblings displaying a similar capacity of shared success were frequent enough in the West for several of them to appear behind the pages of Nazlı's guestbook. Without falling into the trap of some form of Orientalist reductionism, it seems that one of the reasons for this blatant discrepancy may have been that western culture –precisely the one over whıch Hamdi was forming a sort of monopoly– was still too superficially rooted to allow for the formation of a wider network reaching out towards the periphery; as to already existing local networks, they had by then been marginalized to the point of losing any proper visibility in the new configuration of intellectual and cultural power.

We need not carry further a discussion that by far exceeds the scope of this work. I would rather prefer to close this discussion on sources and method with a few remarks concerning one instrument without which much of this would not have been possible: the World Wide Web. It may sound trivial, but there is little doubt that the possibility of searching and browsing the web for purposes of documentary research has seriously changed the way in which we think and write history. To claim that this is a revolution would probably be an exaggeration, but still a reasonable one. The fact that an incalculable quantity of data and of information can at any moment be searched and penetrated without any preset format or hierarchy is a situation that has no real precedent and which opens up totally new ways of conceiving research. True, this magma of information is also likely to produce the worst effects, from blatant errors to disinformation or just to excessive trivialization; nevertheless, if used intelligently and cautiously, this almost unlimited resource can be tapped to discover and establish connections, relations, correlations between elements that would have remained totally isolated and unrelated if left to more traditional devices of research. Several of the "cases" presented here are perfect illustrations of this phenomenon and need to be read as a form of homage to the power and potential of this relatively recent instrument of research.

A few words about the structure and format of this book may be useful. It has been conceived as a series of sections, each of which is devoted to one of the signatories of the guestbook or to two or more, in the case of couples and families. An effort has been made to standardize as much as possible each of these sections, starting with a presentation of the "raw material," that is the page where the dedication and signature were recorded, coupled with a transcription and, whenever necessary, a translation of the dedication. The body of each section consists of a brief account of the individual's biography, followed by an attempt at focusing on his/her relation to the Hamdis, preferable based on original primary material. This section is then followed by an "album" of relevant images chosen for their capacity to illustrate as much as possible the issues and facts evoked in the text.

Before moving on to these sections, however, I have attempted to recreate some of the atmosphere that surrounded Nazlı, her father and the entire family during the years covered by the guestbook, namely from 1907 to 1909. To do this I have selected what I consider the most meaningful contexts which the family and some of their acquaintances experienced during this period. The first of these is that of Osman Hamdi's summer house at Eskihisar, or rather the garden that surrounded that white villa. There are several reasons why I chose this particular environment as representative and meaningful. First, the very practical appeal of the relatively abundant photographic material available, as opposed to the absence of any significant visual material on the seaside mansion in Kuruçeşme, on the Bosporus. Second, however, comes the realization that this house was indeed a haven of peace and tranquility, not to mention isolation, where family members and guests alike enjoyed the comfort of and intimacy of a true bourgeois home.

alınca refakatinde karısı Marie ve yanında defterini taşıyan kızı Nazlı olduğu halde İstanbul'dan 3 Ağustos günü muhtemelen Orient-Express ile ayrılmış, Osmanlı başkonsolosu Max Kemmerich'le görüştüğü 7 Ağustos tarihi civarında Münih'e varmıştı. Münih'i ziyareti önemliydi, zira oradaki Onuncu Uluslararası Sanat Sergisinde *Keskin Kılıç* isimli tablosunu sergilemiş, hatta jüri tarafından ikinci sınıf madalyayla ödüllendirilmişti.

Hamdi ve ailesi Ağustos ayının sonlarına doğru Münih'ten ayrılmış olmaları gerekir, zira ayın 25'inde Luzern'e hakim Château Gütsch isimli bir otelde bir Alman aristokrat çiftiyle karşılaştıkları defterden anlaşılmaktadır. Bu konuda defterde herhangi bir iz bulunmasa da, oradan herhalde Bern üzerinden Lozan'a gittiklerini tahmin edebiliriz. Hekimlerle görüştükten sonra ise Paris'e geçtikleri defterde 17 Eylül ve 9 Ekim tarihli girişlerden anlaşılmaktadır. Aslında Fransız başkentine daha erken gelmiş olmalılar çünkü Hamdi 10 Eylül günü Fransız Akademisi'ndeki bir toplantıya davet edilmiştir.[3] Ardından ise rue de la Paix üzerinde bulunan Hôtel Mirabeau'da görüldüğü haberi basında yer almıştı. Buna ilaveten 7 Ekim'de Oxford'da kendisine verilen fahri doktorayı almak üzere toplantıya katıldığını bildiğimizden,[4] Londra'ya Paris'ten gittiğini, törenden hemen sonra da 9 Ekimdeki bir akşam yemeğine katılacak şekilde döndüğünü tahmin edebiliriz. Ekim ortalarında Paris'ten ayrılarak İstanbul'a dönmek üzere yola koyuldukları kuvvetle muhtemeldir. Acaba Hamdi kendini gittiğinden daha iyi hissediyor muydu? Bunu bilemiyoruz, ama bu tarihten takriben dört ay sonra 24 Şubat 1910 günü vefat ettiğine göre durumunun pek parlak olmadığını düşünmek gerekir.

Bir tür albüm gibi bu kısmın amacı Nazlı ile Osman Hamdi'nin dünyasına bir giriş oluşturmaktır. Bir taraftan Eskihisar'daki o mutlu ve tasasız anların fotoğraflarıyla Paris'te bulunan eski tanıdıkların hatıraları, diğer taraftan da her iki şehirdeki sanat faaliyetlerinin izleriyle Avrupa'ya son seyahatinde gezip gördüğü muhtemel olan mekânların görüntüleri sayesinde okuyucunun kızı Nazlı'nın defterinden Osman Hamdi'nin çevresinin eksik, yanlı, keyfi ama gene de keyifli olduğuna inandığım keşfinden zevk alacağını ümit ediyorum.

1 İnsanın kendi kendine atıfta bulunması hoş değildir, fakat bu özel durumda Osman Hamdi Bey hakkındaki bazı çalışmalarımı burada saymamın gerekli olacağına inanıyorum: "An Ottoman Archaeologist Caught between Two Worlds: Osman Hamdi Bey (1842-1910)," David Shankland (derl.), *Archaeology, Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia: The Life and Times of F. W. Hasluck, 1878-1920* (Istanbul: Isis Press, 2004), c. I, s. 121-149; *Un Ottoman en Orient. Osman Hamdi Bey en Irak (1869-1871)* (Paris: Actes Sud, 2010); *Le voyage à Nemrud Dağı d'Osman Hamdi Bey et Osgan Efendi* (Istanbul-Paris: IFEA-De Boccard, 2010); *Osman Hamdi Bey Sözlüğü* (Istanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010); "Quand l'orientalisme se fait oriental: Osman Hamdi Bey, 1842-1910," Sophie Basch, Pierre Chuvin, Michel Espagne, Nora Seni, and Jean Leclant (derl.), *L'orientalisme, les orientalistes et l'Empire ottoman de la fin du XVIIIe siècle à la fin du XXe siècle. Actes du colloque international réuni à Paris, les 12 et 13 février 2010, au palais de l'Institut de France* (Paris: Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 2011), s. 239-273; "Making Sense of Osman Hamdi Bey and His Paintings," *Muqarnas. An Annual on the Visual Culture of the Islamic World*, 29 (2012), s. 339-383.

2 Başbakanlık Arşivleri, Osmanlı Arşivi (BOA), BEO 3607/270475.

3 *Le Figaro*, 11 Eylül 1909; *Journal des débats politiques et littéraires*, 12 Eylül 1909; *Le Temps*, 13 Eylül 1909.

4 *Times*, 8 Ekim 1909.

Apart from Eskihisar, the two other locations which I consider to have been central to the constitution of this guestbook were two of the main destinations of Osman Hamdi's trip to Europe in the summer and autumn of 1909: Munich and Paris. Placing a request with the Ministry of Education in early July 1909, Osman Hamdi had asked for permission to leave the country for two months and a half in order to be diagnosed and treated in Lausanne.[2] Having obtained the requested authorization, he left on 3 August 1909, accompanied by his wife Marie and by his daughter Nazlı, who was carrying her precious guestbook with her. They had certainly taken the Orient-Express, and they arrived in Munich around the 7, date of the visit they paid to the Ottoman consul general, Max Kemmerich. His stay in Munich was an important one, if only because he had exhibited a painting, the *Cutting Edge of the Scimitar*, at the Tenth International Art Exhibition, and had even obtained a second-class medal from the jury.

Hamdi and his family must have left Munich toward the end of the month, since it seems that they met a German aristocratic couple at Château Gütsch, a hotel overlooking Luzern, on 25 August. Lausanne via Bern must have been their next stop, although we have no trace of that in the guestbook. Following some medical treatment, they must have moved on toward Paris, where the guestbook recorded the dates of 17 September and 9 October. They must have arrived earlier, though, considering that Hamdi was received at the French Academy on 10 September,[3] after which he was reported to have been seen at the Hôtel Mirabeau, on rue de la Paix. We also know that he was present at Oxford to receive his honorary doctorate on 7 October,[4] thus suggesting that he had gone to London from Paris and had then returned in time to attend a dinner on 9 October. By mid-October they must have set on the road back to Istanbul. Did Hamdi feel any better than when he had left? We do not know, but the fact that he died on 24 February 1910, only four months later, would suggest the contrary.

Much like an album, then, this section is meant to serve as a visual introduction to the world of Nazlı and Osman Hamdi, combining photographs of blissful moments in Eskihisar with mementos of former Parisian contacts, and traces of his artistic endeavors in both cities with views of the places they must have visited and admired. By discovering these snapshots of Osman Hamdi's last journey to Europe, the reader will hopefully feel ready to embark upon the partial, incomplete, arbitrary but still charming discovery of Osman Hamdi's circle through his daughter's guestbook.

1 Self-referential notes are certainly not very elegant, but in this particular case I think it may be inevitable to have to mention a few of my works on Osman Hamdi Bey: "An Ottoman Archaeologist Caught between Two Worlds: Osman Hamdi Bey (1842-1910)," David Shankland (ed.), *Archaeology, Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia: The Life and Times of F. W. Hasluck, 1878-1920* (Istanbul, Isis Press, 2004), vol. I, pp. 121-149; *Un Ottoman en Orient. Osman Hamdi Bey en Irak (1869-1871)* (Paris: Actes Sud, 2010); *Le voyage à Nemrud Dağı d'Osman Hamdi Bey et Osgan Efendi* (Istanbul-Paris: IFEA-De Boccard, 2010); *Osman Hamdi Bey Sözlüğü* (Istanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010); "Quand l'orientalisme se fait oriental: Osman Hamdi Bey, 1842-1910," Sophie Basch, Pierre Chuvin, Michel Espagne, Nora Seni, and Jean Leclant (eds.), *L'orientalisme, les orientalistes et l'Empire ottoman de la fin du XVIIIe siècle à la fin du XXe siècle. Actes du colloque international réuni à Paris, les 12 et 13 février 2010, au palais de l'Institut de France* (Paris: Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 2011), pp. 239-273; "Making Sense of Osman Hamdi Bey and His Paintings," *Muqarnas. An Annual on the Visual Culture of the Islamic World*, 29 (2012), pp. 339-383.

2 Prime Ministry Archives, Ottoman State Archives (BOA), BEO 3607/270475.

3 *Le Figaro*, 11 September 1909; *Journal des débats politiques et littéraires*, 12 September 1909; *Le Temps*, 13 September 1909.

4 *Times*, 8 October 1909.

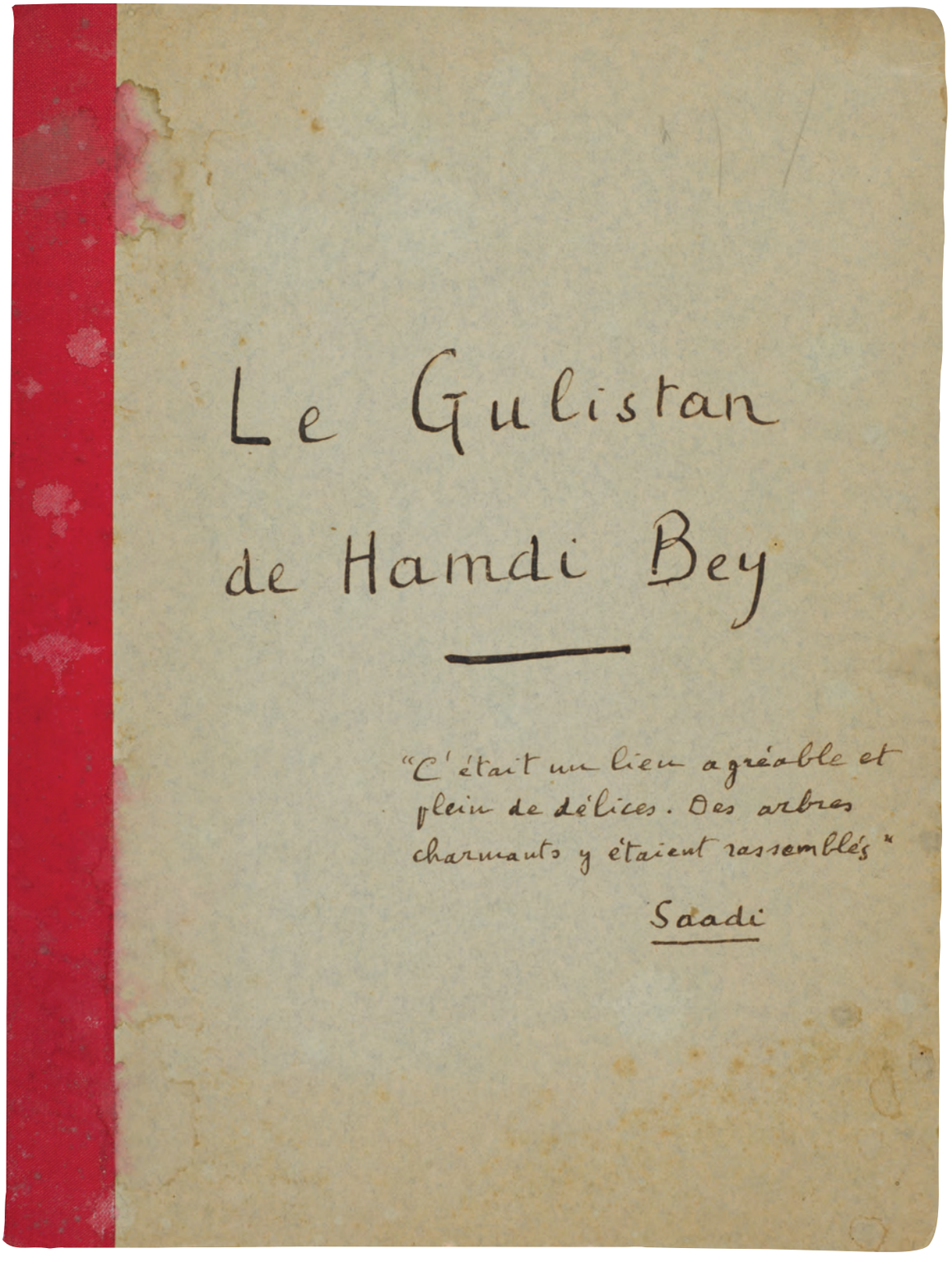

"Hamdi Bey'in Gülistan'ı". Eskihisar'a ait fotoğrafların tutulduğu karton dosya. Gülistan sözü Osman Hamdi'nin bahçedeki güllerine ve Fransızca kısa bir alıntısı verilen meşhur İran şairi Sadi-i Şirazi'ye gönderme yapmaktadır. Yazarın koleksiyonu.

"Hamdi Bey's Gulistan." Cardboard folder in which were kept photographs of Eskihisar. The Word Gulistan (Rose Garden) is a reference to Hamdi's roses in the garden and to the celebrated Iranian poet Saadi Shirazi. Author's collection.

Eskihisar'daki evin denizden görünüşü. Sandalın yanında Osman Hamdi Bey durmaktadır, yakl. 1900. Yazarın koleksiyonu.

A view of the house in Eskihisar from the sea, with Osman Hamdi Bey standing next to the boat, ca 1900. Author's collection.

Eskihisar'dan sahneler: Balkonda Marie ve Nazlı; arkada Hamdi, Vahid, Leyla ve Germaine (?); önde Leyla'nın çocukları Nimet ile Hamdi, yakl. 1908. Yazarın koleksiyonu.

Scenes from Eskihisar: Marie and Nazlı at the balcony; Hamdi, Vahid, Leyla and Germaine (?) in the background, Leyla's children Nimet and Hamdi in the foreground, ca 1908. Author's collection.

Eskihisar'dan sahneler: Önde Nazlı ile Nimet ve Hamdi; arkada Hamdi, Vahid, Leyla ve Germaine (?), yakl. 1908. Yazarın koleksiyonu.

Scenes from Eskihisar: Nazlı with Nimet and Hamdi in the foreground; Hamdi, Vahid, Leyla and Germaine (?) in the background, ca 1908. Author's collection.

Eskihisar'dan sahneler: Önde Nimet ve Hamdi; arkada Hamdi, Leyla ve Germaine (?), yakl. 1908. Yazarın koleksiyonu.

Scenes from Eskihisar: Nimet and Hamdi in the foreground; Hamdi, Leyla and Germaine (?) in the background, ca 1908. Author's collection.

Eskihisar'dan sahneler: Nazlı gül bahçesinin ortasında, yakl. 1908. Yazarın koleksiyonu.

Scenes from Eskihisar: Nazlı amidst the roses, ca 1908. Author's collection.

Eskihisar'dan sahneler: Osman Hamdi'nin kızı Fatma ile kocası Abdullah (?) gül bahçesinde, yakl. 1908. Yazarın koleksiyonu.

Scenes from Eskihisar: Hamdi's daughter Fatma with her husband Abdullah (?) in the rose garden, ca 1908. Author's collection.

Eskihisar'dan sahneler: Nazlı ve çocuklar, yakl. 1908. Yazarın koleksiyonu.

Scenes from Eskihisar: Nazlı and the children, ca 1908. Author's collection.

Eskihisar'dan sahneler: İki erkek çocuğu bahçede, yakl. 1908. Yazarın koleksiyonu.

Scenes from Eskihisar: two boys in the garden, ca 1908. Author's collection.

Eskihisar'dan sahneler: Osman Hamdi ve bir dostu bahçede aperitif alırken, yakl. 1895. Ömer M. Koç koleksiyonu.

Scenes from Eskihisar: Osman Hamdi and a friend having drinks in the garden, ca 1895. Ömer M. Koç collection.

Fotoğrafta görülen şişeninkine benzer Cacao Chouao kreması etiketi. Yazarın koleksiyonu.

A Cacao Chouao cream label similar to the one seen on the bottle on the photograph. Author's collection.

Karlsplatz, Münih. Kartpostal, 1909. Yazarın koleksiyonu.

Karlsplatz, Munich. Postcard, 1909. Author's collection.

İstasyon Meydanı (Bahnhofplatz), Münih. Kartpostal, yakl. 1910. Yazarın koleksiyonu.

Railway Station Square (Bahnhofplatz), Munich. Postcard, ca 1910. Author's collection.

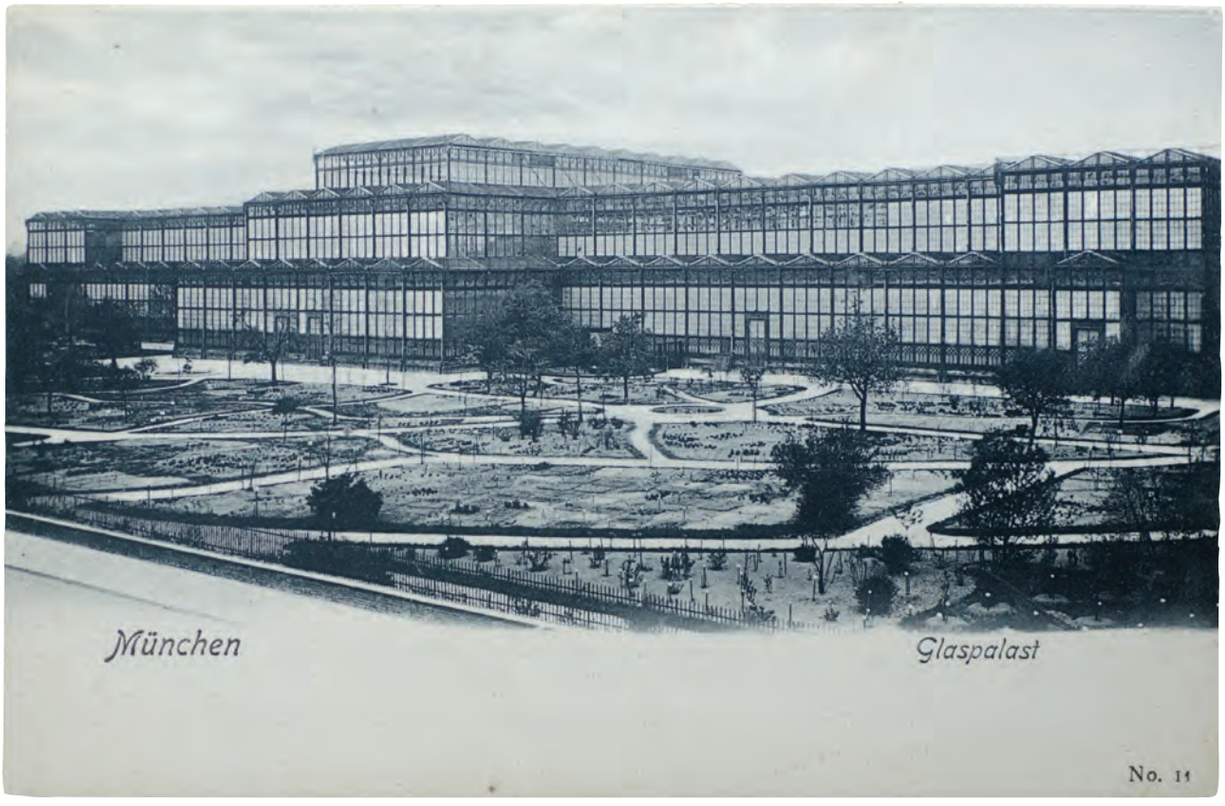

Onuncu Uluslararası Sanat Sergisinin düzenlendiği "Sırça Saray" (Glaspalast), Münih. Kartpostal, 1909. Yazarın koleksiyonu.

The "Crystal Palace" (Glaspalast), Munich, where the Tenth International Art Exhibition was held. Postcard, 1909. Author's collection.

X. INTERNATIONALE KUNSTAUSSTELLUNG
MÜNCHEN 1909.

Es wird hiermit beurkundet, dass dem

MALER

OSMAN HAMDY BEY in KONSTANTINOPEL

für sein zur obigen Ausstellung eingesandtes Ölgemälde:

„DIE SCHÄRFE DES SÄBELS"

DIE MEDAILLE II. KLASSE

durch das internationale Preisgericht zuerkannt wurde.

MÜNCHEN, den 6. Juni 1909.

DAS ZENTRAL-KOMITEE.

Der I. Präsident: Der II. Präsident: Der I. Schriftführer:

Osman Hamdi'nin *Keskin Kılıç* tablosunun Münih Onuncu Uluslararası Sanat Sergisi'nde ikinci sınıf madalya berate, 6 Haziran 1909. Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul Resim Heykel Müzesi koleksiyonu.

Osman Hamdi's second-class medal diploma for his *Cutting Edge of the Scimitar* at the Munich Tenth International Art Exhibition, 6 June 1909. Mimar Sinan University, Istanbul Painting and Sculpture Museum collection.

Münih Onuncu Uluslararası Sanat Sergisi kataloğunun kapağı, iç kapağı, "Türkiye" seksiyonu sayfası ve Osman Hamdi'nin *Keskin Kılıç* tablosunun röprodüksiyonu. *Offizieller Katalog der X. internationalen Kunstausstellung im kgl. Glaspalast zu München 1909* (Münih: Verlag des Zentralkomitees der X. internationalen Kunstaustellung, 1909). Yazarın koleksiyonu.

Cover, title page, page devoted to "Turkey," and reproduction of Osman Hamdi's *Cutting Edge of the Scimitar* in the Munich Tenth International Art Exhibition catalogue. *Offizieller Katalog der X. internationalen Kunstausstellung im kgl. Glaspalast zu München 1909* (Munich: Verlag des Zentralkomitees der X. internationalen Kunstaustellung, 1909). Author's collection.

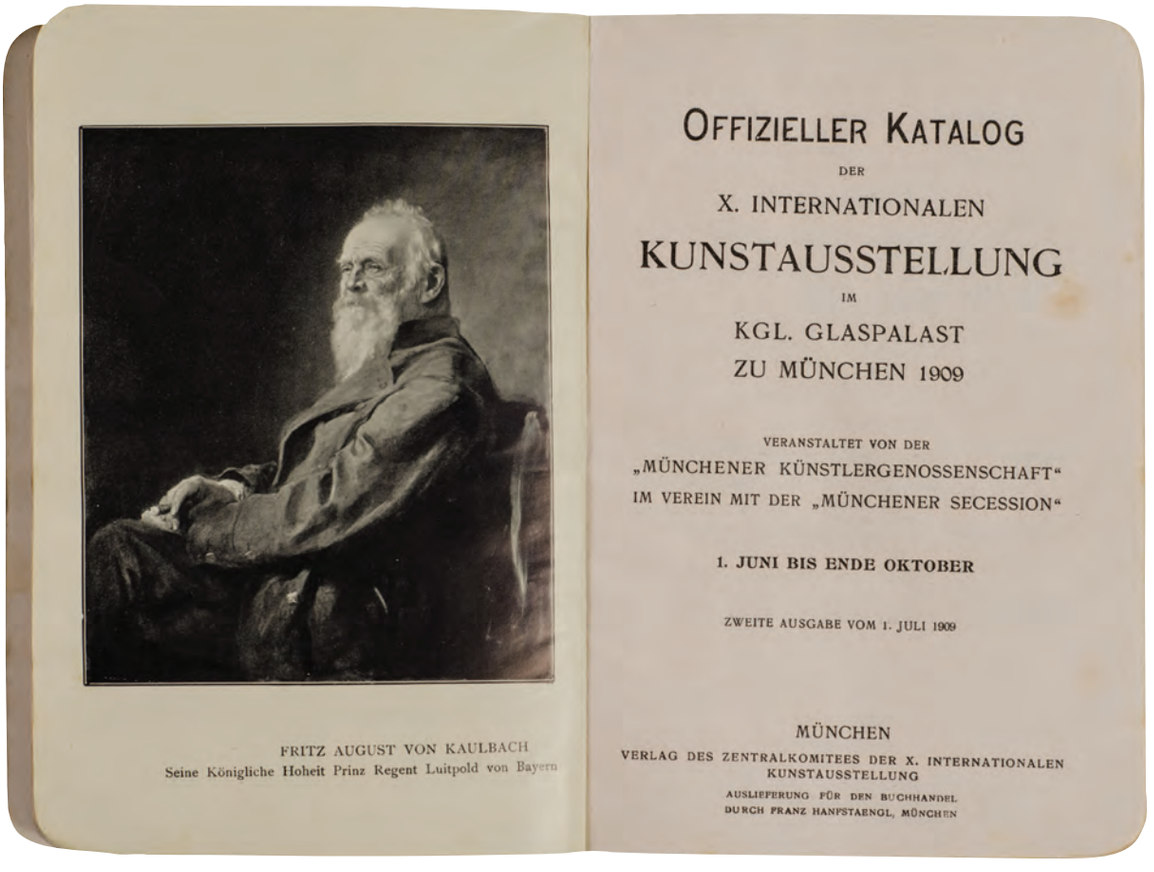

FRITZ AUGUST VON KAULBACH
Seine Königliche Hoheit Prinz Regent Luitpold von Bayern

OFFIZIELLER KATALOG
DER
X. INTERNATIONALEN
KUNSTAUSSTELLUNG
IM
KGL. GLASPALAST
ZU MÜNCHEN 1909

VERANSTALTET VON DER
„MÜNCHENER KÜNSTLERGENOSSENSCHAFT"
IM VEREIN MIT DER „MÜNCHENER SECESSION"

1. JUNI BIS ENDE OKTOBER

ZWEITE AUSGABE VOM 1. JULI 1909

MÜNCHEN
VERLAG DES ZENTRALKOMITEES DER X. INTERNATIONALEN KUNSTAUSSTELLUNG
AUSLIEFERUNG FÜR DEN BUCHHANDEL DURCH FRANZ HANFSTAENGL, MÜNCHEN

Saal 52 (Fortsetzung).

Nr.

1611 Vesin, Jaroslav, Sofia. Jubiläumsmanöver bei Schipka 1902 (Rückkehr von Schipka nach dem Scheinower Lager).

63 Badjoff, Stefan, Sofia. »Altsofia im Winter.« *

61 Badjoff, Stefan, Sofia. »Sommer.« *

176 Bojinoff, Alexander, Sofia. »Pijo und Pendo.« *

1059 Michailoff, Nikola, Sofia. »Bildnis eines Dichters.« *

1060 Michailoff, Nikola, Sofia. »Studie.« *

2361 Spiridonoff, Geko, Sofia. »Studienkopf einer Bulgarin.« *

1609 Vesin, Jaroslav, Sofia. »Rückkehr von einer Treibjagd.« *

1845 Jossiffoff, Anna, Sofia. »Blumenstudie.« *

1978 Andreeff, Alexander, Tatar-Pasardschik. »Studienkopf.«

1061 Michoff, Atanas, Silistra. »Eisgang.« *

1183 Petroff, Nikola, Sofia. »Sofia im Winter.«

1766 Bojinoff, Alexander, Sofia. »Exminister Schischmanoff.«

1765 Bojinoff, Alexander, Sofia. »Zynismus.«

1764 Bojinoff, Alexander, Sofia. »Hunger.«

1767 Bojinoff, Alexander, Sofia. »Malinoff und Takeff.«

519 Georgieff, Charin, Sofia. »Bulgarische Dorfküche.« *

1097 Mutafoff, Sande, Dupnitza. »Winter.« *

Saal 53. Türkei.

1340 Samy Bey, Konstantinopel. »Studie.«

1726 Zaïris, Emanuel, München. »Zeit und Liebe.« *

589 Halid Nadji Bey, Konstantinopel. »Straße in Yedi-Koulé.« *

Saal 53 (Fortsetzung).

Nr.

1725 Zaïris, Emanuel, München. »Äneas.« *

1738 Zonaro, Com. Fausto, Konstantinopel. »Barbiere in Stambul.« *

259 Chewket Bey, Konstantinopel. »Fontäne in der Sophienkirche.« *

1737 Zonaro, Com. Fausto, Konstantinopel. »Aïscha.« *

595 Hamdy Bey, Konstantinopel. »Die Schärfe des Säbels.« *

596 Hamedi Effendi, M., Konstantinopel. »Landschaft.«

258 Chewket Bey, Konstantinopel. »Inneres der Sophienkirche in Konstantinopel.« *

1736 Zonaro, Com. Fausto, Konstantinopel. »Derwische.« *

1093 Mufidé Cadry, Konstantinopel. »Interieurstudie.«

260 Chewket Bey, Konstantinopel. »Galerie in der Sophienkirche.« *

1344 Sarim Bey, Konstantinopel. »Ländliche Hochzeit.« *

1092 Mufidé Cadry, Konstantinopel. »Studie.«

1881 Mufidé Cadry, Konstantinopel. »Studie.« *

Saal 54. Schweden.

1557 Thorell, Hildegard, Stockholm. »Damenbildnis.«

124 Bergström, Sigge, Filipstad. »Die Hütte im Walde.« *

633 Hedberg, Erik, Järbo. »Winter.« *

1958 Wichmann-Elmgvist, Erna, Florenz. »Clematis.« *

516 Genberg, Anton, Saltsjo-Dunfnas. »Winterabend.«

631 Hedberg, Bengt Erland, Waxholm. »Windstoß.« *

952a Lindqvist, Herman, Stockholm. »Herbstabend.« *

1956 Wichmann-Elmgvist, Erna, Florenz. »Alte Italienerin.« *

SIMON GLÜCKLICH
Lautenspielerin

O. HAMDY BEY
Die Schärfe des Säbels

L'Illustration dergisinin 1908 Salonuna ayrılmış sayısının kapağı ve Osman Hamdi'nin *Keskin Kılıç* tablosunun röprodüksiyonu. *L'Illustration*, 3401 (2 Mayıs 1908). Yazarın koleksiyonu.

Cover and reproduction of Osman Hamdi's *Cutting Edge of the Scimitar* from the special issue of *L'Illustration* devoted to the 1908 Salon. *L'Illustration*, 3401 (2 May 1908). Author's collection.

Copyright 1908 by Braun, Clément et Cie.

A. LALAUZE. — Mayence (24 juillet 1793).

HAMDY BEY. — Le tranchant du cimeterre.

THÉODORE RALLI. — Drame au harem.

Paris 31 Nazli's Guestbook

Parisli komedyen Félix Galipaux'nun Osman Hamdi'ye yollamış olduğu kartpostal, 13 Şubat 1907. Yazarın koleksiyonu.

Postcard sent to Osman Hamdi by the Parisian comedian Félix Galipaux, 13 February 1907. Author's collection.

Parisli Tiyatro oyuncusu Jeanne Saulier'nin ithaflı fotoğrafı: "Bay ve Bayan Hamdi'ye. Varyete Revüsü. Sizi bir gün tekrar görmek ümidiyle", yakl. 1903. Yazarın koleksiyonu.

Parisian theater actress Jeanne Saulier's dedicated photograph: "To Mr. And Mrs. Hamdi. Revue des Variétés. I hope to see you again one day," ca 1903. Author's collection.

Osman Hamdi'nin 10 Eylül 1909 günkü toplantısına katıldığı Fransız Akademisi'nin Pont des Arts üzerinden görünüşü. Kartpostal, 1909. Yazarın koleksiyonu.

View from the Pont des Arts of the French Academy, where Osman Hamdi attended the meeting of 10 September 1909. Postcard, 1909. Author's collection.

Osman Hamdi'nin 20 Eylül 1909'a doğru görüldüğü Mirabeau otelinin caddeden görünüşü ve çay servisi yapılan holü. Kartpostal, 1910'lar. Yazarın koleksiyonu.

View of the façade and hall of the Mirabeau Hotel, where Osman Hamdi was spotted around 20 September 1909. Postcards, 1910s. Author's collection.

Nazlı Hamdi 1907

Nazly Hamdy 1907

Nazlı Hamdi/Esad/d'Halloy (1893-1958)

Bu çalışmaya vesile olan defterin sahibesi Nazlı Hamdi, 4 Eylül 1893 günü ressam ve Müze-i Hümayun müdürü Osman Hamdi Bey ile Fransız karısı Marie/Naile'nin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Osman Hamdi'nin ilk evliliğinden 1868'de doğan Fatma ve 1871'de doğan Melek adında iki kızı olmuştu; ikinci evliliğinden ise 1880'de Leyla ve 1882'de Edhem doğmuştu. Nazlı'nın doğum tarihine bakıldığında en büyük ablasından yirmi beş, kendine en yakın ağabeyinden ise on bir yaş küçük olduğu dikkat çekicidir. Doğduğunda babası elli bir, annesi ise otuz bir yaşındaydı. Bu kadar geç aileye katılan ve daima en küçük çocuk durumunda olan Nazlı'nın Osman Hamdi tarafından en çok portresi yapılmış çocuğu olmuş olması, en sık fotoğraflanmış olmasına herhalde şaşırmamak gerekir.

İlginçtir ki Nazlı doğduğunda babası evinden uzaktaydı. 1893 senesinde Osman Hamdi, Abdülhamid döneminde çıkabildiği en son yurtdışı seyahatine çıkmıştı. Bu yolculuk tamamen sağlık nedenlerine bağlıydı. Osman Hamdi'nin yakın dostu ve meslektaşı Carl Humann'a mektuplarından öğrendiğimize göre kardeşi Mustafa Mazlum'un 21 Haziran günü beyin kanamasından ölümüyle çok sarsılmış, yorgunluk ve uykusuzluktan sağlığı bozulmuştu.[1] Hekimlerin tavsiyesine uyarak 7 Ağustos günü oğlu Edhem ile birlikte yola çıkmış, doğrudan Orient-Express ile Avrupa'ya tedaviye gitmişti.[2] Viyana, Bern ve Paris'te bu amaçla kaldıktan sonra Eylül ayının sonunda vapurla İstanbul'a dönmek üzere yola koyulmuştu. Dönüş yolunda Messageries Maritimes'in *Alphée* isimli gemisinden Humann'a yazdığında ilk defa Nazlı'nın doğumu söz konusu olmuştu: "Küçük ailemi Nazlı adında küçük bir kızla büyümüş bulacağım. Cumartesi sabahı onunla tanışacağım inşallah".[3] Anlaşılan İstanbul'a Cumartesi 30 Eylül günü varmayı düşünüyordu; ilk gördüğünde Nazlı neredeyse bir aylık olacaktı. Bu ilk teması da gene Humann'a anlatmıştı:

> Burada herkesi gayet sıhhatli buldum; buna bildiğiniz gibi henüz görmemiş olduğum küçük Nazlı da dahildir. Çok iyi huylu bir çocuk; toplu ve kuvvetli, mütemadiyen kahkahalar atıyor! Bu yaşta neye gülüyor olabilir ki acaba? Kim bilir![4]

Nazlı'nın çocukluğunun ilerleyen yılları hakkında bu tür yorum ve tanıklıklara rastlanamıyorsa da mevcut olan fotoğraflar bu boşluğu rahatlıkla doldurmaktadır. Eskihisar'daki evin bahçesinde ağabeyi ve ablasıyla verdiği pozlar, stüdyoda çiçekçi kız kılığında çekilmiş resimler, babasının şefkatli ithafını taşıyan portresi, ablası Leyla'nın 1902'de doğan kızı Nimet ile çekilen pozlar… Bütün bu görüntüler, mutlu ve tasasız bir çocukluğun göstergesiydi. Bunlara bir de Michele Virgilio adındaki müzik hocasından alınan piyano dersleri de eklenince, mükemmel bir üst sınıf burjuva hayatının bütün unsurları bir araya gelmiş olacaktır.

Tam da defterin tarihlerine rastlayan bir zamanda Nazlı'yı görmüş ve tasvir etmiş olan bir tanık mevcuttur. Jön Türk ihtilalinden hemen sonra Ağustos 1908'de Osman Hamdi'yi ziyaret etmiş olan Maurice de Sorgues takma adını kullanan Marius André (1868-1927) isimli Fransız gazeteci, o zamanlar henüz on beş yaşındaki Nazlı'dan şu şekilde bahsetmiştir:

> Bu öğleden sonra [Hamdi Bey'i] evinde, Renan'ın bir cildini tekrar okurken bulma şansına sahip oldum; bir de Madame Hamdi ile babasının karakterine sahip olan ve büyük bir sanatçı gibi Chopin ve Beethoven yorumlayan zarif Nazlı'yı da görebildim.
>
> […]
>
> – Sekiz gündür sözü edilen reformlara inanıyor musunuz?

Nazlı Hamdi/Esad/d'Halloy (1893-1958)

Nazlı Hamdi, the young woman who owned the guestbook under study, was born on 4 September 1893 to Osman Hamdi Bey, artist and director of the Imperial Museum, and his French wife, Marie/Naile. Osman Hamdi had had two daughters from a first marriage: Fatma, born in 1868 and Melek, born in 1871. From his second marriage were born Leyla (1880) and Edhem (1882). Nazlı was twenty-five years younger than her eldest sister and eleven years younger than her closest sibling. At the time of her birth, her father had been fifty-one, and her mother thirty-one. It should probably not come as a surprise that as the very last and youngest child in the family, Nazlı was apparently the most frequently photographed and, most of all, the most frequently portrayed by her father.

Interestingly, Osman Hamdi was away from home at the time of her birth. In 1893 he had gone on the last trip abroad he would obtain permission for. The journey had been planned for purely medical purposes. As we understand from Hamdi's letter's to his close friend and colleague, Carl Humann, he had been heavily upset by his brother Mustafa Mazlum's death on 21 June from an aneurism, and his health had seriously deteriorated from exhaustion and insomnia.[1] Following his doctors' advice, he left Istanbul on the Orient-Express on 7 August, accompanied by his young son Edhem.[2] Following his trip to Vienna, Bern and Paris, he set out on the way back to Istanbul toward the end of September. In a letter written to Humann on board the Messageries Maritimes' *Alphée* he mentioned Nazlı's birth: "I am going to find my little family with the addition of a little girl by the name of Nazlı. I should meet her on Saturday, I hope."[3] It seems he expected to arrive at Istanbul on Saturday 30 September; he would thus see his daughter for the first time at almost one month of age. He eventually told Humann about this first contact:

> I have found everybody here in very good health, including little Nazlı whom, as you know, I had not seen yet. She is very nice and, chubby and strong, all she does is to laugh joyfully! What can she be laughing about at this age? It's a mystery![4]

In the absence of such comments about the following years of Nazlı's childhood, one can easily fill this void with existing photographs. Poses with her brother and sister in the garden at Eskihisar, studio photographs of her as a flower seller, a tenderly dedicated portrait of her father, compositions of her with her niece, Nimet, born in 1902 to her sister Leyla… All these images suggest a happy and carefree childhood. The piano lessons she took from her music professor Michele Virgilio complete this picture to create the impression of a blissful upper class bourgeois environment.

We do have one witness who met and described Nazlı in those years when she kept her guestbook. In August 1908, just after the Young Turk Revolution, the French journalist Marius André (1868-1927), known under the pen name of Maurice de Sorgues, visited Osman Hamdi and left a vivid description of his meeting with Nazlı:

> This afternoon I have the chance of finding him (Hamdi) at home, busy rereading a volume by Renan; and I meet Madame Hamdy, too, and their daughter, the charming Nazlı who has her father's soul and plays Chopin and Beethoven like a great artist.
>
> […]
>
> – Do you believe in all these reforms they have been talking about during the past eight days?

– Evet, evet, zamanla… Ya da… Ama şimdilik mutlu bir anarşi içinde, polissiz, hatta neredeyse hükümetsiz yaşamak iyi geliyor. Ama bu maalesef uzun süremeyecek bir ideal. Herkes mutlu: Erkekler, kadınlar, çocuklar, Müslümanlar, Hristiyanlar; Kürtlerle Ermeniler sokakta birbirlerine sarılıyorlar; Bulgar komitacılar artık Rum kilisesine ayine giden Makedonyalı kadınları öldürmüyorlar. Hayvanlar bile bayram yapıyor. Boğaz'ın balıkları Kanun-ı Esasi'ye duacılar!

– Nasıl yani?

– Boğaz boyunca ve özellikle Tarabya'da sefaretlerin önünde, devlet ricalinin yalılarının önünde, hatta burada benim kapımın önünde aslında hafiye olan bir sürü olta balıkçısı vardı. Hepsi 25 Temmuz günü yok oldular. Boğaz'ın nüfusu tekrar artacak.

– Bir de artık insan evinde dinleyici olarak casuslar olmadan da müzik çalabilecek, diye ekledi Nazlı Hanım. Ne zaman samimi, küçük bir akşam eğlencesi düzenlesek, kapımızda girenlerin adını yazmaya memur o adamlardan beliriyordu, çünkü babam şüpheliydi.

– O zaman, küçük hanım, poliste pek fena raporlarınız olmuş olsa gerek, zira insanlar Kuruçeşme'ye asıl sizi dinlemeye geliyorlardı.[5]

Nazlı, yirmi yaşına doğru, Aralık 1912'de kendinden on yaş büyük Esad Cemal [Paker] adında genç bir diplomatla evlenmiştir. Esad Cemal, eski Hazine-i Hassa muhasebecisi Mehmed Cemal'in oğlu, ama aynı zamanda da Nazlı'nın yengesi (amcası Mustafa Mazlum'un karısı) Fatma Saime'nin başka anneden kardeşiydi. Başka bir deyişle, Mehmed Cemal Bey'in aralarında yirmi beş senelik yaş farkı olan iki çocuğu, aynı aileden birer nesil farklı bir amca-yeğen ile evlenmişlerdi.

Nazlı ile Esad Cemal'in Cenan adındaki çocukları 20 Kasım 1913'te doğmuştur. Cenan, iktisat profesörü ve İstanbul Üniversitesi rektörlerinden Ömer Celal Sarç (1901-1983) ile evlenmiştir. Cenan Sarç, 10 Şubat 2012 günü İstanbul'da vefat etmiştir. Nazlı ile Esad Cemal 1920'lerde boşanmışlar, ardından Nazlı, 18 Ağustos 1932'de Paris'te Audouin Fouache d'Halloy adında bir mühendisle evlenmiştir.[6] Nazlı 1 Ağustos 1958 günü vefat etmiştir.

1 Osman Hamdi'den Carl Humann'a, İstanbul, 22 Haziran 1893. Deutsches Archäologisches Institut (DAI) Merkez Arşivi, Nachlass Carl Humann, 2, Briefe A-K, Osman Hamdy an Carl Humann, 1890-1895.
2 Osman Hamdi'den Carl Humann'a, İstanbul, 1 Ağustos 1893. DAI Merkez Arşivi, Nachlass Carl Humann, 2, Briefe A-K, Osman Hamdy an Carl Humann, 1890-1895.
3 Osman Hamdi'den Carl Humann'a, *Alphée* yolcu gemisi, 27 Eylül 1893. DAI Merkez Arşivi, Nachlass Carl Humann, 2, Briefe A-K, Osman Hamdy an Carl Humann, 1890-1895.
4 Osman Hamdi'den Carl Humann'a, İstanbul, 12 Ekim 1893. DAI Merkez Arşivi, Nachlass Carl Humann, 2, Briefe A-K, Osman Hamdy an Carl Humann, 1890-1895.
5 Maurice de Sorgues, "Une journée de la Révolution turque. Abd-ul-Hamid et son people", *Revue critique des idées et des livres*, XXIII/135 (25 Kasım 1913), s. 397-399.
6 *Figaro*, 19 Ağustos 1932, s. 2.

– Yes, yes,... in time… Unless… But in the meantime it feels good to be living in happy anarchy, without the police and almost without a government. This is an ideal which can unfortunately not last. Everyone is happy, men, women, children, Muslims and Christians; Kurds and Armenians embrace in the streets; Bulgarian comitadjis no longer murder Macedonian women who went to mass in Greek churches. Even animals have joined the fun: the fish in the Bosporus bless the Constitution!

– How so?

– All along the Bosporus and especially in Tarabya in front of the embassies, in front of the residences of grandees, even here at my gate, there was a mass of fishermen with their rods who were nothing else than spies. They have all disappeared on 25 July. The Bosporus will be repopulated.

– And also, added Mademoiselle Nazlı, one can now make music at home without having snitches as an audience. Every time we gave a small private party, there would be one of these men at each of our gates, with the duty of noting the names of those who entered, for daddy was a suspect.

– Well then, Mademoiselle, you must have had bad reports at the police, for it was mostly to listen to you that people would come to Kuruçeşme.[5]

At around twenty, in December 1912, Nazlı married a young diplomat ten years older than herself by the name of Esad Cemal [Paker]. Esad Cemal Bey was the son of Mehmed Cemal Bey, former accountant of the Imperial Treasury; but he was also the brother from another mother of Nazlı's aunt, Fatma Saime Hanım, her late uncle Mustafa Mazlum's wife. In other words, two of Mehmed Cemal's children, with an age difference of twenty-five had married an uncle and a niece from the same family.

Nazlı and Esad Cemal had a daughter by the name of Cenan, born on 20 November 1913. Cenan eventually married the economist Ömer Celal Sarç (1901-1983), once president of Istanbul University. Cenan Sarç died in Istanbul on 20 February 2012. Nazlı and Esad Cemal having divorced in the 1920s, Nazlı remarried on 18 August 1932 in Paris to a French engineer by the name of Audouin Fouache d'Halloy.[6] Nazlı died on 1 August 1958.

1 Osman Hamdi to Carl Humann, Istanbul, 22 June 1893. Deutsches Archäologisches Institut (DAI) Central Archive, Nachlass Carl Humann, 2, Briefe A-K, Osman Hamdy an Carl Humann, 1890-1895.
2 Osman Hamdi to Carl Humann, Istanbul, 1 August 1893. DAI Central Archive, Nachlass Carl Humann, 2, Briefe A-K, Osman Hamdy an Carl Humann, 1890-1895.
3 Osman Hamdi to Carl Humann, on board the *Alphée*, 27 September 1893. DAI Central Archive, Nachlass Carl Humann, 2, Briefe A-K, Osman Hamdy an Carl Humann, 1890-1895.
4 Osman Hamdi to Carl Humann, Istanbul, 12 October 1893. DAI Central Archive, Nachlass Carl Humann, 2, Briefe A-K, Osman Hamdy an Carl Humann, 1890-1895.
5 Maurice de Sorgues, "Une journée de la Révolution turque. Abd-ul-Hamid et son people", *Revue critique des idées et des livres*, XXIII/135 (25 November 1913), pp. 397-399.
6 *Figaro*, 19 August 1932, p. 2.

Nazlı, Edhem ve Leyla Eskihisar'daki evin bahçesinde, yakl. 1896. Yazarın koleksiyonu.

Nazlı, Edhem and Leyla in the garden at Eskihisar, ca 1896. Author's collection.

Osman Hamdi, *Kızım Nazlı (Pembe Başlıklı Kız)*, Haziran 1906. Tuval üzerine yağlıboya.
Pera Müzesi Suna ve İnan Kıraç Vakfı koleksiyonu.

Osman Hamdi, *My Daughter Nazlı (Girl with a Pink Hat)*, June 1906. Oil on canvas.
Pera Museum Suna and İnan Kıraç Foundation collection.

Osman Hamdi, kızı Nazlı ve torunu Nimet ile, yakl. 1905. Sébah et Joaillier fotoğraf stüdyosu. Faruk ve Zerrin Sarç koleksiyonu.

Osman Hamdi, his daughter Nazlı and his granddaughter Nimet, ca 1905. Sébah et Joaillier photograph studio. Faruk and Zerrin Sarç collection.

Nazlı çiçekçi kız kıyafetinde, yakl. 1902. Sébah et Joaillier fotoğraf stüdyosu. Yazarın koleksiyonu.

Nazlı as a flower vendor, ca 1902. Sébah et Joaillier photograph studio. Author's collection.

Osman Hamdi Bey'in "pek sevgili kızım Nazlı'ya" ithaflı portresi, 1901. Sébah et Joaillier fotoğraf stüdyosu. Yazarın koleksiyonu.

Osman Hamdi Bey's portrait, dedicated to "my beloved daughter Nazlı", 1901. Sébah et Joaillier photograph studio. Author's collection.

Nazlı ile yeğeni Nimet, yakl. 1905. Sébah et Joaillier fotoğraf stüdyosu. Yazarın koleksiyonu.

Nazlı and her niece Nimet, ca 1905. Sébah et Joaillier photograph studio. Author's collection.

Nazlı, yakl. 1905. Sébah et Joaillier fotoğraf stüdyosu. Yazarın koleksiyonu.

Nazlı, ca 1905. Sébah et Joaillier photograph studio. Author's collection.

Nazlı Eskihisar'daki evin bahçesinde kucağında köpekle, yakl. 1907. Yazarın koleksiyonu.

Nazlı with a dog on her lap in the garden at Eskihisar, ca 1907. Author's collection.

Osman Hamdi, *Sarı Kurdelalı Kız ya da Nazlı Portresi*, Eskihisar, Haziran 1909. Kontrplak üzerine yağlıboya.
Faruk ve Zerrin Sarç koleksiyonu.

Osman Hamdi, *The Girl with the Yellow Ribbon* or *Portrait of Nazlı*, Eskihisar, June 1909. Oil on wood.
Faruk and Zerrin Sarç collection.

Nazlı'nın kocası Esad Cemal Bey, yakl. 1910. Phébus fotoğraf stüdyosu. Yazarın koleksiyonu.

Nazlı's husband Esad Cemal Bey, ca 1910. Phébus photograph studio. Author's collection.

Nazlı, kucağında kızı Cenan ile birlikte, 1914. Yazarın koleksiyonu.

Nazlı and her daughter Cenan, 1914. Author's collection.

Edhem Hamdi [Eldem] (1882-1957)

Osman Hamdi'nin sonradan Naile adını alacak olan Marie Palyart ile olan ikinci evliliğinden ikinci çocuğu, 3 Kasım 1882 günü dünyaya gelmiş olan Edhem'dir. Osman Hamdi'nin ilk ve tek oğlu olan Edhem, kısa bir müddet sonra babasının izinden yürümüş, arkeoloji ve müzecilik konusunda uzmanlaşmaya başlamıştır. Eğitimini babasının kurmuş olduğu Sanayi-i Nefise Mektebinde mimarlık alanında aldıktan sonra kısa bir müddet Paris'te bu konuda uzmanlaşmak üzere kalmışsa da, babasının etkisiyle midir bilinmez, Müze-i Hümayun'da onun yanında arkeolog olarak görev yapmayı tercih etmiştir. 30 Haziran 1902 tarihindeki bir belge müzedeki memuriyetini kaydetmektedir:

> Müze-i Hümayun müdürü atufetlü Hamdi Beyefendi hazretlerinin mahdumu Edhem Bey'e Müze-i Hümayun'a devam etmek üzere dört yüz kuruş maaş tahsis ü itası şeref-sudur buyurulan irade-i seniyye-i cenab-ı hilafetpenahi iktiza-yı âlisinden olmakla [...][1]

Bu Osman Hamdi'nin aile fertlerinin müzede görev almalarının ya da müzeyle iş yapmalarının ilk örneği değildi. Kardeşi İsmail Galib Bey (1847-1895) müzenin İslami sikke koleksiyonu üzerinde çalışmış, birçok katalog yayınlamış, ilk ciddi ve sistematik Osmanlı sikke uzmanı olarak şöhret kazanmıştır. En küçük kardeşi Halil Bey ise (Halil Edhem [Eldem], 1861-1938), 1892 yılından itibaren ağabeyinin muavinliğini üstlenmiş, arkeoloji ve epigrafi alanlarında yoğun bir mesai vermiş, Osman Hamdi'nin 1910'daki ölümü üzerine de Müze-i Hümayun'un başına geçerek 1931'deki emekliliğine kadar bu görevde kalmıştır. Damadı –kızı Leyla'nın kocası– Mustafa Vahid Bey (?-1931) müze için rehberler ve basında müzeyle alakalı makaleler neşretmeyi âdet edinmişti. İsmail Galib Bey'in oğlu Mübarek ise (1870-1938) babasının izinden gidip müzeye nümizmatik kataloğu hazırlamış, 1920'lerde de Ankara hükümetinin Hars (Kültür) müdürü olarak görev yapmıştı. Bu anlamda oğlu Edhem'in henüz yirmi yaşında aynı kurumda memuriyete başlaması, Osman Hamdi'nin ailesinin bu kültür ve bilim kurumunun üzerindeki etkisinin çok sayıdaki örneğinden sadece biriydi. Pekiyi bunu nasıl yorumlamak gerekir? Nepotizm, kayırma, torpil, tekelleşme, bir tür "kültür mafyası" oluşturma hevesi mi? Her ne kadar fiili olarak bu tür oluşumları akla getiren bazı işaretler varsa da, aslında çok daha masumane bir vaziyetin söz konusu olduğu da doğru. Bu mevkilere gelen veya getirilen aile fertlerinin hepsi aslında liyakat açısından kusursuzdular: Eğitim ve kabiliyetleri, harcadıkları mesai, bıraktıkları eserlere bakıldığında haksız yere bu görevlere getirildiklerini veya sorumluluklarını layıkıyla yerine getirmediklerini söylemek imkânsızdır. Üstelik bu mevkilere gelerek maddi menfaat peşine düştükleri, haksız kazanç elde ettikleri ya da başkalarının işlerini ellerinden aldıklarını iddia etmek de zordur. Bu durumun daha gerçekçi bir izahı, bir taraftan aile içinde oluşan bir birikim, diğer taraftan ise imparatorlukta henüz çok az gelişmiş bir alan söz konusu olduğundan ister istemez böyle bir "uzmanlaşma" sürecinin yaşanmış olabileceğidir.

Bu garip durumun ilginç bir tezahürü, 1902'de genç Edhem'in müze adına gerçekleştirdiği ilk önemli görevine gidişinin babasının ağzından *Revue archéologique*'te anlatımıdır:

> Geçen 25 Şubat günü, Tralles'te bulunmuş olan ve İzmir vilayeti Maarif ve Müze-i Hümayun Müdürü Naili Bey tarafından İstanbul'a gönderilen üç adet heykel Müze-i Hümayun'a ulaşmıştır.
>
> Bunun üzerine hemen o yöreye Müze-i Hümayun memurlarından oğlum Edhem Bey'i bu önemli keşifle ilgili bütün malumatı toplamak, bir harita düzenlemek ve gerektiği takdirde bazı ek kazılar gerçekleştirmek üzere yolladım.[2]

Edhem bu görevini ciddiyetle yerine getirdi. 1902 yılının baharında bir, sonbaharında iki kere Tralles'e, yani eski Aydın'a giderek önemli bazı eserleri ortaya çıkararak İstanbul'a nakillerini sağlamış, yerinde bazı kazılarda bulunarak özellikle kentin *stoa*'sının ortaya çıkmasını sağlamış, çok

Edhem Hamdi [Eldem] (1882-1957)

Osman Hamdi's second child from his second marriage to Marie Palyart –who would also take the name of Naile–, Edhem, was born on 3 November 1882. Osman Hamdi's first and only son, Edhem soon followed in his father's steps and specialized in the fields of archaeology and museology. Although he received his education in architecture in the very School of Fine Arts his father had founded, and stayed a while in Paris for his specialization, he ended up starting his career at the Imperial Museum, as an archaeologist at his father's service. A document dated 30 June 1902 confirms his appointment at the museum:

> The appointment of a salary of four hundred piasters to Edhem Bey, son of His Excellency Hamdi Bey, has been decreed by order of His Imperial Majesty the Caliph [...][1]

This was not the first instance of one of Osman Hamdi's family members being recruited by, or doing business with, the Imperial Museum. His brother İsmail Galib Bey (1847-1895) had worked on the museum's Islamic coin collection, published a number of catalogues, and thus earned the reputation of the first serious and systematic numismatist in the Empire. His youngest brother Halil Bey (Halil Edhem [Eldem], 1861-1938), had become his brother's deputy in 1892, had worked intensely in the fields of archaeology and epigraphy, and when his brother died in 1910, took over the museum and managed it until he retired in 1931. Osman Hamdi's son-in-law –his daughter Leyla's husband– Mustafa Vahid Bey (?-1931) had become an habitual author of guidebooks to the museum and of vulgarization articles on archaeology in the press. Finally, İsmail Galib's son Mübarek (1870-1938) had followed in his own father's steps, publishing numismatic works and catalogues and eventually becoming director of cultural affairs under the Ankara government in the 1920s. Viewed from this angle, Osman Hamdi's son Edhem's appointment to a position at the museum was but one of many cases that confirmed a pattern of this particular family's control over this institution of culture and knowledge. How should one interpret this situation? Was this a form of nepotism, of favoritism, of monopolization, of corruption; a desire to establish a form of "cultural mafia" in the Empire? One could be tempted into reading some signs pointing in that direction, in all fairness it should be noted that the situation was much more innocent. Merit wise, all of these family members who attained these positions were practically flawless: their formation and skills, the time they imparted on their duties, the works they left behind makes it impossible to claim that they did not fulfill their duties and responsibilities to the fullest. Moreover, it would be wrong to assume that they may have expected material gain, unfair revenues, or even that they may have blocked others from obtaining their due. A more realistic explanation, then, would be that the concentration of culture and knowledge within the family, combined with the undeniable underdevelopment of this domain in the Empire inevitably led to a form of "specialization" within the group.

An interesting view of this situation transpires in the account given in the *Revue archéologique* by his father of the young Edhem's first important mission on behalf of the Imperial Museum:

> On 25 February last, the Imperial Museum has received three statues discovered in Tralles, which had been shipped to Constantinople by Naili Bey, director of Public Instruction and of the Imperial Museum in the province of Smyrna.
>
> I have immediately sent to the site an employee of the Imperial Museum, my son Edhem Bey, with instructions to collect all information relating to this important discovery, to draw a map and to conduct, if necessary, some additional excavations.[2]

sayıdaki yazıtın da tespitini gerçekleştirmişti. Buluntu ve saptamalarını da *Revue archéologique* ve *Bulletin de correspondance hellénique* gibi dönemin en itibarlı dergilerinde yayınlamıştı.[3] Müze-i Hümayun'un meşhur parçalarından sayılan karyatid, efeb heykeli, nemf heykeli, tanrıça başı, kurban hazırlığı kabartması gibi eserler Edhem'in kısmen yönettiği 1902 Tralles kazılarının buluntuları arasında yer almaktadır.[4]

4 Ağustos 1904'te memuriyeti ikinci rütbe ikinci sınıfa terfi edilen[5] Edhem Hamdi'nin Müze-i Hümayun için çalışmaları ilerleyen yıllarda da devam edecektir. Müze binasının 1891'deki inşaatından mimari sorumluluğunu üstlenen Alexandre Vallauri, 1904-1907 yılları arasındaki üçüncü genişleme çalışmalarına da nezaret etmişse de aslında bu projeyi fiili olarak Edhem Bey gerçekleştirmişti.[6] 1908'de ise Selanik'teki Ayasofya camiinin restorasyonuyla ilgili çalışmalara da Edhem'in mimar olarak katıldığı bilinmektedir. Edhem'in arkeolojiye ve Müze-i Hümayun'a olan bağlılığının hoş bir göstergesi, kendine yaptırmış olduğu *ex libris*'te müzenin önemli eserlerinden birinin görüntüsünü kullanmış olmasıdır. Söz konusu görüntü, Osman Hamdi'nin meşhur 1887 Sayda kazısından getirdiği ve "Likya lahdi" olarak bilinen lahdin kapağının bir yüzünde yer alan sırt sırta vermiş iki sfenks kabartmasıydı.[7]

Edhem'in müzeyle olan ilişkisi, babasının 24 Şubat 1910'daki ölümüyle birlikte zayıflamaya başlamıştır. Osman Hamdi'nin vefatından hemen sonra hayatta kalan tek kardeşi Halil Edhem müze müdürlüğüne, Edhem ise onun muavinliğine getirilmişti. Fakat bu durum muhtelif nedenlerle çok başarılı bir ortaklığa dönüşmemiş, Edhem zamanla kendini müzeden çekerek asıl uzmanlığı olan mimarlığa dönmüş ve Michel Nouridjan (Nurican Efendi) adında bir meslektaşıyla ortaklık oluşturarak bir mimarlık ve mühendislik bürosu kurmuştur.[8] Harbiye ile Nişantaşı arasında Valikonağı Caddesinin sağ kaldırımındaki apartman binalarından bazıları Edhem ile Nurican tarafından yapılmıştır.

Edhem'in babasıyla arkeoloji ve mimarlık dışında ilginç bir işbirliği, resim konusunda olmuştur. Bilindiği üzere Osman Hamdi Bey tablolarında başta kendi olmak üzere aile fertlerini model olarak kullanmıştır. Oğlu Edhem de böylece ressamın iki önemli tuvalinde yer almıştır. Bunların ilki, bugün Liverpool'daki Walker Art Gallery'de bulunan 1905 tarihli *Okuyan Genç Emir* isimli tablodur. Burada karın üstü yere yatarak Kur'an okuyan Şark kıyafetli "genç emir", Edhem'in bu pozda çekilmiş bir fotoğrafından hareket ederek resmedilmişti.[9] Edhem'in modellik yapmış olduğu diğer önemli tablo ise, 1908'de Paris'te, 1909'da da Münih'te sergilenen *Keskin Kılıç* isimli eserdi. Bu tabloda baba-oğul bir arada yer almaktaydı: Mahzen gibi bir yerde Osman Hamdi mallarını metheden bir silah satıcısı rolünde, Edhem ise bu silahlardan birini elinde inceleyen genç bir müşteri olarak resmedilmişti.[10]

Edhem yirmi beş yaşlarındayken, kendinden dokuz yaş küçük ve Paris sefiri Çorlulu Salih Münir Paşa'nın kızı olan Kâmran Hanım'la yakınlaşmaya başlamıştı; 1907 senesine gelindiğinde iki genç evlenmeye karar vermiş, ertesi sene ise nihai adımı atmışlar ve evlenmişlerdi. Salih Münir Paşa (1857-1939), uzun seneler Nafia Nazırı olmuş olan Çorlulu Mahmud Celaleddin Paşa'nın (1839-1899) oğluydu ve 1897'den 1908'e kadar Paris'te Osmanlı büyükelçisi olarak görev yapmıştı. Osman Hamdi Bey'in Salih Münir Paşa'yla bu yakınlığı bazı açılardan şaşırtıcı gelebilir. 1907 yılında meşhur *Kaplumbağalı Adam*[11] isimli tablosunun ikinci bir versiyonunu "Münir Paşa'ya muhabbetle yadigâr" olarak ithaf eden[12] liberal ve ilerisinin Jön Türk destekçisi Osman Hamdi, II. Abdülhamid'in en sadık adamlarından ve Paris'teki Jön Türklerin korkulu rüyası olan Salih Münir Paşa'ya karşı gerçekten de "muhabbet" besliyor muydu, yoksa oğlunun paşanın kızıyla olan ilişkisine hürmeten bir tür dünürlük vazifesini mi yerine getiriyordu?

Edhem ile Kâmran'ın ilişkisinin ilginç bir tanığı, aynı defterde Nazlı'ya bir ithaf bırakmış olan İngiliz arkeolog Gertrude Bell idi. 31 Temmuz 1907 günü Osman Hamdi'nin Kuruçeşme'deki yalısında yemeğe davet edilen Bell, orada Edhem'i de görmüş ve onunla ilgili kısa bir yorumda bulunmuştu:

Edhem did his job perfectly. In 1902 he went to Tralles –the modern Aydın– once in the spring and twice in the fall, discovered a number of important pieces which were shipped to Istanbul, while he engaged in a small scale local dig, which revealed the ancient city's *stoa*, together with a large number of inscriptions. He was able to publish his findings in some of the most prestigious scientific journals of the time, such as the *Revue archéologique* and the *Bulletin de correspondance hellénique*.[3] Among the finds of the 1902 Tralles campaign were some of the Imperial Museum's best known pieces: the Tralles caryatid, the statue of an ephebe, the statue of a nymph and a relief representing the preparation of a sacrifice.[4]

On 4 August 1904, Edhem Hamdi was promoted to second rank, second class in the civilian hierarchy of the time;[5] he pursued his work at the museum in the following years. When the architect Alexandre Vallauri, who had undertaken the new museum building's initial phase of construction in 1891 started the third aggrandizement works of 1904-1907, he had delegated the realization of the project to his former student, Edhem.[6] We also know that Edhem supervised the restoration works of the church of Hagia Sophia in Salonika in 1908. A pleasant detail revealing Edhem's commitment to archaeology in general, and to the Imperial Museum in particular, is the fact that he used one of the major pieces of the museum's collection to decorate his personal *ex libris*. For this purpose he had set his eye on one of the relief of two sphinxes sitting back to back from the "Lycian sarcophagus," one of the famed funerary monuments his father had unearthed and brought from his 1887 campaign in Sidon.[7]

Nevertheless, Edhem's bonds to the museum started to weaken slightly after his father's death on 24 February 1910. Following Osman Hamdi's demise, his sole surviving brother Halil Edhem had taken his succession as director, while Edhem became his deputy. For a variety of reasons this formula failed to satisfy him, and he reverted to his initial specialty as an architect. He formed a partnership with a colleague by the name of Michel Nouridjan (Nurican Efendi) and founded an architectural and engineering office[8] which undertook among others the construction of a number of rather posh apartment buildings on the right side of Valikonağı Avenue between Harbiye and Nişantaşı.

Yet another area in which Edhem collaborated with his father, albeit somewhat more passively, was painting. It is well known that Osman Hamdi Bey very often used himself and family members as models for his paintings. His son Edhem thus posed for two of his major canvases. The first one was the *Young Emir Reading*, completed in 1905 and preserved today at the Walker Art Gallery in Liverpool. The young emir in Oriental garb depicted reading the Koran as he lied on his stomach was painted from a photograph of Edhem in this particular pose.[9] The other important work that made use of Edhem's traits was the *Cutting Edge of the Scimitar*, exhibited in Paris in 1908 and in Munich in 1909. In this particular painting depicted both father and son together: Osman Hamdi played the part of an elderly arms vendor boasting his merchandise in a cellar-like structure, while Edhem represented a younger customer, examining the sharpness of a sword.[10]

At around the age of twenty-five, Edhem had gotten involved with Kâmran Hanım, nine years younger than him, and daughter of the Ottoman ambassador in Paris, Çorlulu Salih Münir Pasha. By 1907 the two had decided to get married, and they eventually did so the following year. Salih Münir Pasha (1857-1939) was the son of Mahmud Celaleddin Pasha (1839-1899), a statesman and bureaucrat who was Minister of Commerce and Public Works under Abdülhamid II. Salih Münir Pasha had spent a very long time, from 1897 to 1908, as ambassador in Paris. The close relationship between the pasha and Osman Hamdi may seem surprising in more than one way. Indeed, we know that the latter had dedicated "as an affectionate memento to Münir Pasha" a second version of his famous painting of the *Man with Tortoises*[11] (1907);[12] and yet it seems strange that Osman Hamdi, a partisan of the Young Turk movement, should have so easily befriended one of the most loyal creatures of Abdülhamid II, the man whom the Young Turks exiled in Paris dreaded most. Did Osman

"Edhem Bey Paris'teki Türk büyükelçisinin kızıyla evlenecek; yemekten sonra onunla buluşmak üzere dışarı fırladı."[13] Bir sene kadar sonra, Haziran 1908 başında Osman Hamdi Alexander Conze'ye bir mektubunda Edhem'in evliliğiyle ilgili şu ayrıntılara yer vermişti:

> Edhem henüz evlenmedi ve evliliği ancak Temmuz ayının sonlarına doğru gerçekleşecek. Şu an Ayasofya'nın tamirine nezaret etmek için Selanik'te bulunuyor.[14]

Bu durumu teyit eden bir bilgi, Fransız gazetelerinde yer almıştı: Salih Münir Paşa 9 Temmuz 1908 günü kızının düğününe hazır bulunmak üzere Paris'ten ayrılarak Brindisi üzerinden İstanbul'a doğru yola koyulmuştu.[15] Ne var ki yola çıkışından tam iki hafta sonra Makedonya'da başlayan ayaklanma İstanbul'a varmış ve 10 Temmuz 1324, yani 23 Temmuz 1908 Jön Türk ihtilali patlak vermişti. İstanbul'a varmak üzere olan Münir Paşa tekrar Paris'e dönmek ve orada İstanbul'dan gelecek talimatı beklemek zorunda kalmıştı. Kısacası, Edhem ile Kâmran'ın nikâhı birdenbire değişen siyasi ortamın kurbanı olmuştu.

Bütün bu zorluklara ve aksiliklere rağmen Edhem ile Kâmran evlendiler. Defterde her ikisinin imzası mevcutsa da sadece Kâmran'ınki tarih taşımakta ve evlilikten sonra atıldığı anlaşılmaktadır. Edhem ise herhangi bir ithaf veya göndermede bulunmayıp çini mürekkebiyle yapmış olduğu bir kadın başının altına imzasını atmakla yetinmişti. Mimarlık eğitimi almış olmanın ötesinde resme karşı epey kabiliyetli olduğunu gösteren bu çizimde resmedilen kişinin karısı Kâmran olduğu akla geliyorsa da kesin bir şekilde emin olmak mümkün değildir.

Çiftin 1916'da Nevin adında bir çocuğu doğmuştur. Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar İstanbul'da kalan Edhem ile Kâmran, işgal esnasında İstanbul'dan ayrılmış ve Paris'e yerleşmişlerdir. Paris'teki Düyun-ı Umumiye İdaresinin merkezinde yıllarca çalıştıktan sonra, 1940'ta Alman işgaliyle birlikte Fransa'dan Türkiye'ye dönmüş, İstanbul'a tekrar yerleşmiştir. Kızları Nevin, henüz on altı yaşındayken 1931'de Paris'teyken veremden ölmüştür. 1934 kanunuyla birlikte ailenin diğer fertleri gibi Eldem soyadını alan Edhem, 27 Aralık 1957 günü vefat etmiştir.

1 BOA, İ. MF. 8/17, 24 Rebiyülevvel 1320/17 Haziran 1318.
2 Edhem Bey, "Fouilles et découvertes à Tralles", *Revue archéologique*, IV/4 (Temmuz-Aralık 1904), s. 348.
3 Edhem Bey, "Fouilles et découvertes à Tralles", *Revue archéologique*, IV/4 (Temmuz-Aralık 1904), s. 348-362; Edhem Bey, "Fouilles de Tralles", *Bulletin de correspondance hellénique*, 28 (1904), s. 54-92; Salomon Reinach, "Fouilles d'Edhem-Bey à Tralles (Turquie) par Edhem-Bey", *Comptes-rendus des séances de l'année*, 47 (1903), s. 75-76; Salomon Reinach, "Bas-relief pittoresque découvert à Tralles (Turquie) par Edhem-Bey", *Comptes-rendus des séances de l'année*, 48 (1904), s. 46-47.
4 Gustave Mendel, *Musées impériaux ottomans. Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines*, c. II (İstanbul: Müze-i Hümayun, 1914), no. 541-548, s. 257-271.
5 BOA, İ. TAL. 343/29, 21 Cemaziyülevvel 1322/22 Temmuz 1320.
6 Edhem Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü* (İstanbul: Kültür Bakanlığı, 2010), s. 395.
7 Mendel, *Catalogue des sculptures*, c. I, no. 63, s. 158-171.
8 Edhem Eldem, *Bankalar Caddesi. Osmanlı'dan Günümüze Voyvoda Caddesi. Voyvoda Street from Ottoman Times to Today* (İstanbul: Osmanlı Bankası, 2000), s. 244.
9 *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, s. 410-415.
10 *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, s. 296.
11 Eser, Suna ve İnan Kıraç Koleksiyonu'nda *Kaplumbağa Terbiyecisi* ismiyle yer almaktadır.
12 *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, s. 322-323.
13 Gertrude Bell'in günlüğü, 31 Temmuz 1907, Gertrude Bell Arşivi, Newcastle Üniversitesi, kayıt 645.
14 Osman Hamdi'den Conze'ye, İstanbul, 9 Haziran 1908. DAI Merkez Arşivi, Nachlass Alexander Conze, 2, Briefe an Conze A-Z, Hamdy Bey an Alexander Conze.
15 *Le Gaulois*, 9 Temmuz 1908, s. 2; *Journal des débats politiques et littéraires*, 10 Temmuz 1908, s. 2; *Revue diplomatique*, s. 9.

Hamdi really have feelings of "affection" for Salih Münir Pasha, or was he just doing the right thing by honoring his future in-law for the sake of his son's commitment to Kâmran?

An interesting witness of Edhem and Kâmran's relationship was Gertrude Bell, also among the visitors signing Nazlı's guestbook. On 31 July 1907, when she was invited at Osman Hamdi's mansion in Kuruçeşme, she had seen Edhem and recorded a short comment about him: "Edhem Bey is going to marry the daughter of the Turkish Ambassador in Paris; he hurried off to see her after lunch."[13] About a year later, in a letter to Alexander Conze in early June 1908, Osman Hamdi had provided details about his son's expected marriage:

> Edhem is not married yet; his marriage will not take place before the end of July. Presently he is in Salonika overseeing the repairs of Hagia Sophia.[14]

The information was confirmed in the French press: Salih Münir Pasha was reported to have left Paris on 9 July 1908, via Brindisi, in order to attend his daughter's wedding in Istanbul.[15] Yet exactly two weeks after his departure, the unrest that had started in Macedonia had reached Istanbul and on 10 July 1324, or 23 July 1908, the Young Turk revolution had suddenly erupted. Münir Pasha, who had almost reached Istanbul, was forced to return to Paris to await further instructions. In short, Kâmran and Edhem's wedding had fallen prey to an unexpected and radical turn in the political situation.

Despite all these difficulties and obstacles, Kâmran and Edhem managed to get married. Although both did sign Nazlı's guestbook, only Kâmran's bore a date, attesting to the fact that they had indeed married. Edhem, on the other hand, had simply signed an ink portrait of a woman, thus displaying his talent for drawing. Whether the woman he depicted was Kâmran –a likely possibility– or not is open to discussion.

The couple had a daughter by the name of Nevin in 1916. Edhem and Kâmran stayed on in Istanbul until the end of the Great War; during the occupation they left for Paris, where Edhem worked for years at the Ottoman Public Debt Administration office in Paris. In 1940, following the German invasion they returned to Istanbul, where they finally settled. In 1931 they lost their daughter Nevi to tuberculosis, and Edhem, who like all other members of the family, took the surname of Eldem, died on 27 December 1957.

1 BOA, İ. MF. 8/17, 24 Rebiyülevvel 1320/17 June 1318.
2 Edhem Bey, "Fouilles et découvertes à Tralles", *Revue archéologique*, IV/4 (July-December 1904), p. 348.
3 Edhem Bey, "Fouilles et découvertes à Tralles", *Revue archéologique*, IV/4 (July-December 1904), pp. 348-362; Edhem Bey, "Fouilles de Tralles", *Bulletin de correspondance hellénique*, 28 (1904), pp. 54-92; Salomon Reinach, "Fouilles d'Edhem-Bey à Tralles (Turquie) par Edhem-Bey", *Comptes-rendus des séances de l'année*, 47 (1903), pp. 75-76; Salomon Reinach, "Bas-relief pittoresque découvert à Tralles (Turquie) par Edhem-Bey", *Comptes-rendus des séances de l'année*, 48 (1904), pp. 46-47.
4 Gustave Mendel, *Musées impériaux ottomans. Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines*, c. II (Constantinople: Müze-i Hümayun, 1914), no. 541-548, pp. 257-271.
5 BOA, İ. TAL. 343/29, 21 Cemaziyülevvel 1322/22 July 1320.
6 Edhem Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü* (Istanbul: Kültür Bakanlığı, 2010), p. 395.
7 Mendel, *Catalogue des sculptures*, c. I, no. 63, pp. 158-171.
8 Edhem Eldem, *Bankalar Caddesi. Osmanlı'dan Günümüze Voyvoda Caddesi. Voyvoda Street from Ottoman Times to Today* (Istanbul: Osmanlı Bankası, 2000), p. 244.
9 *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, pp. 410-415.
10 *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, p. 296.
11 The painting is known as *The Tortoise Trainer* in the Suna and İnan Kıraç Collection.
12 *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, pp. 322-323.
13 Gertrude Bell's diary, 31 July 1907, Gertrude Bell Archive, Newcastle University, entry 645.
14 Osman Hamdi to Conze, Istanbul, 9 June 1908. DAI Central Archive, Nachlass Alexander Conze, 2, Briefe an Conze A-Z, Hamdy Bey an Alexander Conze.
15 *Le Gaulois*, 9 July 1908, p. 2; *Journal des débats politiques et littéraires*, 10 July 1908, p. 2; *Revue diplomatique*, p. 9.

Edhem Hamdi'nin babasının *Okuyan Genç Emir* tablosu için pozu. Fotoğraf, yakl. 1904. Yazarın koleksiyonu.

Edhem Hamdi's pose for his father's *Young Emir Reading*. Photograph, ca 1904. Author's collection.

Edhem Hamdi'nin *ex libris*'i.

Edhem Hamdi's *ex libris*.

Edhem Hamdi. Sébah et Joaillier stüdyosu, yakl. 1907. Yazarın koleksiyonu.

Edhem Hamdi. Sébah et Joaillier photograph studio, ca 1907. Author's collection.

Bien faire et laisser dire.
M. Hamdy
Mars 1907

İşini iyi yap, bırak konuşsunlar. (İt ürür, kervan yürür)
M. Hamdy
Mart 1907

Do right and let them talk. (Do right and fear no man)
M. Hamdy
March 1907

Marie Palyart/Hamdi (1862-1943)

Marie Palyart adıyla 1862 veya 1863 yılında Fransa'da doğmuş olan Osman Hamdi'nin ikinci karısı hakkında maalesef pek az şey biliyoruz. Annesi Germaine Palyart da kendisiyle İstanbul'da yaşamış olduğundan kimliğini biliyoruz, ama ailesiyle ilgili bilgilerimiz bununla sınırlıdır.

Genç Marie'nin Osman Hamdi'yle ne zaman ve nerede tanıştığı da pek bilinmemektedir. Aktarılan bazı rivayetlere göre İstanbul'a geliş sebebi Osman Hamdi'nin aynı şekilde Fransız olan ilk karısı olsa da bu konuda güvenilir herhangi bir bilgi mevcut değildir. Keza, Osman Hamdi'nin ilk evliliğinin tam olarak ne zaman sona erdiği, Marie ile ne zaman evlendiği de müphemdir. Tek güvenilir tahmin, ilk çocukları Leyla'nın 1880 civarında doğmuş olduğuna göre Marie'nin 1879 civarında hamile kalmış olabileceğidir. Gene aile rivayetleri iki kadın arasında hafif bir örtüşme olmuş olduğu, yani Osman Hamdi'nin ilk karısı ile evliliği bitmeden Marie ile ilişkisinin başlamış olduğu yönündedir.

Osman Hamdi ile evlendikten sonra Marie Naile ismini aldıysa da bunun din değiştirme manasına geldiğini düşünmemek gerekir. Marie/Naile hayatının sonuna kadar Hristiyan kalacak, ölümünde de Feriköy Latin mezarlığına gömülecektir. Ancak Naile ismini alması onun Osmanlı toplumuyla kaynaşmasını simgelemesi açısından önem taşıyan bir hareket olmuştur.

Marie/Naile'nin Osman Hamdi'den üç çocuğu olmuştur: Leyla (1880-1950), Edhem (1882-1957) ve Nazlı (1893-1958). Kocası 1910'da öldükten sonra Naile ailesiyle birlikte İstanbul'da kalmış, 1930'larda Paris'te kızı Nazlı'nın yanında yaşamış, savaşla birlikte İstanbul'a dönmüş ve 20 Eylül 1943 günü vefat etmiştir.

Osman Hamdi'yi hiç sevmeyen İngiliz arkeolog James Theodore Bent (1852-1897), düşmanına ayırdığı uzunca bir yazının bir paragrafını da karısına ayırmıştı. Ona göre Marie Hamdi, genç yaşta kendini bir maceraya kaptırmış ama artık kadınlara açık olmayan bir toplumda bir bakıma hapsolmuş ve bundan dolayı da pişmanlık duyan bir kadındı:

> Hamdi içeri girip sizi mükemmel bir Parisli terbiyesiyle karşılar, ardından da karısı ona katılır. Belirgin bir güzelliğin izlerini taşıyan zarif bir kadın; giyimi biraz *négligé* (özensiz) olan ve doğrusu biraz fazlaca da pudralanmış. Bir de zavallı kadının üzüntü verici bir şekilde solgun ve şaşkın bir hali var; insan ona baktığında Marie Hamdi'nin hayatta olağandışı bir adım atıp sonradan bunun bir hata olduğunu anlamış olan kadınlardan biri olduğunu hissediyor. Her ne kadar evinde tam bir Fransız kadını gibi davranıyor ve istediği gibi hem erkekler, hem kadınlar kısmında dolaşıyor, atölyede kendine bir çay hazırlayıp bir sigara yakıyorsa da, evden çıktığı anda bir Türk kadını olmak zorunda kalıyor. Yüzünü yaşmakla örtmeden sokağa hiçbir zaman çıkmaya cesaret edemiyor. Kocasıyla hiçbir zaman beraber çıkamıyor, Türk ırkından başka erkeklerle konuşmuyor ve haremlerde görüşmek zorunda kaldığı Türk kadınlarının manasızlığından canının fevkalade sıkıldığını söylüyor. On yaşında Leyla ve dört yaşında Edhem adında iki küçük çocuğu bulunuyor; güzel kızının gelecekteki kaderini merakla bekliyor, zira gözlerinin önünde selefinin kızının durumu var: Hamdi'nin daha yeni bir Türk'le evlendirdiği ve harem hayatını bir tür müebbet hapis cezası gibi yaşayacak olan parlak, hayat dolu bir kız[1] Hamdi'ye bakıp da hem görünümü, hem mevkii itibariyle ne olduğunu düşündüğünüzde, iki Fransız hanımın üzerinde kendi dinlerini ve ülkelerini terk edecek ve hareme girecek kadar etkisi olmuş olması gerçekten hayret vericidir. Hamdi'nin üzerinde hakimiyet kurduğu diğer kadın ise kayınvalidesidir. Kendisi, yaşlandıklarında muhteşem ebatlara varan tipik Fransız kadınlarından; genellikle yukarıda tutulup yabancılara gösterilmiyor.[2]

Marie Palyart/Hamdi (1862-1943)

We know very little about Osman Hamdi's second wife, Marie Palyart, other than her surname, confirmed by the presence in Istanbul of her mother, Germaine Palyart, and the fact that she was born in France in 1862 or 1863.

We do not know either where and when the young Marie met Osman Hamdi. While some rumors have it that she may have come to Istanbul in relation to his first wife, also French, there is no evidence to corroborate this vague information. In fact, we lack proper documentation as to when his first marriage was formally terminated and when he may have married Marie. The only educated guess one can propose is that considering the couple's first child, Leyla, was born around 1880, Marie may have been pregnant in 1879. Again, rumor in the family has it that there may even have been an overlap between the two women and that Osman Hamdi's relationship with Marie may have started before his marriage was formally ended.

Although Marie took the name of Naile after her marriage, this should not be taken as a sign of conversion. Marie/Naile remained a Christian until the end of her life and she was eventually buried in the Latin Cemetery of Feriköy. Nevertheless, this name change was perceived as a symbolic act of integration with Ottoman Muslim society.

Marie/Naile had three children with Osman Hamdi: Leyla (1880-1950), Edhem (1882-1957) and Nazlı (1893-1958). After her husband's death in 1910, she remained in Istanbul with her family; although she did live in France with her daughter in the 1930s, she did return to Istanbul during the war and died there on 20 September 1943.

In a long essay devoted to Osman Hamdi Bey, whom he cordially hated, the British archaeologist James Theodore Bent (1852-1897) devoted an entire paragraph to his wife. According to him, Marie Hamdi was a woman who had let herself be sucked into an adventure at a young age but had ended up realizing with deep remorse that she had let herself be trapped in a world that ostracized women:

> Hamdi comes in to welcome you with the most perfect of Parisian manners, and presently his wife will follow-a graceful woman with distinct traces of good looks, rather *négligée* in her dress and not a little *poudrée* it is true. And she looks sadly pale and haggard, poor thing, and one feels, as one looks upon her, that Marie Hamdi is one of those women who have taken an eccentric step in life and found it to be a mistake. Though she acts the complete Frenchwoman at home and rooms at will through both male and female quarters, though she pours out tea and has her cigarette in the studio, yet she has to be the Turkish lady when she leaves her house. She never dares to go out without her yashmak to hide her face. She can never go out with her husband, nor does she talk with other men of the Turkish race, and she represents herself as bored to death by the inanity of the Turkish women with whom she is thrown in contact in the harems. She has two little children, Leila aged ten and Edhem aged four, and she feels keenly the future fate of her pretty little daughter, as she has before her the example of her predecessor's daughter, a bright, lively girl whom Hamdi has just married to a Turk, and for whom consignment to a harem means pretty much the same as penal servitude for life.[1] When you look at Hamdi and think what he is both in appearance and position, it strikes one as truly remarkable that he has succeeded in prevailing upon two French ladies to abandon their religion and their country and to become the occupants of a harem. Hamdi's remaining feminine possession is in the shape of a mother-in-law, one of those typical Frenchwomen who in their latter days assume magnificent proportions; she is usually kept upstairs and not shown to strangers.[2]

Bu yorumun fazlaca sert olduğu aşikârdır; Theodore Bent'in Osman Hamdi'ye duyduğu nefret derin ve baskındı. Osmanlı topraklarında yabancı arkeolojik kazılara getirdiği sınırlama ve düzenlemeyi haksız bulan Bent, bu girişimi Osman Hamdi'nin mevki ve güç kazanmak için menfaatçi bir hareketi olarak görüyordu. Tabii kaçınılmaz olarak bu kurgunun arkasında ırkçılığa varabilen bir tutum da mevcuttu. Arkeolojinin Batılıların anlayabildikleri ve dolayısıyla hakim olmaları gereken, Osmanlıların ise dışında tutulması gereken bir alan olduğuna inanmanın ötesinde, medeni Avrupa ve geri kalmış İslam/Osmanlı kültürü arasında net bir ayrım yapan Bent'in gözünde Osman Hamdi gerçekten Batılılaşmış değil de sadece yüzeyde medeniyetten nasibini almış, hatta Şarklılığını bu görüntünün arkasında bilinçli olarak gizlemeye çalışan biriydi. Oryantalist görüşün baskın olarak kullandığı temalardan biri de İslam dünyasında baskı altında inleyen kadınlar olduğundan, Bent'in Osman Hamdi'ye karşı yürüttüğü kampanyanın içinde Marie'ye yer vermiş olmasına şaşmamak gerekir. Harem kapanına kısılmış maceracı ve saf genç Fransız kadını ve ileride aynı kadere mahkûm olacak olan kızlarının gelecekteki dramı da Osman Hamdi'nin kurnaz Şark zalimi imajını daha da pekiştirmeye yarıyordu.

Bent'in yaptığının esas itibariyle bir "şahsiyet cinayeti" olduğuna şüphe yoktur. Marie'nin hayatının sonuna kadar Türkiye'de kalmış olması, kocasıyla ve çocuklarıyla Eskihisar'daki mutlu hayatını görüntüleyen onlarca poz, çocuklarının içinde büyüdükleri serbestiyet ortamı Bent'in söylediklerini büyük ölçüde yalanlamaktadır. Fakat diğer taraftan da bu karalamada az da olsa bir gerçek payı olabileceğini de unutmamak gerekir. On dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında İstanbul'daki bir Osmanlı bürokratının karısının hareket kabiliyeti bazı açılardan sınırlanmış sayılabilir. Hayatının büyük bir kısmını yalı ve konaklarda geçirme ihtiyacı, harem ziyaretleri dışında dış dünyayla ilişkilerin azlığı, kamusal alanda yaşmak ve ferace giyme mecburiyeti gibi sınırlamalar düşünüldüğünde Marie'nin ve kızlarının hayatının pek de serbest olmadığını, bir diplomat karısının ya da Beyoğlu'nda yaşayan yabancı veya Gayrimüslim bir kadının hayatından çok farklı olduğunu kabul etmek gerekir. Osman Hamdi ve ailesinin özellikle Eskihisar'daki evin bahçesinde adeta Paris banliyösündeki bir villayı ve burjuva hayatını andıran görüntülerinin o evin kapısından çıkıldığı anda epeyce değişmek zorunda olduğunu da unutmamak lazım. Bu anlamda 1896'da Kuruçeşme'yi ziyaret etmiş olan Georgina Max Müller'in kendisini ağırlayan Marie Hamdi ile ilgili tanıklığı serbestlik ile sınırlama arasındaki bu hassas dengeyi anlatması bakımından ilginçtir:

> [Osman Hamdi'nin] evi Boğaziçi'nde bulunuyor ama suyla arasından bir yol geçiyor. Yukarı kata alındık ve orada, sanat şaheserlerinin, nefis çinilerin ve Şark kumaşlarının arasında ev sahibi ve karısıyla karşılaştık. Kendisi bir Türk hanımı gibi yetiştirilmişse de Fransız kökenlidir, ama kocasının arkadaşlarına görünür ve yemek masasının başında yerini alır. Bütün ev Avrupai tarzda döşenmiştir ve Boğaz manzarasıyla her dakika geçen kayıklarla garip vapurlar olmasa insan kendini Türkiye'den başka herhangi bir ülkede zannedebilir. İştirak ettiği Fransızca canlı sohbetin devam ettiği yemekten sonra beyler evin erkek tarafına gidip tütün içerken beni kendi oturma odasına götürdü. Ev sahibesi bana seyahat etmenin herhalde ne kadar hoş olduğunu söyleyince ben de kocasına hiç refakat edip etmediğini sordum. Samimi olarak şaşırdı ve bunun imkânsız olduğunu söyledi. Sonra da ekledi: "Evimin arkasında tepedeki bahçeme gitmek için yolu yaşmaksız geçtiğim vaki değildir."[3]

Dolayısıyla Marie'nin hayatının bir tür sınırlı özgürlük, ya da serbest hapis olarak tanımlanabileceği, bu tanımlamanın ailenin bütün kadın fertlerine de büyük ölçüde uygulanabileceği akla gelmektedir. Zaten ikinci ve üçüncü nesilden Nazlı, Kâmran, Nimet veya Nevin'in hayatlarının büyük bir kısmını yurtdışında yaşamış olmasını da bu ikircikli durumun bir tezahürü olarak görmek mümkündür. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki bu durum sadece kadınları değil, ailenin erkek fertlerinde de bir dereceye kadar görülen bir durumdu. Osman Hamdi'nin kendisi 1893 ile 1909 yılları arasında yurtdışına gidebilmek için gereken izni alamadığı gibi, zaten hayatının büyük bir kısmını Eskihisar'daki evi, Kuruçeşme'deki yalısı ve Müze-i Hümayun arasında geçirmesi ve pek ortalarda görünmemesiyle

Obviously Bent was overdoing it; his hatred for Osman Hamdi was deep and decisive. He believed that the new regulations and limitations he had brought to foreign archaeological activity in the Ottoman Empire was unfair, and that it amounted to a conscious move by Osman Hamdi to promote his own position and power in the system. Inevitably, Bent's perception relied on a heavy dose of discrimination, bordering on racism. Beyond his belief that archaeology was a discipline intellectually and culturally accessible only to westerners and hence their legitimate turf, Bent clearly drew a line between civilized Europe and the heavily underdeveloped Islamic and Ottoman culture. To him, Osman Hamdi was not a genuinely westernized intellectual, but rather a superficially civilized individual who tried to mask his Oriental nature behind this cultural veneer. Considering that the plight of women under Islam was a common leitmotiv of Orientalism, Bent's use of Marie in his campaign against Osman Hamdi is hardly surprising. The image of an adventurous and naïve young French women trapped in the harem and that of the impending doom of enslavement lingering over the future of her own daughters came in handy to promote Osman Hamdi's reputation as a conniving Oriental despot.

There is no denying that what Bent was doing amounted to character assassination. The fact that Marie remained in Turkey until her death, the snapshots of bliss showing the entire family enjoying life at their Eskihisar residence, the freedom in which her children ended up growing would suffice to contradict Bent's very negative claims. Yet one should not forget that there may have been some elements of truth to this dark vision. It is true that the life of an Ottoman bureaucrat's wife at the turn of the twentieth century was to a large extent characterized by some degree of isolation and of restrictions on her movements. The need to spend much of her time in stately mansions, the reduced number of outings other than harem visits, the obligation to wear the veil in public are some of the examples that suggest that Marie's and her daughters' lives were not particularly free. Compared to the lives of foreign or non-Muslim women of a certain standing, theirs was certainly much more limited in scope and freedom. One should not forget either that the images of an almost Parisian suburban bourgeois life in the villa and garden at Eskihisar were to a large extent limited to that environment, and that they tended to disappear once the threshold of that private space was passed. In that sense it may be interesting to view that fine line between freedom and containment through the eyes of Georgina Max Müller, who met Marie in 1896 at the family's mansion at Kuruçeşme, on the Bosporus:

> [Hamdy Bey's] house is on the Bosphorus, but a public road runs between it and the water. We were shown upstairs, where, in a room full of art treasures, wonderful specimens of faïence tiles and Oriental hangings, we found our host and his wife. She is of French origin, though brought up as a Turkish lady, but she sees her husband's friends and presides at his table. The whole house is furnished in European style, and, but for the view over the Bosphorus and the caïques and, strange boats passing every minute, one might fancy oneself in any country but Turkey. After luncheon, during which his wife bore her part in the animated French conversation, she took me back to her drawing-room, whilst the gentlemen went to the men's side of the house to smoke. My hostess said what a delight it must be to travel, on which I asked whether she never accompanied her husband. She was genuinely shocked, and told me that was an impossibility, adding: 'I never cross the road behind my house to my hill garden except in yashmak.'[3]

It seems fair then to qualify Marie's life as a form of limited freedom, or liberal confinement, and to consider this to have been greatly the case for all female members of the family. One should probably see the fact that women of the second and third generations, namely Nazlı, Kâmran, Nimet and Nevin, lived a major part of their lives abroad to have been the result of this fragile balance. Yet one should not forget either that this situation did not apply only to women, but had a certain impact on men, too. Osman Hamdi himself had been unable to obtain permission to travel abroad from 1893 to 1909; and at any rate he was known to be scarcely visible, and to divide most of his time between his villa at Eskihisar, his seaside mansion at Kuruçeşme, and the Imperial Museum. Of course, this

meşhurdu. Durum tabii ki farklıydı, zira Marie ve kızları için bir mecburiyet olan, kendisi için bir seçim niteliğindeydi. Ne var ki gene de "aşırı" Batılılaşmış aile ve kişiler için çevreyle teması asgariye indirmenin ve daha çok özel alan içinde tamamen Avrupai tarzda bir yaşam ortamı yaratmanın sıkça başvurulan bir çözüm olduğu dikkat çekicidir.

Marie, Osman Hamdi'nin aile fertleri arasında en çok portresini yaptığı kişi olmuştur. Ayrıca kendisini tablolarının birçoğunda model olarak kullandığı biliniyorsa da, 1880'lerde yapmış olduğu harem sahnelerindeki kadınların arasında net olarak hangi birinin Marie/Naile'den esinlendiğini söylemek zordur. Düzeltilmesi gereken bir yanlış ise, *Mihrap* adıyla bilinegelen ama asıl adı *Yaradılış* olan 1901 tarihli tabloda tasvir edilmiş olan kadının Marie değil, muhtemelen kızı Leyla olduğudur.

Marie Hamdi'nin kızının defterine bıraktığı kısa ithaf, Fransızca bir atasözünden ibaretti: "*Bien faire et laisser dire*", yani "sen işini iyi yap, bırak konuşsunlar" manasına gelen bir tavsiye.[4] Bunun hafifçe değişik bir örneği, "*Bien faire et laisser braire*", yani "sen işini iyi yap, bırak anırsınlar" şeklindedir. İlginç olan, imzasında kullanmış olduğu "M." ön harfidir. Marie Hamdi'nin benzer tebrik veya dileklerini yazdığı pusulalara bakınca dikkati çeken nokta, kâh "N." Veya "Naile" olarak, kâh "M." veya "Marie" olarak imza attığıdır. Osman Hamdi'yle evlenerek edindiği yeni kimliğin ve Batı ile Doğu arasında rahatlıkla gidip gelen kişiliğinin belki de en belirgin işareti budur.

1 Bent'in kastettiği, Osman Hamdi'nin ilk evliliğinden olan ve 1883'te Mehmed Abdullah Bey adında bir subayla evlenen Fatma'dır (1868-1937).
2 James Theodore Bent, "Hamdi Bey", *Contemporary Review*, 54 (Kasım 1888), s. 728-729.
3 Georgina Max Müller, "Letters on Turkey", *Longman's Magazine*, 28/165 (Temmuz 1896), s. 247; Georgina Max Müller, *Letters from Constantinople* (Londra-New York-Bombay: Longmans, Green & Co., 1897), s. 180-181.
4 Birkaç sayfa ötede Marie Wiegand da buna çok benzer bir atasözünü Almanca olarak kaydetmiştir: *Wer will bauen an die Straßen/Muß die Leute reden lassen* (Sokakta inşaat yapmak isteyen/Bırakmalı konuşsun isteyen).

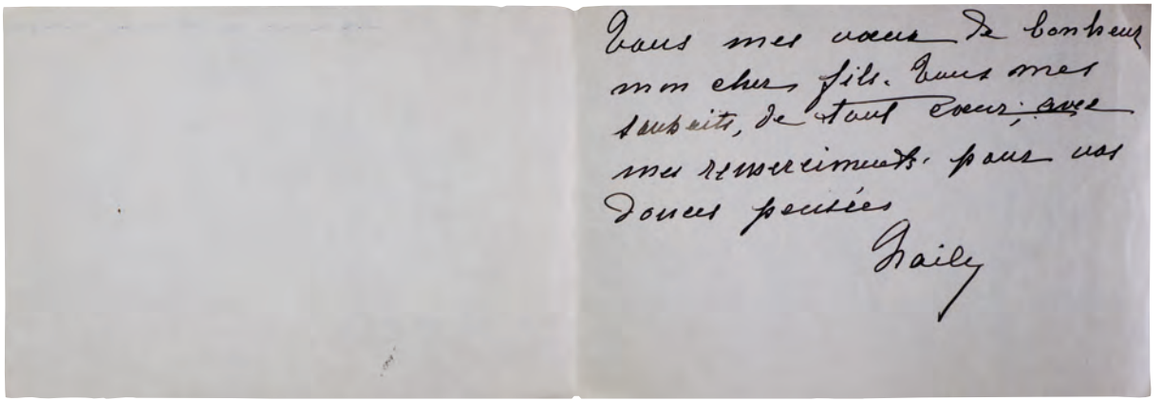

Marie/Naile'nin oğlu Edhem'e dilekleri, t.y. "Sevgili oğlum, mutluluk temennilerimle. Bütün kalbimle bütün dileklerim ve tatlı düşünceleriniz için teşekkürlerimle. Naile". Yazarın koleksiyonu.

Marie/Naile's wishes to her son Edhem, n.d.: "All my wishes of happiness, my dear son. All my wishes, with all my heart; together with my thanks for your sweet thoughts. Naile". Author's collection.

was a different situation, if only because what was an obligation to Marie and her daughters was a choice for him. Nevertheless, it is an undeniable fact that among the extremely westernized families and individuals of the time, minimizing contact with the outer world and opting for a form of self-containment within a totally Europeanized private environment had become a common practice.

Marie was the family member whom Osman Hamdi portrayed most frequently. Moreover, he also used her frequently as a model in many of his paintings, although it is not clear which of the women depicted in his harem scenes of the 1880s may have really been inspired from her. One common mistake that needs to be corrected in this respect, however, is that the woman depicted in his famous 1901 painting wrongly known as the *Mihrab*, but in fact named *Genesis*, is not Marie, but most probably their daughter Leyla.

The short dedication Marie left in her daughter's guestbook was a French proverb: "*Bien faire et laisser dire*", literally "do well and let them speak," an equivalent of the English saying "Do right and fear no man."[4] A slightly different version went "*Bien faire et laisser braire*", literally "do well and let them bray"… An interesting detail is the fact that Marie should have chosen the initial "M." in her signature. A look at other similar notes reveals that she seems to have almost indifferently used the "M." of Marie or the "N." of Naile in her signature, perhaps the most telling indication of the ease with which she managed the fluid identity between East and West she had acquired by marrying Osman Hamdi Bey.

1 Bent was referring to Fatma (1868-1937), born of his first marriage, who married in 1883 an officer by the name of Mehmed Abdullah Bey.
2 James Theodore Bent, "Hamdi Bey", *Contemporary Review*, 54 (November 1888), pp. 728-729.
3 Georgina Max Müller, "Letters on Turkey", *Longman's Magazine*, 28/165 (July 1896), p. 247; Georgina Max Müller, *Letters from Constantinople* (London-New York-Bombay: Longmans, Green & Co., 1897), pp. 180-181.
4 A few pages further, Marie Wiegand uses a very similar proverb in German: *Wer will bauen an die Straßen/Muß die Leute reden lassen* (Who wants to build on the street/Must let people freely speak).

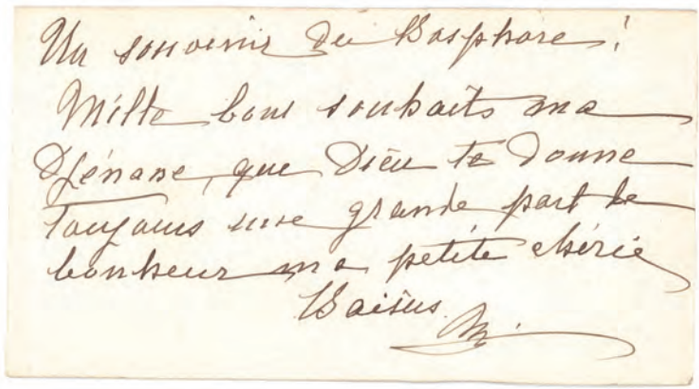
Un souvenir du Bosphore!
Mille bons souhaits ma
Chénane, que Dieu te donne
Toujours une grande part de
bonheur ma petite chérie
Baisers
M.

Kayık ve Haliç manzaralı bir kartın arkasında Marie/Naile'nin torunu Cenan'a dilekleri, t.y. "Bir Boğaz hatırası! Binlerce iyi dileklerimle, Cenan'ım. Allah sana hep bol mutluluk versin, canım. Öpücükler. M." Yazarın koleksiyonu.

Marie/Naile's wishes to her granddaughter Cenan on the back of a card depicting a caïque on the Golden Horn, n.d. "A reminder of the Bosphorus! Thousands of good wishes, my Cenan. May God always grant you much happiness, my little darling. Kisses. M." Author's collection.

Marie/Naile, yakl. 1880. Abdullah Biraderler fotoğraf stüdyosu. Yazarın koleksiyonu.

Marie/Naile, ca 1880. Abdullah Frères studio. Author's collection.

Marie/Naile, yakl. 1890. Sébah et Joaillier fotoğraf stüdyosu. Yazarın koleksiyonu.

Marie/Naile, ca 1890. Sébah et Joaillier studio. Author's collection.

Marie/Naile, yakl. 1880. Abdullah Biraderler fotoğraf stüdyosu. Yazarın koleksiyonu.

Marie/Naile, ca 1880. Abdullah Frères studio. Author's collection.

Marie/Naile kızı Leyla ve torunu Nimet ile birlikte, yakl. 1904. Sébah et Joaillier fotoğraf stüdyosu. Yazarın koleksiyonu.

Marie/Naile with her daughter Leyla and granddaughter Nimet, ca 1904. Sébah et Joaillier studio. Author's collection.

Marie/Naile bahçesinde, yakl. 1906. Yazarın koleksiyonu.

Marie/Naile in her garden, ca 1906. Author's collection.

Marie/Naile, yakl. 1904. Sébah et Joaillier fotoğraf stüdyosu. Yazarın koleksiyonu.

Marie/Naile, ca 1904. Sébah et Joaillier studio. Author's collection.

Dans la forêt (phrase de la vision du pays enchanté)

Cette phrase doit être dans vôtre vie àvenir le souvenire de votre vieux professore qui vous aime beaucoup.

(28 mars 1907) Michele Virgilio

Ormanın içinde (sihirli ülke hayalinden cümle)

Bu cümle gelecekteki hayatınızda sizi çok seven yaşlı profesörünüz'ün hatırası olmalıdır.

(28 Mart 1907) Michele Virgilio

In the forest (phrase from the vision of the enchanted land)

This phrase should form in your life to come a memory of your old professore who loves you so much.

(28 March 1907) Michele Virgilio

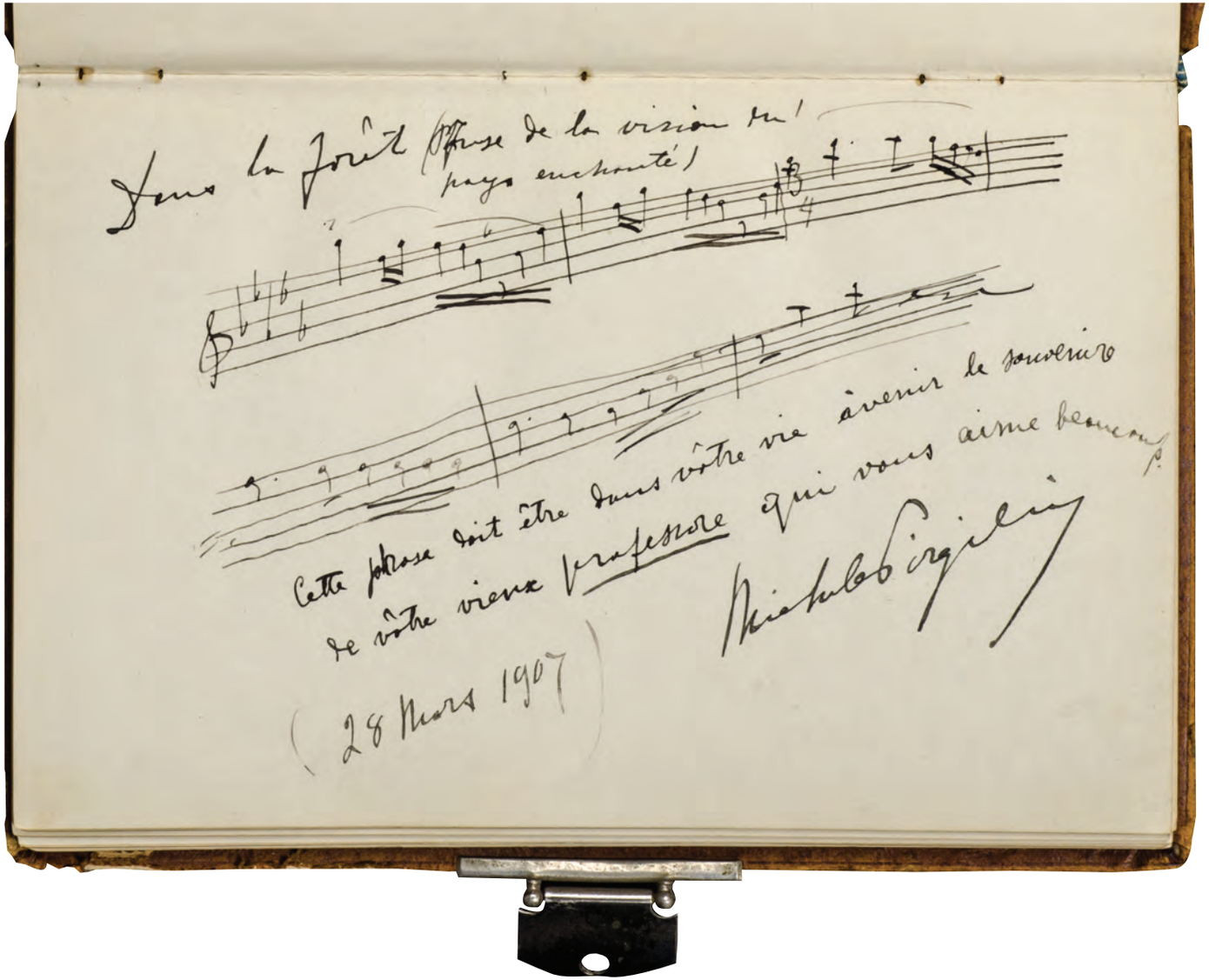
Dans la forêt (phrase de la vision du pays enchanté)
Cette phrase doit être dans votre vie à venir le souvenir de votre vieux professeur qui vous aime beaucoup.
(28 Mars 1907)

Michele Virgilio (?-?)

Defterdeki ithaftan hemen anlaşılacağı gibi Michele Virgilio, Nazlı'nın müzik hocasıydı. Ağustos 1908'de İstanbul'a gelip Osman Hamdi ve Nazlı'yla tanışan Fransız gazeteci Maurice de Sorgues (Marius André), o tarihte on beş yaşında olan genç kızın "büyük bir sanatçı gibi Chopin ve Beethoven yorumladığını" yazmıştı.[1]

Ne var ki bu kabiliyetini borçlu olduğu anlaşılan Michele Virgilio'nun kim olduğu konusunda maalesef çok az bilgiye sahibiz. 1868 civarında Beyoğlu'nda Dudu Odaları Sokağı 5 numarada Raphaël Virgilio adına bir keman hocası olduğu *Indicateur constantinopolitain* isimli rehberden tespit edilebiliyorsa da,[2] bu kişinin Michele Virgilio ile herhangi bir bağlantısı olup olmadığını söylemek imkânsızdır. *Indicateur*'ün devamı olan *Annuaire oriental*'da ise 1881'den 1909 yılına kadar herhangi bir izine rastlanmayan Virgilio, 1909 yılının rehberinde Asmalı Mescid Sokağı numara 45'te bulunan Azaryan Apartmanının 10 numaralı dairesinde piyano dersi veren bir müzik hocası olarak belirmektedir.[3] 1913'te ise artık ne müzik hocalarının arasında, ne de aynı adreste bu isme rastlanmamaktadır.[4]

Bu kadar az bilgiyle yürütülebilecek tahminler de sınırlı olacaktır. İsminden İtalyan veya İtalya kökenli olduğu, belki de İstanbul'a yerleşmiş bir aileye mensup olabileceği, Fransızcayı yazışından ve yaptığı hatalardan bu lisana ancak yüzeysel düzeyde hakimiyeti bulunduğu, kendi tanımından o tarihte yaşlı olduğu ve genel olarak Nazlı'yı çok sevdiği gibi bazı tahminlerin ötesine geçmek pek mümkün gözükmüyor.

Bu isim üzerinden yapılan aramalarda muhtemel bazı bağlantılar ortaya çıkıyorsa da bunların ne kadar güvenilir olduğu tartışılır. Michele Virgilio adında birinin 1881'de *Contrappunto a quattro voci* (Dört sesli *contrepoint*) başlıklı ve 1902'e doğru ise *Berceuse per pianoforte* (Piyano için ninni) başlıklı müzik parçalarının bestecisi olarak gözükmektedir.[5] Ayrıca aynı adı taşıyan bir kişi 1900'de İtalya'da operanın çöküşü ve Puccini'nin *Tosca*'sı üzerine 32 sayfalık bir kitapçık yayınlamıştır.[6] Keza 1892 yılında İskenderiye'deki Zizinia tiyatrosunda ilk defa sahnelenen *Taia* adındaki lirik dramın bestecisi olarak Michele Virgilio ismi verilmektedir.[7] Michele Virgilio'nun adının gayet sıradan, soyadının ise epey olağan olduğu düşünülürse, her vakada farklı insanlardan bahsediyor olmamız mümkündür.

Virgilio ile ilgili elimizdeki tek somut belge, Nazlı'nın ailesinde kalmış olan gayet ilginç bir objedir. Gümüş bir levha üzerine kazınmış bir metinle 31 Ocak 1908 tarihinde Beyoğlu'ndaki Union Française binasında düzenlenmiş olan bir konserin programı verilmişti. İkisi Virgilio'ya, biri ise Beethoven'e ait üç parçanın çalındığı konserde Beyoğlu'nu ileri gelen ailelerinden kişiler yer alıyordu: Peter Hazzopoulo'nun karısı, Georges Zarifi ve üç genç kadın, manifaturacı Manuel Ractivand'ın kızı, Mademoiselle M. Georgiades ve Nazlı Hamdi.[8] Nazlı'nın bütün konserde çok baskın bir mevcudiyeti söz konusuydu, zira son parça olan Beethoven'in üçüncü piyano konçertosunda solist olarak kaydedilmişti. Zaten programın bu şekilde gümüşe işlenerek bir hediye veya ödül haline getirilmiş olması, bu plaketin yaşlı Virgilio tarafından pek sevdiği öğrencisine verilmiş olabileceğini akla getirmektedir.

1 Maurice de Sorgues, "Une journée de la Révolution turque. Abd-ul-Hamid et son people", *Revue critique des idées et des livres*, XXIII/135 (25 Kasım 1913), s. 397.

2 Raphaël Cervati, *L'Indicateur constantinopolitain. Guide commercial. Première année, 1285-1868* (İstanbul: Pagano, 1868), s. 222.

3 César Cervati, *Annuaire oriental du commerce, de l'industrie, de l'administration et de la magistrature*, (İstanbul: Annuaire Oriental & Printing Company Limited, 1909), s. 1213, 1348-1349.

4 *Annuaire oriental*, 1913, s. 967, 1070.

Michele Virgilio (?-?)

As his dedication in the guestbook clearly indicates, Michele Virgilio was Nazlı's music instructor. When the French journalist Maurice de Sorgues (AKA Marius André) had visited Istanbul in August 1908, he had met Osman Hamdi and Nazlı and noted that the young girl, who was fifteen at the time, "plays Chopin and Beethoven like a great artist."[1]

Unfortunately we have practically no information as to the identity of the person behind this talent, Michele Virgilio. True, the *Indicateur constantinopolitain*, a commercial directory, does mention the presence of a violin instructor by the name of Raphaël Virgilio, residing at Dudu Odaları Street, 5, in Pera,[2] yet nothing allows us to assume that this man may have been related to Michele Virgilio. In the *Annuaire oriental*, successor to the *Indicateur*, from 1881 on the first reference to Virgilio is in the 1909 edition, where he is mentioned as a piano instructor residing in apartment 10 of the Azarian Apartments, on Asmalı Mescid Street, 45.[3] In 1913, his name seems to have disappeared from the list of music teachers, as well as from his address.[4]

With so little information at hand, there are very few guesses that can be made. His name suggests that he may have been Italian or of Italian origin, perhaps a member of a family long established in Istanbul; the clumsy way in which he wrote French shows that he had a limited command of this language; by his own admission, he was of an advanced age; and obviously, he had much affection for his young pupil. Other than these observations, there is very little that can be said.

Although a thorough search based on this name does end up revealing a number of possible connections, their consistence and reliability is open to question. It seems that one Michele Virgilio had composed in 1881 a *Contrappunto a quattro voci* (Counterpoint for four voices) and around 1902 a *Berceuse per pianoforte* (Lullaby for the piano).[5] The same name also appears as the author of a 32-page pamphlet on the decline of opera in Italy and Puccini's *Tosca*.[6] In addition, one finds the name of Virgilio as the composer of *Taia*, a lyrical drama first performed at the Zizinia theater of Alexandria in 1892.[7] Considering that Michele Virgilio's name was extremely common and his surname rather ordinary, each of these references may well be to a different individual.

The only concrete evidence we do have concerning Virgilio is a rather fascinating object still in the possession of Nazlı's descendants: a silver plaque on which had been inscribed the program of a concert held on 31 January 1908 at the Union Française building in Pera. The concert consisted of three pieces, two by Virgilio himself, and the third by Beethoven. To play these pieces Virgilio had brought together members of prominent families: Peter Hazzopoulo's wife, Georges Zarifi, and three young women, namely the daughter of the store owner Manuel Ractivand, Miss M. Georgiades, and Nazlı Hamdi.[8] Nazlı appeared very prominently throughout the program, as she was also mentioned as the soloist of Beethoven's third piano concerto. The fact that the program had been engraved on a silver plaque, much like an award or a prize, suggests that this remarkable object had been meant as a present from the old Virgilio to his much beloved pupil.

1 Maurice de Sorgues, "Une journée de la Révolution turque. Abd-ul-Hamid et son people", *Revue critique des idées et des livres*, XXIII/135 (25 November 1913), p. 397.
2 Raphaël Cervati, *L'Indicateur constantinopolitain. Guide commercial. Première année, 1285-1868* (Constantinople: Pagano, 1868), p. 222.
3 César Cervati, *Annuaire oriental du commerce, de l'industrie, de l'administration et de la magistrature*, (Constantinople: Annuaire Oriental & Printing Company Limited, 1909), pp. 1213, 1348-1349.
4 *Annuaire oriental*, 1913, pp. 967, 1070.
5 http://www.internetculturale.it/opencms/ricercaExpansion.jsp?q=&searchType=avanzato&channel__creator=Virgilio%2C+Mi

5 http://www.internetculturale.it/opencms/ricercaExpansion.jsp?q=&searchType=avanzato&channel__creator=Virgilio%2C+Michele+Renato+%3C1899f-1900f%3E&channel__contributor=Virgilio%2C+Michele+Renato+%3C1899f-1900f%3E&opCha__contributor=OR&opCha__creator=OR Son erişim tarihi 7 Mart 2014. Burada sorun şudur ki bu parçalar Michele Renato Virgilio'ya atfedilmektedir. Oysa bu isimdeki kişinin 1879-1959 yılları arasında yaşamış olan Barlettalı bir piyanist ve kompozitör olduğu anlaşılmaktadır (http://www.ilfieramosca.it/personaggi/virgilio/09virgilio.html, Son erişim tarihi 7 Mart 2014). Ne var ki bu eserlerin en azından birinin 1881 tarihli olduğunu düşünürsek, "bizim" Virgilio'ya ait olması mümkündür.

6 Michele Virgilio, *Della decadenza dell'opera in Italia: a proposito di 'Tosca'* (Milano: Gattinoni, 1900).

7 *Figaro*, 4 Ekim 1892, s. 4; *Le Ménestrel*, 12 Ekim 1892, s. 342.

8 Bu isimler için bkz. *Annuaire oriental*, 1909, s. 586-588, 627, 809, 923.

chele+Renato+%3C1899f-1900f%3E&channel__contributor=Virgilio%2C+Michele+Renato+%3C1899f-1900f%3E&opCha__contributor=OR&opCha__creator=OR Last accessed on 7 March 2014. The problem is that these pieces are attributed to Michele Renato Virgilio, a pianist and composer originating from Barletta, who lived in 1879-1959 (http://www.ilfieramosca.it/personaggi/virgilio/09virgilio.html, Last accessed on 7 March 2014). However, as one of the pieces is dated from 1881, it may well be that it should rather have been attributed to "our" Virgilio.

6 Michele Virgilio, *Della decadenza dell'opera in Italia: a proposito di 'Tosca'* (Milano: Gattinoni, 1900).

7 *Figaro*, 4 October 1892, p. 4; *Le Ménestrel*, 12 October 1892, p. 342.

8 For these names, see, *Annuaire oriental*, 1909, pp. 586-588, 627, 809, 923.

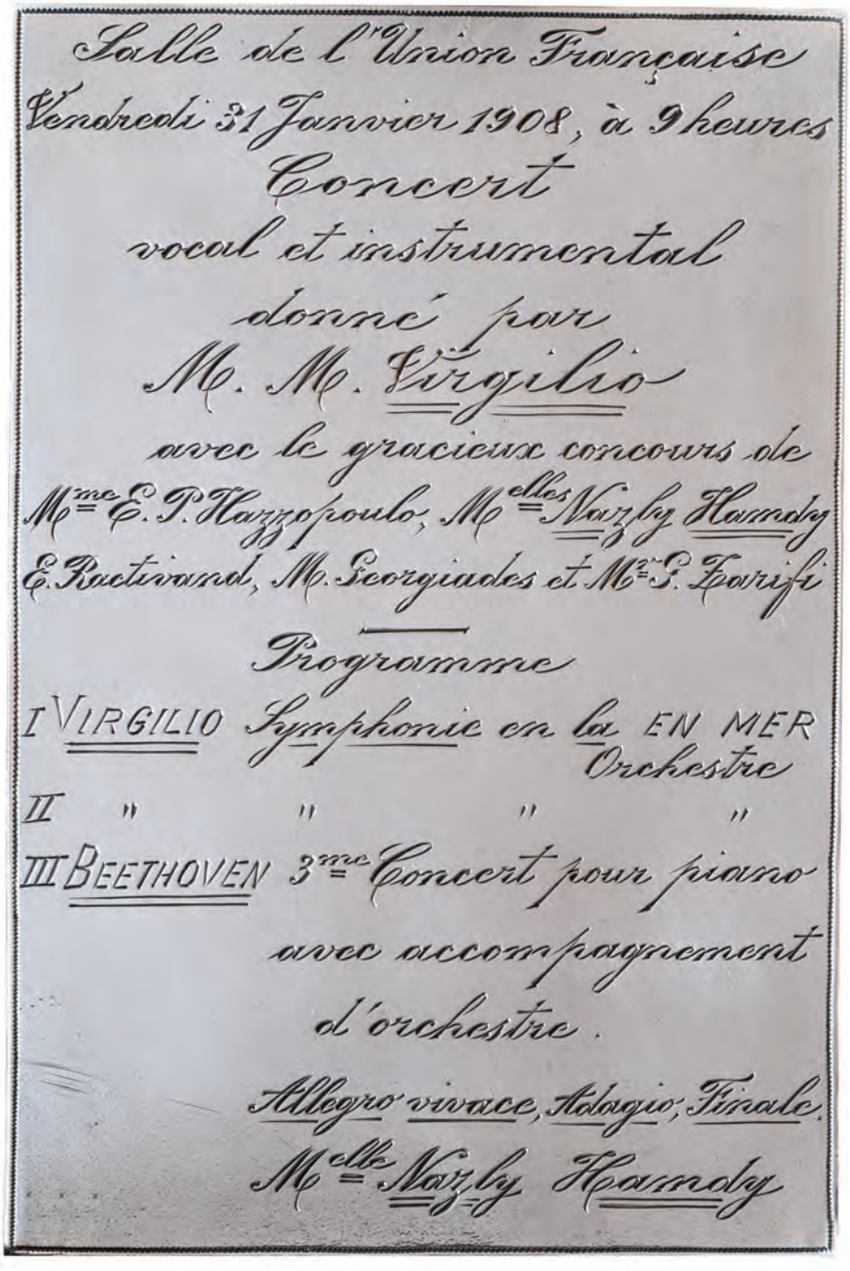
Salle de l'Union Française
Vendredi 31 Janvier 1908, à 9 heures
Concert
vocal et instrumental
donné par
M. M. Virgilio
avec le gracieux concours de
Mme E. P. Hazzopoulo, Mlles Nazly Hamdy
E. Ractivand, M. Georgiades et Mr P. Farifi
Programme
I VIRGILIO Symphonie en la EN MER
Orchestre
II " " " "
III BEETHOVEN 3me Concert pour piano
avec accompagnement
d'orchestre.
Allegro vivace, Adagio, Finale.
Mlle Nazly Hamdy

Konser programı, 31 Ocak 1908. Gümüş üzerine kazıma. Faruk ve Zerrin Sarç koleksiyonu.

Concert program, 31 January 1908. Engraved silver plaque. Faruk and Zerrin Sarç collection.

Nazlı güller içinde büyü[yü]b mesud ol
Fi 1 Haziran sene 907
Said

Nezaket ve zekâvetinize arz-ı hayret ederim
Fi 16 Temmuz sene 323[1] (29 Temmuz 1907)
Ârif

Nazlı, may you grow among the roses and be happy
On this 1 June of the year 1907
Said

Allow me to present my astonishment at your grace and intelligence
On 16 July of the year 323[1] (29 July 1907)
Ârif

فازلی کوللر ایچنده ییوب مسعود اول

سا ۱ حزیران سنه ۹۰۷

[illegible]

نزاکت و ذکاوتکزه عصه حیرت ایده‌رم ۱۶ کورسنه ۲۷۲

[illegible]

Said (?-?) ve Ârif (?-?) Beyler

Defterin bir sayfasında bu iki kısa ithafı imzalamış olan Said ve Ârif Beylerin kim olduklarını tespit etmek mümkün olamamıştır. Herhangi bir unvan,[2] baba adı, soyadı veya lakabın yokluğunda sadece bir isimden hareket ederek dönemin bir Müslüman Osmanlı vatandaşının kimliğini tespit etmeye çalışmak hemen hemen imkânsızdır. Bu imkânsızlığa karşı ancak önceden aileyle bağı veya yakınlığı bilinen ve bu isimleri taşıyan birilerinin varlığından haberdar olmak ya da kaynağı bilinen bir belgede imzanın benzerine rastlamak gibi neredeyse tesadüfi çareler akla gelmektedir. Oysa Osman Hamdi'nin çevresinde bu ismi taşıyan kişiler konusunda herhangi bir bilgimiz olmadığı, dönemin biraz kalburüstü kesimi içinde de akla onlarca Said ve Ârif gelebileceğinden maalesef herhangi bir öneride bulunmak bile mümkün olmamıştır. İki imzanın aynı sayfada yer almış olmasının bile hiçbir faydası gözükmüyor: Biri 1 Haziran 1907, diğeri ise 29 Temmuz 1907 günü imza atmış olan bu iki insanın aralarında bir bağlantı kurmak için de herhangi bir neden gözükmüyor. Bu durumda tek çare, bu boşluğu saklamadan ortaya koymak, ileride belki tesadüf eseri kapanacağını ummak ve daha önemlisi Osmanlı tarihinde rastlanılan çok sayıdaki zorluğun sadece birine örnek olarak sunmaktır.

1 29 Temmuz 1907.

2 Burada Said ve Ârif'in "Bey" oldukları yönündeki varsayım bile, Osman Hamdi'nin çevresinde genellikle ya daha düşük toplumsal konum ya da ilmiye sınıfına mensubiyet işareti olan "Efendi" unvanı taşıyan kişilerin daha az olacağı tahminine dayanmaktadır.

Said (?-?) and Ârif (?-?) Beys

There has unfortunately been no way to identify Said and Ârif Beys, the authors of two short dedications on one same page of Nazlı's guestbook. It is practically impossible to identify a Muslim Ottoman subject of the time in the absence of a title,[2] a patronymic, a family name or a nickname. The possible solutions to this problem are of a random nature, either based on previous knowledge of the existence of a relative or acquaintance bearing that name, or on the entirely fortuitous discovery of an identical signature on some identifiable document. Given that we have no trace of individuals bearing these names among Hamdi's family and professional circles and that one could think of tens of people bearing these names from among the elite of the time, it seems simply impossible to come up with any reasonable suggestion. The fact that both dedications were on the same page of the guestbook does not help either: The first is dated 1 June 1907 and the second 29 July 1907, which eliminates the probability of any connection between the two men. Under these circumstances, the only thing to do seems to explicitly mention this void, to hope that it may be filled in the near future, probably through pure coincidence, and to point at this particular case as only one of the many problems encountered in Ottoman historical studies.

1 29 July 1907.

2 Even the attribution of the title "Bey" to these men is pure guessing, based on the assumption that Osman Hamdi's circle is more likely to include Beys rather than Efendis, indicating either a lower social rank or membership in the clerical function.

É-ki É-SILIM-mu bītki bītu šulmu
a-na da-riš U_4.MEŠ ana dariš umē
li-ba-áš-ši libašši

Möge Dein Haus stets ein Haus des Friedens sein.
L. Messerschmidt.
10 Juli 1907

Eviniz daima bir barış evi olsun.
L. Messerschmidt.
10 Temmuz 1907

May your home always be a home of peace.
L. Messerschmidt.
10 July 1907

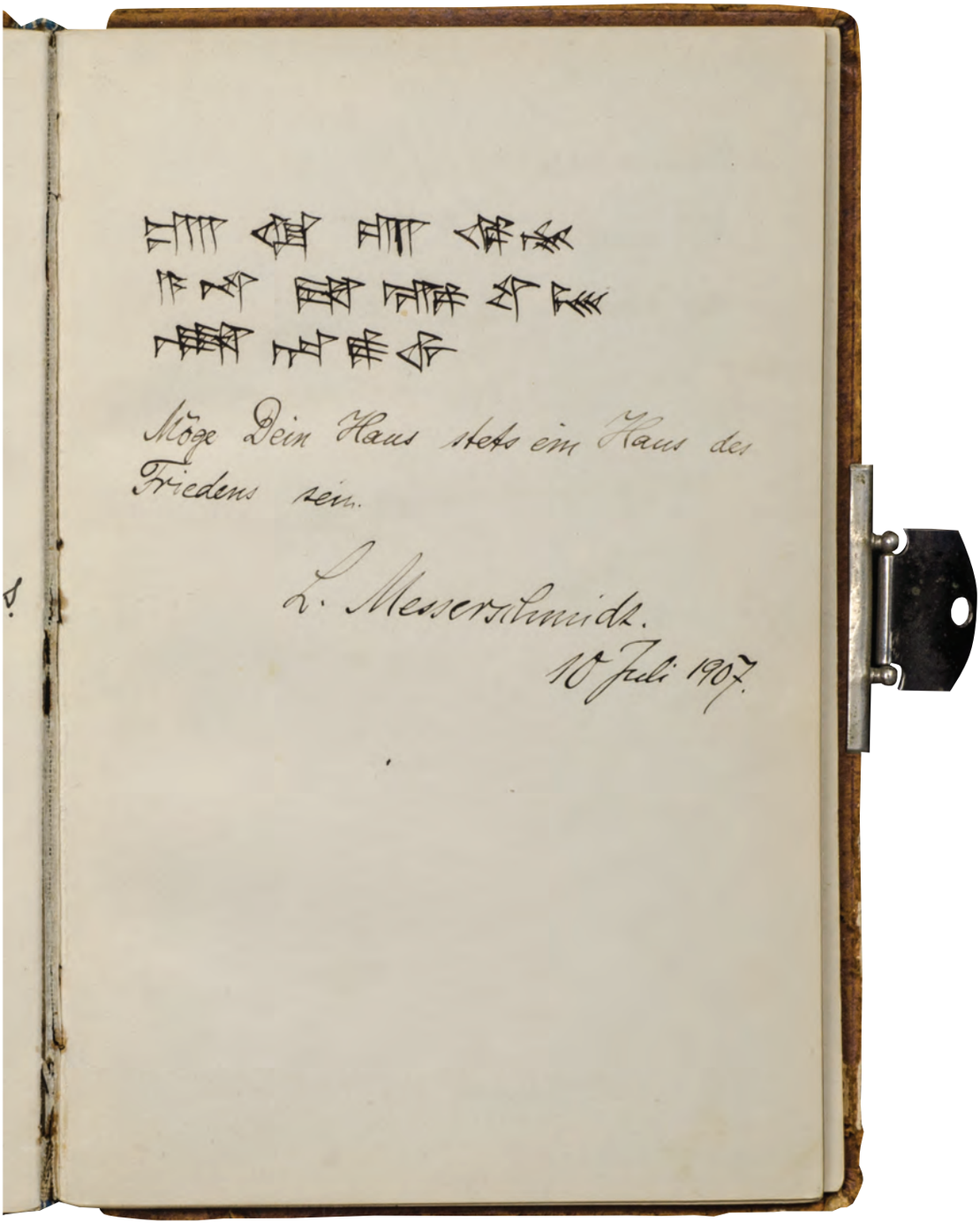

Möge Dein Haus stets ein Haus des Friedens sein.

L. Messerschmidt.

10 Juli 1907.

Leopold Messerschmidt (1870-1911)

1870 yılında Berlin'de dünyaya gelen Leopold Messerschmidt, en parlak Alman asiyologları arasında yer almıştır. İlahiyat ve eski diller konusunda eğitim görmüş, özellikle Arapça ve İbranice üzerinde ihtisaslaşarak 1896'da doktorasını Sami dilleri uzmanı Eberhard Schrader (1836-1908) ile Berlin müzelerinde bulunan Babil kil tabletleri üzerine yapmıştır. 1899'da Berlin müzelerinin Ön Asya koleksiyonlarında çalışmaya başlayan Messerschmidt, 1901'de Alman Doğu Derneği'ne (Deutsche Orientgesellschaft) üye olmuş, zamanla derneğin sekreterliğine kadar yükselmiştir. 1890'larda Humann, Puchstein ve Chantre gibi arkeologların çalışmaları sayesinde Hitit metinlerinin toplanmaya başlaması sayesinde Messerschmidt bu yazıt ve anıtlar üzerinde çalışarak 1900'de bu konuda çok önemli bir metin külliyatı yayınlamış,[1] 1903'te ise aynı malzemeden hareketle Hitit tarihi konusunda bir kitapçık hazırlamıştır.[2] 1902'de Asur kazı başkanlığına getirilmişse de kazı izni çıktığı halde sağlık nedenleriyle kazılara katılamamıştır. Ona mukabil 1906-1908 yılları arasında sıklıkla İstanbul'a gelerek Müze-i Hümayun'da Asur ve Fara'dan gelmiş olan buluntuları incelemiş, müze için kataloglama çalışmaları gerçekleştirmiştir. Hayatı boyunca Mezopotamya'dan kalıntılar üzerinde çalışmış olduğu halde zayıf kalbi yüzünden o bölgeye hiç gidememiş olması dikkat çekicidir. Messerschmidt, İstanbul'da Theodor Wiegand ile yakın bir dostluk kurmuştu; bu sayede de Müze-i Hümayun'un Eski Şark kısmında görev alabileceğini ummuştu. Ne var ki onun yerine Eckard Unger üzerinde karar kılınmış, Messerschmidt'in isteği gerçekleşememişti. Fakat bütün bunların dışında Messerschmidt'i çok daha trajik bir son bekliyordu. Haziran 1910'da evlenmiş, ardından da kayınlarının Aschersleben'deki evlerinde balayını geçirmişti; ne var ki Berlin'e döndükten sonra gençliğinden beri sürüklediği kalp rahatsızlığının neticesinde bir enfarktüs geçirerek Mart 1911'de hayatın kaybetmişti.[3]

Messerschmidt'in Müze-i Hümayun'la bir türlü olgunlaşamayan ve tamamlanmayan işbirliğini, İstanbul Arkeoloji Müzeleri arşivinde bulunan kısa bir vesikayla özetlemek mümkündür:

> Müze-i Hümayun'da bulunan Hitit asarına dair bir katalog tanzimi hususu asar-ı mezkûre üzerinde ihtisas-ı fevkalâdesi bulunan Mösyö Meserşmid'e tevdi olunmuş idi. Muma ileyhin ahiren Berlin'de vefat eylediği ve evrak-ı metrukesi meyanında mezkûr kataloğun müsveddeleri zuhur eylediği anlaşılmış ve bu müsveddelerin on lira-yı Osmani mukabilinde zevcesinden alınması takarrür eylemiş olduğundan mezkûr on lira için müze bütçesindeki tertib-i mahsusuna mahsuben Berlin Müzeleri müdürü olup İstanbul'da bulunan Mösyö Vigand namına çekinin tehiye ettirilmesi zımnında işbu müzekkere müze muhasebesine tevdi olundu.[4]

Kısa ama verimli bir hayatın hikâyesini on liralık "evrak-ı metruke"nin müzenin muhasebesine iletilen bir satın alma emriyle neticelenmesi trajik ve bir bakıma acımasız bir sondu. Bu nedenle Leopold Messerschmidt'in öyküsünü İstanbul'a sık gidip geldiği bir dönemde Nazlı'nın defterine bırakmış olduğu özgün ithafla bitirmek daha doğru olacaktır. Kendi uzmanlık dallarından biri olan çivi yazısını kullanarak defterde iz bırakmak istemiş olması manidar ve eğlenceli bir göz kırpma niteliğindeydi. *Hititler*'i yayınladığı aynı sene *Çivi Yazısını Çözmek*[5] başlıklı ikinci bir kitapçık yayınlamış olan bir eski dil ve yazı uzmanının bu maharetini sergileyen bir ithafta bulunmuş olması gayet yerinde bir karardı. İthafın sözleri ise eski metinlerden bir alıntı değil idiyse de, Messerschmidt ona bir Mezopotamya "havası" vermeyi başarmıştı.[6] Dikkat çekicidir ki defterde bu oyuna başvuran tek kişi Messerschmidt değildi; diğer bir arkeolog, Hermann Volrath Hilprecht de çivi yazısına müracaat etmişti. Fakat Hilprecht ithafına tarih atmadığından, bunlardan hangisinin ilk olarak bunu akıl ettiğinin, hangisinin ise diğerinden ilham aldığını kestirmek imkânsızdır. Son olarak, Messerschmidt'in attığı 10 Temmuz 1907 tarihinin Otto Puchstein'ın ithafıyla aynı olmasından, Wiegand ve Conze'de olduğu gibi, Alman arkeologların ekip halinde İstanbul'da bulunduklarında Osman Hamdi'ye beraber çağrıldıklarını anlıyoruz.

Leopold Messerschmidt (1870-1911)

Leopold Messerschmidt, one of the most brilliant assyriologists of the time, was born in Berlin in 1870. Following an education in theology and ancient languages, he finished his doctorate in 1896 on an edition of the clay tablet collection at the Berlin Museums, under the supervision of Eberhard Schrader (1836-1908), a prominent specialist of Semitic languages. He was recruited in 1899 to work in the museums' Near Eastern collections and in 1901 became a member of the German Oriental Society (Deutsche Orientgesellschaft), of which he would eventually become the secretary. Basing himself on the recent discoveries made by scholars such as Humann, Puchstein or Chantre of Hittite monuments and inscriptions in the 1890s, he published a major corpus of these texts in 1900,[1] followed in 1903 by a booklet that retraced Hittite history based on these inscriptions.[2] Although he was appointed head of the German excavations at Assur in 1902, he was never able to physically fulfil this duty, due to a failing health. He did, however, make several stays in Istanbul between 1906 and 1908, during which he worked on the finds from Assur and Fara at the Imperial Museum, in view of their cataloguing. Rather ironically, this great specialist of Mesopotamian archaeology and epigraphy was never able to work *in situ*, due to a serious heart condition. In Istanbul, Messerschmidt had established a solid friendship with Theodor Wiegand. He had hoped that this connection would earn him a position of responsibility at the head of the Near Eastern collections at the Imperial Museum. However, his dream was not fulfilled, and the position was earmarked for Eckard Unger, who obtained it in 1911. At any rate, it was a much more tragic end that awaited Messerschmidt. He was married in June 1910 and then left on a honeymoon at his in-laws' home in Aschersleben; shortly after returning to Berlin, his heart condition got the best of him and he dies of a heart attack in March 1911.[3]

One could summarize the frustrating experience of Messerschmidt's half-fulfilled cooperation with the Imperial Museum through a short document preserved in the Istanbul Archaeological Museums archive:

> The duty of preparing a catalogue of the Hittite objects at the Imperial Museum had been entrusted to Monsieur Messerschmidt, whose extraordinary expertise on these objects is well known. As the said gentleman is deceased in Berlin and as the drafts of the said catalogue have been found among the documents left behind, and as it has been decided that the said drafts would be purchased from his wife at the price of ten Ottoman pounds, the present order has been sent to the museum's accounting service so that a check be handed to Monsieur Wiegand, director of the Berlin Museums and presently in Istanbul, in payment of the said ten pounds from the special account in the museum's budget.[4]

An order of payment sent to the museum's accounting department for the purchase of documents "left behind" is a rather tragic and merciless way to end the story of such a short but productive life. We would therefore rather end it on a lighter note by referring to the short but original dedication he left in Nazlı's guestbook during one of his numerous stays in Istanbul during that period. His choice of leaving a trace that referred directly to his area of expertise was a meaningful and playful private joke. That a specialist of ancient languages and scripts, who had published a booklet on *Deciphering Cuneiform*[5] the same year he had published his *Hittites*, should have decided to show off his skills was rather appropriate. As to the wording of his dedication, although it was not a quote from ancient texts, Messerschmidt had certainly managed to give it a Mesopotamian "twist."[6] Interestingly, Messerschmidt was not the only one to have resorted to this performance in the guestbook: another archaeologist, Hermann Volrath Hilprecht had also left a dedication in cuneiform. However, as Hilprecht had not dated his, it seems impossible to guess which of the two men may have had that idea first. As a last point of detail, it should be noted that Messerschmidt's date of 10 July 1907 was identical with that left by Otto Puchstein, a few pages down the notebook, an indication that as in the case of Wiegand and Conze, Osman Hamdi tended to invite several German archaeologists together when they happened to be together in Istanbul.

1 Leopold Messerschmidt, *Corpus inscriptorum Hettiticarum* (Berlin: Peiser, 1900).
2 Leopold Messerschmidt, *Die Hettiter* (Leipzig: Hinrichs, 1903).
3 Nicola Crüsemann, *Vom Zweistromland zum Kupfergraben. Vorgeschichte und Entstehungsjahre (1899-1918) der Vorderasiatischen Abteilung der Berliner Museen vor fach- und kulturpolitischen Hintergründen* (Berlin: Gebrüder Mann, 2001), s. 164-169; http://de.wikipedia.org/wiki/Leopold_Messerschmidt Son erişim tarihi 7 Mart 2014.
4 İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi, karton 46, 8 Şubat 1327/21 Şubat 1912.
5 Leopold Messerschmidt, *Die Entzifferung der Keilschrift* (Leipzig: Hinrichs, 1903).
6 Bu yazıyı benim için çözen ve transkripsiyonunu sağlayan Columbia Üniversitesi'nden dostlarım Marc Van De Mieroop ve Zainab Bahrani'ye en içten teşekkürler.

Leopold Messerschmidt. Vorderasiatische Museum, Staatliche Museen zu Berlin.

4. Jahrgang. Der alte Orient. Gemeinverständliche Darstellungen herausgegeben von der Vorderasiatischen Gesellschaft. Heft 1.

Die Hettiter

Von

Dr. Leopold Messerschmidt

Mit 9 Abbildungen

Zweite erweiterte Auflage

Leipzig
J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung
1903

Leopold Messerschmidt. Vorderasiatische Museum, Staatliche Museen zu Berlin.

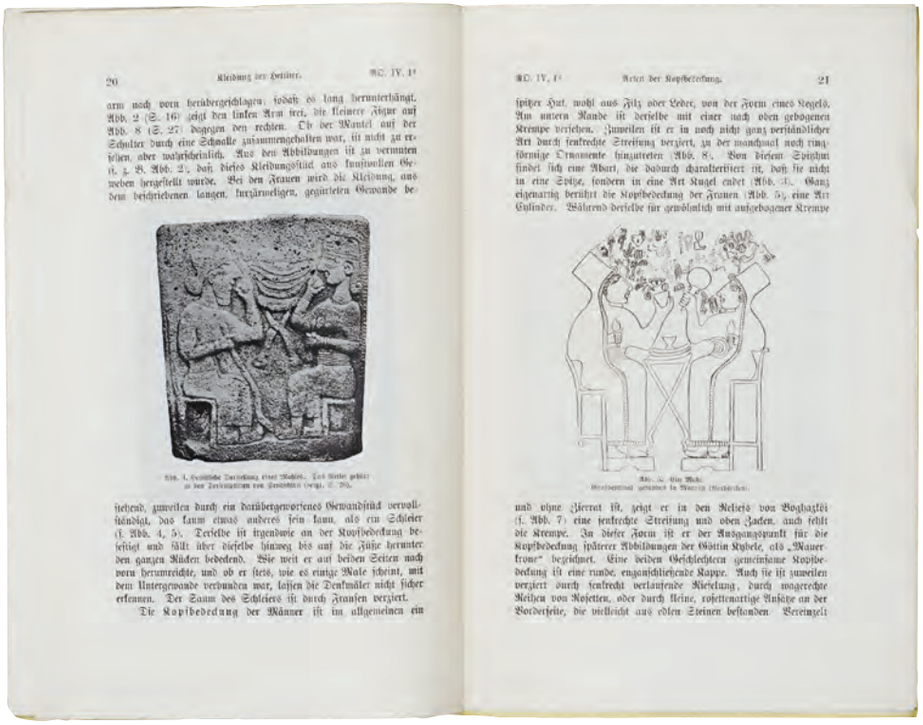
20 Kleidung der Hettiter. MO. IV, 1

arm nach vorn herübergeschlagen, sodaß es lang herunterhängt. Abb. 2 (S. 16) zeigt den linken Arm frei, die kleinere Figur auf Abb. 8 (S. 27) dagegen den rechten. Ob der Mantel auf der Schulter durch eine Schnalle zusammengehalten war, ist nicht zu erfassen, aber wahrscheinlich. Aus den Abbildungen ist zu vermuten ist, z. B. Abb. 2, daß dieses Kleidungsstück aus funktionellen Geweben hergestellt wurde. Bei den Frauen wird die Kleidung, aus dem beschriebenen langen, kurzärmeligen, gegürteten Gewande be-

Abb. 4. Hethitische Darstellung einer Gottheit. Tonstelle gefunden zu Boghazköi (vergl. S. 26).

stehend, zuweilen durch ein darübergeworfenes Gewandstück vervollständigt, das kaum etwas anderes sein kann, als ein Schleier (s. Abb. 4, 5). Derselbe ist irgendwie an der Kopfbedeckung befestigt und fällt über dieselbe hinweg bis auf die Füße herunter den ganzen Rücken bedeckend. Wie weit er auf beiden Seiten nach vorn herumreichte, und ob er stets, wie es einige Male scheint, mit dem Untergewande verbunden war, lassen die Denkmäler nicht sicher erkennen. Der Saum des Schleiers ist durch Franzen verziert.

Die Kopfbedeckung der Männer ist im allgemeinen ein

MO. IV, 1 Arten der Kopfbedeckung. 21

spitzer Hut, wohl aus Filz oder Leder, von der Form eines Kegels. Am unteren Rande ist derselbe mit einer nach oben gebogenen Krempe versehen. Zuweilen ist er in noch nicht ganz verständlicher Art durch senkrechte Streifung verziert, zu der manchmal noch ringförmige Ornamente hinzutreten (Abb. 8). Von diesem Spitzhut findet sich eine Abart, die dadurch charakterisiert ist, daß sie nicht in eine Spitze, sondern in eine Art Kugel endet (Abb. 3). Ganz eigenartig berührt die Kopfbedeckung der Frauen (Abb. 5), eine Art Cylinder. Während derselbe für gewöhnlich mit aufgebogener Krempe

Abb. 5. Alte Mode.
Bronzegefäß gefunden in Assur (Mesopotamien).

und ohne Zierrat ist, zeigt er in den Reliefs von Boghazköi (s. Abb. 7) eine senkrechte Streifung und oben Zacken, auch fehlt die Krempe. In dieser Form ist er der Ausgangspunkt für die Kopfbedeckung späterer Abbildungen der Göttin Kybele, als „Mauerkrone" bezeichnet. Eine beiden Geschlechtern gemeinsame Kopfbedeckung ist eine runde, enganiegende Kappe. Auch sie ist zuweilen verziert durch senkrecht verlaufende Riefelung, durch wagerechte Reihen von Rosetten, oder durch kleine, rosettenartige Ansätze an der Vorderseite, die vielleicht aus edlen Steinen bestanden. Vereinzelt

Leopold Messerschmidt, *Die Hettiter* (Leipzig: Hinrichs, 1903).

Leopold Messerschmidt, *Die Hettiter* (Leipzig: Hinrichs, 1903).

1 Leopold Messerschmidt, *Corpus inscriptorum Hettiticarum* (Berlin: Peiser, 1900).
2 Leopold Messerschmidt, *Die Hettiter* (Leipzig: Hinrichs, 1903).
3 Nicola Crüsemann, *Vom Zweistromland zum Kupfergraben. Vorgeschichte und Entstehungsjahre (1899-1918) der Vorderasiatischen Abteilung der Berliner Museen vor fach- und kulturpolitischen Hintergründen* (Berlin: Gebrüder Mann, 2001), pp. 164-169; http://de.wikipedia.org/wiki/Leopold_Messerschmidt Last accessed on 7 March 2014.
4 Istanbul Archaeological Museums Archive, carton 46, 8 February 1327/21 February 1912.
5 Leopold Messerschmidt, *Die Entzifferung der Keilschrift* (Leipzig: Hinrichs, 1903).
6 My most sincere thanks go to Marc Van De Mieroop and Zainab Bahrani from Columbia University, who have deciphered and transcribed this text for me.

5. Jahrgang. Der alte Orient. Heft 2.

Gemeinverständliche Darstellungen herausgegeben von der Vorderasiatischen Gesellschaft.

Die Entzifferung der Keilschrift

Dargestellt von Dr. Leopold Messerschmidt

Mit 3 Abbildungen

Leipzig J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung 1903

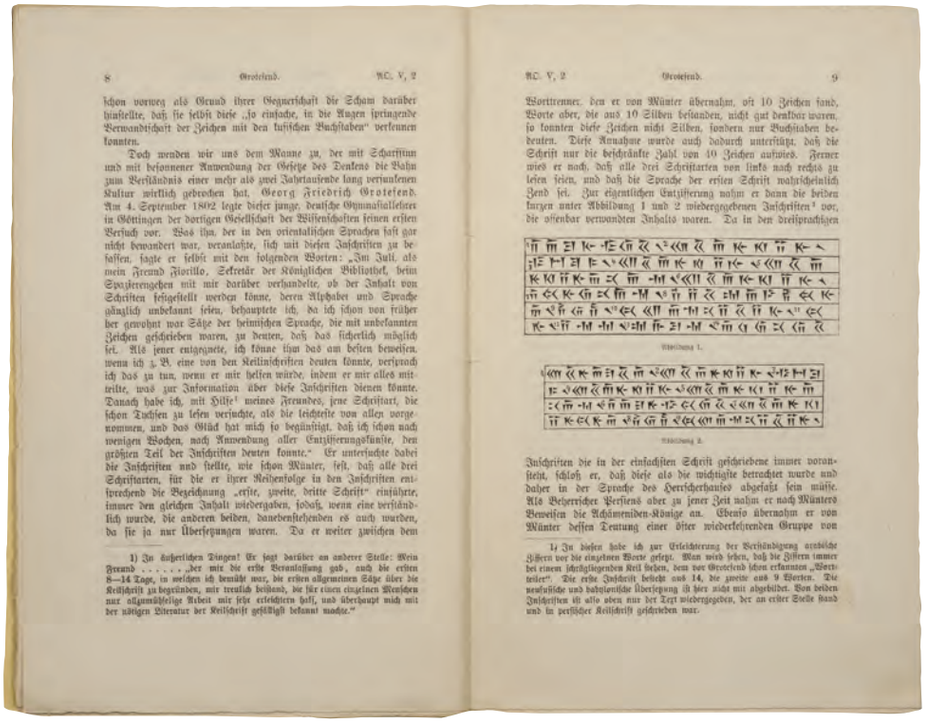

8 Grotefend. MO. V, 2

schon vorweg als Grund ihrer Gegnerschaft die Scham darüber hinstellte, daß sie selbst diese „so einfache, in die Augen springende Verwandtschaft der Zeichen mit den lykischen Buchstaben" verkennen konnten.

Doch wenden wir uns dem Manne zu, der mit Scharfsinn und mit besonnener Anwendung der Gesetze des Denkens die Bahn zum Verständnis einer mehr als zwei Jahrtausende lang verschollenen Kultur wirklich gebrochen hat, Georg Friedrich Grotefend. Am 4. September 1802 legte dieser junge, deutsche Gymnasiallehrer in Göttingen der dortigen Gesellschaft der Wissenschaften seinen ersten Versuch vor. Was ihn, der in den orientalischen Sprachen fast gar nicht bewandert war, veranlaßte, sich mit diesen Inschriften zu befassen, sagte er selbst mit den folgenden Worten: „Im Juli, als mein Freund Fiorillo, Sekretär der Königlichen Bibliothek, beim Spazierengehen mit mir darüber verhandelte, ob der Inhalt von Schriften festgestellt werden könne, deren Alphabet und Sprache gänzlich unbekannt seien, behauptete ich, da ich schon von früher her gewohnt war Sätze der heimischen Sprache, die mit unbekannten Zeichen geschrieben waren, zu deuten, daß das sicherlich möglich sei. Als jener entgegnete, ich könne ihn das am besten beweisen, wenn ich z. B. eine von den Keilinschriften deuten könnte, versprach ich das zu tun, wenn er mir helfen würde, indem er mir alles mitteilte, was zur Information über diese Inschriften dienen könnte. Danach habe ich, mit Hilfe[1] meines Freundes, jene Schriftart, die schon Duchsen zu lesen versuchte, als die leichteste von allen vorgenommen, und das Glück hat mich so begünstigt, daß ich schon nach wenigen Wochen, nach Anwendung aller Entzifferungskünste, den größten Teil der Inschriften deuten konnte." Er untersuchte dabei die Inschriften und stellte, wie schon Münter, fest, daß alle drei Schriftarten, für die er ihrer Reihenfolge in den Inschriften entsprechend die Bezeichnung „erste, zweite, dritte Schrift" einführte, immer den gleichen Inhalt wiedergaben, sodaß, wenn eine verständlich wurde, die anderen beiden, danebenstehenden es auch wurden, da sie ja nur Übersetzungen waren. Da er weiter zwischen dem

1) In äußerlichen Dingen! Er sagt darüber an anderer Stelle: Mein Freund . . . . . „der mir die erste Veranlassung gab, auch die ersten 8—14 Tage, in welchen ich bemüht war, die ersten allgemeinen Sätze über die Keilschrift zu begründen, mir treulich beistand, die für einen einzelnen Menschen nur allgemühselige Arbeit mir sehr erleichtern half, und überhaupt mich mit der nötigen Literatur der Keilschrift gefälligst bekannt machte."

MO. V, 2 Grotefend. 9

Wortteiner, den er von Münter übernahm, oft 10 Zeichen fand, Worte aber, die aus 10 Silben bestanden, nicht gut denkbar waren, so konnten diese Zeichen nicht Silben, sondern nur Buchstaben bedeuten. Diese Annahme wurde auch dadurch unterstützt, daß die Schrift nur die beschränkte Zahl von 40 Zeichen aufwies. Ferner wies er nach, daß alle drei Schriftarten von links nach rechts zu lesen seien, und daß die Sprache der ersten Schrift wahrscheinlich Zend sei. Zur eigentlichen Entzifferung nahm er dann die beiden kurzen unter Abbildung 1 und 2 wiedergegebenen Inschriften[1] vor, die offenbar verwandten Inhalts waren. Da in den dreisprachigen

Abbildung 1.

Abbildung 2.

Inschriften die in der einfachsten Schrift geschriebene immer voranstehe, schloß er, daß diese als die wichtigste betrachtet wurde und daher in der Sprache des Herrscherhauses abgefaßt sein müsse. Als Beherrscher Persiens aber zu jener Zeit nahm er nach Münters Beweisen die Achämeniden-Könige an. Ebenso übernahm er von Münter dessen Deutung einer öfter wiederkehrenden Gruppe von

1) In diesen habe ich zur Erleichterung der Verständigung arabische Ziffern vor die einzelnen Worte gesetzt. Man wird sehen, daß die Ziffern immer bei einem schrägliegenden Keil stehen, dem vor Grotefend schon erkannten „Wortteiler". Die erste Inschrift besteht aus 14, die zweite aus 9 Worten. Die neufusische und hebräische Übersetzung ist hier nicht mit abgebildet. Von beiden Inschriften ist also oben nur der Text wiedergegeben, der an erster Stelle stand und in persischer Keilschrift geschrieben war.

Leopold Messerschmidt, *Die Entzifferung der Keilschrift* (Leipzig: Hinrichs, 1903).

Leopold Messerschmidt, *Die Entzifferung der Keilschrift* (Leipzig: Hinrichs, 1903).

In der Hoffnung, auch das jüngste Mitglied der über die Maßen liebenswürdigen Familie kennen zu lernen

O. Puchstein 10/7 07

Bu son derecede sevimli ailenin en genç üyesini de tanıyabilme ümidiyle.

O. Puchstein 10 Temmuz 1907

In the hope of also getting to know the youngest member of this extremely endearing family.

O. Puchstein 10/7 07

In der Hoffnung, auch der-
jüngste Mitglied der über die
Maßen liebenswürdigen Familie
kennen zu lernen

O. Puchstein 10/2 07

Otto Puchstein (1856-1911)

Otto Puchstein 1856 yılında bugün Polonya sınırları içinde kalan Pomeranya'nın Labes/Łobez kentinde bir fırıncı ustasının oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Dramburg'da liseyi bitirdikten sonra 1875-1879 yılları arasında o tarihlerde Fransa'dan Alman hakimiyetine geçmiş olan Strazburg Üniversitesi'nde klasik arkeoloji ve filolojiyle Yakındoğu araştırmaları konusunda eğitim görmüş, 1880'de Mısır'daki Yunan yazıtları konusundaki doktorasını klasik arkeolog Adolf Michaelis'in (1835-1910) yönetiminde savunmuştur.[1] 1879'da Berlin Müzelerinde çalışmaya başlamış, 1881-1883 yılları arasında da Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün seyahat bursuna hak kazanarak İskenderiye'de ve Kahire'de araştırma yapmıştır. 1883'de Berlin Müzelerinde müdür yardımcısı olmuş, 1896'da ise Freiburg'da klasik arkeoloji profesörlüğüne tayin edilmiştir. 1905'ten 1911'deki ölümüne kadar da Berlin'de Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün genel sekreterliği görevinde bulunmuştur.[2]

Otto Puchstein'ın Osman Hamdi ile ilişkisi çok eskiye dayanıyordu. Onları yaklaştıran, Nemrut Dağı ve zirvesindeki Antiochos tümülüsüydü. Söz konusu kalıntılar 1881'de Karl Sester adındaki Alman bir mühendis tarafından tespit edilmiş, ertesi sene ise Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün genç burslusu Otto Puchstein bir ön araştırma için Doğu Anadolu'ya yollanmıştı. Puchstein bu yolculuk ve yüzey araştırmasını 1883 yılı başında Prusya Bilimler Akademisi'nde sunmuş ve yayınlamıştı.[3] Bundan birkaç ay sonra ise Puchstein'ın yanına Felix von Luschan ile Carl Humann'ı alıp tekrar bölgeye giderek ciddi bir araştırma yapmak üzere gitmesi söz konusu olmuştu. Ne var ki bir buçuk sene evvel Müze-i Hümayun'un başına getirilen Osman Hamdi bu keşifte önemli bir fırsat olduğunu sezmiş, alelacele hazırlık yaparak yanında Sanayi-i Nefise Mektebi'nde heykeltıraşlık hocası Oskan Efendi (Yervant Oskanyan) olduğu halde bölgeye gitmiş ve Almanlardan önce tümülüse ulaşarak kalıntıların tespitini yapmıştı. Bu araştırmasının sonucunu aynı sene yayınlayarak Osmanlı devleti ve Müze-i Hümayun adına bu keşfi sahiplenen Osman Hamdi Bey aslında Almanların bir keşfini onlardan kaçırmış oluyordu.[4] Puchstein ise buluntularını yıllar sonra Humann ile ortak yayınına kadar bekletmek zorunda kalmıştı.[5] Ne var ki başta Humann ve Puchstein olmak üzere Almanlar hiçbir zaman Osman Hamdi'nin bu konudaki davranışını tenkit etmemişler, aksine onunla olan ilişkilerini ve dostluklarını pekiştirmişlerdir. Puchstein'ın 1890'da Osman Hamdi'ye yollamış olduğu epey kötü Fransızca yazılmış bir mektupta tam da o bölgedeki yer isimleriyle ilgili bilgi almaya çalıştığında gayet samimi ve dostane bir tavır takındığı göze çarpmaktadır.[6]

Puchstein 1892-1894 yıllarında Koldewey ile birlikte Güney İtalya ve Sicilya'da Yunan tapınakları üzerinde araştırmalar yaptıktan sonra 1900'da Alman hükümetinin Baalbek'teki kazısının başına geçti. 1902-1905 yılları arasında Baalbek kazılarına devam etikten sonra Tedmür/Palmyra ve Boğazköy/Hattuşaş'da (1907) kazılara katılmıştır. Berlin'de Bergama Sunağı için inşa edilen Pergamon Müzesi'nin oluşumunda da önemli rol oynamış, sunağın yeniden inşasıyla doğrudan ilgilenmiştir.

Puchstein'ın Temmuz 1907'de Osman Hamdi'yi ziyareti, Boğazköy'deki kazılardan hemen sonra gerçekleşmişti. Mayıs ayının sonlarına doğru kazıda Müze-i Hümayun'un komiseri olarak görev yapan Theodor Makridi Bey, Osman Hamdi'nin muavini ve kardeşi Halil Edhem'e yazdığı mektupta Alman kazılarıyla ilgili tespitlerini ve yakında İstanbul'a gidecek olan Puchstein'a söylenmesi gerekenler konusunda bazı önerilerde bulunmaktaydı. Mektubun tonunda ve üstü kapalı söylenenlerden Almanlarla ortak kazıların bazı açılardan sorun yaratabildiğini, müzenin kendi özerkliğini ve itibarını korumasının pek de kolay olmadığını anlamak mümkündür:

> Boğazköy'den en geç 1/14 Ağustos günü daha fazla ilgim olan Samsun'a yola çıkmam lazım ve o tarihe kadar [Almanların] çalışmalarını toparlamaları gerekir. Puchstein İstanbul'dan geçecek; lutfen ona anlatın ki ben ayrıldıktan sonra kazılar devam edemez. İsterlerse en fazla plan ve çizim

Otto Puchstein (1856-1911)

Otto Puchstein was born in 1856 in the Pomeranian town of Labes/Łobez, today in Poland, as the son of a master baker. Following his high school studies at Dramburg, he completed his degree in classical archaeology, philology and Near Eastern studies at the University of Strasburg, recently annexed by Prussia. In 1880, he defended his doctoral dissertation on Greek inscriptions of Egypt, under the supervision of the classical archaeologist Adolf Michaelis (1835-1910).[1] He was recruited by the Berlin Museums in 1879 and was awarded a travel grant for 1881-1883 by the German Archaeological Institute, which he used to conduct research in Alexandria and Cairo. In 1883 he was appointed vice-director to the Berlin Museums and obtained a professorship in classical archaeology at Freiburg University in 1896. From 1905 to his death in 1911 he occupied the position of secretary general at the German Archaeological Institute in Berlin.[2]

Otto Puchstein's first contact with Osman Hamdi went far back. What had brought them together was the tumulus of Antiochus at the summit of Mount Nemrud. This site had first been spotted in 1881 by a German engineer by the name of Karl Sester and the following year the German Archaeological Institute had sent out its young fellow, Otto Puchstein, to Eastern Anatolia in order to survey the monument. The results of Puchstein's mission were presented at the Prussian Academy of Sciences in early 1883 and published in its proceedings.[3] A few months later, Puchstein had started organizing a second and more thorough survey campaign to the site, this time accompanied by Felix von Luschan and Carl Humann. However, Osman Hamdi, who had been appointed head of the Imperial Museum only a year and a half earlier, had sensed an opportunity in this recent discovery; accompanied by Oskan Efendi (Yervant Oskanyan), the sculpture instructor at the School of Fine Arts, he rushed to the site and managed to reach the tumulus just days before the Germans. Following a rough survey, he hastened to publish the results that same year, claiming the monument in the name of the Ottoman government and of the Imperial Museum, in a way hijacking the Germans' discovery,[4] while Puchstein would have to wait several years before publishing his own findings together with Humann.[5] And yet it seems that the Germans, especially Humann and Puchstein, never held a grudge against Osman Hamdi for this behavior; on the contrary, they further strengthened their bonds and friendship with him. In a letter he sent him in 1890 requesting help in elucidating questions of toponymy in that particular region, Puchstein, in his broken French, made it a point to display much friendship and attachment to Osman Hamdi.[6]

Following a research campaign with Koldewey on Greek temples in Southern Italy and Sicily in 1892-1894, Puchstein was appointed at the head of the German excavation team in Baalbek. Following three years in Baalbek (1902-1905), he conducted excavations in Palmyra/Tadmor and in Boğazköy/Hattusa (1907). In addition to this on-site activity, he also played a central role in the creation of the Pergamon Museum in Berlin, and was directly involved in the reconstruction of the Zeus altar that was displayed inside.

Puchstein's visit to Osman Hamdi in 1907 took place immediately after his excavation campaign at Boğazköy. In a letter he sent to Halil Edhem, Osman Hamdi's brother and deputy at the Imperial Museum toward the end of May, Theodore Macridy Bey, the museum's commissioner in charge of monitoring foreign excavations, reported back on the German dig at Boğazköy and added a few remarks intended for Puchstein. The letter's tone and some of the half veiled comments made it clear that collaboration with the Germans was not without problems, and that the museum had some trouble maintaining its autonomy and reputation:

> I must leave Boğazköy on 1/14 August at the latest to go to Samsun where I have more interest than here; until then [the Germans] should also wrap up their business. Puchstein should pass

> için kalabilirler, ama kazı yapmadan. Rahatlıkla tahmin edebileceğiniz ve burada anlatması fazla uzun sürecek nedenlerden dolayı bu tedbir elzemdir.
>
> Zaten bu mevsime doğru işçiler tarlalarına ve hasatlarına dönüyorlar ve kredileri de bitmiş oluyor. Ayrıca işçilerin yevmiyelerinin sadece benim tarafımdan ödenmesi konusunda ısrar ettim, yani hesaplarını yaparlar ve işçiler için gereken parayı tam olarak bana verirler; bunu da şimdiden oluşan intibaın aksine kazıların müzeden başkası tarafından yapıldığı hissinin uyanmaması için yapmak gerekir.[7]

Bundan bir buçuk ay sonra, 10 Temmuz 1907 günü Otto Puchstein, yanında Leopold Messerschmidt olduğu halde Osman Hamdi'nin davetlisi olarak yalıya ya da Eskihisar'daki eve geldiğinde bu konuların tartışıldığını tahmin etsek bile geriye elli yaşında bir arkeoloğun ev sahibinin on dört yaşındaki kızına yazdığı dört satırlık iltifatı kalmıştı. Ne var ki bütün inceliğine rağmen Puchstein bir noktayı unutmuş görünüyordu, o da Osman Hamdi Bey'in evinde Almanca değil, sadece Fransızca konuşulduğuydu. Fakat arkadaşı Messerschmidt kendi dileklerini çiviyazısıyla bıraktığına göre, Puchstein'ın bu davranışını, defterdeki çoğu Alman'ın yaptığı gibi bir samimiyet göstergesi olarak görmek gerekir.

1 Otto Puchstein, *Epigrammata Graeca in Aegypto reperta* (Strazburg: Trübner, 1880).
2 Volker Kästner, "Puchstein, Otto", *New German Biography*, 20 (2001), s. 756-757; http://de.wikipedia.org/wiki/Otto_Puchstein Son erişim tarihi 7 Mart 2014.
3 Otto Puchstein, Bericht über eine Reise in Kurdistan", *Sitzungsberichte der königlich preußischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin* (1883), s. 29-64.
4 Osman Hamdi Bey ve Oskan Efendi, *Le tumulus de Nemroud-Dagh. Voyage, description, inscriptions avec plans et photographies* (İstanbul: F. Loeffler, 1883); ayrıca bkz. Edhem Eldem, *Le voyage à Nemrud Dağı d'Osman Hamdi Bey et Osgan Efendi* (İstanbul-Paris: IFEA-De Boccard, 2010).
5 Carl Humann ve Otto Puchstein, *Reisen in Kleinasien und Nordsyrien. Ausgeführt im Auftrage der kgl. preußischen Akademie der Wissenschaften* (Berlin: Dietrich Reimer, 1890).
6 Otto Puchstein'dan Osman Hamdi'ye, Berlin, 9 Haziran 1890. Yazarın koleksiyonu.
7 Theodor Makridi'den Halil Edhem'e, Boğazköy, 27 Mayıs 1907. Yazarın koleksiyonu.

> through Constantinople and I beg that you make him understand that the excavations cannot continue once I have left. They could perhaps stay on to do maps and drawings, but without excavating. This measure is indispensable for many reasons which you can easily imagine and which it would take too long to explain here.
>
> At any rate this is the time when the workers go back to their fields and harvests and end their credit. I have also insisted that the workers' pay be made only through me, that is they will make their accounts and hand me over the exact sum for the workers; this is to avoid giving the impression that the excavations are carried out by others than the museum, as some have already started to believe.[7]

Indeed, a month and a half later, on 10 July 1907, Otto Puchstein, accompanied by Leopold Messerschmidt, was invited to Hamdi's home, either at Kuruçeşme or at Eskihisar. Although we may guess that these matters were brought up in the conversation, the only evidence we are left with is a charming note written by a fifty-year-old archaeologist to a fourteen-year old girl. Yet despite all his civility, Puchstein seems to have forgotten that only French, and not German, was spoken at Hamdi's home. Then again, if his colleague and companion could leave a note in cuneiform, it would be fair enough to interpret Puchstein's resorting to German as a sign of sincerity.

1 Otto Puchstein, *Epigrammata Graeca in Aegypto reperta* (Strasburg: Trübner, 1880).
2 Volker Kästner, "Puchstein, Otto", *New German Biography*, 20 (2001), pp. 756-757; http://de.wikipedia.org/wiki/Otto_Puchstein Last accessed on 7 March 2014.
3 Otto Puchstein, Brich über eine Reise in Kurdistan", *Sitzungsberichte der königlich preußischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin* (1883), pp. 29-64.
4 Osman Hamdi Bey ve Oskan Efendi, *Le tumulus de Nemroud-Dagh. Voyage, description, inscriptions avec plans et photographies* (Constantinople: F. Loeffler, 1883), see also, Edhem Eldem, *Le voyage à Nemrud Dağı d'Osman Hamdi Bey et Osgan Efendi* (Istanbul-Paris: IFEA-De Boccard, 2010).
5 Carl Humann and Otto Puchstein, *Reisen in Kleinasien und Nordsyrien. Ausgeführt im Auftrage der kgl. preußischen Akademie der Wissenschaften* (Berlin: Dietrich Reimer, 1890).
6 Otto Puchstein to Osman Hamdi, Berlin, 9 June 1890. Author's collection.
7 Theodor Makridi to Halil Edhem, Boğazköy, 27 May 1907. Author's collection.

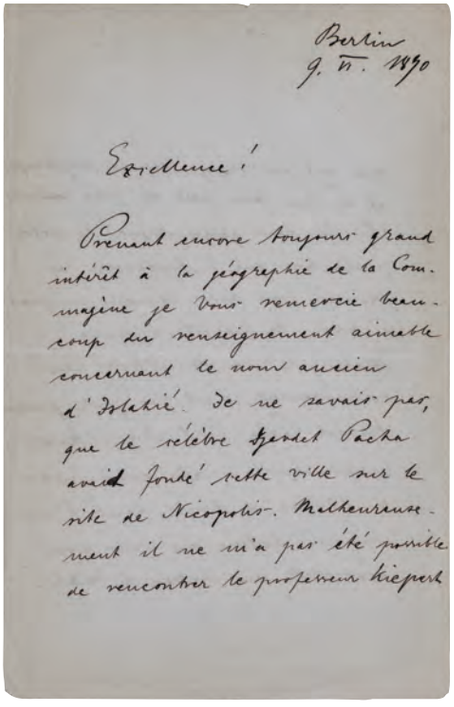

Berlin
9. VI. 1890

Excellence!

Prenant encore toujours grand intérêt à la géographie de la Com. magène je vous remercie beaucoup du renseignement aimable concernant le nom ancien d'Islahié. Je ne savais pas, que le célèbre Djevdet Pacha avait fondé cette ville sur le site de Nicopolis. Malheureusement il ne m'a pas été possible de rencontrer le professeur Kiepert

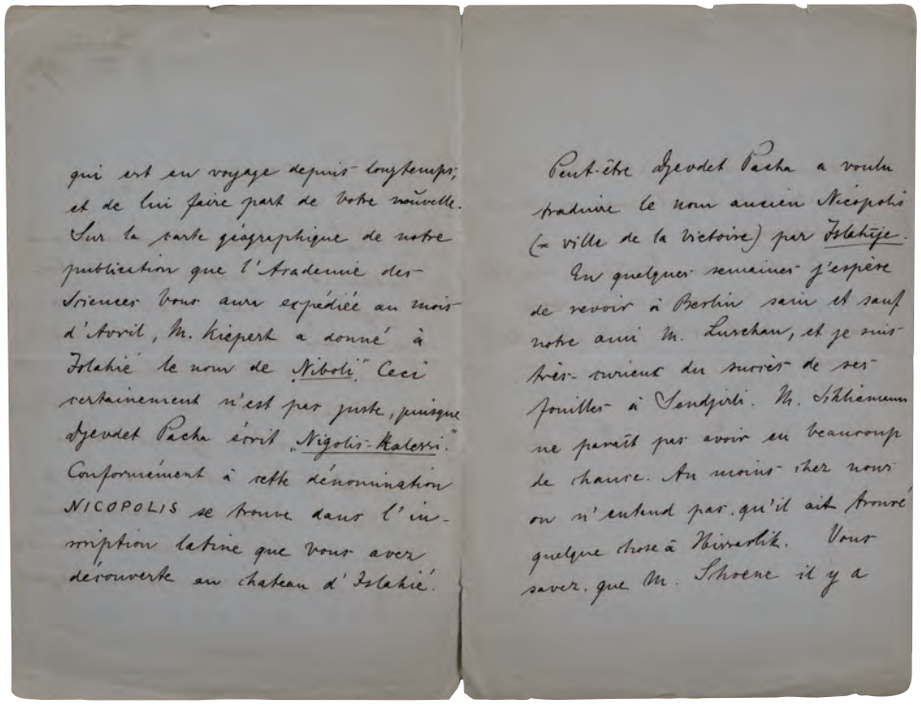

qui est en voyage depuis longtemps, et de lui faire part de votre nouvelle. Sur la carte géographique de notre publication que l'Académie des Sciences vous aura expédiée au mois d'Avril, M. Kiepert a donné à Islahié le nom de Niboli. Ceci certainement n'est pas juste, puisque Djevdet Pacha écrit „Nigolis-Kalessi." Conformément à cette dénomination NICOPOLIS se trouve dans l'inscription latine que vous avez découverte au chateau d'Islahié.

Peut-être Djevdet Pacha a voulu traduire le nom ancien Nicopolis (= ville de la victoire) par Islahije.

En quelques semaines j'espère de revoir à Berlin sain et sauf notre ami M. Luschan, et je suis très-curieux du succès de ses fouilles à Sendjirli. M. Schliemann ne paraît pas avoir eu beaucoup de chance. Au moins chez nous on n'entend pas, qu'il ait trouvé quelque chose à Hissarlik. Vous savez, que M. Schoene il y a

Otto Puchstein'dan Osman Hamdi'ye, Berlin, 9 Haziran 1890. Yazarın koleksiyonu.

Otto Puchstein to Osman Hamdi, Berlin, 9 June 1890. Author's collection.

Otto Puchstein'ın portresi, Otto Puchstein, *Boghasköi. Die Bauwerke* (Leipzig: Hinrichs, 1912). Alman Arkeoloji Enstitüsü kütüphanesi, İstanbul.

Portrait of Otto Puchstein, Otto Puchstein, *Boghasköi. Die Bauwerke* (Leipzig: Hinrichs, 1912). German Archaeological Institute library, Istanbul.

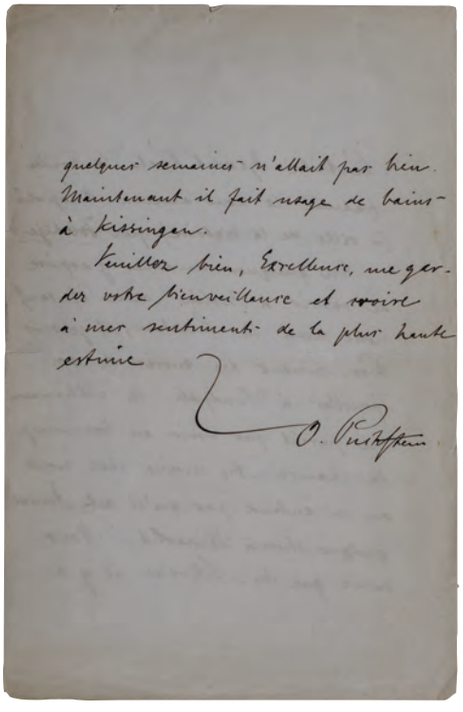

quelques semaines n'allait pas bien. Maintenant il fait usage de bains à Kissingen.

Veuillez bien, Excellence, me garder votre bienveillance et croire à mes sentiments de la plus haute estime

O. Puchstein

Otto Puchstein ve Theodor von Lüpke, *Baalbek* (Berlin: Georg Reimer, 1905). Yazarın koleksiyonu.

Otto Puchstein and Theodor von Lüpke, *Baalbek* (Berlin: Georg Reimer, 1905). Author's collection.

Mademoiselle Nazlı'ya
Dünyadaki en yüce yer, rahvan bir atın eyeridir ve her zaman için en iyi dost bir kitaptır
Mütenebbi

Gertrude Lowthian Bell

A Mademoiselle Nazly,
The most exalted seat in the World is the saddle of a swift horse & the best companion for all time is a book
El Mutanabbi

Gertrude Lowthian Bell

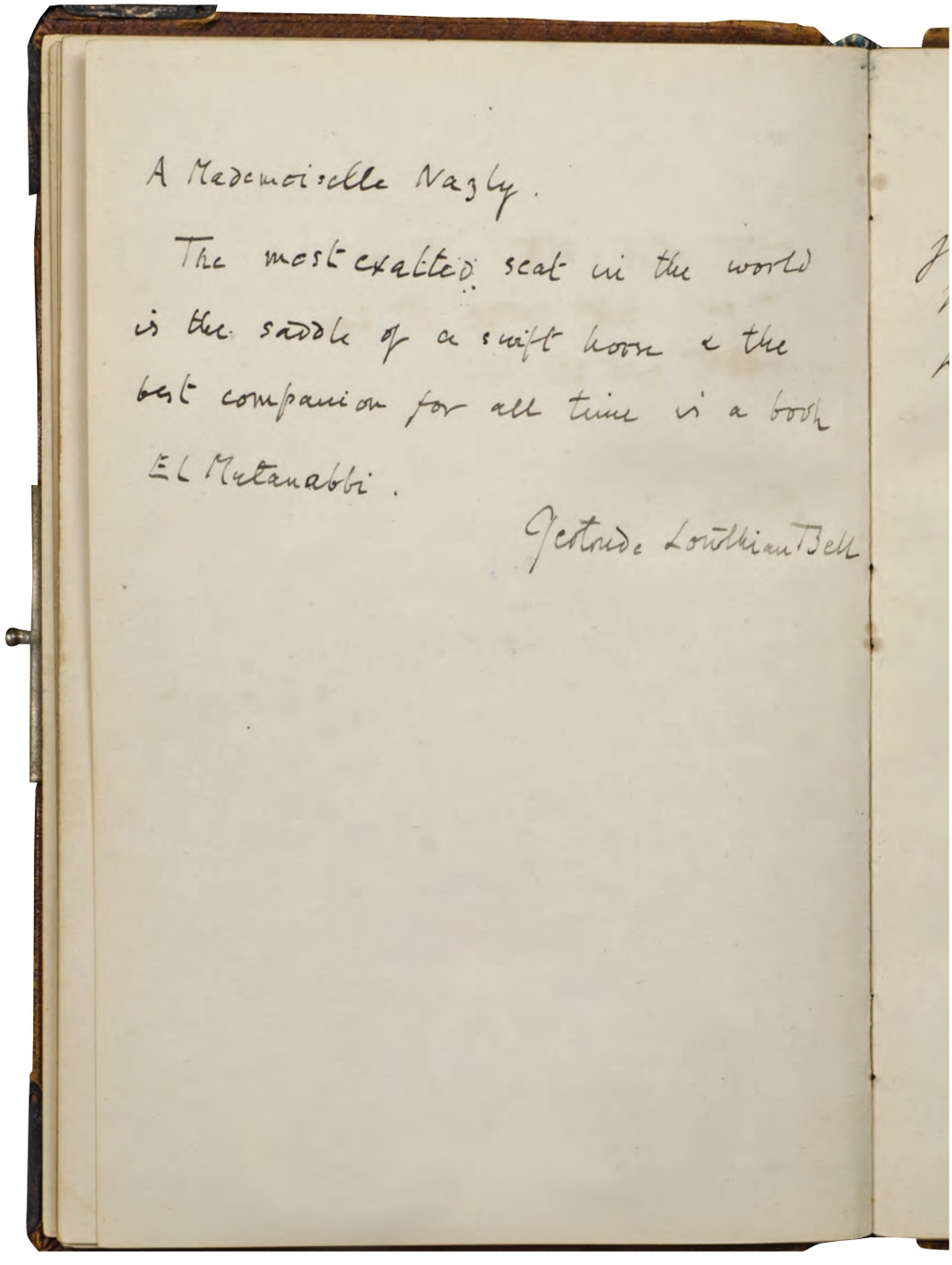

A Mademoiselle Nazly.

The most exalted seat in the world is the saddle of a swift horse & the best companion for all time is a book

El Mutanabbi.

Gertrude Lowthian Bell

Gertrude Margaret Lowthian Bell (1868-1926)

Sanayi ve siyasette etkin bir ailede dünyaya gelen Gertrude Bell, Londra'da Queen's College'den sonra Oxford'da tarih okumuş, 1892'de henüz 24 yaşındayken Tahran'da elçi olan üvey annesinin eniştesini ziyaret ederek Şarka karşı tutkulu bir merak beslemeye başlamıştı. 1890'lar boyunca vaktini seyahat ve dağcılığa adayan Bell, zamanla dikkatini özellikle Arap medeniyetine yöneltmeye başlamıştı. 1899'da Suriye, Lübnan ve Filistin'e gitmiş, ertesi sene de Cebel-i Dürzi'de uzun bir süre geçirmişti. 1905'te Suriye'den Anadolu'ya uzanan bir yolculuk yapmış, seyahat anılarını *Syria, the Desert and the Sown* isimli kitabında toplamıştı. 1907 yılında ise arkeolog Sir William Ramsay (1851-1939) ile Anadolu'da araştırmalar yapmış, özellikle de Karaman'daki Binbirkilise adlı yerde Bizans kalıntıları üzerinde çalışmıştı.

Bell'in efsanevi hayat hikâyesinin geri kalanı iyi bilinmektedir. 1915'te İngiliz ordusu tarafından, "Arabistanlı" Lawrence gibi istihbarat görevlisi olarak Kahire'ye yollanmıştı. Bu bağlamda Osmanlılara karşı Arap isyanının örgütlenmesinde çok merkezi bir rol oynamıştı. Savaşın son yıllarından itibaren Ortadoğu'nun ve özellikle Ürdün ile Irak'ın yeniden yapılanmasında etkin olmuştu. Irak Kralı Faysal'a yakınlığı sayesinde ona danışmanlık yaptığı gibi Bağdat Arkeoloji Müzesi'ni de büyük ölçüde oluşturmuştu. 1926'da Londra'da belki de isteyerek aldığı aşırı uyku ilacı dozundan dolayı ölmüştür.[1]

Yirminci yüzyılın başında bu kadar sık bir şekilde Osmanlı topraklarında gezip üstelik arkeolojik araştırmalar yapan birinin Osman Hamdi Bey'le mesleki teması olması gayet tabiiydi. Fakat Bell'in onunla bu ilişkinin de ötesinde bir samimiyeti olduğu notlarından ve babasına mektuplarından anlaşılmaktadır. Bell'in günlüğünde 1905'ten itibaren Osman Hamdi'nin adına dostane ifadelerle rastlanmaya başlanır. 21 Mayıs 1905'te Bell müzeye gitmiş ama Hamdi'yi bulamamıştı; ertesi gün ise Osman Hamdi'nin kurul üyesi olduğu Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne gitmiş ve orada kendisine bir mektup bırakmıştı.[2] 23 Mayıs günü ise tekrar müzeye gitmiş, oğlu Edhem[3] tarafından karşılanmıştı; ardından da Osman Hamdi'nin kendisi gelmişti:

> Hamdi geldi, gayet hoş biri. Bana katalogları ödünç verdi ve ben de gezmeye başladım. Hitit odası gayet ilginçti, özellikle de kendisinin Zincirli'de keşfettiği büyük kabartma frizle aynı yerden gelen büyük kral heykeli. Bizans odasında uzun müddet kaldım. [...] Ayrılmak üzereyken […] Hamdi bana yetişip kendisiyle istasyonun yakınındaki lokantada onunla beraber yemek yemem için ısrar etti. Bana İskender lahdini buluşundan, resimlerinden ve kızının korkunç doğumundan bahsetti.[4]

Osman Hamdi Bell'i bir şekilde himayesi altına almış görünüyordu. Özellikle Anadolu'da kazı yaptığında yerel memurların herhangi bir rahatsızlık vermemeleri ve işine engel olmamaları konusunda gereken yazıları yollamayı ihmal etmiyordu. 1907 Haziranında Binbirkilise'de çalışırken bu durum Bell'in günlüğüne yansıdığı şekliyle İngiliz arkeologun bu durumu bir dereceye kadar kullandığı hissi de uyanıyordu:

> Karaman kaymakamı bana Hamdi'nin gayet zarif bir mektubunu iletti. Onun (ve tahmin ediyorum Sadrazamın) desteği sayesinde hiçbir hükümet görevlisi tarafından rahatsız edilmedik. Aslında onlar bütün yaptıklarımıza izin verdiklerine göre gerçekten hakkımız olup olmadığı pek de önemli değil.[5]

> Bu arada Konya'dan işittim ki valiye İstanbul'dan bize karışmayıp elinden geldiğince yardım etmesine dair özel talimat gelmiş. Bunun Sadrazam Ferid Paşa'dan[6] kaynaklandığını tahmin ediyorum: O ve Hamdi Bey hep arkamızda mertçe durdular. Ferid İstanbul'dan geçtiğimde beni görmek istediğine dair haber gönderdi. Çok eğlenceli olacak. Bir de iyiliksever Hamdi'nin ayaklarına kapanmam gerekecek. Yüksek mevkilerdeki Türk görevlileriyle iyi ilişkide olmak gibisi yok.[7]

Gertrude Margaret Lowthian Bell (1868-1926)

Born to an influent family in industry and politics, Gertrude Bell completed Queen's College in London before studying history at Oxford. In 1892, at the relatively young age of 24, a visit to her foster mother's brother-in-law, then minister in Tehran, triggered her curiosity and passion for the Orient. Following several travels and adventures in alpinism in the 1890s, Bell developed a particular interest for Arab civilization. Following a journey to Syria, Lebanon, and Palestine in 1899, she spent much of the following year in the Jabal al-Druze. In 1905 she travelled from Syria to Anatolia and recorded her experience in *Syria, the Desert and the Sown*. In 1907 she engaged in archaeological work in Anatolia with Sir William Ramsay (1851-1939), particularly on the Byzantine remains of Binbirkilise (Thousand and one churches), near Karaman.

The rest of Bell's legendary life story is rather well known. She was assigned to intelligence service for the British army in Cairo in 1915, much like Lawrence "of Arabia." In this quality she played a crucial role in organizing the revolt of Arab tribes against the Ottomans. From the last years of the war on, she was active in the reshaping of the Middle East, particularly Jordan and Iraq. Close to King Faisal of Iraq, she served him as an advisor, while at the same time setting up the Baghdad Archaeological Museum. She died in London in 1926 of a perhaps voluntary overdose of sleeping pills.[1]

In the first decade of the twentieth century, it was only normal that someone who travelled throughout the Ottoman lands and engaged in archaeological activity should have professional contacts with Osman Hamdi Bey. It appears from Bell's letters and diaries, however, that her relationship with him went somewhat further. From 1905 on, her diary starts to include friendly remarks about Osman Hamdi. On May 21, 1905, Bell had been to the Imperial Museum but had failed to see Hamdi. The following day she had visited the Ottoman Public Debt Administration, on whose board he sat, and had left him a letter.[2] On May 23, she had once again gone to the museum, where his son Edhem[3] had greeted her; Osman Hamdi himself had soon arrived:

> Hamdy arrived, a pleasant old party. He lent me catalogues and I set to work sightseeing. The Hittite room very remarkable, especially the great bas relief frieze from Sinjirle which he discovered and a great statue of a king in the round also from there. Spent a long time in the Byzantine room. [...] As I was going away […] Hamdy Bey caught me up and insisted on my lunching with him at the restaurant near the station. He told me of his finding the Alex.[ander] sarcoph.[agus] of his paintings and of *les affreuses couches de ma fille* [my daughter's terrible childbirth].[4]

It seems that Gertrude Bell was somewhat under Osman Hamdi's protection. His support was particularly precious when it came to making sure that instructions were sent to local administrators so that she could travel and work unmolested. In June 1907, when Bell was working at Binbirkilise, her notes made it clear that she knew how to use this help and influence:

> Hamdy wrote me a most polite letter, which was forwarded to me the Kaimakam [district governor] of Karaman, and what with his backing (and I expect the Grand Vizier's) we have been unmolested by any govt. official. Now whether we really had the right to do all we have done doesn't seem to matter since they have let us do it.[5]
>
> By the way I hear from Konia that the *Vali* [governor] has received special instructions from Constantinople that he is not to interfere with us and to give us all assistance he can. I expect that's the Grand Vizier, Ferid Pasha;[6] he and Hamdy Beg have stood by us like men. Ferid has sent me a message that he wants to see me as I pass through C[onstantino]ple. It will be very amusing. I

Gerçekten de İstanbul'a vardıktan hemen sonra Bell 27 Temmuz 1907 günü İngiliz sefaretinin yatı *Imogen*'e binerek Büyükada'ya gitmiş, ertesi gün ise Osman Hamdi'yi oradaki yalısında görme ümidiyle Gebze'ye kadar yol almıştı. Ne var ki Hamdi Bey orada olmadığından şehre dönmeye karar vermiş, 29 Temmuz sabahı erkenden İstanbul'a varmıştı. Karaya çıkınca Müze-i Hümayun'a giderek orada Osman Hamdi'nin oğlu Edhem ile kardeşi Halil'i[8] görmüştü.[9] İki gün sonra ise nihayet Osman Hamdi'yle Kuruçeşme'deki yalısında buluşabilmişti:

> Birçok işi bitirdim. Hamdi'yle Kuruçeşme'de öğle yemeği yedim. Diğer misafirler Mr. Butler[10] ile Mr. Ouseley idi. Edhem Bey Paris'teki Türk büyükelçisinin kızıyla evlenecek;[11] yemekten sonra onunla buluşmak üzere dışarı fırladı.[12]

Her ne kadar Gertrude Bell iki sene sonra, 13 Temmuz 1909 günü de Osman Hamdi'yi yalısında ziyaret etmiş, orada öğle yemeği yemiş idiyse de,[13] Nazlı'nın ziyaretçi defterinde yer alan tarihsiz imzalı ithafın 1907'deki yemek esnasında yazılmış olduğu daha muhtemel gözükmektedir. Avrupa seyahati sırasındakilerin dışında defterde yer alan bu tür yazıların hemen hemen hepsinin 1907 ve 1908 yıllarına tarihlendirilmesi bu ihtimali iyice kuvvetlendirmektedir.

Bell'in 1907 tarihindeki ziyaretinden kalmış iki belge daha mevcuttur. Bell'in Newcastle Üniversitesi'ndeki arşivinde İngiliz seyyahın 28 Temmuz 1907 günü İngiltere sefaretinin yatıyla Gebze'ye gittiğinde çekmiş olduğu iki fotoğraf yer almaktadır. Bunların birinde Osman Hamdi'nin meşhur evi, diğerinde ise sanatçının birkaç tablosundan siluetini tanıdığımız Eskihisar kalesinin kalıntıları yer almaktaydı. Her iki resmin de denizden, yani *Imogen* yatından çekilmiş olduğu anlaşılmaktadır.[14]

Bell'in genç Nazlı'nın defterine kaydettiği sözler, en büyük Arap şairlerinden sayılan Mütenebbi'nin (Abu a't-Tayyib Ahmed ibna'l-Husayn al-Mutanabbi, 915-965) bir kasidesinden alınmış bir mısraın tercümesiydi:

أعزُّ مَكانٍ في الدُّنى سَرجُ سابحٍ وَ خَيرُ جَليسٍ في الزَمانِ كِتابُ

> Dünyadaki en kıymetli yer, rahvan bir atın eyeridir ve her zaman için en hayırlı dost bir kitaptır

Gertrude Bell'in Mütenebbi'nin bu mısraına pek meraklı olduğu ilginç bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bell'in Hafız'ın divanından tercüme etmiş olduğu bazı şiirler ölümünden sonra 1928'de yayınlandığında, dönemin en ünlü Şarkiyatçılarından ve Doğu dilleri uzmanlarından Edward Denison Ross (1871-1940) bu kitaba yazdığı önsözünde Bell'in bu şiire olan ilgisini bir hatırasıyla aktarmıştı:

> Umarım beni doğrudan ilgilendiren bir hikâyeyi eklemem mazur görülür. 1903'te Gertrude Bell ikinci defa bir dünya turu yaptı ve Ocak ayında Kalküta'dan geçtiğinde onunla birkaç kere bir araya gelmenin keyfini yaşadım. Kalküta'dan Birmanya'ya gitmişti ve günün birinde hayretler içinde Rangun'dan şu telgrafı aldım: "Lutfen "*wa hayru calisin fi zaman kitabu*" diye biten mısraın ilk yarısını gönderin". Bu Mütenebbi'nin meşhur bir mısraından bir kısımdı ve ben de cevaben "*A'azz makanin fi'd-dunya zahru sabihin*" cevabını yollayabildiysem de bu esrarengiz mesajın eline ne şekilde geçtiğini hiçbir zaman öğrenemedim. Bütün mısraın tercümesi, "Dünyadaki en güzel yer, hızlı bir atın sırtıdır ve iyi arkadaşların en hayırlısı bir kitaptır".[15]

Gertrude Bell 1909'daki ziyaretinden sonra bir kez daha İstanbul'a geldiğinde Osman Hamdi artık hayatta değildi. 3 Haziran 1911 günü, yani Osman Hamdi'nin ölümünün üzerinden bir yıldan fazla geçtikten sonra, babasına yazdığı bir mektupta ailesine nasıl taziyede bulunduğunu anlatmıştı:

> must also lay myself at the feet of the good Hamdy. There is nothing like being on excellent terms with high Turkish officials.[7]

Indeed, immediately after her arrival at Istanbul, on July 27, 1907, Bell boarded the British embassy yacht *Imogen* to spend the day at Prinkipo Island (Büyükada), and on the following day had sailed to Gebze in the hope of visiting Osman Hamdi at his seaside residence. However, as he was not there, she had decided to return to the city, reaching it early on the morning of July 27. Once there, she had been to the Imperial Museum,[8] where she had met with Osman Hamdi's son, Edhem, and his brother, Halil.[9] Two days later, she had finally managed to meet Osman Hamdi for lunch at his seaside mansion at Kuruçeşme on the Bosphorus:

> Did lots of business. Lunched with Hamdi at Kurucheshme – Mr Butler,[10] Mr Ouseley were the other guests. Edhem Bey is going to marry the daughter of the Turkish Amb.[assador] in Paris;[11] he hurried off to see her after lunch.[12]

While Gertrude Bell would again visit Osman Hamdi in his mansion some two years later, on July 13, 1909,[13] it seems more likely that the undated dedication she left on Nazlı's guestbook was penned during the lunch in July, 1907. The fact that almost all such notes, except for those dated from the family's trip to Europe, are dated from 1907 and 1908 suggests that this should have been the case for Bell's inscription, too.

There are two more meaningful traces of Bell's visit in 1907. Among her documents preserved at Newcastle University are two photographs she evidently took while on board the British embassy yacht on her trip to Gebze. One of these depicts Osman Hamdi's famous seaside mansion, while the other shows the nearby ruins of the fortress of Eskihsar, the silhouette of which appears on some of the painter's canvases. It is clear that both pictures were taken from the sea, in fact from the deck of *Imogen*.[14]

Bell's dedication to Nazlı was the translation of a verse from a poem (known as a *qasida*) by al-Mutanabbi (Abu a't-Tayyib Ahmed ibna'l-Husayn al-Mutanabbi, 915-965), considered to be one of the greatest poets of the Arab world:

أعزُّ مَكانٍ في الدُنى سَرجُ سابحٍ وَ خَيرُ جَليسٍ في الزَمانِ كِتابُ

> The most exalted seat in the World is the saddle of a swift horse & the best companion for all time is a book

Interestingly, it seems that Gertrude Bell was particularly fond of this verse. In his preface to Bell's translation of some poems from Hafiz's divan, published posthumously in 1928, the celebrated Orientalist and linguist Edward Denison Ross (1871-1940) recounted a personal recollection about Bell's attachment to this verse:

> Perhaps I may be pardoned for adding one anecdote in which I am myself concerned. In 1903 Gertrude Bell made a second tour of the world, and in January of that year passed through Calcutta, where I had the pleasure of meeting her on several occasions. From Calcutta she went to Burma, and I was surprised one day to receive a telegram from Rangoon, saying: "Please send first hemistich of verse ending *Wa khayru jalisin fi zaman kitabu*." This is from a famous verse of the poet Al-Mutanabbi, and I was fortunately able to telegraph in reply: "*A'azz makanin fiddunya zahru sabihin*," but never learned in what form this cryptic message reached her hands. The translation of this complete verse is: "The finest place in the world is the back of a swift horse, And the best of good companions is a book."[15]

Bu sabahı müzede, ölümüne pek üzüldüğümüz Hamdi Bey'in kardeşi olan yeni müdür Halil Bey'le geçirdim. Mr. Mounsey ile birlikte biraz önce Hamdi Bey'in dul eşini ziyaret ettik. Kendisi bizi büyük muhabbet ve dostlukla karşıladı ve Hamdi Bey'in son anlarını uzun uzun anlattı.[16]

1 Gertrude Bell üzerine son yıllarda yazılmış şu kaynaklar sayılabilir: Janet Wallach, *Desert Queen*, New York, Doubleday, 1996; Liora Lukitz, *A Quest in the Middle East. Gertrude Bell and the Making of Modern Iraq*, New York, I. B. Tauris, 2006; Georgina Howell, *Gertrude Bell. Queen of the Desert, Shaper of Nations*, New York, Farrar, Straus and Giroux, 2006. Bell'in kendi yazılarının toplandığı yayınlar bulunmakla beraber, bu konudaki en zengin kaynak, Newcatle Üniversitesi'nde bulunan Gertrude Bell Arşividir. Bu arşive elektronik ortamda doğrudan ulaşmak mümkündür: www.gerty.ncl.ac.uk.

2 Gertrude Bell'in günlüğü, 22 Mayıs 1905, Gertrude Bell Arşivi, Newcastle Üniversitesi, kayıt 500.

3 Osman Hamdi'nin oğlu mimar ve arkeolog Edhem Hamdi [Eldem] (1882-1957) (Edhem Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, s. 185-188).

4 Gertrude Bell'in günlüğü, 23 Mayıs 1905, Gertrude Bell Arşivi, Newcastle Üniversitesi, kayıt 501. Kızıyla ilgili bilgiyi Bell Fransızca vermiştir: "les affreuses couches de ma fille". Kastedilen herhalde Osman Hamdi'nin kızı Leyla'nın (1880-1950) 1 Mayıs 1902'de Nimet adında bir kızı dünyaya getirmesidir (Edhem Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, s. 357-359).

5 Gertrude Bell'in [üvey] annesine mektubu, 4 Haziran 1907, Gertrude Bell Arşivi, Newcastle Üniversitesi, mektup 1597.

6 1903-1908 yılları arasında Sadrazam olmuş olan Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa (1851-1914).

7 Gertrude Bell'in [üvey] annesine mektubu, 8 Haziran 1907, Gertrude Bell Arşivi, Newcastle Üniversitesi, mektup 1598.

8 Halil Edhem [Eldem] (1861-1938), ağabeyinin muavinliğini yaptıktan sonra 1910'daki ölümüyle beraber Müze-i Hümayun'un başına geçmiştir.

9 Gertrude Bell'in günlüğü, 27, 28 ve 29 Temmuz 1907, Gertrude Bell Arşivi, Newcastle Üniversitesi, kayıt 641-643.

10 1904-1909 yılları arasında Suriye'de ve 1910-1922'de ise Sardes'te incelemelerde bulunmuş olan Amerikalı mimari tarhçisi Howard Crosby Butler (1872-1922).

11 Osman Hamdi Bey'in oğlu Edhem, Paris sefiri Çorluluzade Salih Münir Paşa'nın (1859-1939) kızı Kâmran (1891-1959) ile 1908'de evlenmiştir (Edhem Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, s. 319, 357-359, 452-453).

12 Gertrude Bell'in günlüğü, 31 Temmuz 1907, Gertrude Bell Arşivi, Newcastle Üniversitesi, kayıt 645.

13 Gertrude Bell'in günlüğü, 13 Temmuz 1909, Gertrude Bell Arşivi, Newcastle Üniversitesi, kayıt 840.

14 Gertrude Bell arşivi, Album I 1907 - Turkey, fotoğraf I_251 (Temmuz 1907), Gertrude Bell Arşivi, Newcastle Üniversitesi, fotoğraf 2588; fotoğraf I_252 (Temmuz 1907), Gertrude Bell Arşivi, Newcastle Üniversitesi, fotoğraf 2589.

15 Hafız, *Poems from the Divan of Hafiz, translated by Gertrude Lowthian Bell, with a preface by E. Denison Ross*, (Londra: William Heinemann, 1928), s. 14-15. Denison mısraın aslından farklı olarak "eyer" (سرج) yerine "sırt" (ظهر) kelimesini kullanmaktadır.

16 Gertrude Bell'in babasına mektubu, 3 Haziran 1911, Gertrude Bell Arşivi, Newcastle Üniversitesi, mektup 6.

When Gertrude Bell returned to Istanbul after her latest visit in 1909, Osman Hamdi was no more. On June 3, 1911, over a year after his death, she described in a letter to her father how she paid a visit of sympathy to his family:

> Today I spent the morning at the museum, mostly with the new director, Halil Beg who is brother to the lamented Hamdi Beg. Mr Mounsey and I have just been calling on Hamdi Beg's widow, who received us with the greatest affection and friendliness, and told us all about Hamdi Beg's last moments.[16]

1 The most recent biographies of Gertrude Bell include Janet Wallach, *Desert Queen* (New York: Doubleday, 1996); Liora Lukitz, *A Quest in the Middle East. Gertrude Bell and the Making of Modern Iraq* (New York: I. B. Tauris, 2006); Georgina Howell, *Gertrude Bell. Queen of the Desert, Shaper of Nations* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2006). While there are editions of Bell's personal writings, the most remarkable source remains the Gertrude Bell Archive, at Newcastle University, directly accessible at www.gery.ncl.ac.uk.

2 Gertrude Bell's diary, May 22, 1905, The Gertrude Bell Archive, Newcastle University, entry 500.

3 Osman Hamdi's son, the architect and archaeologist Edhem Hamdi [Eldem] (1882-1957) (Edhem Eldem, *Osman Hamdi Sözlüğü* (Istanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010), pp. 185-8).

4 Gertrude Bell's diary, May 23, 1905, The Gertrude Bell Archive, Newcastle University, entry 501. The information about his daughter's painful childbirth is given in French. This is probably a reference to his daughter, Leyla (1880-1950), who gave birth to a daughter by the name of Nimet on May 1, 1902 (Edhem Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü* (Istanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010), pp. 357-9).

5 Gertrude Bell's letter to her [foster] mother, June 4, 1907, The Gertrude Bell Archive, Newcastle University, letter 1597.

6 Avlonyalı Mehmed Ferid Pasha (1851-1914), Grand Vizier in 1903-1908.

7 Gertrude Bell's letter to her [foster] mother, June 8, 1907, The Gertrude Bell Archive, Newcastle University, letter 1597.

8 Gertrude Bell's diary, July 27, 28, and 29, 1907, The Gertrude Bell Archive, Newcastle University, entries 641-3.

9 Halil Edhem [Eldem] (1861-1938) had been his elder brother's deputy and finally replaced him at the head of the Imperial Museum upon his death in 1910.

10 The American architectural historian Howard Crosby Butler (1872-1922), known for his work in Syria in 1904-1909 and in Sardis in 1910-1922.

11 In 1908, Osman Hamdi Bey's son Edhem married Kâmran (1891-1959), daughter of Çorluluzade Salih Münir Pasha (1857-1938), then ambassador in Paris (Edhem Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü* (Istanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010), pp. 319, 357-9, 452-3).

12 Gertrude Bell's diary, July 31, 1907, The Gertrude Bell Archive, Newcastle University, entry 645.

13 Gertrude Bell's diary, July 13, 1909, The Gertrude Bell Archive, Newcastle University, entry 840.

14 Gertrude Bell's photographs, Album I 1907 - Turkey, The Gertrude Bell Archive, Newcastle University, photographs I_251 and I_252 (July, 1907).

15 Hafiz, *Poems from the Divan of Hafiz, translated by Gertrude Lowthian Bell, with a preface by E. Denison Ross* (London: William Heinemann, 1928), pp. 14-5. Denison's version of the verse differs from the original by his use of "back" (ظهر) instead of "saddle" (سرج).

16 Gertrude Bell's letter to her father, June 3, 1911, The Gertrude Bell Archive, Newcastle University, letter 6.

Gertrude Bell, yakl. 1912, The Gertrude Bell Archive, Newcastle University, Pers-E-1-C-Archaeo.

Gertrude Bell, ca 1912, The Gertrude Bell Archive, Newcastle University, Pers-E-1-C-Archaeo.

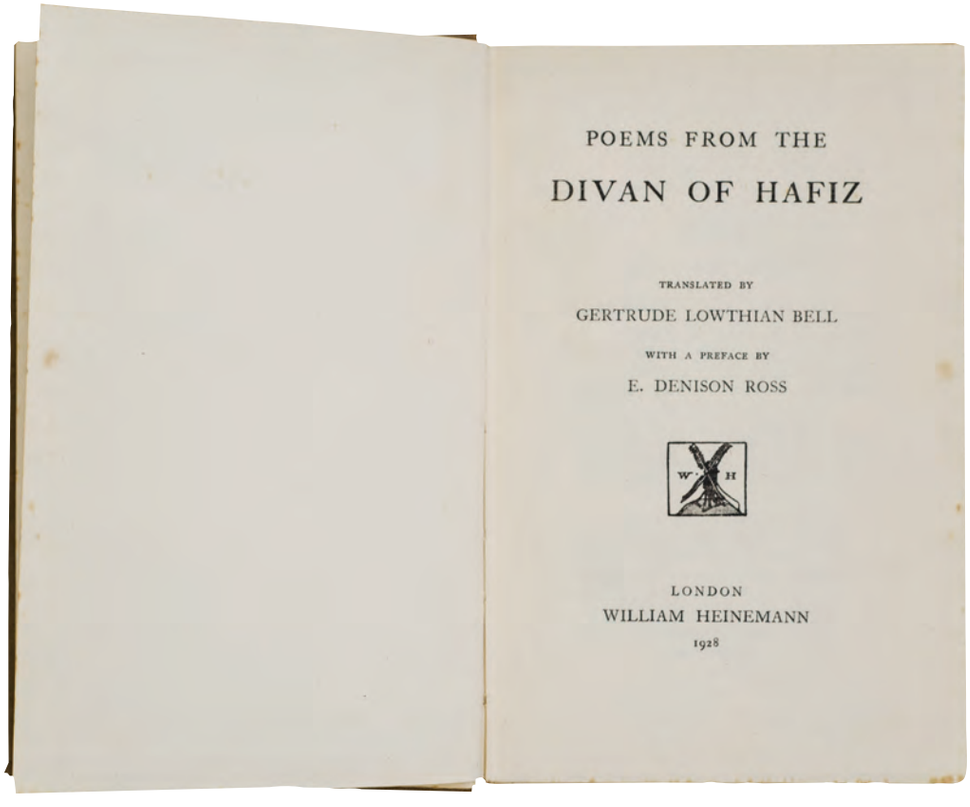

POEMS FROM THE

DIVAN OF HAFIZ

TRANSLATED BY

GERTRUDE LOWTHIAN BELL

WITH A PREFACE BY

E. DENISON ROSS

LONDON
WILLIAM HEINEMANN
1928

Hafız, *Poems from the Divan of Hafiz, E. Denison Ross'un önsözüyle Gertrude Lowthian Bell tarafından ingilizceye çevrilmiştir*. (Londra: William Heinemann, 1928). Yazarın koleksiyonu.

Hafiz, *Poems from the Divan of Hafiz, translated by Gertrude Lowthian Bell, with a preface by E. Denison Ross* (London: William Heinemann, 1928). Author's collection.

Osman Hamdi Bey'in Eskihisar/Gebze'deki evi, Gertrude Bell fotoğrafı, 11.5" x 9" cam negatif, Album I 1907 - Turkey, The Gertrude Bell Archive, Newcastle University, fotoğraf I_251 (Temmuz 1907).

Osman Hamdi Bey's mansion at Eskihisar/Gebze, photograph by Gertrude Bell, 11.5" x 9" glass plate negative, Album I 1907 - Turkey, The Gertrude Bell Archive, Newcastle University, photograph I_251 (July, 1907).

Eskihisar kalesi kalıntıları, Gertrude Bell fotoğrafı, 11.5" x 9" cam negatif, Album I 1907 - Turkey, The Gertrude Bell Archive, Newcastle University, fotoğraf I_252 (Temmuz 1907).

Ruins of the fortress of Eskihisar, photograph by Gertrude Bell, 11.5" x 9" glass plate negative, Album I 1907 - Turkey, The Gertrude Bell Archive, Newcastle University, photograph I_252 (July, 1907).

Das Land hier Liebe ich als Archäologe nicht allein, nein um der Menschen willen, zumal in diesem Hause.

Zur Erinnerung

Conze 31/8 07

Bu ülkeyi sadece bir arkeolog olarak değil, insanları için, özellikle de bu evdekiler için seviyorum.

Bir hatıram olarak

Conze 31 Ağustos 1907

I love this country not just as an archaeologist, but also for its people, especially those who live in this home.

In remembrance

Conze 31 August 1907

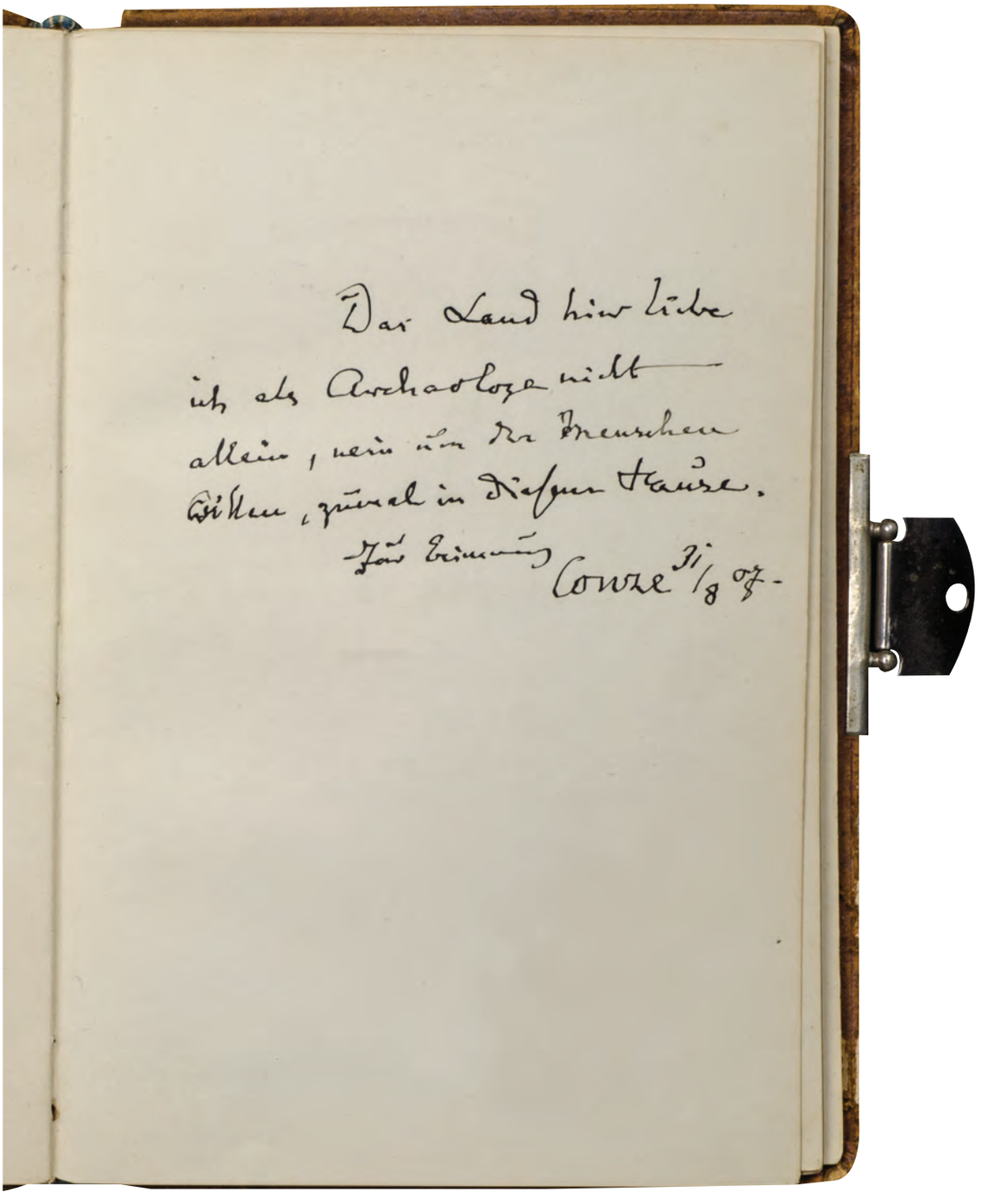

Das Land hier liebe
ich als Archaologe nicht
allein, nein um der Menschen
willen, zumal in diesem Hause.
Zur Erinnerung Conze 31/8 07.

Alexander Christian Leopold Conze (1831-1914)

1831 yılında Hannover'de doğan Alexander Conze, 1851-1855 yıllarında Göttingen ve Berlin'de okumuş, 1855'te ise Eduard Gerhard'ın yönetiminde Psyche'nin görsel temsilleri konusunda doktora tezini savunmuştur.[1] 1861'de doçentliğini kazanarak 1863'ten itibaren Göttingen ve ardından Halle Üniversitesinde öğretim üyesi olmuştur. 1860-1866 yılları arasında Yunanistan'da birçok arkeolojik araştırma ve seyahat yaptıktan sonra 1869'da Viyana Üniversitesinde öğretim üyesi olmuş, 1877 yılına kadar bu görevde kalmıştır. 1873'de Avusturya hükümetinin emriyle Semadirek (Samothraki) adasında kazılar gerçekleştirmiş olan Alexander Conze, 1877'de Berlin'e geçmiş, orada Berlin Kraliyet Müzesinin antik heykel koleksiyonunun başına geçmiş, 1887'ye kadar bu görevi yürütmüştür. Bu süre içinde Carl Humann (1839-1896) ile birlikte 1878'den 1886'ya kadar Bergama'daki Alman kazılarını yürütmüştür. 1887'de ise Berlin'deki Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün (Deutsches Archäologisches Institut) sekreterliğine getirilmiştir. Humann'ın ölümünden sonra 1900'de Bergama'da ikinci bir kazı kampanyasını Wilhelm Dörpfeld (1853-1940) ile gerçekleştirmiştir.

Conze'nin arkeolojiye katkılarını özetlemenin iyi bir yolu, çok sayıdaki eserlerinden bazılarını hatırlatmak olabilir:

> *Über die Bedeutung der classischen Archaeologie: Eine Antrittsvorlesung* (Viyana: 1869)
> *Zur Geschichte der Anfänge der griechischen Kunst* (Viyana: Karl Gerold's Sohn, 1870-1873).
> *Archäologischen Untersuchungen auf Samothrake* (Viyana: Karl Gerold's Sohn, 1875-1880).
> *Die Ergebnisse der Ausgrabungen zu Pergamon* (Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1880).
> *Die Kleinfunde aus Pergamon* (Berlin: Königliche Akademie der Wissenschaften, 1903).
> *Mamurt-Kaleh, ein Tempel der Göttermutter unweit Pergamon* (Berlin: G. Reimer, 1911).

Conze'yle Osman Hamdi arasındaki ilişkilerin gelişmesinin başlıca nedeni, kendi arkeolojik kariyerinin en başlarında Conze'nin dönemin en önemli kazılarından biri olan Bergama kazısında görev almış olmasıydı. Osman Hamdi'nin Müze-i Hümayun'un başına getirildiği 1881 yılında selefi Philipp Anton Dethier zamanında başlamış olan bu kazı üç senedir devam etmekteydi. Osman Hamdi'nin devraldığı ilk büyük sorumluluklardan biri olan Bergama, Osmanlı arkeolojisinin akıbeti açısından da çok büyük sembolik bir değere sahipti. Bergama Zeus sunağının keşfi ve peyderpey Almanya'ya nakledilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun arkeoloji konusunda verdiği en büyük taviz sayılabilirdi. Osman Hamdi'nin bu sürece son vermek istediği, bu amaçla da 1884'teki meşhur Asar-ı Atika Nizamnamesini çıkartıp yürürlüğe sokmak için ne kadar çaba sarf ettiği ortadadır. Ne var ki kendinden önceki dönemde anlaşması yapılmış olan bu operasyon kendi dönemine de taşarak devam ettiyse de artık bunu durdurması mümkün değildi. Bu kaybı bir şekilde sineye çeken Osman Hamdi, ileride bunun telafisine nasıl çalışacağını dostu Carl Humann'a ayrıntılı bir şekilde yazmıştı:

> Hükümetimin eski eserlere ilgi duymaya başlamasına seviniyorum. Olsun da, geç olsun; zaten beni teselli eden, gerek İngiliz, Fransız veya Alman, hepinizin birbirinizle yarışarak bizden alıp götürdüğünüz bütün harikalara ve arkeolojik definelere rağmen, inanıyorum ki vatanımın toprağının altında kendi müzesini zenginleştirmeye yetecek eserler bulunuyor. Ve yaşadığım sürece elimden geldiğince bu sömürüye mani olacağım. Bana bundan bilimin zarar edeceğini söyleyenler yanılıyorlar; bizi de aldatmak istiyorlar, zira bilimin menfaatine yapılacak kazıları hiçbir zaman engellemem. Gereken, sadece buluntuların Avrupa'nın bilim insanlarının ulaşabilecekleri bir yerde toplanmasıdır. Böylece bilimin menfaati anında karşılanmış olur ve doğrusu İstanbul, Londra, Berlin ya da Paris kadar öyle bir yerdir. Dolayısıyla kazılara girişenlerin aklında sadece bilimin menfaati varsa, istedikleri yeri kazsınlar ama objeleri bize bıraksınlar.[2]

Alexander Christian Leopold Conze (1831-1914)

Born in Hannover in 1831, Alexander Conze studies from 1851 to 1855 in Göttingen and Berlin and defended his doctoral dissertation on the visual representations of Psyche under Eduard Gerhard's supervision.[1] He obtained his habilitation in 1861 and started teaching in 1861 at Göttingen and later at Halle. Following numerous archaeological surveys and journeys in Greece from 1860 to 1866, he obtained a professorship in 1869 at Vienna University where he remained until 1877. He realized archaeological excavations on the island of Samothrace in 1873 and in 1877 moved to Berlin, where he managed the antiquity sculpture collection until 1887. During this term, he teamed up with Carl Humann (1839-1896) to excavate at Pergamon from 1878 to 1886. In 1887, he was appointed secretary of the powerful German Archaeological Institute in Berlin (Deutsches Archäologisches Institut). After Humann's death he participated in a second campaign at Pergamon with Wilhelm Dörpfeld (1853-1940).

A convenient way to give an impression of Conze's contribution to archaeology would be to list some of his numerous works in the field:

> *Über die Bedeutung der classischen Archaeologie: Eine Antrittsvorlesung* (Vienna: 1869)
> *Zur Geschichte der Anfänge der griechischen Kunst* (Vienna: Karl Gerold's Sohn, 1870-1873).
> *Archäologischen Untersuchungen auf Samothrake* (Vienna: Karl Gerold's Sohn, 1875-1880).
> *Die Ergebnisse der Ausgrabungen zu Pergamon* (Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1880).
> *Die Kleinfunde aus Pergamon* (Berlin: Königlische Akademie der Wissenschaften, 1903).
> *Mamurt-Kaleh, ein Tempel der Göttermutter unweit Pergamon* (Berlin: G. Reimer, 1911).

The main reason behind the close relationship that developed between Osman Hamdi and Alexander Conze had to do with the fact that the latter was leading one of the major excavations on Ottoman soil at the time, Pergamon, when he himself was beginning his career at the head of the Imperial Museum. When Hamdi had succeeded to his predecessor Philipp Anton Dethier as director of this institution in 1881, Conze and Humann's work at Pergamon had entered in its third year. Pergamon was one of the first major responsibilities Osman Hamdi had to deal with, and it had a very high symbolic significance from the perspective of Ottoman archaeology. The discovery and the gradual removal of the Zeus altar destined for Berlin had become one of the major Ottoman concessions to western archaeology. It is rather obvious that Osman Hamdi was absolutely against such practice, and the bylaw on antiquities he had managed to have promulgated in 1884 was designed to put an end to such spoliations. Nevertheless, an agreement having been reached about this particular cession before his appointment, he had inherited this situation with no possibility of modifying it. Yet Osman Hamdi had somehow made peace with this idea, and he insisted on telling his friend Carl Humann how he intended to compensate for these losses in the future:

> I am happy to observe that my government has begun to show interest for antiquities. Better late than never; anyway, my consolation is that I am convinced that despite all the marvels and archaeological treasures which you all, British, French, and Germans, have vied so well to take away from us, there still is enough beneath my country's soil to enrich its museum. And as long as I live I shall prevent this exploitation as best I can; and those who tell me that science would suffer from this are wrong and they wish to deceive us, for I will never prevent excavations realized in the interest of science. What counts is that the objects be regrouped in a location accessible to European scientists, and the interests of science are immediately and honestly met; frankly, Constantinople is as good as London, Berlin, or Paris. Therefore if those who engage in excavations have only the interests of science in sight, let them excavate wherever they wish, but they should leave us the objects.[2]

Conze'nin 28 Eylül 1886'da, yani 1878'den beri süregelen Bergama kazılarının ilk kampanyasının sonunda Osman Hamdi'ye yazmış olduğu mektup da Bergama'nın ünlü eserlerinin Berlin'e gidişinin yarattığı sorunları ve bu konudaki karşılıklı sıkıntı ve duyarlılıkları ifade etmesi açısından ilginçtir.

> Ekselansları Berlin Kraliyet Müzeleri müdürlüğünün Kraliyet Müzesi için elde etmek istediğimiz mimari parçaları ve tezyinat parçalarına karşılık olarak İstanbul'daki Sanayi-i Nefise Mektebi'ne yararlı olabilecek bazı alçı mulajları verme teklifini kabul edip etmeyeceğini sormuştu.
>
> Şimdi elime geçen 11 Eylül tarihli bir mektuba dayanarak, Berlin'deki genel müdürlüğün şimdiden Bergama gigantomakyasının Minerva grubunun tamamının alçı kopyalarını göndermiş olduğunun haberini vermekten mutluluk duyuyorum. Bundan başka müzeniz, Berlin'e döndüğüm zaman okulunuzun kullanımına uygun olabileceğini düşündüğüm ve size verilebilecek olan alçıların listesini de alacaktır. Bunların arasında seçtikleriniz Minerva grubu gibi İstanbul'a masrafsız olarak ulaştırılacaktır.
>
> Özellikle gigantomakyaya ait küçük parçalara ve başka bir şekilde neredeyse hiç bir değeri olmayacak olan yazıt parçalarına gelince, pekâlâ anlıyorsunuzdur ki onları Berlin'e taşımak isteyişimizin ana nedeni onları birbirine bağlayarak zaten Berlin Müzesi'nde bulunan diğer parçaların yanında incelemeyi gerektiren bilimsel meraktır. Bu inceleme ve rekonstrüksiyon çalışması bittikten sonra, Münif Paşa hazretlerine daha önce söylemek şerefine nail olduğum ve Jüpiter Ammon ile Hermafrodit heykellerinde olduğu gibi birkaç güzel heykel parçasını İstanbul'daki Müze-i Hümayun'a iade etmeye her zaman hazır oluruz. Hermafrodit heykelinin yollanması için gereken emir biraz önce verildi.[3]

Osman Hamdi'nin Conze ile ilişkisi giderek gelişmişse de, hiçbir zaman Humann ile olduğu kadar dostane ve samimi olmamıştır. Humann, Osman Hamdi'den ancak üç yaş büyüktü ve ikisi arasında gerçek bir arkadaşlık oluşmuştu; her ikisinin de aslında arkeolojiye sonradan katılmış, bu konuda eğitimleri olmamış olmasının herhalde bir payı vardı. Conze ise bambaşka bir profile sahipti; Osman Hamdi'den on bir yaş büyük olmasının ötesinde gayet oturmuş bir kariyere ve üne sahipti ve hep mesleğinin zirvesinde görev almıştı. Zaten Osman Hamdi'nin ona yazarken hitap ediş şekli bu durumu çok açık bir şekilde yansıtıyordu: her mektubuna başlarken "*cher maître*" (muhterem üstadım), "*ami vénéré*" (saygıdeğer dostum) gibi ifadeler kullanmaya özen gösteriyor, hep çok saygılı bir lisan kullanıyordu. Conze ise Hamdi'ye daima rütbesinin gerektirdiği "hazretleri" (*Excellence*) lafzıyla hitap etmeyi ihmal etmiyordu. Buna mukabil, artan samimiyetlerinin bir neticesi olarak profesyonel meselelerin dışında daha özel konularda yazıştıklarına rastlamak mümkündür. 1900'lerin başlarında Osman Hamdi'nin Conze'ye yazarken sağlık sorunlarından sıklıkla bahsetmesi, ya da ailesinin hatırını sorması bunun tipik örnekleriyse de herhalde en ilginci, 1901 yılında Berlin'de sergilenmek üzere yollamış olduğu tabloyla ilgili söyledikleriydi. Söz konusu tablo, *Mihrab* adıyla bilinen ama gerçek adı *Yaradılış* olan büyük tuvaldi ve Hamdi'nin Conze'den ricası, tabloya ayrılacak yer konusuyla ilgilenmesiydi:

> Gene de tabloma son fırça darbelerini vermekteyim. 15-20 güne kadar Berlin'de sergilenmek üzere yollamayı düşünüyorum. Ona ayrılacak yer hususunda yüksek himayenizi rica edebilir miyim? Zira tablom için bu önemli bir meseledir. Işığı soldan sağa almak üzere yerleştirilmesi gerekir.[4]

Mektubun kenarında tam da bu yerleştirme detaylarının yanının kırmızı kalemle işaretlenmiş olmasından Conze'nin bu isteği ciddiye almış, muhtemelen de gereğini yapmış olduğunu anlamak gerekir. Mayıs ayında Osman Hamdi'ye yolladığı bir mektubunda da sergiyi ziyaret edip tablonun yeri konusunda dostunu bilgilendirmişti.[5] Daha ileri tarihlerde de bu iki insan arasındaki saygılı yakınlık devam etmiştir. Haziran 1908'de Osman Hamdi Conze'ye oğlu Edhem'in henüz evlenme-

A letter written by Conze to Osman Hamdi, on 28 September 1886, at the end of the excavations at Pergamon that had been going on since 1878, is interesting for the way in which it reveals the problems created by the removal of the famed monuments of the site and the reciprocal feelings of unease and concern caused by this situation.

> Your Excellency had inquired whether the administration of the Royal Museums of Berlin would agree to cede some plaster casts that might be of utility to the School of Fine Arts in Constantinople in return for the architectural pieces and fragments of decoration we wish to obtain for the Royal Museum.
>
> I am very pleased to be able to inform you that according to a letter dated 11 September, which I have just received, the general management in Berlin has already had the plaster casts of the entire Minerva group from the Pergamon gigantomachia shipped to Constantinople. Apart from this, as soon as I return to Berlin your museum will receive a list of plaster casts which I believe will be useful to your school and which we shall put at your disposal. Your choices among these will be shipped to Constantinople free of charge, like the Minerva group.
>
> As to the small fragments, especially pertaining to the gigantomachia, and to those from inscriptions, which would otherwise have no value whatsoever, you must certainly know that it is out of scientific interest that we wish to transport them to Berlin and to reassemble them in order to study them next to other fragments already kept at the Berlin Museum. Once this study and reconstruction work is done, we shall always be willing to return some pieces of sculpture to the Imperial Museum in Constantinople, as I have already had the honor of telling Münif Pasha, much as it has already been done with Jupiter Ammon and the Hermaphrodite. Orders have just been given for the shipment of the statue of the Hermaphrodite.[3]

Osman Hamdi's relationship with Conze intensified over time, but it never reached the degree of familiarity that characterized his relations with Humann. Carl Humann was barely three years older than Hamdi and the two had rapidly developed a true and loyal friendship. The fact that both men were self-made archaeologists and latecomers in the field had probably something to do with this. Conze, on the other hand, had a completely different profile; apart from being eleven years older than Hamdi, he had rapidly enjoyed a well-established career and reputation, occupying some of the top positions in the discipline. The way in which Hamdi addressed him in writing was a clear indicator of Conze's standing: every letter opened with "Dear Master" (*cher maître*), or "venerated friend" (*ami vénéré*) and took a very respectful tone. Conze in turn never forgot to give Hamdi the title of "Excellency" that came with his rank. Nevertheless there is much evidence that this formal relationship rapidly acquired a more intimate and familiar nature, with personal matters appearing alongside more professional ones. From the 1900s on, their correspondence included occasional references to family matters, health problems or other personal concerns. An interesting example was the way in which Osman Hamdi requested Conze's help and support regarding the exhibition of one of his paintings in Berlin. The painting in question was his *Genesis*, wrongly known today as the *Mihrab*, which he wanted to be exhibited with particular care at the 1901 Berlin Art Exhibition:

> I am still giving the last touches to my painting. I intend to have it shipped within 15 to 20 days to be exhibited in Berlin. Could I request your high protection with respect to the way it will be placed? For this is an important matter for my painting: it should be placed so as to receive the light from left to right.[4]

Conze had marked this passage in the margin with a red pencil, which suggests that he had taken this request seriously, perhaps even found a way to intervene efficiently in this respect. In a letter to Osman Hamdi in May, he did report back that he had visited the exhibition and observed the

diğinden haberdar etmekte,[6] birkaç ay sonra, Şubat 1909'da, kendisine Berlin'e askeri ataşe olarak yeni atanmış olan Enver Bey'i –geleceğin paşası– dostu ve vatanın kurtarıcısı olarak tavsiye etmişti.[7]

Bu anlamda Alexander Conze'nin Nazlı'nın defterinde 31 Ağustos 1907 günü bıraktığı kısa ithaf, bu ilişkinin niteliğiyle uyum içindeydi. Neredeyse seksen yaşına gelmiş olan Conze, Nazlı'ya doğrudan hitap etmektense çok daha mesafeli bir şekilde ülke, halkı ve özellikle bu aileye olan bağlılığını vurgulayan sözler sarf etmişti. Bunu yaparken de özellikle üzerinde durduğu konu, bu topraklara olan ilgisinin sadece faydacı bir tutumdan kaynaklanmadığı, toprağın altındaki zenginliklerin peşine düşmüş bir arkeolog olmadığını, orada yaşayan insanlara da ilgi ve saygı duyduğuydu. Bu sözlerin ne kadar samimi olduğu belki tartışılabilir, ama her halükârda bu tür hafifçe savunmacı bir retoriğe başvurmuş olması, zihniyetlerin önceki asra nispetle değişmiş olduğuna ve daha duyarlı bir tür "siyasi edeplilik" (*political correctness*) kaygısının oluştuğuna bir işaret sayılmalıdır.

Conze'nin yazısıyla ilgili son bir ayrıntı, tarihinin Theodor Wiegand'ınkiyle tamı tamına çakışmasıdır. Buna tabii ki şaşırmamak gerekir. Her ikisi Alman Arkeoloji Enstitüsü için çalışan ve kazı ve araştırmaları için mütemadiyen Osmanlı topraklarına gidip gelen bu arkeologların İstanbul'da beraber bulunmuş olmaları ve zaten samimiyetleri bulunan Müze-i Hümayun müdürü Osman Hamdi Bey'in evine beraber davet edilmiş olmaları son derecede olağan bir durumdu.

1 Alexander Conze, *De Psyches Imaginibus Quibusdam : Dissertatio Inauguralis quam Consensu et Auctoritate Amplissimi Philosophorum Ordinis in Alma Litterarum Universitate Friderica Guilelma ad Summos In Philosophia Honores Rite Capessendos Die XI. M. Augusti A. MDCCCLV. .../Publice Defendet Auctor Alexander Conze Hannoveranus. Adversarii Erunt: Leo Meyer, Stud. Phil.; G. Gerland, Stud. Phil.; A. Michaelis, Stud. Phil.* (Berlin: Schade, 1855).

2 Osman Hamdi'den Carl Humann'a, İstanbul, 12 Temmuz 1887. Deutsches Archäologisches Institut (DAI) Merkez Arşivi, Nachlass Carl Humann, 2, Briefe A-K, Osman Hamdy an Carl Humann, 1883-1889.

3 Conze'den Osman Hamdi'ye, Bergama, 28 Eylül 1896. Yazarın koleksiyonu.

4 Osman Hamdi'den Conze'ye, İstanbul, 21 Şubat 1901. DAI Merkez Arşivi, Nachlass Alexander Conze, 2, Briefe an Conze A-Z, Hamdy Bey an Alexander Conze.

5 Conze'den Osman Hamdi'ye, Grunewald, 24 Mayıs 1901. DAI Merkez Arşivi, Nachlass Osman Hamdi Bey.

6 Osman Hamdi'den Conze'ye, İstanbul, 9 Haziran 1908. DAI Merkez Arşivi, Nachlass Alexander Conze, 2, Briefe an Conze A-Z, Hamdy Bey an Alexander Conze.

7 Osman Hamdi'den Conze'ye, İstanbul, 23 Şubat 1909. DAI Merkez Arşivi, Nachlass Alexander Conze, 2, Briefe an Conze A-Z, Hamdy Bey an Alexander Conze.

place that had been reserved for his painting.[5] In later years, the respectful friendship between the two men continued to grow. In June 1908, Osman Hamdi informed Conze that his son Edhem's marriage had not yet taken place;[6] a few months later, in February 1909, he wrote to him in order to recommend Enver Bey –the future pasha– who had just been appointed military attaché to Berlin, and whom he praised as a friend and as the country's savior.[7]

Alexander Conze's short dedication of 31 August 1907 in Nazlı's guestbook was very consistent with the general nature of this relationship. By then Conze was an elderly gentleman of almost eighty years, and rather than addressing the young Nazlı directly, he had chosen to leave a more formal and distant comment that spoke of his attachment to the country, its people, and particularly Hamdi's family. In doing so, it is striking that Conze seems to have made it a point to insist on the fact that his love of the Ottoman lands should not be mistaken for a self-serving and utilitarian attitude, that he was not an archaeologist drawn only by the desire to unearth the country's riches, and that he had a genuine liking and respect for the people living there. To what extent these words were sincere and heartfelt may be open to discussion, but nevertheless his resorting to this kind of defensive rhetoric is certainly an indicator of a change in attitudes, when compared to earlier decades, and that there was now a need for a newly discovered form of "political correctness," as it were.

A last point of detail concerning Conze's dedication is that it bore exactly the same date as Theodor Wiegand's, a few pages down the notebook. There is no real surprise in that. Considering that both men were archaeologists working for the German Archaeological Institute, and that they both frequently traveled to the Ottoman lands for their surveys and excavations, nothing could be more natural than to see them both invited at the Imperial Museum's director Osman Hamdi Bey's home during one of their stays in Istanbul.

1 Alexander Conze, *De Psyches Imaginibus Quibusdam : Dissertatio Inauguralis quam Consensu et Auctoritate Amplissimi Philosophorum Ordinis in Alma Litterarum Universitate Friderica Guilelma ad Summos In Philosophia Honores Rite Capessendos Die XI. M. Augusti A. MDCCCLV. .../Publice Defendet Auctor Alexander Conze Hannoveranus. Adversarii Erunt: Leo Meyer, Stud. Phil.; G. Gerland, Stud. Phil.; A. Michaelis, Stud. Phil.* (Berlin: Schade, 1855).

2 Osman Hamdi to Carl Humann, Istanbul, 12 July 1887. Deutsches Archaeologisches Institut (DAI) Central Archive, Nachlass Carl Humann, 2, Briefe A-K, Osman Hamdy an Carl Humann, 1883-1889.

3 Conze to Osman Hamdi, Pergamon, 28 September 1896. Author's collection.

4 Osman Hamdi to Conze, Istanbul, 21 February 1901. DAI Central Archive, Nachlass Alexander Conze, 2, Briefe an Conze A-Z, Hamdy Bey an Alexander Conze.

5 Conze to Osman Hamdi, Grunewald, 24 May 1901. DAI Central Archive, Nachlass Osman Hamdi Bey.

6 Osman Hamdi to Conze, Istanbul, 9 June 1908. DAI Central Archive, Nachlass Alexander Conze, 2, Briefe an Conze A-Z, Hamdy Bey an Alexander Conze.

7 Osman Hamdi to Conze, Istanbul, 23 February 1909. DAI Central Archive, Nachlass Alexander Conze, 2, Briefe an Conze A-Z, Hamdy Bey an Alexander Conze.

Alexander Conze, 1914. Antikensammlung arşivi, Berlin Devlet Müzeleri, Preußischer Kulturbesitz.

Alexander Conze, 1914. Antikensammlung archive, Berlin State Museums, Preußischer Kulturbesitz.

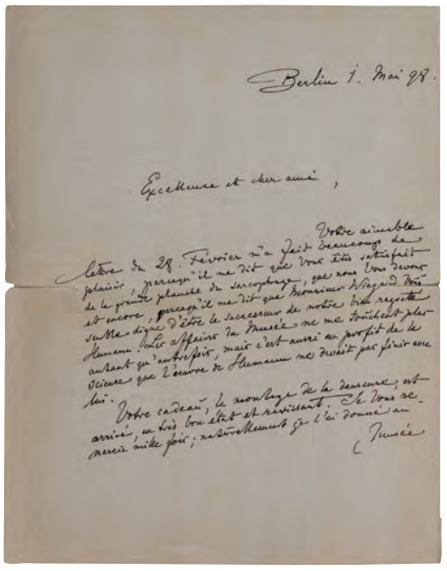

Berlin 1. Mai 98.

Excellence et cher ami,

Votre aimable lettre du 28. Février m'a fait beaucoup de plaisir, parceque il me dit que vous êtes satisfait de la grande planche du sarcophage, que nous vous devons et encore, parceque il me dit que Monsieur Niegand vous semble digne d'être le successeur de notre bien regretté Humann. Les affaires du Musée ne me touchent plus autant qu'autrefois, mais c'est aussi au profit de la science que l'œuvre de Humann ne devait pas finir avec lui.

Votre cadeau, le montage de la danseuse, est arrivé, en très bon état et ravissant. Je vous remercie mille fois; naturellement je l'ai donné au Musée

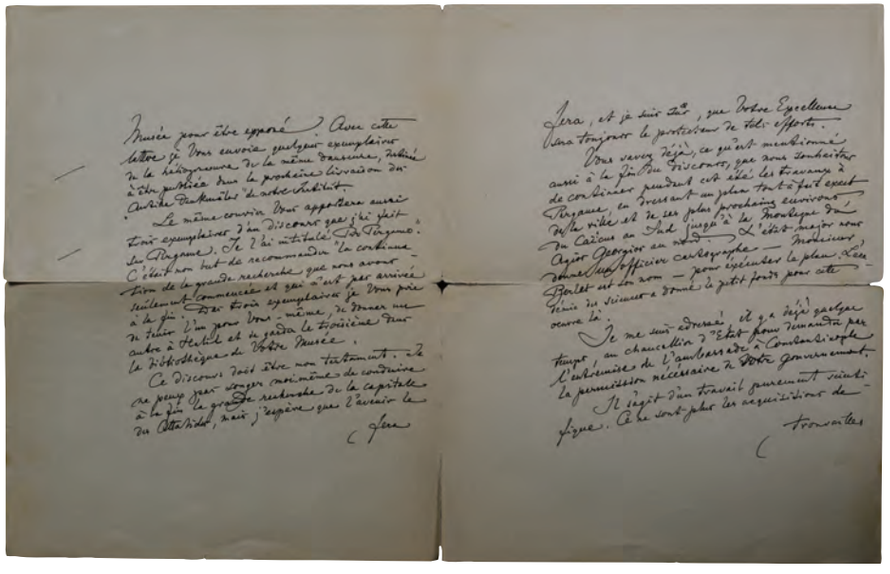

Musée pour être exposé. Avec cette lettre je vous envoie quelques exemplaires de la héliogravure de la même danseuse, destinée à être publiée dans la prochaine livraison des Antike Denkmäler de notre Institut.

Le même courrier vous apportera aussi trois exemplaires d'un discours que j'ai fait sur Pergame. Je l'ai intitulé "Pro Pergamo". C'était non but de recommander la continuation de la grande recherche que nous avons seulement commencée et qui n'est pas arrivée à la fin. Des trois exemplaires je vous prie de tenir l'un pour vous-même, de donner un autre à Hatil et de garder le troisième dans la bibliothèque de votre Musée.

Ce discours doit être non tantôt. Je ne peux pas songer moi-même de conduire à la fin la grande recherche de la capitale des Attalides, mais j'espère que l'avenir le fera, et je suis sûr, que votre Excellence sera toujours le protecteur de tels efforts.

Vous savez déjà, ce qu'est mentionné aussi à la fin du discours, que nous souhaitons de continuer pendant cet été les travaux à Pergame, en dressant un plan tout à fait exact de la ville et de ses plus prochains environs, du Caïcus au Sud jusqu'à la Montagne du Agios Georgios au nord. L'état-major nous donne un officier cartographe — Monsieur Berlet est son nom — pour exécuter le plan. Les démis des sciences a donné le petit fonds pour cette œuvre là.

Je me suis adressé, il y a déjà quelque temps, au chancellier d'État pour demander par l'entremise de l'ambassade à Constantinople la permission nécessaire de votre gouvernement.

Il s'agit d'un travail purement scientifique. Ce ne sont plus les acquisitions de trouvailles

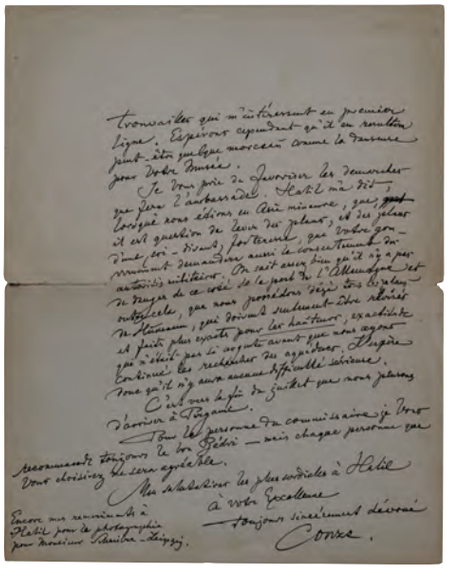

trouvailles qui m'intéressent en premier ligne. Espérons cependant qu'il en résultera peut-être quelque morceau comme la danseuse pour votre Musée.

Je vous prie de favoriser les demarches que fera l'ambassade. Hatil m'a dit, lorsque nous étions en Asie mineure, que, ~~qu'il~~ il est question de lever des plans, et des plans d'une soi-disant fortresse, que votre gouvernement demandera aussi le consentement des autorités militaires. On sait assez bien qu'il n'y a pas de danger de ce côté de la part de l'Allemagne et outre cela, que nous possédons déjà tous les plans de Humann, qui doivent seulement être révisés et faits plus exacts pour les hauteurs, exactitude que n'était pas si urgente avant que nous ayons continué les recherches des aqueducs. J'espère donc qu'il n'y aura aucune difficulté sérieuse.

C'est vers la fin du juillet que nous pensons d'arriver à Pergame.

Pour la personne du commissaire je vous recommande toujours le bon Pétri — mais chaque personne que vous choisirez ne sera agréable.

Mes salutations les plus cordiales à Hatil

à votre Excellence

toujours sincèrement dévoué

Conze.

Encore mes remerciements à Hatil pour la photographie pour Monsieur Thiersch-Leipzig.

Conze'den Osman Hamdi'ye, Berlin, 1 Mayıs 1898. Yazarın koleksiyonu.

Conze to Osman Hamdi, Berlin, 1 May 1898. Author's collection.

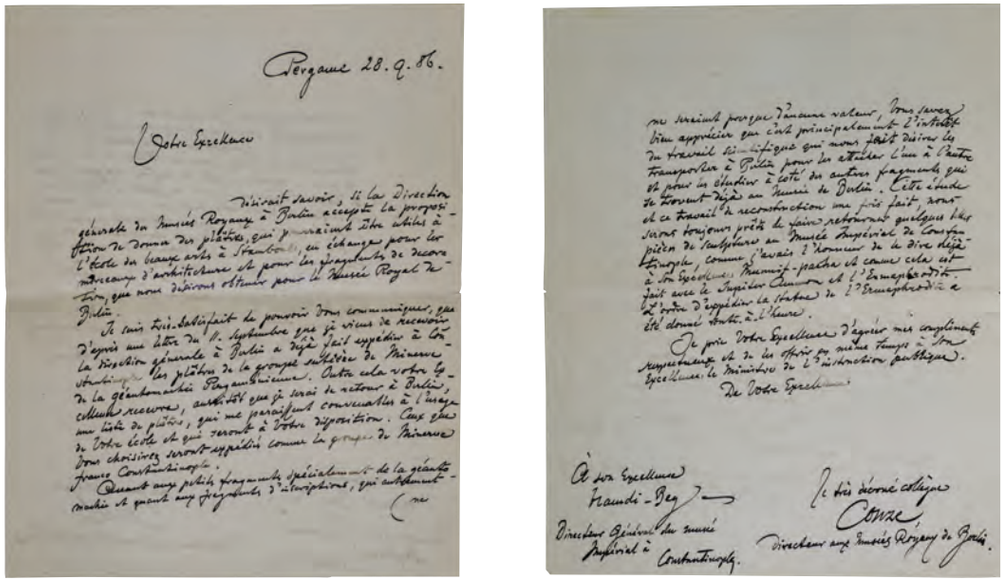

Pergame 28.9.86.

Votre Excellence

Conze

Conze'den Osman Hamdi'ye, Bergama, 28 Eylül 1886. Yazarın koleksiyonu.

Conze to Osman Hamdi, Pergamon, 28 September 1886. Author's collection.

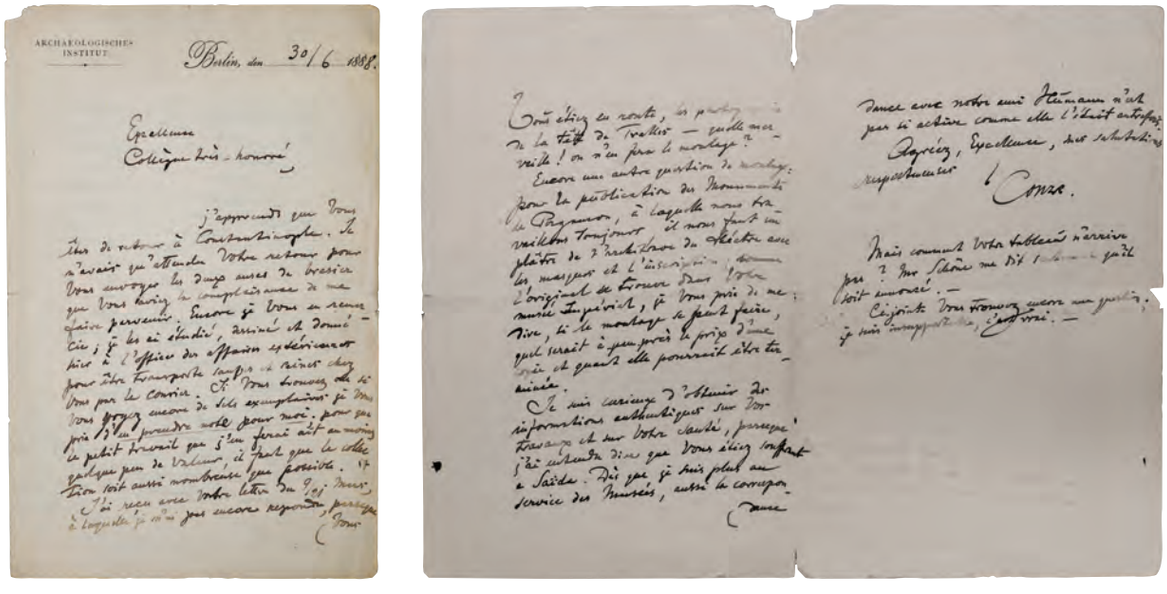

ARCHÄOLOGISCHES INSTITUT

Berlin, den 30/6 1888.

Excellence

Collègue très-honoré

Conze

Conze'den Osman Hamdi'ye, Berlin, 30 Haziran 1888. Yazarın koleksiyonu.

Conze to Osman Hamdi, Berlin, 30 June 1888. Author's collection.

Sur la topographie de Pergame
par Alexandre Conze.

(Académie des Sciences de Berlin. Séance du 17. Janvier 1884.)

Les paroles par lesquelles Mr. Humann terminait son second rapport sur les fouilles de Pergame et les convictions que j'avais exprimées ne se sont pas démenties. On a continué à y travailler depuis le 2. Mai, grâce aux fonds fournis par Sa Majesté. Le moment est venu de faire connaître les résultats obtenus pendant six mois de travaux. Mr. Humann ayant été chargé dans l'intervalle d'une seconde mission à Nimroud Dagh la surveillance des fouilles avait été confiée pendant son absence à Mr. Bohn secondé par Mr. Fabricius. Au mois de Novembre je visitai les lieux. Depuis, Mr. Humann étant revenu, Mr. Bohn est resté là bas en la même qualité qu'auparavant, et quant à Mr. Fabricius, il vient de rentrer après avoir achevé la revision et la copie des inscriptions.

Conze'nin Bergama'nın topografyası üzerine Berlin'de Prusya Bilimler Akademisi'nin 17 Ocak 1884 günü yapmış olduğu sunumun Fransızca tercümesi. Yazarın koleksiyonu.

French translation of Conze's presentation on "the Topography of Pergamon" at the Prussian Academy of Sciences in Berlin on 17 January 1884. Author's collection.

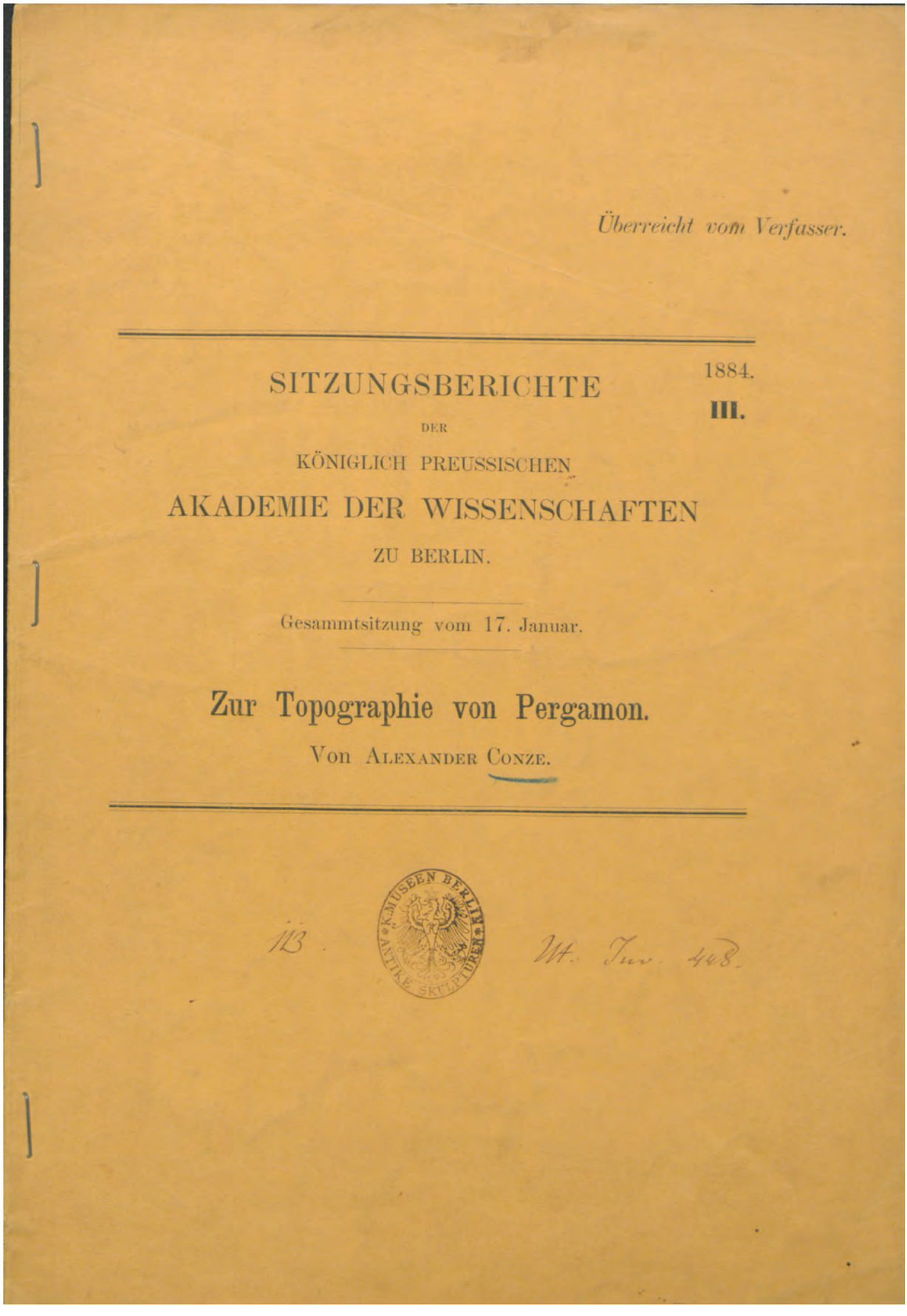

Überreicht vom Verfasser.

SITZUNGSBERICHTE 1884.

III.

DER

KÖNIGLICH PREUSSISCHEN

AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

ZU BERLIN.

Gesammtsitzung vom 17. Januar.

Zur Topographie von Pergamon.

Von Alexander Conze.

K. MUSEEN BERLIN ANTIKE SKULPTUREN

113. Wt. Inv. 448.

Alexander Conze, "Zur Topographie von Pergamon", *Sitzungsberichte der königlich preußischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, III (1884). Alman Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul.

Alexander Conze, "Zur Topographie von Pergamon", *Sitzungsberichte der königlich preußischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, III (1884). German Archaeological Institute, Istanbul.

Die schoensten Stunden, die ich im Hause Hamdÿ verlebt habe, waren der Musik geweiht. Mögen freundliche und heitere Rÿthmen stets das Leben der lieblichen Tochter begleiten!
C. 31/8 07 Th. Wiegand.

Hamdi'nin evinde geçirdiğim en güzel saatler, müziğe ayrılanlardı. Güzel kızının hayatına samimi ve neşeli ritimler eşlik etsin!
İstanbul 31 Ağustos 1907 Th. Wiegand.

The best hours I have spent in Hamdi's home were devoted to music. May friendly and cheerful rhythms always accompany the lovely daughter's life!
Constantinople 31 August 1907 Th. Wiegand.

Die schoensten Stunden, die
ich im Hause Hamdij verlebt
habe, waren der Musik ge-
weiht. Mögen freundliche und
heitere Rythmen stets das
Leben der lieblichen Tochter
begleiten!

C. 31/8 07 Th. Wiegand.

Wer will bauen an die Straßen
Muß die Leute reden lassen. (Do right and fear no man)
Marie Wiegand

Sokakta inşaat yapmak isteyen
Bırakmalı konuşsun isteyen (İt ürür, kervan yürür)
Marie Wiegand

Who wants to build on the street
Must let people freely speak
Marie Wiegand

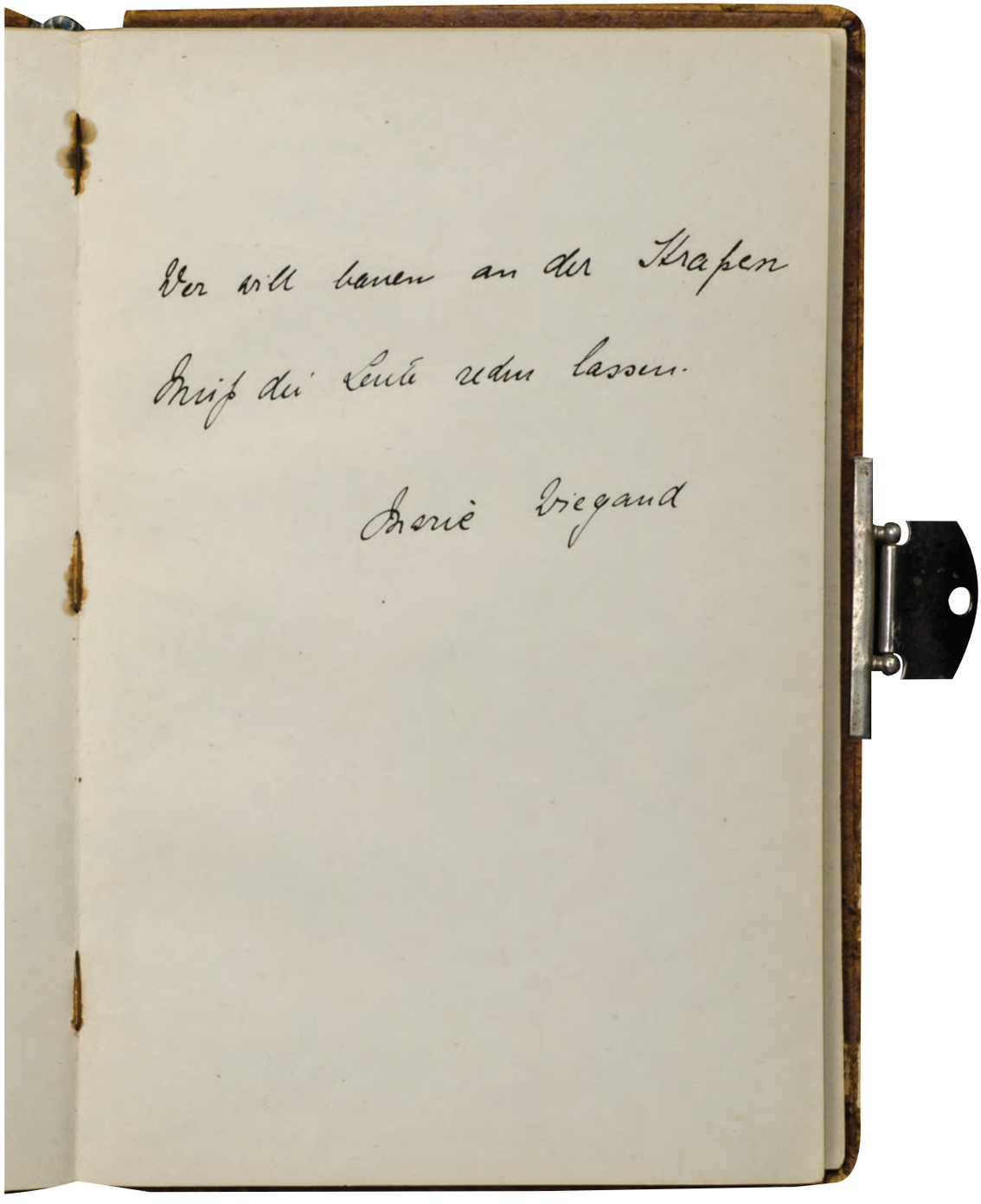

Der will bauen an der Straßen
muß die Leute reden lassen.

Marie Wiegand

Theodor Wiegand (1864-1936) ve Marie von Siemens-Wiegand (1876-1960)

1864'te Bendorf'ta hekim Conrad Wiegand ile karısı Ida'nın oğlu olarak doğan Theodor Wiegand, Münih, Berlin ve Freiburg üniversitelerinde sanat tarihi, arkeoloji ve filoloji okuduktan sonra ilk arkeolog tecrübesini 1894'te gittiği Atina'da Akropolis kazılarını yürüten Wilhelm Dörpfeld'in yanında kazandı. 1895'te Anadolu'da Priene'yi kazan Carl Humann'ın yanında çalışmaya başlamış, Humann'ın hastalığı ve 1896'daki ölümü üzerine de bu kazıyı devralarak 1899'a kadar sürdürmüştür. Aynı zamanda da Berlin Müzeleri müdürü unvanıyla İzmir'e yerleşmiş, 1899-1911 yılları arasında da Miletus kazılarını gerçekleştirmiştir. Aynı dönem içinde 1905-1911'de Didim'de Apollo Tapınağı, 1910-1911'de ise Sisam kazılarını yürütmüştür.

1897-1911 yılları arasında Wiegand'ın hem Berlin Müzelerinin yurtdışı müdürü olarak, hem de İstanbul'da Almanya sefaretinin bilimsel danışmanı olarak görev yapması onu güçlü ve bir bakıma siyasi bir konuma getirmiştir. Bu anlamda Osmanlı topraklarında Alman arkeolojisini temsil eden ve çıkarlarını koruyan başlıca aktör olarak ortaya çıkmıştır. 1900'de Wiegand gücüne güç katan bir evlilik de gerçekleştirdi ve Almanya'nın en büyük sanayi ailelerinden banker ve Deutsche Bank'ın ilk başkanı Georg von Siemens'in (1839-1901) kızı Marie von Siemens ile evlendi. Çiftin 1911-1912 yıllarında Berlin'in Dahlem semtinde mimar Peter Behrens'e yaptırmış olduğu muhteşem villa, bugün Alman Arkeoloji Enstitüsünün merkezi olarak kullanılmaktadır.

Berlin'in meşhur Pergamon Müzesine de önemli katkılarda bulunan Wiegand, Birinci Dünya Savaşı esnasında topçu yüzbaşısı rütbesiyle Alman ordusuna katılarak, Osmanlı Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın da desteğiyle Suriye ve Filistin'de "Alman-Türk Anıtları Koruma Birliği" (*Deutsch-Türkische Denkmalschutzkommando*) adı altında bir birlik kurarak 1916-1918 yılları arasında bölgede arkeolojiden hava fotoğrafçılığına kadar uzanan faaliyetlerde bulunmuştur. Son kazılarını 1927'de Bergama'da gerçekleştiren Wiegand, 1932'de Alman Arkeoloji Enstitüsünün başına geçmiştir. 1934'te Adolf Hitler'e destek veren Alman bilim adamlarının manifestosunu imzalayanlar arasında idiyse de klasik arkeolojinin Nazi rejimi tarafından ele geçirilmemesi için 1936'da Berlin'de malaryadan ölümüne kadar başarıyla mücadele etmiştir.[1]

Hayatının büyük bir kısmı Anadolu'daki kazılarda ve İstanbul'da geçen Wiegand'ın Osman Hamdi ile tanışmanın ötesinde samimiyeti olmuş olmaması mümkün değildir. Gerçekten de ikisi arasındaki yoğun yazışmada gerek hitap, gerek içerik açısından büyük bir yakınlık olduğu hemen göze çarpmaktadır. 1900 senesinde, yani Wiegand'ın arkeoloji ile siyaset arasındaki görevinin ilk zamanlarında Marie von Siemens ile evliliğini kendisine haber verdiği anda Osman Hamdi de hemen gayet içtenlikle kendisine bir tebrik mektubu yazmıştır. Aynı mektupta Osman Hamdi kendi kızı Leyla'nın çok ciddi bir hastalıktan yeni kurtulduğunu haber verdiği gibi çiftin Arnavutköy'de şimdiye kadar Sir Edward Law'ın oturduğu evi kiraladığını öğrendiğinden dolayı sevinmişti: "Artık komşu sayılırız; kendi adımıza buna pek sevindik."[2] Ertesi sene Wiegand'ların ilk çocuğu doğduğunda da Hamdi onları hemen tebrik etmişti.[3]

Wiegand'ın da Hamdi'yi sevip saydığı anlaşılıyor. 31 Ocak 1898 tarihinde Hans Schrader'a yazdığı bir mektupta kendisini şu şekilde tasvir ediyordu:

> Hamdi, çevresi tarafından yontulmuş, kurnaz, sıcak, fevri yaradılışlı, yaratıcı, esprili ve akıllı bir adam. Çocukları iyi eğitim görmüş ve mütevazılar, karısı ise gayet samimi mizaçlı. Bana gayet anlayışlı ve olumlu davranıyor ki bu da beni çok memnun ediyor. Ne var ki son zamanlarda Jön Türk eğilimlerinden şüphelenildiğinden kötü muamele gördü ama bunu gayet ağır ve vakur bir şekilde karşıladı. Onu en çok üzen, İstanbul dışına çıkamamasıdır. Priene fotoğraflarına baktıktan sonra oraların ihtişamına duyduğu özlemi ifade ederken gerçekten ne kadar acı çektiği belli oluyordu.[4]

Theodor Wiegand (1864-1936) and Marie von Siemens-Wiegand (1876-1960)

Theodor Wiegand was born in Bendorf in 1864 to the physician Conrad Wiegand and his wife Ida. After having studied art history, archaeology and classics at the universities of Munich, Berlin and Freiburg, he acquired his first practical experience in archaeology in 1894 under Wilhelm Dörpfeld on the excavation site of the Acropolis in Athens. The following year, he started working with Carl Humann at Priene; following Humann's illness and death in 1896, he took over the excavation and pursued it until 1899. He was simultaneously appointed director of the Berlin Museums with residence in Izmir; from 1899 to 1911 he conducted the excavations at Miletus. During the same period of time, he was also responsible for the temple of Apollo excavation at Didyma in 1905-1911, and the Samos campaign of 1910-1911.

The fact that from 1897 to 1911 Wiegand filled both the duties of director abroad of the Berlin Museums and of scientific attaché to the German embassy in Istanbul gave him a powerful and partly political position in the field. He thus emerged as the main representative and defender of German archaeological interests in the Ottoman lands. In 1900 he contracted yet another powerful alliance by marrying Marie von Siemens, the daughter of the banker Georg von Siemens (1839-1901), a member of the powerful German family of industrialists and the Deutsche Bank's first director. The couple's magnificent villa in Berlin's Dahlem neighborhood, built in 1911-1912 by the architect Peter Behrens, today houses the German Archaeological Institute's administrative center.

Wiegand was among the major contributors to the establishment of the Pergamon Museum in Berlin. During World War I, he joined the German army with the rank of artillery captain; with the support of the Fourth Army's commander, Cemal Pasha, he set up a German-Turkish Squad for the Protection of Monuments (*Deutsch-Türkische Denkmalschutzkommando*), which, in 1916-1918, conducted a variety of tasks in Syria and Palestine, from excavations to aerial photography. Wiegand conducted his last excavation in 1927 in Pergamon and in 1932 he was appointed president of the German Archaeological Institute. Although he gave his signature to the 1934 manifest of German scientists in support of Adolf Hitler, he did defend classical archaeology against Nazi interference until the very end, when he died from malaria in Berlin in 1936.[1]

Obviously there is no way Wiegand, who spent much of his life excavating in Anatolia and posted in Istanbul could not have met and socialized with Osman Hamdi. Indeed, the form and content of the rich correspondence between the two men clearly reveals the existence of a close relationship, in fact a true friendship. When in 1900, during the early years of his mission combining archaeology and politics, Wiegand broke the news of his marriage to Marie von Siemens, Osman Hamdi had immediately responded with great and sincere enthusiasm to the news. In the same letter he reciprocated with the information that his own daughter, Leyla, had had just survived a major illness and expresses his satisfaction that the Wiegands were about to rent the house formerly occupied by Sir Edward Law in Arnavutköy: "This makes us neighbors now, and we are so happy about it."[2] The following year, when the young couple had had their first child, Hamdi had immediately congratulated them with the same enthusiasm.[3]

It seems that Wiegand felt very much the same about Hamdi. In a letter to Hans Schrader dated 31 January 1898, he described him in the following terms:

> Hamdi is a witty and clever man, rubbed by his surroundings and torn, warm, of an impulsive temperament, imaginative. His children are well educated and modest, his wife of cordial nature. He shows me great understanding and a willingness to establish good relations, which makes me very happy. Because of his suspected Young Turk sympathies, he recently was rather mistreated,

İki aile sıkça bir araya gelip görüşüyordu. 1904 yılında Marie Wiegand annesine bir mektubunda "Hamdi'nin kadınları" konusunu açmaktadır:

> Hamdi'nin kadınlarıyla aram giderek iyileşiyor. Dün benden ödünç şapkalar aldılar, bir programları varmış, bana daha ayrıntılı açıklayacaklarmış. Şu Türk kadınları hâlâ zavallı hayvanlar gibiler. Konsere veya tiyatroya ancak karanlık bir locada önlerinde oturan yabancı birkaç arkadaşlarının arkasında gizlenme fırsatları olursa gidebiliyorlar. Benim de Noel'den önce bir kez daha paravan olarak onlarla gitmem gerekecek. Giderek samimileşen bu ilişki çok hoşuma gidiyor; kadın aslında Alman düşmanı ve Hamdi'yi bu yönde çok etkiliyor. Artık benden bir şeyler ödünç almaya ve küçük ricalarda bulunmaya başlarlarsa aramızdaki hava böylece ancak daha iyiye gidebilir.[5]

Marie Wiegand'ın söylediklerinden her zamanki "baskı altındaki Müslüman kadın" temasının ötesinde dostluk ve güven ortamının oluşmasında zorluklar olduğu da anlaşılmaktadır. Marie Hamdi'nin Fransız, Marie Wiegand'ın ise Alman olması anlaşılan işleri kolaylaştırmıyordu. Ancak diğer taraftan da Wiegand'lar için Hamdi'lerle yakınlaşmanın önemli olduğu da dikkat çekmektedir. Ertesi sene Marie Wiegand'ın Hamdi için poz vermesi bu anlamda ilginç bir mesele halini almaktadır:

> Theo Wilamowitz'in[6] Hamdi'den ve Türklükten iyi bir intiba edinmesini istiyor. Buralara hiç gelmemiş olan Berlinli beyefendiler sıklıkla Hamdi'yi dikkate almadan onu atlayabileceklerini sanıyorlar ve bu da sonsuz tatsızlıklara ve nihayetsiz işlere neden olup işler iyice sarpa sarınca Theo'nun üstüne kalıyor. Yarın ilk defa olarak Hamdi'ye poz vermem gerekiyor zira portremi yapmak istiyor; Theo ise bana şimdiden bu buluşmalar için bir sürü diplomatik görevler verdi. Ben ise bu durumdan hiç hoşnut değilim, üstelik sonradan resim ne olacak? Acaba onu sana hediye edebileceğimin tatlı ümidini besleyebilir miyim? Sadece Hamdi'ye karşı, sonra sen elbette Ahlsdorf'da tavanarasına koyabilirsin. Günün birinde üçüncü veya dördüncü nesilden birileri onu orada bulup ortaya çıkarırsa bakarsın kendi soylarından bir kadını görmekten hoşlanırlar.[7]

Meslektaşlık, dostluk, siyaset ve diplomasinin karıştığı bu ortamda arada sırada sürtüşmelerin olması kaçınılmazdı. 1900'da Wiegand, Kaiser Wilhelm'in Selanik'te göz koyduğu bazı Bizans eserlerini isteyip de bunların Osman Hamdi'nin kardeşi Halil Edhem tarafından Müze-i Hümayun'a alındığını öğrendiğinde bu konuda şikâyette bulunmuş, ama Hamdi de ona gayet kısa ve ters bir cevapla karşılık vermişti.[8] Keza 1905'te gene imparator ile padişah arasında eski eser anlaşmaları yapıldığında buna ister istemez aracı olan Wiegand Osman Hamdi'yi bu konuda uyarıp kendini affettirmeye çalıştığında tepkisi gene aynı olmuştu: kısacık ve gayet kırıcı bir üslupla bir cevap pusulası yollamıştı.[9] Fakat bunlar dış etkenlerden kaynaklanan geçici gerginliklerdi. Marie'nin de bu konudaki görüşleri aynı yöndeydi:

> Hamdi genellikle bize karşı çok dostane davranıyor ve kavgalar hiçbir zaman şahsen Theo'ya karşı değil, aksine. [Hamdi] gayet iyi biliyor ki onu savunan biri varsa o da Theo'dur ki gene bu kış da durumu Hamdi'yi Berlin'de tehdit eden çok, hatta en yüksek mevkilerdeki kişilere karşı koruyabildi. Fakat Hamdi genel olarak artık zorluk çıkarıyor ve Yunanlılar gibi bütün buluntuların Türkiye'ye ait olduğu ve kazıların iplerini tamamen kendi elinde tutacağı zorluklara bağlı olacak bir kanun çıkarmak istiyor. Tabii bunlar Theo'nun çalışmaları için de geçerli, ve artık her şeyin, hatta diğer kazıların bile işlerini Theo'nun görmesi bekleniyor. Bunun çok olumlu tarafları da var, zira Theo birçok aptallığın önüne geçebiliyor ve sefaret devamlı kendisine başvuruyor. Ama işlerin rahatlıkla çözülebildiği eski güzel günler geride kaldı ve bu durum ve daha birçok ıvır zıvır bu kış Theo'yu bayağı huzursuz etti.[10]

Theodor Wiegand'ın arkeoloji ile siyaset arasında oynadığı karmaşık rolün ilginç bir tezahürü, 1917 yılında yukarıda bahsi geçen "Anıt Koruma Kumandanlığı" münasebetiyle Cemal Paşa ile Maarif Nezareti arasındaki yazışmada yer alan bazı yorumlardır. 7 Mart 1917 tarihinde Dördüncü Ordu

> but he has been very calm and and pretty decent about it. What grieves him most is that he is not allowed to leave Constantinople. It was easy to see how much he suffered when he expressed longing for the beauties of thoe places after reviewing the Priene photographs.[4]

The two families came together rather often. In 1904, in a letter to her mother, Marie Wiegand commented on "Hamdi's women":

> I'm getting alone better every day with Hamdi's women. Yesterday they borrowed some hats from me, for they had some program, which they will explain in greater detail. These Turkish women are still like helpless animals. They can enjoy concerts and theaters only as long as they have the opportunity to get a dark box with foreign friends sitting in front of them an hiding them. I will have to go once again as their screen before Christmas. I have an increasingly trusting relationship with her; deep down the woman is anti-German and strongly influences Hamdi in this direction. But if they start borrowing things from me and asking me all sorts of small favors, that can only help improve the mood.[5]

Apart from the rather predictable leitmotiv of the oppressed Muslim woman, Marie Wiegand's words pointed to the difficulties in the establishment of a relationship based on friendship and trust. Apparently the fact that Marie Hamdi was French and Marie Wiegand German did not make things easier. Yet on the other hand it is remarkable that the Wiegands attached great importance to making close contacts with the Hamdis. Thus, Marie Wiegand's sitting for Osman Hamdi the following year seems to have developed into a major issue:

> Theo wants Wilamowitz[6] to get a good impression from Hamdi and from the Turks. Some gentlemen from Berlin who have never been here often think that they can ignore Hamdi and bypass him; and this is the source of ceaseless sorrow and endless chores, and when things are really stuck, it is for Theo to solve them. Tomorrow I shall sit for the first time for Hamdi, for he wants to make my portrait. Theo has already given me all sorts of diplomatic missions for these sessions. I am not pleased by this and, more importantly, what will happen with the painting after that? May I nourish the sweet hope that I may give it to you? Just for Hamdi; and then you could perhaps put it in the attic at Ahlsdorf. If someone three or four generations later finds it, they may appreciate their ancestress.[7]

In this environment where science, friendship, politics and diplomacy mixed, occasional frictions were inevitable. In 1900, when Wiegand requested a number of Byzantine objects from Salonika coveted by Kaiser Wilhelm, only to realize that Osman Hamdi's brother Halil Edhem had brought them to the Imperial Museum, he immediately complained; but Hamdi curtly dismissed his claims.[8] A few years later, in 1905, when deals were being struck between the emperor and the sultan about antiquities, Wiegand had tried to warn Osman Hamdi and apologize for the embarrassing role of go-between he had had to play; all he received in response was a dry and rather nasty note.[9] Yet these were temporary tensions resulting from external factors, as Marie also believed:

> Hamdi is generally very friendly to us and the fights are never personally directed against Theo, on the contrary. [Hamdi] knows well that if there is anyone defending him, it is Theo; this winter again he was able to protect him agains many and even highly placed threatening people in Berlin. But generally speaking he causes difficulties, and like the Greeks he wants to have a law that will keep all the finds in Turkey and that will bind all the procedures relating to the excavations to himself. Of course this concerns Theo's work, too, and he is now expected to take care of everything, including the other excavations. There are positives aspects to it, too, because Theo can avoid many stupidities and the embassy constantly refers to him; but the good old days are gone when matters could be solved easily and this winter Theo has been very upset because of this situation and all the nitty gritty work he had to do.[10]

Kumandanı Cemal Paşa, Şam'dan Maarif Nezareti'ne yazmış olduğu yazıda Theodor Wiegand'ın kendisine Suriye ve Filistin'de bir "Asar-ı Atika Müfettişliği" kurulması yönünde teklifte bulunduğunu bildirmekte, bu konuda görüş istemekteydi. Maarif Nezareti ise pek tabii olarak bu yazıyı Müze-i Hümayun'a havale edip görüş talep etmişti. Cemal Paşa'ya hazırlanan cevap genel anlamda olumlu olmakla beraber, Wiegand'la ilgili değerlendirmesi ilginçti:

> Mösyö Vigand hakkında bazı malumat itasını faydalı addederim. Mumaileyh evvelce Aydın vilayetinde vaki Priyen Milet ve Didim harabelerinde hafriyat icra etmiş ve kendisine İstanbul'da ikamet etmek üzere Berlin Müzesi müdürlüğü verilmiştir ki el-yevm mezkûr Müze müdürlerinden maduddur. Bu esnada mumaileyhin ilkaatiyle Almanların Memalik-i Osmaniye'de yaptığı hafriyatta zuhur eden bilcümle asar-ı atikadan nısfının Asar-ı Atika Nizamnamesi ahkâmına ve hafirlere ita olunan resmi ruhsatnameler mündericatına külliyen muhalif olarak Berlin Müzesine verilmesi hakkında Almanya sefiri müteveffa Baron Marşal [Marschall von Bieberstein] bir irade-i seniyye istihsaline muvaffak olarak zikrolunan mahallerde çıkan asardan bir kısmı şu suretle Almanya'ya naklolunmuş idi. Bundan sonra Mösyö Vigand bilfiil Berlin Müzesi direktörleri meyanına dahil olarak Berlin'e nakl-i hane etmiş ve orada Roma ve Yunan asar-ı atika kısmına nezaret etmekte bulunmuştur. Balkan muharebesini müteakip Devlet-i Osmaniye'nin zaafından bilistifade Kale-i Şerkat asar-ı atikasının nakline teşebbüsle beraber zikrolunan irade-i seniyyenin Devlet-i Osmaniye ile Almanya hükümeti beyninde yapılmış bir mukavele-i resmiye gibi telakki ettirilmesine en çok çalışanlardan ve sefarete akıl hocalığı edenlerden biri bu zat idi. Mösyö Vigand'ın eser-i ilkaati olarak Almanya hükümetince asarın gerek tefrik gerek bunun Bağdad'da yapılması hususunda ısrar edilerek bu mutalibatın hasbe'z-zaman kabulünde hükümetin nasıl mustarip kalmış olduğu zat-ı âlilerinde malumdur.[11]

O tarihte Müze-i Hümayun'un başında bulunan, Osman Hamdi'nin kardeşi Halil Edhem, Wiegand'la çok düzenli bir şekilde –Almanca– yazışan ve bunu sonuna kadar devam ettirecek olan bir dostu ve meslektaşıydı. Fakat iş siyasete geldiğinde Wiegand'ın yıllardan beri nasıl bir rol oynadığını, özellikle de 1899'da Osmanlı devletiyle Almanya arasında Asar-ı Atika Nizamnamesini yok sayan gizli bir eser paylaşım antlaşmasında ne kadar merkezi bir rol oynadığını bildiğinden nezareti de, Cemal Paşa'yı da uyarma ihtiyacını duymuştu.

31 Ağustos 1907 günü yaşlı Alexander Conze ile birlikte Osman Hamdi'nin evini ziyaret edip Nazlı'nın defterine bu hoş ve nazik sözleri bırakan Wiegand çifti büyük devletlerin arkeolojiye olan meraklarının neticesinde oluşan siyasi ve diplomatik oyunların gerçek dostluk ve meslektaşlıklarla karmaşık ve dolambaçlı ilişkisini en iyi hatırlatan örneklerden biridir. İthafların kendileri ise epey aleladeydi: Theodor'unki Nazlı'nın müziğe olan yatkınlığını hatırlatırken, Marie'ninki garip bir şekilde diğer Marie'nin, yani Nazlı'nın annesinin ithafını tekrarlar gibi işini iyi yapıp söylenenlere kulak asmamayı tavsiye ediyordu.[12]

1 Gerhard Wiegand (derl.): *Halbmond im letzten Viertel. Briefe und Reiseberichte aus der alten Türkei von Theodor und Marie Wiegand 1895 bis 1918* (Münih: Bruckman, 1970); Klaus Rheidt ve Barbara Anna Lutz, *Peter Behrens, Theodor Wiegand und die Villa in Dahlem* (Mainz: Philipp von Zabern, 2004); Charlotte Trümpler, "Das Deutsch-Türkische Denkmalschutzkommando und die Luftbildarchäologie", Charlotte Trümpler (derl.), *Das grosse Spiel. Archäologie und Politik zur Zeit des Kolonialismus (1860-1940)* (Köln: DuMont, 2008), s. 475-483.

2 Osman Hamdi'den Theodor Wiegand'a, 6 Şubat 1900. DAI Merkez Arşivi, Nachlass Wiegand 4, Briefe H-J, Osman Hamdy Bey an Theodor Wiegand.

An interesting vision of the complex way in which Wiegand navigated between archaeology and politics is to be found in the correspondence exchanged between Cemal Pasha and the Ministry of Education in 1917 concerning the "Squad for the Protection of Monuments" mentioned above. On 7 March 1917, the commander of the Fourth Army, Cemal Pasha, had informed the Ministry of Education of Wiegand's proposal to establish an "Inspectorate of Antiquities" for Syria and Palestine and asked for advice. The ministry in turn had quite understandably redirected the question to the Imperial Museum. The final response to Cemal Pasha was overall positive, but with interesting provisos on Wiegand:

> I would also like to take this occasion to give some information on Monsieur Wiegand. The said gentleman had first excavated the ruins of Priene, Miletus and Didyma in the province of Aydın, and was appointed director at the Berlin Museum with a residence in Istanbul, and he is now one of the directors of the said museum. During this period, thanks to the said gentleman's deceit, the late German ambassador Baron Marschall [von Bieberstein] was able to obtain an imperial decree which, in total opposition to the clauses of the Bylaw on Antiquities and to the content of the official permits granted to excavators, allowed for half of all the antiquities discovered in the excavations carried out by Germans in the Ottoman Empire to be given to the Berlin Museum, and in this way, part of the objects unearthed in the said locations have been transported to Germany. Following this Monsieur Wiegand was directly included among the directors of the Berlin Museum, and moved to Berlin where he became head of the section for Roman and Greek antiquities. After the Balkan War, taking advantage of the weakness of the Ottoman State, apart from trying to transport the antiquities of Kale-i Şerkat, this gentleman was one of those who worked most in order to have the aforementioned imperial decree considered as an official contract between the Ottoman State and Germany, and among those providing the embassy with advice. Your Excellency knows how, as a result of Monsieur Vigand's deceitful words, the German government insisted on the division of objects and on the fact that this division be made in Baghdad, and how the government found itself forced to accept these demands due to the conjuncture.[11]

These words of warning probably emanated from Halil Edhem, Osman Hamdi's brother, then director of the Imperial Museum; yet Halil was also Wiegand's friend and colleague, who maintained a steady correspondence with him –in German– until the very end. Clearly, when it came to Wiegand's political identity, he felt compelled to warn the ministry and Cemal Pasha of the role the man had played for years, especially with respect to the secret agreement passed in 1899 between the Ottoman state and Germany and which, in blatant infraction of the bylaw on antiquities, foresaw the division of finds.

The Wiegands, who, on 31 August 1907, visited the Hamdi home together with the elderly Alexander Conze, leaving a few charming words in Nazlı's guestbook, constituted one of the best examples of the complex intertwinement of true friendship and collegiality with the political and diplomatic gambit resulting from the Great Powers' thirst for archaeology. The dedications themselves were rather ordinary: Theodor's was a reminder of Nazlı's very musical character, while Marie's strangely echoed that of the other Marie, Nazlı's mother, in its insistence on doing right, regardless of what others might have to say.[12]

1 Gerhard Wiegand (ed.): *Halbmond im letzten Viertel. Briefe und Reiseberichte aus der alten Türkei von Theodor und Marie Wiegand 1895 bis 1918* (Munich: Bruckman, 1970); Klaus Rheidt and Barbara Anna Lutz, *Peter Behrens, Theodor Wiegand und die Villa in Dahlem* (Mainz: Philipp von Zabern, 2004); Charlotte Trümpler, "Das Deutsch-Türkische Denkmalschutzkommando und die Luftbildarchäologie", Charlotte Trümpler (ed.), *Das grosse Spiel. Archäologie und Politik zur Zeit des Kolonialismus (1860-1940)* (Cologne: DuMont, 2008), pp. 475-483.

2 Osman Hamdi to Theodor Wiegand, 6 February 1900. DAI Central Archive, Berlin, Nachlass Wiegand 4, Briefe H-J, Osman Hamdy Bey an Theodor Wiegand.

3 Osman Hamdi'den Theodor Wiegand'a, 25 Temmuz 1901. DAI Merkez Arşivi, Nachlass Wiegand 4, Briefe H-J, Osman Hamdy Bey an Theodor Wiegand.
4 *Halbmond im letzten Viertel*, s. 36.
5 *Halbmond im letzten Viertel*, s. 65, 6 Aralık 1904.
6 Alman filolog Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff (1848-1931).
7 *Halbmond im letzten Viertel*, s. 66, Marie Wiegand'dan annesine, 28 Şubat 1905.
8 Theodor Wiegand'dan Osman Hamdi'ye, 16 Mayıs 1900; Osman Hamdi'den Theodor Wiegand'a, 21 Mayıs 1900. DAI Merkez Arşivi, Nachlass Wiegand 4, Briefe H-J, Osman Hamdy Bey an Theodor Wiegand.
9 Theodor Wiegand'dan Osman Hamdi'ye ve Osman Hamdi'den Theodor Wiegand'a, 30 Mayıs 1905. DAI Merkez Arşivi, Nachlass Wiegand 4, Briefe H-J, Osman Hamdy Bey an Theodor Wiegand.
10 *Halbmond im letzten Viertel*, s. 77-78, Marie Wiegand'dan annesine, 1 Nisan 1905
11 BOA, MF. MÜZ. 3/65, 3 Nisan 1333/1917.
12 "*Wer will bauen an die Straßen/Muß die Leute reden lassen*" (Sokakta inşaat yapmak isteyen/Bırakmalı konuşsun isteyen) bir Latin atasözünün Almanca tercümesiydi "*Mille docent hominem, prope callem qui struit aedem*" (Yola yakın tapınak inşa edene bin kişi ders vermek ister). Marie Hamdi'ninki aynı tavsiyenin daha kısa ve Fransızca versiyonuydu: "*Bien faire et laisser dire*" (İşini iyi yap, bırak konuşsunlar).

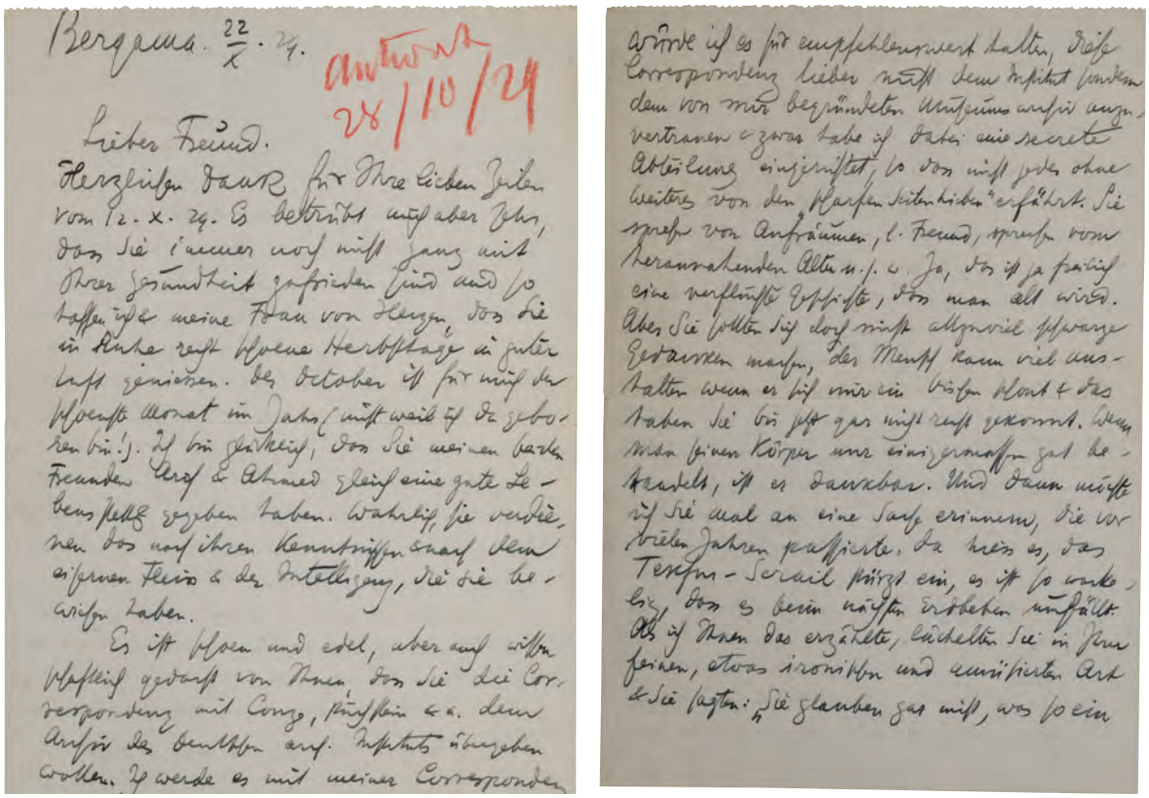
Bergama. 22/X. 29.

Antwort 28/10/29

Lieber Freund.

Herzlichen Dank für Ihre lieben Zeilen vom 12. X. 29. Es betrübt mich aber sehr, daß Sie immer noch nicht ganz mit Ihrer Gesundheit zufrieden sind und so hoffen ich & meine Frau von Herzen, daß Sie in Ruhe recht schöne Herbsttage in guter Luft genießen. Der October ist für mich der schönste Monat im Jahre, nicht weil ich da geboren bin! Ich bin glücklich, daß Sie meinen lieben Freunden Aref & Ahmed gleich eine gute Lebensstellung gegeben haben. Wahrlich, sie verdienen das nach ihren Kenntnissen & nach dem eisernen Fleiß & der Intelligenz, die sie bewiesen haben.

Es ist schön und edel, aber auch wissenschaftlich gedacht von Ihnen, daß Sie die Correspondenz mit Conze, Kinkelin &c. dem Archiv des deutschen arch. Instituts übergeben wollen. Ich werde es mit meiner Correspondenz würde ich es für empfehlenswert halten, diese Correspondenz lieber nicht dem Institut sondern dem von mir begründeten Museum anzuvertrauen & zwar habe ich dafür eine secrete Abteilung eingerichtet, so daß nicht jede ohne weiteres von den Pharisäern Sittenstrolchen erfährt. Sie sprechen von Aufräumen, l. Freund, sprechen vom herannahenden Alter u.s.w. Ja, das ist ja traurig eine verflixte Geschichte, daß man alt wird. Aber Sie sollten sich doch nicht allzuviel Sorgen machen, der Mensch kann viel aushalten wenn er sich nur ein bißchen Mut & das haben Sie bis jetzt gar nicht recht gekannt. Wenn man seinen Körper nur einigermaßen gut behandelt, ist es dauerbar. Und dann müßte ich Sie mal an eine Sache erinnern, die vor vielen Jahren passierte. Da hieß es, das Terefin-Serail stürzt ein, es ist so morsch, bis, daß es beim nächsten Erdbeben umfällt. Als ich Ihnen das erzählte, lächelten Sie in Ihrer feinen, etwas ironischen und amüsierten Art & Sie sagten: „Sie glauben gar nicht, was so ein

Theodor Wiegand'dan Halil Edhem'e, Bergama, 22 Ekim 1929. Yazarın koleksiyonu.

Theodor Wiegand to Halil Edhem, Pergamon, 22 October 1929. Author's collection.

3 Osman Hamdi to Theodor Wiegand, 25 July 1901. DAI Central Archive, Berlin, Nachlass Wiegand 4, Briefe H-J, Osman Hamdy Bey an Theodor Wiegand.
4 *Halbmond im letzten Viertel*, p. 36.
5 *Halbmond im letzten Viertel*, p. 65, 6 December 1904.
6 The German philologist Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff (1848-1931).
7 *Halbmond im letzten Viertel*, p. 66, Marie Wiegand to her mother, 28 February 1905.
8 Theodor Wiegand to Osman Hamdi, 16 May 1900; Osman Hamdi to Theodor Wiegand, 21 May 1900. DAI Central Archive, Nachlass Wiegand 4, Briefe H-J, Osman Hamdy Bey an Theodor Wiegand.
9 Theodor Wiegand to Osman Hamdi and Osman Hamdi to Theodor Wiegand, 30 May 1905. DAI Central Archive, Nachlass Wiegand 4, Briefe H-J, Osman Hamdy Bey an Theodor Wiegand.
10 *Halbmond im letzten Viertel*, pp. 77-78, Marie Wiegand to her mother, 1 April 1905
11 BOA, MF. MÜZ. 3/65, 3 April 1333/1917.
12 "*Wer will bauen an die Straßen/Muß die Leute reden lassen*" (Who wants to build on the street/Must let people freely speak) is the German version of the Latin proverb "*Mille docent hominem, prope callem qui struit aedem*" (A thousand people will teach the man who builds a temple near the road). Marie Hamdi's was a much more laconic French version of the same advice: "*Bien faire et laisser dire*" (Do right and let them talk).

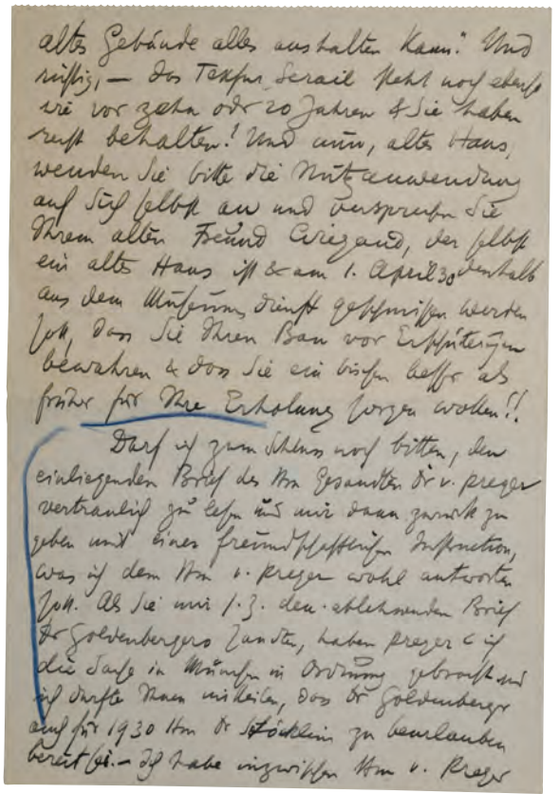
altes Gebäude alles aushalten kann." Und
rüstig, — das Textur Serail steht noch ebenso
wie vor zehn oder 20 Jahren & Sie haben
recht behalten! Und nun, altes Haus,
wenden Sie bitte die Nutzanwendung
auf Sich selbst an und versprechen Sie
Ihrem alten Freund Wiegand, der selbst
ein altes Haus ist & am 1. April 30 denhalb
aus dem Museumsdienst geschmissen werden
soll, dass Sie Ihren Bau vor Erschütterungen
bewahren & dass Sie ein bischen besser als
früher für Ihre Erholung sorgen wollen!!
Darf ich zum Schluss noch bitten, den
einliegenden Brief des Hrn Gesandten Dr v. Preger
vertraulich zu lesen und mir dann zurück zu
geben mit einer freundschaftlichen Instruction,
was ich dem Hrn v. Preger wohl antworten
soll. Als Sie mir s. Z. den ablehnenden Brief
Dr Goldenbergers sandten, haben Preger & ich
die Sache in München in Ordnung gebracht und
ich durfte Ihnen mitteilen, dass Dr Goldenberger
auch für 1930 Hrn Dr Stöcklin zu beurlauben
bereit sei. — Ich habe inzwischen Hrn v. Preger

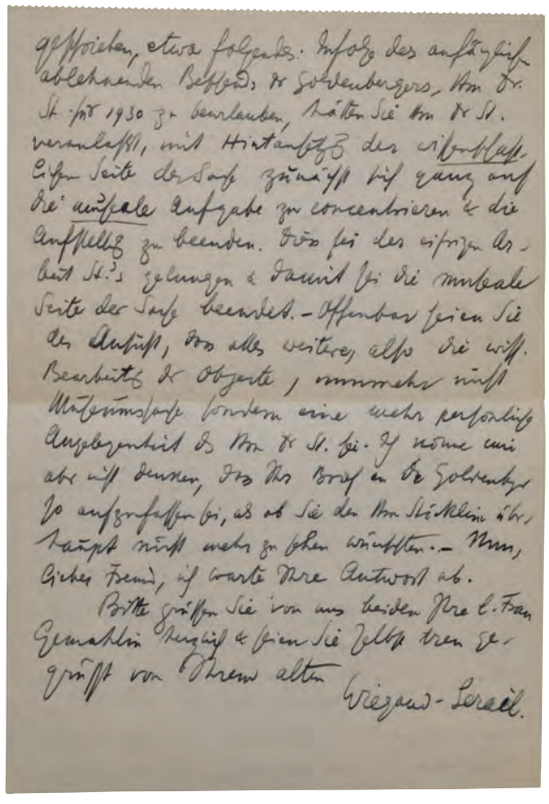
geschrieben, etwa folgendes: Infolge des anfänglich
ablehnenden Bescheids Dr Goldenbergers, Hrn Dr
St. für 1930 zu beurlauben, hätten Sie Hrn Dr St.
veranlasst, mit Hintansetzung der wissenschaft-
lichen Seite der Sache zunächst sich ganz auf
die museale Aufgabe zu concentrieren & die
Aufstellung zu beenden. Dies sei der eifrigen Ar-
beit St.'s gelungen & damit sei die museale
Seite der Sache beendet. — Offenbar seien Sie
der Ansicht, dass alles weitere, also die wiss.
Bearbeitung der Objekte, nunmehr nicht
Museumssache sondern eine mehr persönliche
Angelegenheit des Hrn Dr St. sei. Ich könne mir
aber nicht denken, dass Ihr Brief an Dr Goldenberger
so aufzufassen sei, als ob Sie den Hrn Stöcklin über-
haupt nicht mehr zu sehen wünschten. — Nun,
lieber Freund, ich warte Ihre Antwort ab.
Bitte grüssen Sie von uns beiden Ihre l. Frau
Gemahlin herzlich & seien Sie selbst treu ge-
grüsst von Ihrem alten
Wiegand-Serail.

Theodor Wiegand, yakl. 1900. Alman Arkeoloji Enstitüsü fotoğraf arşivi, İstanbul. DAI 7252.

Theodor Wiegand, ca 1900. German Archaeological Institute photographic archive, Istanbul. DAI 7252.

Klaus Rheidt ve Barbara Anna Lutz, Peter Behrens, *Theodor Wiegand und die Villa in Dahlem* (Mainz: Philipp von Zabern, 2004), s. 145.

Klaus Rheidt and Barbara Anna Lutz, Peter Behrens, *Theodor Wiegand und die Villa in Dahlem* (Mainz: Philipp von Zabern, 2004), p. 145.

Theodor ve Marie Wiegand ve oğulları Priene bataklıklarında, yakl. 1908. Alman Arkeoloji Enstitüsü fotoğraf arşivi, İstanbul. DAI R28332.

Theodor and Marie Wiegand with their son in the marshes of Priene, ca 1908. German Archaeological Institute photographic archive, Istanbul. DAI R28332.

Theodor ve Marie Wiegand Gastein'da, 1907. Alman Arkeoloji Enstitüsü fotoğraf arşivi, Berlin

Theodor and Marie Wiegand in Gastein, 1907. German Archaeological Institute photographic archive, Berlin.

Est-ce beau! Est-ce laid
Qui sait?
Cela me plaît ou me déplaît
?

Güzel midir, çirkin midir, kim bilir?
Hoşuma gidiyor ya da gitmiyor.
?

Is it beautiful; is it ugly, who knows?
I may like it or not.
?

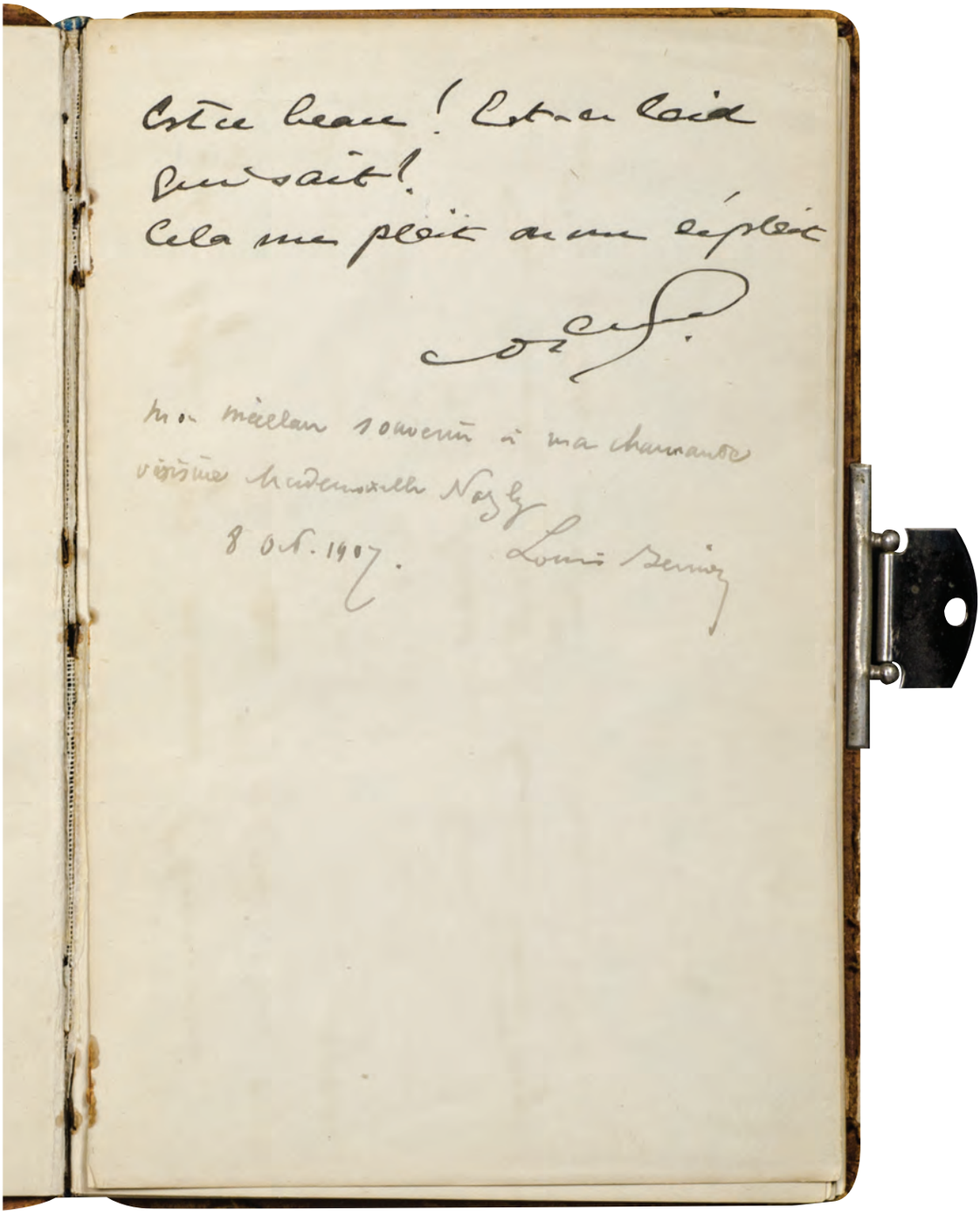

Est-ce beau ! Est-ce laid
qui sait !
Cela me plaît ou me déplaît

[illegible]

Mon meilleur souvenir à ma charmante
visiteur Mademoiselle Nazly

8 Oct. 1907. Louis Bernier

?

Mimar Louis Bernier ile aynı sayfada, tam Bernier'nin ithafının üstünde Fransızca iki satırlık bir yazı yer almaktadır. "Güzel midir, çirkin midir, kim bilir? Hoşuma gidiyor ya da gitmiyor" manasına gelen bu söz, genellikle sanatın bir dalındaki bir eseri kesin ve mutlak bir şekilde "iyi" veya "kötü" olarak nitelemeye meyilli olan kişilere ve özellikle kritiklere karşı "zevkler tartışılmaz" türünden bir itiraz olarak kullanılmaktadır. Bazen de fazlaca izafiyet içerdiğinden dolayı tenkit edilen bu tutumu buraya kaydeden kişinin aklında ne olduğunu kestirmek zor. Daha da önemlisi, bu kişinin kim olabileceği konusunda maalesef hiçbir ipucu yakalamak mümkün olmamıştır. İmza tanıdık olmadığı gibi, okunmaya da pek müsaade etmemektedir. Bu kısa notun tarihsiz olması ve tam da Bernier'nin ithafının üst tarafında yer alması, bu kişinin de Bernier ile aynı tarihte, yani 8 Ekim 1907 günü davet edilmiş olabileceğini düşündürüyorsa da, bu tahminin pek faydası olamamaktadır. Grafoloji uzmanlığı taslamadan yazının daha çok bir kadın yazısını andırması, Bernier'nin karısı olabileceğini akla getirmekteyse de, ölüm haberinden anladığımız kadarıyla Bernier bekâr yaşamış ve ölmüştü.[1]

Kısacası bu kişi, ismini çözemediğimiz, ya da ismini okuyup da kim olduğunu bulamadığımız birkaç kişinin arasında yer almaya –en azından şimdilik– mahkûm gözükmektedir.

1 *Journal des débats politiques et littéraires*, 4 Şubat 1919, s. 2; 9 Şubat 1919, s. 3.

?

On the same page as Louis Bernier's dedication, just above it, are three lines written in French. This short quote can be translated as "Is it beautiful; is it ugly, who knows? I may like it or not"; this expression is generally used –much like "there is no accounting for taste"– to oppose categorical judgments on a work of art, seen as "good" or "bad" in absolute terms, especially by critics. Sometimes, on the contrary, this expression is used to describe an overly relativist attitude in art appreciation. At any rate, it seems difficult to guess what the person writing this really had in mind. But what is even more frustrating is that we lack the slightest clue as to who this may have been. The signature is unknown and, worse, rather illegible. This short note bears no date and it is positioned right above Bernier's dedication; which suggests that the person may have been invited on the very same day as the French architect, on 8 October 1907. Yet that does not really help determining that person's identity. Without any claim to skills in graphology, the impression of a female handwriting would bring to mind the possibility that this might have been his wife; yet the news and obituary upon Bernier's death seem to indicate that he lived and died a bachelor.[1]

In short, then, it looks like the author of these lines –at least for the time being– will have to be included among the few individuals whose name or identity remains a mystery.

1 *Journal des débats politiques et littéraires*, 4 February 1919, p. 2; 9 February 1919, p. 3.

Mon meilleur souvenir à ma charmante voisine Mademoiselle Nazly.

Louis Bernier

8 oct. 1907

Güzel komşum Mademoiselle Nazlı'ya en iyi hatıramla.

Louis Bernier

8 Ekim 1907

My best wishes to my charming neighbor, Mademoiselle Nazly.

Louis Bernier

8 October 1907

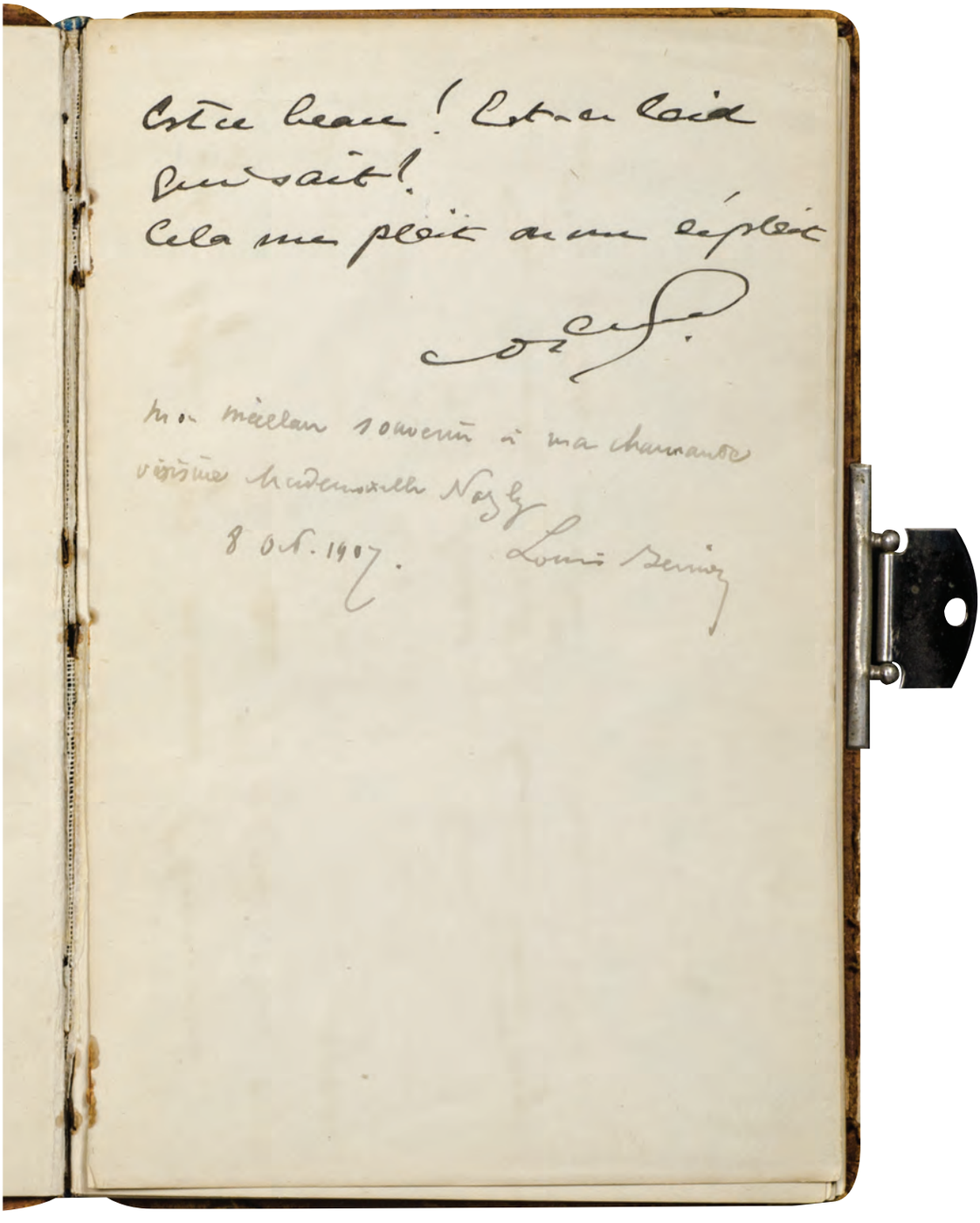

Est-ce beau ! Est-ce laid
qui sait !
Cela me plaît ou me déplaît

[illegible]

Mon meilleur souvenir à ma charmante
visiteur Mademoiselle Nazly

8 Oct. 1907. Louis Bernier

Stanislas-Louis Bernier (1845-1919)

21 Şubat 1845 günü Paris'te doğan Stanislas-Louis Bernier, dönemin önemli Fransız mimarlarından biriydi. 1864'te girdiği Paris Güzel Sanatlar Okulu'nda (Ecole des Beaux-Arts) mimar Honoré Daumet'nin (1826-1911) öğrencisi olarak yetişmişti. 1872'de Fransa'nın belirli sanat dallarındaki en önemli ödülü olan Roma Ödülünü (*Prix de Rome*) kazanarak adını duyurmayı başarmıştı. 1663'ten beri resim ve heykelde verilen bu ödül, 1720'den itibaren mimarlık dalında, 1803'ten itibaren müzikal bestede, 1804'ten itibaren ise gravürde verilmeye başlanmış, nihayet 1968'de André Malraux'nun Kültür İşleri Bakanlığı altında lağvedilmiştir. Bernier, ödülünü mimarlık dalında, bir "tabiat müzesi" (*muséum d'histoire naturelle*) projesiyle kazanmıştı. Ödülün gereği ve imtiyazı olarak 1873-1877 yılları arasında Roma'daki Fransız Akademisi'nin bulunduğu Villa Medici'de geçirmiştir. Bu sırada Anadolu'da bir araştırma seyahati gerçekleştirmiş ve Bodrum'daki Halikarnasos Mozolesi ile ilgili incelemelerde bulunmuştur. Bu çalışmasının neticesinde de bu anıtın bir restorasyon ve restitüsyon projesini gerçekleştirmiştir.

Bu uzmanlaşma ve olgunlaşma sürecinin sonunda 1878'de Paris'e dönen Bernier, 1878 Paris Salonu'nda Halikarnasos Mozolesi restorasyon projesi için üçüncü sınıf, aynı sene Dünya Sergisi'nde ise birinci sınıf madalya kazanmıştır. O sene Sivil Binalar Genel Kurulu'nda (*Conseil général des bâtiments civils*) göreve başlamış, 1885'te *Légion d'honneur* nişanına layık görülmüş, 1889 Paris Dünya Sergisinde altın madalyayla ödüllendirilmiş, 1890'da ise Georges-Ernest Coquart'ın (1831-1902) halefi olarak mezun olduğu Güzel Sanatlar Okulu'na mimar tayin edilmiştir. 1893'de ise en önemli eseri olacak olan Opéra comique binasının (Salle Favart) 25 Mayıs 1887 günü yanarak yok olmasının ardından tekrar inşası projesini kazanmıştır. 1893-1898 yılları arasında süren inşaatın sonunda ortaya çıkan ve bugün hâlâ ayakta olan bina, Paris'in Charles Garnier tarafından 1861-1875 yılları arasında inşa edilen Opera binasını stil ve tezyinat açısından çok hatırlatan daha küçük ölçekli bir örneği olarak kabul edilir. 1894'te ise Paris'teki Saint-Louis adasına ressam ve heykeltraş Antoine-Louis Barye (1795-1875) anısına yerleştirilen anıtı gerçekleştirmiştir. 1898'de Fransa'da en büyük onurlardan sayılan Güzel Sanatlar Akademisi'ne seçilen Bernier, 1905'ten 1919'daki ölümüne kadar Güzel Sanatlar Okulu'nda bir atölye yönetmiş, 1911-1914 yılları arasında ise Mimarlar Merkezi Derneği'nin (Société centrale des architectes) başkanlığını yapmıştır.[1]

Paris'te Boulevard Haussman 146'da oturan ve 3 Şubat 1919'da ölen Louis Bernier'nin cenazesi 8 Şubat 1919 günü Saint-Philippe-du-Roule kilisesinden kaldırılarak şehrin kuzeydoğusundaki meşhur Père-Lachaise mezarlığına defnedilmiştir.[2]

Bernier'nin Nazlı'ya yazdığı kısa ithaftaki *ma voisine* (komşum) ifadesini *ma voisine de table*, yani "masadaki komşum" olarak anlamak ve yemekte beraber olduklarını ve yan yana oturduklarını varsaymak gerekir. 8 Ekim 1907 günkü bu yemeğin Kuruçeşme'deki yalıda mı, yoksa Eskihisar'daki evde mi gerçekleştiğini söylemek imkânsız görünüyor. Daha önemlisi, Louis Bernier'nin neden Osman Hamdi'yi ve ailesini ziyaret ettiği, genel olarak da İstanbul'a neden geldiği konusunda hiçbir ipucuna sahip değiliz. Dönemin gazetelerinde İstanbul'a vapurla ya da trenle gelen yabancıların isimlerine az çok muntazam bir şekilde rastlandığı gerçekse de bu tarihin öncesi ve sonrasındaki gazete sayılarında Louis Bernier'nin izine rastlamak mümkün olmamıştır. Pek tabii ki akla gelen bir izah, Bernier ile Hamdi'nin çok eskiden tanışıyor olmalarıdır. Osman Hamdi 1842'de, Louis Bernier ise 1845'te doğmuş, yaşça yakın kişilerdi. Daha önemlisi, her ikisi aynı tarihlerde Paris'te bulunmuş, benzer meraklara sahip olmuşlardı. Osman Hamdi 1860-1868 yılları arasında orada yaşamıştı ve resmen Güzel Sanatlar Okuluna kaydolmamışsa da özellikle Gustave Boulanger'nin atölyesine bir şekilde devam ederek resim konusunda eğitim almıştı. Zaten Parisli olan Bernier ise 1864'te Güzel Sanatlar'da mimarlık eğitimine başlamış, Osman Hamdi gibi muhtemelen Paris'in sol yakasındaki sanatçı ve öğrenci

Stanislas-Louis Bernier (1845-1919)

Born on 21 February 1845 in Paris, Stanislas-Louis Bernier was one of the prominent French architects of the time. He had been trained at the School of Fine Arts in Paris, which he entered in 1864, by the architect Honoré Daumet (1826-1911). In 1872 he acquired some fame by winning the Prix de Rome, the most prestigious French prize in a number of artistic disciplines. It had been awarded in painting and sculpture since 1663; architecture was added in 1720, followed by musical composition in 1803 and engraving in 1804; it was eventually abolished in 1968 by the Minister of Cultural Affairs, André Malraux. Bernier had earned his award in architecture, based on a project he submitted of a "museum of natural history" (*muséum d'histoire naturelle*). As the requirement and privilege of the prize, he spent the years 1873-1877 in Rome, at the Villa Medici, which housed the French Academy of Rome. He embarked on a study tour in Anatolia, where he worked on the celebrated Mausoleum of Halicarnassus, in Bodrum. He crowned this mission with a project of restoration and restitution of this ancient monument.

At the end of this formation, Bernier returned to Paris, where he won a third-class medal for his restoration project at the Paris Salon of 1878, and a first-class medal at the Universal Exposition of the same year. He was also admitted to the General Council of Civilian Buildings (*Conseil général des bâtiments civils*), was awarded the *Légion d'honneur* in 1885, a gold medal at the 1889 Paris World Exposition; in 1890, he was appointed architect at the School of Fine Arts, his alma mater, taking the succession of Georges-Ernest Coquart (1831-1902). In 1893 he won the competition for the project of a new Opéra comique to replace the Salle Favart that had tragically burnt down on 25 May 1887. The construction was realized between 1893 and 1898 and the resulting building, still standing today, was clearly reminiscent, at a much more modest scale, of the style and decoration of the Paris Opera house that had been built by Charles Garnier between 1861 and 1875. In 1894, he designed a monument celebrating the sculptor Antoine-Louis Barye, to be placed at the tip of Saint-Louis Island, in Paris. Elected to the Academy of Fine Arts, the most prestigious institution of France, he ran a studio at the School of Fine Arts from 1905 to his death in 1919. From 1911-1914 he was president of the Central Society of Architects (Société centrale des architectes).[1]

Bernier lived at 146, Boulevard Haussman, and died on 3 February 1919. His funeral took place on 8 February at the church of Saint-Philippe-du-Roule, and his remains were buried at the famous cemetery of Père-Lachaise, in northwestern Paris.[2]

The mention Bernier makes in her guestbook of Nazlı as *ma voisine* (my neighbor) has to be understood as short for *ma voisine de table*, or my neighbor at the table. We must therefore assume that they were seated together at a lunch or dinner, but it seems impossible to figure out whether this reunion on 7 October 1910 took place at the seaside mansion of Kuruçeşme, or at the house of Eskihisar. More importantly, we are clueless as to why Bernier may have been invited at Hamdi's or, more generally, what his reason had been to visit Istanbul. Although the press of the time generally gave lists of travelers who had arrived by boat or by train, a thorough reading of newspapers just before and after this date has not revealed the least trace of Bernier's passage in Istanbul. One could rather obviously assume that Bernier and Hamdi were acquainted from a distant past. Hamdi was born in 1842 and Bernier in 1845; they were of the same generation. Much more importantly, however, they had lived in Paris during the same period of time, sharing common or similar interests. Osman Hamdi had resided in the French capital from 1860 to 1868, and although he had never formally registered at the School of Fine Arts, he had formed himself to the art of painting especially by following Gustave Boulanger's studio. Bernier was born a Parisian, and had started his architectural education at the Fine Arts in 1864. Much like Osman Hamdi, he had probably spent most of his time in the artistic and student circles of the left bank. It is therefore quite possible that the two men

çevrelerinde bulunmuştu. Bu iki insanın oralarda tanışmış olmaları ve yıllar sonra herhangi bir nedenle İstanbul'a gelmiş olan Bernier'nin eski dostu veya tanıdığı Osman Hamdi'yle görüşmek istemiş olması tabii ki ihtimal dahilindedir.

Bernier'yle aynı sayfada yer alan ikinci bir ithaf ve imzanın mevcudiyeti, bunun ise Bernier'ninkinin üstünde yer alıp tarihsiz olması, aynı yemekte ikinci bir misafirin daha hazır bulunmuş olabileceğini düşündürmektedir. Pek tabii olarak ilk akla gelen, başka sayfalarda örneğini gördüğümüz gibi bunun Bernier'nin eşi olabileceğidir. Ne var ki Bernier'nin evli olduğuna dair herhangi bir bilgi olmadığı gibi cenazesinde bile eş ve çocuklarından söz edilmemesi hayatını bekâr olarak yaşamış olduğunu kuvvetle muhtemel kılmaktadır. İmzanın okunamamasından dolayı bu "esrarengiz" durumu daha fazla deşemeden bırakmak zorundayız.

1 *Journal des débats politiques et littéraires*, 4 Ağustos 1872, s. 3; Gustave Vapereau, *Dictionnaire universel des contemporains, contenant toutes les personnes notables de la France et des pays étrangers* (Paris: Hachette, 1893), c. I, s. 142; *Qui êtes-vous ? Annuaire des contemporains français et étrangers* (Paris: Ch. Delagrave, 1909-1910), s. 44; Béatrice Bouvier, *L'édition d'architecture à Paris au XIXe siècle. Les maisons Bance et Morel et la presse architecturale* (Cenevre: Droz, 2004), s. 271; http://fr.wikipedia.org/wiki/Louis_Bernier; http://fr.wikipedia.org/wiki/Grand_Prix_de_Rome; http://structurae.info/persons/data/index.cfm?id=d005244. Son erişim tarihi 7 Mart 2014.

2 *Journal des débats politiques et littéraires*, 4 Şubat 1919, s. 2; 9 Şubat 1919, s. 3.

Stanislas-Louis Bernier fotoğraflı reklam kartı, Félix Potin gıda mağazaları zinciri, yakl. 1910. Yazarın koleksiyonu.

Advertisement card with Stanislas-Louis Bernier's photograph, Félix Potin food stores chain, ca. 1910. Author's collection.

may have met there in the 1860s and that years later, upon a visit to Istanbul for whatever reason, Bernier may have wanted to reconnect with his old friend or acquaintance Hamdi.

The presence of a second dedication and signature on the same page, and the fact that it was placed above Bernier's but bore no date one may surmise that there was yet another guest at the table who signed the book. An immediate reaction would be to expect this person to have been Bernier's spouse; yet in the absence of any indication about him ever having been married and given the fact that there was not even a mention of a wife or of children at his funeral, it may be safer to assume that Bernier lived all his life a bachelor. Our inability to decipher that second signature forces us to set aside any hope of solving the "mystery" of the second guest of 7 October 1907.

1 *Journal des débats politiques et littéraires*, 4 August 1872, p. 3; Gustave Vapereau, *Dictionnaire universel des contemporains, contenant toutes les personnes notables de la France et des pays étrangers* (Paris: Hachette, 1893), vol. I, p. 142; *Qui êtes-vous ? Annuaire des contemporains français et étrangers* (Paris: Ch. Delagrave, 1909-1910), p. 44; Béatrice Bouvier, *L'édition d'architecture à Paris au XIXe siècle. Les maisons Bance et Morel et la presse architecturale* (Geneva: Droz, 2004), p. 271; http://fr.wikipedia.org/wiki/Louis_Bernier; http://fr.wikipedia.org/wiki/Grand_Prix_de_Rome; http://structurae.info/persons/data/index.cfm?id=d005244. Last accessed on 7 March 2014.

2 *Journal des débats politiques et littéraires*, 4 February 1919, p. 2; 9 February 1919, p. 3.

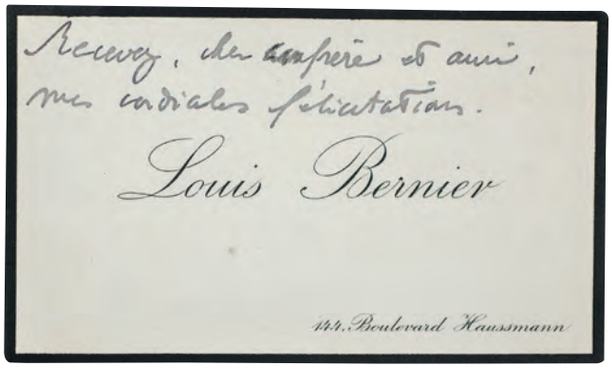

Stanislas-Louis Bernier'nin bir meslektaşına tebriklerini sunduğu kartviziti. Yazarın koleksiyonu.

Stanislas-Louis Bernier's calling card congratulating a colleague. Author's collection.

Louis Bernier'nin tasarlayıp 1893-1898 yılları arasında inşa edilmiş olan Opéra comique binası cephesi, Paris, http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Op%C3%A9ra-Comique_de_Paris_01.JPG. Son erişim tarihi 7 Mart 2014.

Façade of the Opéra comique, Paris, designed by Louis Bernier and built between 1893 and 1898, http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Op%C3%A9ra-Comique_de_Paris_01.JPG. Last accessed on 7 March 2014.

Louis Bernier'nin Antoine-Louis Barye (1795-1875) anıtı projesi, 1891-1892. Kâğıt üzerine suluboya, 51,7 x 35,5 cm. The Walters Art Museum, Baltimore, Maryland.

Louis Bernier's project of a monument for Antoine-Louis Barye (1795-1875), 1891-1892. The Watercolor on paper, 51.7 x 35.5 cm. Walters Art Museum, Baltimore, Maryland.

A Mademoiselle Nazly Hamdy

Le paradis, d'après notre plus grand poète :
L'endroit où les enfants restent toujours petits,
Et jeunes les parents; Hugo est-il prophète ?
Déjà vos yeux font de Gueuk de doux récits.

(ou bien)

Grande, ~~vos yeux~~ vous nous donnez tous les bonheurs prédits.

Victor du Bled

Constantinople, Lundi deux Mars 1908.

Constantinople, Lundi deux Mars 1908.

Mademoiselle Nazlı Hamdi'ye

En büyük şairimize bakılırsa cennet, diyor,
Çocukların hep küçük kaldıkları yerdir,
Anne babaların ise genç; yoksa Hugo kâhin midir ?
Gözlerinizde şimdiden Gök'ün tatlı hikâyeleri okunuyor.

(ya da)

Büyüyünce ~~gözleriniz~~ beklenen bütün umutlar sizde toplanıyor.

Victor du Bled

İstanbul, Pazartesi iki Mart 1908.

To Mademoiselle Nazlı Hamdi

Paradise, according to our greatest poet,
Is where children remain always small,
And young their parents; is Hugo a prophet?
Already in your eyes are the sweet tales of Gueuk.

(or)

Grown up, ~~your eyes~~ you give us all the happiness foretold.

Victor du Bled

Constantinople, Monday Two March 1908.

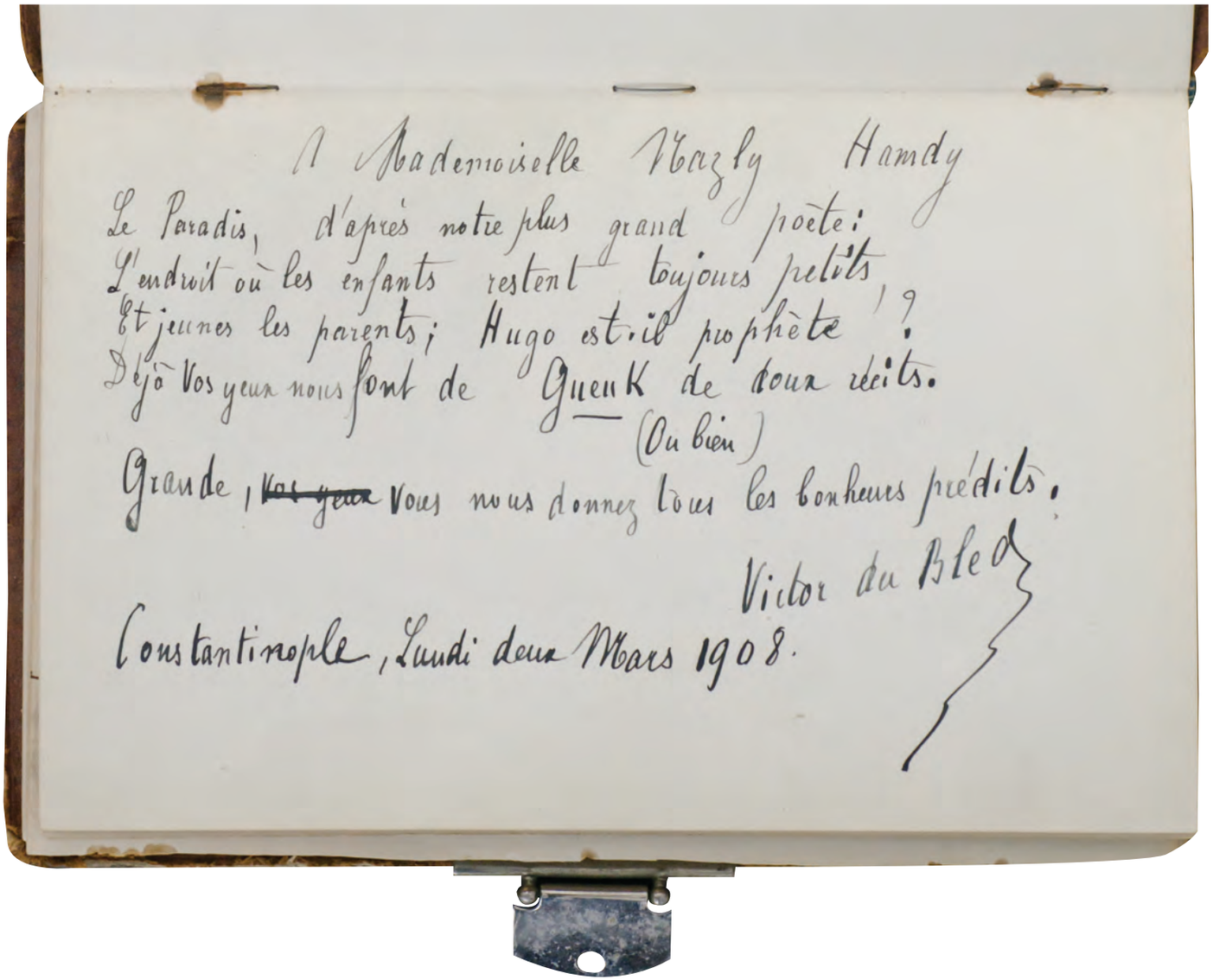

A Mademoiselle Nazly Hamdy

Le Paradis, d'après notre plus grand poète:
L'endroit où les enfants restent toujours petits,
Et jeunes les parents; Hugo est-il prophète!?
Déjà Vos yeux nous font de Gueuk de doux récits.
(Ou bien)
Grande, ~~Vos yeux~~ Vous nous donnez tous les bonheurs prédits.

Victor du Bled

Constantinople, Lundi deux Mars 1908.

Victor du Bled (1848-1927)

Dominique-Victor du Bled, 31 Mart 1848 günü Paris'in doğusunda Champagne-Ardenne bölgesinde Saint-Remy –ya da tam adıyla Saint Remy-en-Bouzemont-Saint-Genest-et-Isson– kasabasında toprak sahibi ve vergi memuru Guillaume-Marguerite du Bled (d. yakl. 1815) ile toprak sahibi Frédéric-Françoise-Elisa-Lydie Fournier de Labarre'ın (d. yakl. 1830) oğlu olarak dünyaya gelmiştir.[1] Hukuk doktorasına sahip olduğu bilinen du Bled, kaymakam olarak idari bir kariyere başlamışsa da, Jules Simon hükümeti tarafından 1877 yılı civarında görevden alınmış, tarihçiliğe yönelmişti.[2] Bu konudaki ilk girişimi, "Temmuz Monarşisi" adıyla bilinen ve Fransa'da 1830-1848 yılları arasında süregelmiş olan rejimin iki ciltlik bir tarihini yazmak olmuştur. Bu eser, yazarın hukuk eğitimini de yansıtarak anayasa hukukunu da karşılaştırmalı olarak ele almaktaydı.[3] Victor du Bled'nin bu erken dönemlerde siyasete meyli olduğu anlaşılmaktadır. 1880'lerin başlarında liberal-muhafazakâr partiyi destekleyen, özellikle de bu oluşumun içinden Antonin Lefèvre-Pontalis'in (1830-1903) adaylığına arka çıkan konferans ve konuşmalar verdiği bilinmektedir.[4] Muntazam yazarları arasında yer almaya başladığı *Revue des Deux-Mondes* dergisinde de 1890'a kadar siyaset, iktisat ve hukuk konusunda çok sayıda makalesi çıkmıştır.

Ne var ki 1880'lerin sonlarından itibaren asıl ilgi ve uzmanlık alanı olarak kendine siyasi vurgulu tarih araştırmalarını seçtiği giderek hızlanan yayın faaliyetinden anlaşılmaktadır. 1889-1891 yılları arasında her sene bir adet olmak üzere peş peşe üç tarih kitabı neşretmiş olması manidardır. Bu üç kitabın ortak noktası, on sekizinci yüzyılın sonlarında yazıları ve sözleriyle etkili olmuş şahsiyetler üzerinde odaklanmış olmasıdır: Bunların biri Belçikalı düşünür ve siyasetçi Charles-Joseph, Prince de Ligne'e (1735-1814)[5] ikisi ise Fransız Devriminin başlıca konuşmacı ve hatiplerine ayrılmıştı.[6]

Fakat bu tarihten itibaren du Bled'nin tarih çalışmaları giderek daha geniş bir şekilde Fransız toplumunu içerecek şekilde değişmeye başlamıştır. 1789'u bir dönüm noktası olarak alıp öncesi ve sonrasında Fransız toplumunu ele aldığı[7] ya da aynı toplumda on sekizinci yüzyılda sahneyi –hem tiyatro, hem toplum, hem siyaset manasında– incelediği[8] kitapları bu dönüşümün ilk örnekleridir. Ne var ki konu olarak bir değişim söz konusu idiyse de aslında Victor du Bled'nin yazım tarzında dikkat çekici bir devamlılık söz konusuydu. O da yazdıklarının hep hoş ve eğlenceli ayrıntılara, latif ve veciz sözlere, ilgi çekici anekdotlara dayanması, dolayısıyla bir tür hafif ve akıcı tarih yazımı oluşturmasıydı. Başka bir deyişle du Bled, gerçek manada özgün malzeme üzerine çalışan bir tarihçiden çok, ikincil malzemeyi gayet akıllı bir şekilde kullanıp, allayıp pullamayı bilen iyi bir hikâyeci olma yoluna girmişti.

Aynı tarihlerde basına bakıldığında Victor du Bled'nin sık sık Paris'te konferans verdiği göze çarpmaktadır. Bu konferanslar iki açıdan ilginçtir. Birincisi, yukarıda belirtilen değişimi net bir şekilde takip etmeleri: on sekizinci yüzyılda kadınlar, Madame de Sévigné ve çevresi, on yedinci yüzyıl Paris'inde salonlar, on sekizinci yüzyıl Fransız toplumu… İkincisi ise, konferansların nerede yapıldığı: Brou Markizinin, Pomar Düşesinin, Frise Markizinin, Eu Kontesinin salonları…[9] Kısacası du Bled, neredeyse anlattığı dönemi tekrar kendi dünyasında canlandırıyordu. On sekizinci yüzyılın Paris aristokrasisinin önde gelen kadınlarının salonlarında yapılan toplantılardaki sohbetleri, tartışmaları, renkli kişilikler arasındaki ilişkileri tarih merakının ve yazımının odak noktası haline getirmiş olan yazar, bunları konu alan konferanslarını vermek için aynı salonların yüz-yüz elli yıl sonraki örneklerini kendine mekân edinmişti. Victor du Bled, anekdotik bir tarihin başarılı hikâyecisi, Paris sosyetesinin popüler tarihçisi haline gelmişti.

Bu çalışmasının anıtsal neticesi, on altıncı yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar Fransız toplumunu incelediği ve 1900 ile 1909 yılları arasında yayımladığı dokuz ciltlik bir eserdi: *La société française du XVIe siècle au XXe siècle*.[10] Bu eserin etkileyici hacmine ve iddialı başlığına aldanıp bir tür toplumsal

Victor du Bled (1848-1927)

Dominique-Victor du Bled was born on 31 March 1848 in the town of Saint-Remy –or rather Saint Remy-en-Bouzemont-Saint-Genest-et-Isson, to be precise– located east of Paris, in Champagne-Ardenne, to the landowner and tax officer Guillaume-Marguerite du Bled (b. ca 1815) and the landowner Frédéric-Françoise-Elisa-Lydie Fournier de Labarre (b. ca 1830).[1] Having obtained his doctorate in law, du Bled started an administrative career as a district governor (*sous-préfet*) but was removed from office around 1877 by the Jules Simon government.[2] This seems to have pushed him in the direction of historical studies, with a first two-volume work on the "July Monarchy," describing the French regime between 1830 and 1848. Reflecting its author's legal formation, the work also embodied a thorough comparative study of constitutional law.[3] At this early stage, Victor du Bled seems to have been attracted by politics. In the early 1880s, he appears to have speeches and conferences supporting the liberal-conservative party, most particularly one of its candidates, Antonin Lefèvre-Pontalis (1830-1903).[4] The *Revue des Deux-Mondes*, where he started to publish with some regularity, published quite a number of his articles on politics, economics and law until 1890.

However, it appears rather clearly from his repeated publications that from the end of the 1880s on he had chosen to concentrate almost exclusively on historical studies, but still with a political undertone. Between 1889 and 1891 he rather meaningfully published three books in a row, at an astounding pace of one a year. What these three works had in common was their focus on individuals who had been influent on the political and intellectual scene towards the end of the eighteenth century: one was devoted to the Belgian intellectual and statesman Charles-Joseph, Prince of Ligne (1735-1814),[5] and the other two to the main speakers and orators of the French Revolution.[6]

From this point on, however, du Bled's works started losing their political edge, shifting instead in the direction of a wider appraisal of French society. His books on French society before and after the turning point of 1789[7] or on the stage[8] –taken in its theatrical, social, and political meanings– constituted the first examples of this shift. It should be noted, however, that while a notable change was taking place in the subject matters, Victor du Bled's writing style showed a remarkable form of continuity. What characterized such constancy was the fact that he had always chosen to base his historical writing on pleasing and amusing details, examples of wit and humor, and on captivating anecdotes which made his texts very fluid and enjoyable. In other words, rather than a historian working his way through original material, Victor du Bled had chosen to become a good storyteller who knew perfectly how to use secondary sources in an intelligent and creative way.

The press of the period shows that du Bled was frequently asked to give lectures in Paris. These lectures were interesting from two points of view. First, they followed and reflected very faithfully the shift described above by addressing topics such as women in the eighteenth century, Madame de Sévigné and her entourage, the Parisian salons of the seventeenth century, French society in the eighteenth century. Second, they were given a very particular and fashionable environment: the salons of the Marchioness of Brou, of the Duchess of Pomar, of the Marchioness of Frise, of the Countess of Eu...[9] In short, du Bled was almost literally recreating in his own time the bygone world he was studying. His historical vocation was to bring to life the conversations of the salons of the Parisian aristocracy of the eighteenth century, and to describe the relations between the colorful characters that navigated this complex environment; yet in doing so, he had chosen to perform in the modern equivalent of these salons of a century or a century-and-a-half earlier. Victor du Bled, the successful specialist of anecdotal history, had managed to become the most popular historian of Parisian high life.

A monumental result of this endeavor was a nine-volume work, published between 1900 and 1909, which analyzed French society from the sixteenth to the twentieth century: *La société française du*

tarih olduğuna hemen hükmetmek yanlış olur. O tarihte henüz bugün anladığımız anlamda toplumsal tarihin olmadığı gerçeği bir yana, du Bled'nin başlığındaki "*société*" ibaresi, aslında toplumun çok sınırlı bir üst katmanının ötesine geçmeyerek, para, iktidar, kültür ve sanatın zirvesinde yer alan ve du Bled'nin en çok zevk aldığı hoş ve esprili sohbet ve anekdotlarda vücut bulan bir dünya söz konusuydu. Örnek vermek gerekirse bu serinin altıncı cildi her ne kadar on sekizinci yüzyıla ayrılmış idiyse de, aslında sadece iki konu işlenmekteydi: 1789 öncesinde ve sonrasında hekimler ve on sekizinci yüzyılda aşk…[11] Kitabın sayfalarını karıştırdıkça da du Bled'nin başarısını sağlayan formülün unsurları ortaya çıkıyordu: biraz tarih, biraz dedikodu, bolca anekdot, ilginç sözler, hazırcevaplık örnekleri, geçmişin skandalları, edebiyattan sayfalar…

L'Attaque gazetesinin de söylediği gibi, "Monsieur Victor du Bled hayata hep olumlu tarafından bakıyor". Aslında iltifat gibi gözüken bu sözler sosyalist bir gazetenin ağzında gerçeklerden uzak kaldığı konusunda bir tenkitti. Du Bled, Fransız tarihinde bunca zulüm, acı ve sefalet varken, sadece saray ve çevresindeki hoşluklara ilgi gösteriyor, tarihi bundan ibaret kılıyordu.[12] Arada sıradaki siyasi çıkışları bu pembe görüntünün yanında pek sönük kalıyordu. Asırlar boyunca kadınların tarihiyle ilgilenen biri olarak (bazı) kadınların oy hakkına sahip olmaları gerektiğini söylüyordu,[13] ama harp yıllarında yayınladığı iki kitabın da konusu briç ve genel olarak kâğıt ve diğer oyunların tarihçesi ve psikolojik tahliliyle ilgiliydi.[14] Hayatının sonuna doğru yayınladığı kitapları ise bir roman dışında gene Paris sosyetesini konu alan ve kendi hatıralarını içermeye kadar varan anekdotik çalışmalardı.[15]

Du Bled'nin tarzı ve işlediği konular onu çok popüler kılmıştı. 1912'de Chauchard büyük ödülünü almış,[16] ertesi sene de *Légion d'honneur* nişanına layık görülmüştü.[17] Nezaketi, zarafeti, konuşmalarının ilginçliği ve hoşluğu her zaman hatırlanan bu yazarı Antoine Albalat hatıratında "gülümseyen konferansçı" ve "çapkın konuşmacı" olarak tanımlıyordu.[18] Ölümü üzerine *Gaulois* gazetesinde yer alan "Bir Anekdotçu" başlıklı kısa bir yazıda du Bled'nin edebi şahsiyeti özetleniyordu:

> Aramızdan ayrılan ve dün cenazesi gerçekleşen arkadaşımız Victor du Bled anlatmaktan zevk alırdı ve onu dinlemek de zevk verirdi. Konuşmacı kabiliyeti yaşla azalmamıştı. Onların tanığı olarak kaybolmuş nesilleri hoş bir şekilde aktarırdı. Nezaketi hiç eksilmezdi ve en muzip anında bile işi kötülüğe vardırmazdı.
>
> Altmış yılı aşkın bir süredir edebiyatın kabul ve iyi muamele gördüğü evlere davet edilmişti. Böylece zamanının salon ve yemek odaları hakkında birinci elden bilgi toplamıştı. Diğer taraftan da zengin okumaları sayesinde geçmişin toplumunu gayet iyi tanımış olduğundan, tarih 1780 olsun ya da 1880 olsun, anekdotları hiçbir zaman eksik olmuyordu. Bazen de Madame Aubernon'a[19] misafir olmadan önce Madame Geoffrin'e[20] misafir olduğu hissine kapılıyorduk.
>
> Her akşam evine döndüğünde tanık olup manidar ya da ilginç bulduğu bütün küçük olayları ve ilgisini çekmiş ya da onu eğlendirmiş olan sözleri not etmeyi ihmal etmiyordu. Hatıratını yayınlamaya karar verdiğinde de bu sonsuz hazineye dalması yeterli oldu.[21]

Pek tabii olarak herkes aynı fikirde değildi. Saf ve tavizsiz bazı edebiyatçı ve düşünürlerin gözünde Victor du Bled "salon tarihçisi" olmanın ötesine geçemeyecek vasat bir yazardı. Bu konudaki en acımasız söz, alaycı ve kural tanımaz tavrıyla ünlenen Laurent Tailhade'a (1854-1919) atfedilmektedir:

> – Du Bled mi? dedi bir gün *A travers les grouins*'nin[22] korkutucu yazarı. Du Bled mi? Şekerleme gibi, tatlı, kâğıda sarılır, üstelik de tehlikesizdir: Dehaya karşı kendini sigortalamıştır![23]

Victor du Bled 22 Mart 1927 günü vefat etmiş, 25'inde ise cenazesi Paris'in Saint-Pierre-du-Gros-Caillou kilisesinden kaldırılarak şehrin kuzeyindeki Cimetière de la Chapelle adındaki mezarlığa defnedilmiştir.[24] Bu vesileyle tutkulu bir Katolik olduğu da belirtilmekteydi.[25] Ailesi konusunda

XVIe siècle au XXe siècle.[10] One should not be fooled by the impressive volume and ambitious title of this collection into believing that this was an early example of social history. Apart from the fact that social history, as we understand it today, did not exist yet at the time, it should be noted that the term "*société*" in his title described little more than the upper crust of society, a world at the pinnacle of political, social, artistic and cultural power, whose pleasant and intriguing anecdotes Victor du Bled loved to recount. To give but one example, although the sixth volume in the series was nominally devoted to the eighteenth century, in actual fact it concentrated exclusively on two, admittedly fertile, topics: physicians before and after 1789, and love in the eighteenth century…[11] Just browsing through the pages of the volume reveals the constitutive elements of du Bled's winning formula: some history, some gossip, plenty of anecdotes, intriguing dialogues, witty remarks, scandals of the past, and literary references…

In the words of the daily *L'Attaque*, "Monsieur Victor du Bled always looks at life from a positive perspective." This may have sounded like a compliment, but coming from a socialist newspaper, it was criticism of the fact that he chose to avoid reality. Despite the fact that French history was so replete with oppression, suffering and misery, du Bled chose to depict exclusively the joys of the court, reducing history to a series of pleasurable anecdotes.[12] His occasional political declarations did little to change that image of frivolity. As a historian who had spent much time studying the history of (some) women, he did declare his support of the suffragette movement,[13] but his publications during the war years were reduced to the history and psychological analysis of bridge and other card games.[14] His last publications, towards the end of his life, included one novel and two works on Parisian society, based once again on a series of anecdotes, some of which were taken from his personal memories.[15]

Du Bled's style and topics had made him very popular. He won the great Chauchard award in 1912,[16] and was awarded the *Légion d'honneur* the following year.[17] He was often remembered for his civility, his charm, and the interest his lectures and publications attracted. In his memoirs, Antoine Albalat remembered him as the "smiling lecturer" and the "charming speaker".[18] Upon his death, a short obituary published in the *Gaulois* under the title of "An Anecdotist" rather nicely summarized his literary talent:

> Our late friend M. Victor du Bled, whose funeral was celebrated yesterday morning, took real pleasure in telling stories, and one took pleasure at listening to him. Aga had not weakened his talent as a speaker. A witness to bygone generations, he talked about them with taste. His civility was constant, and even at his most mischievous moment, he would never become nasty.
>
> For sixty years he had been invited into all the mansions where literature was made feel at home and was treated well. He thus obtained firsthand information on the salons and dining rooms of his time. On the other hand, as his thorough readings had informed him so well on the society of yore, he was never short of anecdotes, whether it was about 1780 or 1880. And we would sometimes think that he had been Madame Geoffrin's[19] guest before having been invited at Madame Aubernon's.[20]
>
> Every evening, back home, he made it a point to jot down the small events he had witnessed and which he considered to be meaningful or spicy, together with the remarks that interested or amused him. The day he decided to publish his recollections, all he had to do was to draw from this endless reserve.[21]

Of course, not everyone was of the same mind. Some purists and uncompromising authors and thinkers considered that du Bled had never been anything more than a "salon historian." The most merciless verdict in this respect is attributed to Laurent Tailhade (1854-1919), one of the most sarcastic and irreverent authors of the time:

sahip olduğumuz bilgiler sınırlıdır. 30 Kasım 1872 günü evlendiği Marie-Antoinette Madeleine du Peyrat de Thoron, 18 Kasım 1845 günü Fransa'nın güneybatısındaki Tarbes kasabasında doğmuştu. Babası Bertrand Charles Frédéric du Peyrat (1814-1870) Thoron Baronuydu; annesi ise Jeanne Bernarde Ernestine Robert (1824-1854) adını taşıyordu.[26] Ne var ki çift bir ara ayrılmış olacak ki Marie-Antoinette Kasım 1916'da vefat ettiğinde cenazesine Victor gitmemiş, sadece çocukları Théodore ile Yvonne orada bulunmuşlardı.[27]

Victor du Bled'nin 1908'de İstanbul'a yapmış olduğu seyahatin basında az da olsa izleri mevcuttur. 10 Mart 1908 tarihinde İstanbul'dan dönmüş olduğu bildirilirken[28] o sene içinde Romanya'ya gitmiş olduğundan bahsedilmesinden bunun en az bu iki ülkeyi kapsayan bir seyahat olduğunu tahmin etmek mümkündür.[29] Buna mukabil, du Bled'nin Osman Hamdi'yle olan samimiyetinin derecesini ve kökenini bilemiyoruz. Unutmamak gerekir ki yabancıların ve özellikle Fransızların gözünde Osman Hamdi, neredeyse bir anıt gibi ziyaret edilmesi gereken bir kişilikti; çoğu zaman da Müze-i Hümayun ziyareti buna bir vesile oluyordu. Victor du Bled gibi dönemin meşhur yazarlarından biri İstanbul'a geldiğinde Osman Hamdi'yle görüşmüş olması pek şaşırtıcı değil. Ortak eski dostları olabileceği gibi, sadece her ikisinin de belirli bir şöhrete sahip olmuş olmaları böyle bir buluşmanın gerçekleşmesi için yeterli bir nedendi.

Victor du Bled'nin Nazlı'nın defterinde bıraktığı hatıra epey teferruatlıydı. Başka ithaflarından da anladığımız üzere yazar, şiir şeklinde ithaf bırakmaya meraklıydı. 17 Nisan 1908 günü –Yani İstanbul'dan döndükten bir ay kadar sonra– Comédie française Madame Canet adında birine kitabını hediye ettiğinde bir ithafla yetinmemiş, bir de kitabın konusu olan hekimler ve aşkla ilgili iki dörtlükten oluşan kısa bir şiir yazmıştı. Nazlı'nın ona ayırdığı sayfaya da benzer şekilde on ikişer hecelik dört mısradan oluşan bir kıta yazmıştı. Bu defa söz konusu olan 14 yaşındaki bir çocuk olduğu için du Bled, ilhamını adaşı Victor Hugo'dan alarak bir şiir bestelemişti. Söz konusu olan, Hugo'nun dünyadaki cennet tanımıydı: "Anne baba daima genç, çocuklar daima küçük".[30] "Yoksa Hugo kâhin midir?" diye sorarak, bulunduğu ortamın tam da şairin cennet tanımına uyduğunu ima ediyordu. Ardından da hafifçe "yerel" bir vurgu vermek için, son mısrada Nazlı'nın gözlerinin şimdiden Göksu'daki –Göksu yerine Gök dese de– maceralarının izlerini görür gibi olduğunu ekliyordu. Ardından da son mısrasından tam memnun olmadığından olsa gerek, dörtlüğüne farklı bir son oluşturacak yeni bir mısra eklemişti. İşin ilginç tarafı şuydu ki du Bled, son mısraına seçenekler teklif etmeye pek meraklıydı anlaşılan. Gerçekten de Madame Canet'ye ithaf ettiği şiirin son mısraına da gene aynı türden bir seçenek getirmişti.

1 http://gw.geneanet.org/dupeyrat1?lang=fr;pz=claude;nz=du+peyrat;ocz=0;p=dominique+victor;n=du+bled. Son erişim Tarihi 7 Mart 2014.
2 *Le Figaro*, 30 Aralık 1877, s. 1.
3 *Histoire de la monarchie de juillet de 1830 à 1848, avec une introduction sur le droit constitutionnel aux États-Unis, en Suisse, en Angleterre et en Belgique* (Paris: E. Dentu, 1877-1879).
4 *Le Figaro*, 26 Temmuz 1881, s. 3.
5 *Le prince de Ligne et ses contemporains, avec une préface de Charles de Mazade* (Paris, Calmann Lévy, 1890).
6 *Les Causeurs de la Révolution … avec une préface du duc de Broglie* (Paris: Calmann Lévy, 1889); *Orateurs et tribuns, 1789-1794, avec une préface de Jules Claretie* (Paris: Calmann Lévy, 1891).
7 *La société française avant et après 1789* (Paris: Calmann Lévy, 1892).
8 *La comédie de société au XVIIIe siècle* (Paris: Calmann Lévy, 1893).
9 *Le Figaro*, 18 Mayıs 1895, s. 2; 20 Mayıs 1895, s. 2; 27 Aralık 1897, s. 2; 4 Ocak 1898, s. 4; 6 Temmuz 1899, s. 2.

– Du Bled? said once the formidable author of *A travers les grouins*'.[22] Did you say du Bled? But it's just like candy, it's sweet, you put it in wrappers and it's harmless: He is insured against genius![23]

Victor du Bled died on 22 March 1927; his funeral took place on the 25th at the Parisian church of Saint-Pierre-du-Gros-Caillou and he was buried at the Cimetière de la Chapelle.[24] This was an occasion to remind note that he had been a fervent Catholic all his life.[25] We have only limited information regarding his family. Marie-Antoinette Madeleine du Peyrat de Thoron, whom he married on 30 November 1872, was born on 18 November 1845 in the southwestern French town of Tarbes. Her father, Bertrand Charles Frédéric du Peyrat (1814-1870), was Baron of Thoron; his mother was Jeanne Bernarde Ernestine Robert (1824-1854).[26] It seems however that the couple ended up separating, if we consider that du Bled had not been present at Marie-Antoinette's funeral in November 1916, and that the only family there had been their children, Théodore and Yvonne.[27]

There are a few traces of Victor du Bled's trip to Istanbul in 1908. One is the announcement, on 10 March 1908, of his return from Constantinople;[28] the other, from April, notes that he had been to Rumania during that year,[29] thus indicating that he had probably combined both destinations in one trip. On the other hand, we are again clueless as to the nature and origins of du Bled's friendship with Osman Hamdi Bey. At any rate, it should not be forgotten that in the eyes of visiting foreigners to Istanbul, especially the French, Osman Hamdi had developed into a monument to be visited, as it were. In most of the cases, a visit to the Imperial Museum would provide this satisfaction. Given that Victor du Bled was among the best known authors of the time it should certainly not come as a surprise that he should have paid Osman Hamdi a visit during his stay in Istanbul. The two men may have had common friends, of course, but the sole fact that they were both individuals of great notoriety was sufficient cause for such a meeting to take place.

Victor du Bled had left a rather elaborate dedication in Nazlı's guestbook. As we gather from other dedications, the author was prone to composing a short poem on such occasions. When dedicating one of his books to a Madame Canet at the Comédie française on 17 April 1908 –about month after his return from Istanbul– he had jotted down two quatrains speaking especially of physicians and love, thus referring to the subject in the book. Nazlı had been graced with a similar treatment, consisting of four twelve-foot verses. This time, he had chosen to exploit the theme of childhood, heavily inspired from his namesake Victor Hugo. The case in point was Hugo's definition of paradise on earth: "Parents always young, and children always small."[30] By rhetorically asking whether Hugo was a prophet, he suggested that the environment in which he had found himself perfectly fit the great poet's definition of paradise. After which, in an attempt to add a "local touch" to his poem, he suggested that Nazlı's eyes were already telling tales about encounters at Gök –meaning Göksu– the famed Sweet Waters of Asia. Seemingly hesitant about this last line, he had also proposed an alternative verse to end his poem, Interestingly this too, seemed to be a rather common behavior for du Bled, who had also brought such an addition at the end of his poem dedicated to Madame Canet.

1 http://gw.geneanet.org/dupeyrat1?lang=fr;pz=claude;nz=du+peyrat;ocz=0;p=dominique+victor;n=du+bled. Last accessed on 7 March 2014.
2 *Le Figaro*, 30 December 1877, p. 1.
3 *Histoire de la monarchie de juillet de 1830 à 1848, avec une introduction sur le droit constitutionnel aux États-Unis, en Suisse, en Angleterre et en Belgique* (Paris: E. Dentu, 1877-1879).
4 *Le Figaro*, 26 July 1881, p. 3.
5 *Le prince de Ligne et ses contemporains, avec une préface de Charles de Mazade* (Paris, Calmann Lévy, 1890).
6 *Les Causeurs de la Révolution avec une préface du duc de Broglie* (Paris: Calmann Lévy, 1889); *Orateurs et tribuns, 1789-1794, avec une préface de Jules Claretie* (Paris: Calmann Lévy, 1891).
7 *La société française avant et après 1789* (Paris: Calmann Lévy, 1892).
8 *La comédie de société au XVIIIe siècle* (Paris: Calmann Lévy, 1893).
9 *Le Figaro*, 18 May 1895, p. 2; 20 May 1895, p. 2; 27 December 1897, p. 2; 4 January 1898, p. 4; 6 July 1899, p. 2.

10 *La société française du XVIe siècle au XXe siècle* (Paris: Perrin et Cie, 1900-1909).
11 *La société française du XVIe siècle au XXe siècle*, c. VI, *XVIIIe siècle. Les médecins avant et après 1789. L'amour au XVIIIe siècle* (Paris: Perrin et Cie, 1908).
12 *L'Attaque*, 19 Temmuz 1909, s. 3.
13 *Journal des débats politıques et littéraires*, 16 Haziran 1910, s. 1.
14 *Le bridge et les bridgeurs, règles, psychologie, anecdotes* (Paris: Ch. Delagrave, [1914]); *Histoire anecdotique et psychologique des jeux de cartes, dés, échecs* (Paris: Ch. Delagrave, 1919).
15 *L'envers et l'endroit* (Paris: Perrin et Cie, 1923); *La société française depuis cent ans. Quelques salons du second empire* (Paris: Bloud et Gay, 1923); *Le Salon de la «Revue des Deux Mondes»* (Paris: Bloud et Gay, 1930). Bu son eser, ölümünden sonra yayınlanmıştır.
16 *Le Figaro*, 17 Aralık 1912, s. 2.
17 *Le Figaro*, 7 Temmuz 1913, s. 2.
18 Antoine Albalat, *Souvenirs de la vie littéraire* (Paris: Arthème Fayard et Cie, 1921), s. 105, 265.
19 On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının önemli salonlarından birinin sahibesi Lydie Aubernon de Nerville (1825-1899).
20 Paris'in meşhur salon sahiplerinden Marie-Thérèse Rodet Geoffrin (1699-1777).
21 *Le Gaulois*, 26 mars 1927, s. 6.
22 Laurent Tailhade, *A travers les grouins* (Domuzların Arasında) (Paris: P.-V. Stock, 1899).
23 *L'esprit français*, 3/55 (10 Ocak 1931), s. 323.
24 *Le Temps*, 26 Mart 1927, s. 4; *Journal des débats politiques et littéraires*, 28 Mart 1927, s. 5.
25 *Revue des lectures*, XV/9 (15 Eylül 1927), s. 867.
26 http://gw.geneanet.org/dupeyrat1?lang=fr;pz=claude;nz=du+peyrat;ocz=0;p=marie+antoinette+madeleine;n=du+peyrat. Son erişim tarihi 7 Mart 2014.
27 *Le Figaro*, 8 Kasım 1916, s. 4; *Le Gaulois*, 10 Kasım 1916, s. 3.
28 *Le Temps*, 10 Mart 1908, s. 2.
29 *Le Figaro*, 3 Nisan 1908, s. 3.
30 "Les parents toujours jeunes, les enfants toujours petits" (Richard Lesclide, *Propos de table de Victor Hugo* (Paris: E. Dentu, 1885), s. 68).

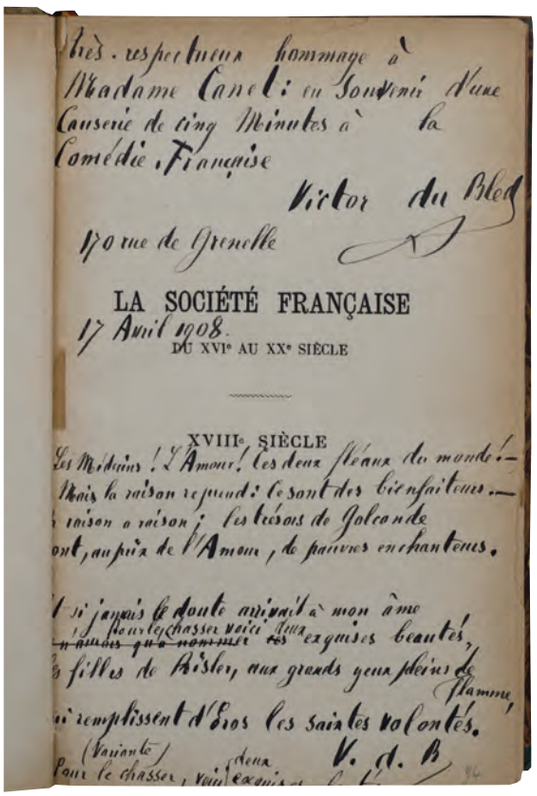
Très respectueux hommage à
Madame Canet: en Souvenir d'une
Causerie de cinq Minutes à la
Comédie Française
Victor du Bled
170 rue de Grenelle
LA SOCIÉTÉ FRANÇAISE
17 Avril 1908.
DU XVIe AU XXe SIÈCLE
XVIIIe SIÈCLE
Les Médecins! L'Amour! Ces deux fléaux du monde!—
Mais la raison reprend: Ce sont des bienfaiteurs.—
raison a raison; les trésors de Golconde
ont, au prix de l'Amour, de pauvres enchanteurs.
si jamais le doute arrivait à mon âme
pour le chasser voici deux exquises beautés,
filles de Risler, aux grands yeux pleins de flamme,
remplissent d'Eros les saintes volontés.
(Variante)
V. d. B.

Victor du Bled, *La société française du XVIe siècle au XXe siècle*, c. VI, *XVIIIe siècle. Les médecins avant et après 1789. L'amour au XVIIIe siècle* (Paris: Perrin et Cie, 1908). Madame Canet'ye ithaflı, 17 Nisan 1908. Yazarın koleksiyonu.

Victor du Bled, *La société française du XVIe siècle au XXe siècle*, c. VI, *XVIIIe siècle. Les médecins avant et après 1789. L'amour au XVIIIe siècle* (Paris: Perrin et Cie, 1908). Dedicated to Madame Canet, 17 April 1908. Author's collection.

10 *La société française du XVIe siècle au XXe siècle* (Paris: Perrin et Cie, 1900-1909).
11 *La société française du XVIe siècle au XXe siècle*, c. VI, *XVIIIe siècle. Les médecins avant et après 1789. L'amour au XVIIIe siècle* (Paris: Perrin et Cie, 1908).
12 *L'Attaque*, 19 July 1909, p. 3.
13 *Journal des débats politiques et littéraires*, 16 June 1910, p. 1.
14 *Le bridge et les bridgeurs, règles, psychologie, anecdotes* (Paris: Ch. Delagrave, [1914]); *Histoire anecdotique et psychologique des jeux de cartes, dés, échecs* (Paris: Ch. Delagrave, 1919).
15 *L'envers et l'endroit* (Paris: Perrin et Cie, 1923); *La société française depuis cent ans. Quelques salons du second empire* (Paris: Bloud et Gay, 1923); *Le Salon de la «Revue des Deux Mondes»* (Paris: Bloud et Gay, 1930). The latter title was published posthumously.
16 *Le Figaro*, 17 December 1912, p. 2.
17 *Le Figaro*, 7 July 1913, p. 2.
18 Antoine Albalat, *Souvenirs de la vie littéraire* (Paris: Arthème Fayard et Cie, 1921), pp. 105, 265.
19 One of the famous salon-holding ladies of Paris, Marie-Thérèse Rodet Geoffrin (1699-1777).
20 Lydie Aubernon de Nerville (1825-1899), hostess of one of the most active salons of the second half of the nineteenth century.
21 *Le Gaulois*, 26 March 1927, p. 6.
22 Laurent Tailhade, *A travers les grouins* (Domuzların Arasında) (Paris: P.-V. Stock, 1899).
23 *L'esprit français*, 3/55 (10 January 1931), p. 323.
24 *Le Temps*, 26 March 1927, p. 4; *Journal des débats politiques et littéraires*, 28 March 1927, p. 5.
25 *Revue des lectures*, XV/9 (15 September 1927), p. 867.
26 http://gw.geneanet.org/dupeyrat1?lang=fr;pz=claude;nz=du+peyrat;ocz=0;p=marie+antoinette+madeleine;n=du+peyrat. Last accessed on 7 March 2014.
27 *Le Figaro*, 8 November 1916, p. 4; *Le Gaulois*, 10 November 1916, p. 3.
28 *Le Temps*, 10 March 1908, p. 2.
29 *Le Figaro*, 3 April 1908, p. 3.
30 "Les parents toujours jeunes, les enfants toujours petits" (Richard Lesclide, *Propos de table de Victor Hugo* (Paris: E. Dentu, 1885), p. 68).

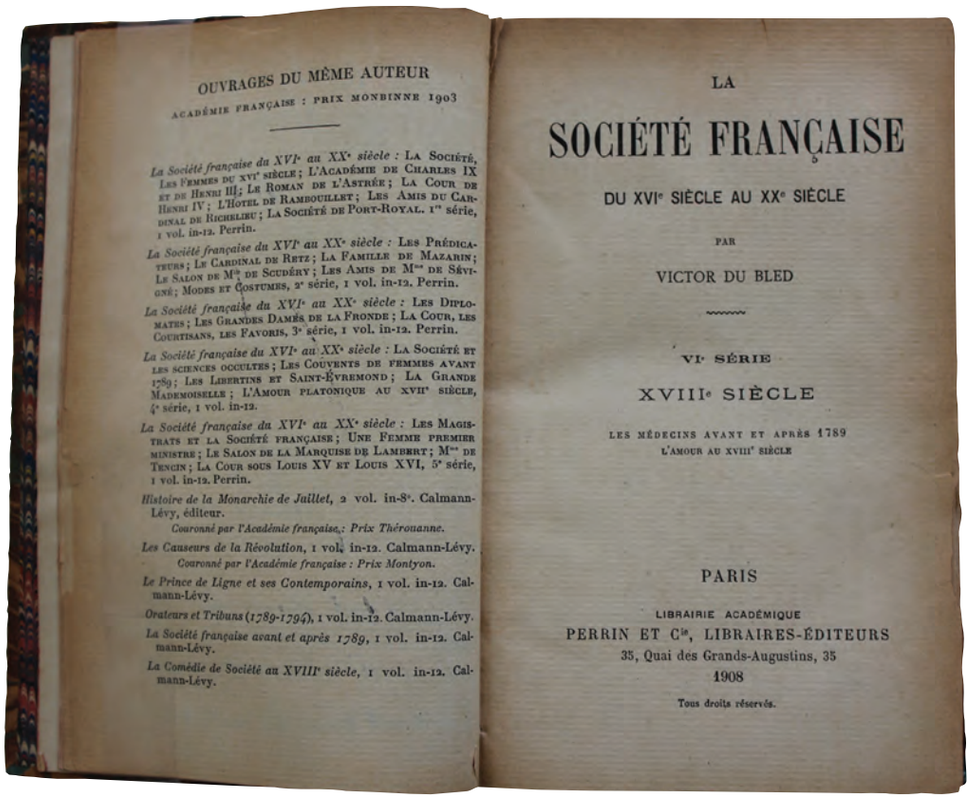

OUVRAGES DU MÊME AUTEUR

ACADÉMIE FRANÇAISE : PRIX MONBINNE 1903

La Société française du XVIe au XXe siècle : La Société, Les Femmes du XVIe siècle ; L'Académie de Charles IX et de Henri III ; Le Roman de l'Astrée ; La Cour de Henri IV ; L'Hôtel de Rambouillet ; Les Amis du Cardinal de Richelieu ; La Société de Port-Royal. 1re série, 1 vol. in-12. Perrin.

La Société française du XVIe au XXe siècle : Les Prédicateurs ; Le Cardinal de Retz ; La Famille de Mazarin ; Le Salon de Mlle de Scudéry ; Les Amis de Mme de Sévigné ; Modes et Costumes, 2e série, 1 vol. in-12. Perrin.

La Société française du XVIe au XXe siècle : Les Diplomates ; Les Grandes Dames de la Fronde ; La Cour, les Courtisans, les Favoris, 3e série, 1 vol. in-12. Perrin.

La Société française du XVIe au XXe siècle : La Société et les sciences occultes ; Les Couvents de femmes avant 1789 ; Les Libertins et Saint-Évremond ; La Grande Mademoiselle ; L'Amour platonique au XVIIe siècle, 4e série, 1 vol. in-12.

La Société française du XVIe au XXe siècle : Les Magistrats et la Société française ; Une Femme premier ministre ; Le Salon de la Marquise de Lambert ; Mme de Tencin ; La Cour sous Louis XV et Louis XVI, 5e série, 1 vol. in-12. Perrin.

Histoire de la Monarchie de Juillet, 2 vol. in-8°. Calmann-Lévy, éditeur.
Couronné par l'Académie française : Prix Thérouanne.

Les Causeurs de la Révolution, 1 vol. in-12. Calmann-Lévy.
Couronné par l'Académie française : Prix Montyon.

Le Prince de Ligne et ses Contemporains, 1 vol. in-12. Calmann-Lévy.

Orateurs et Tribuns (1789-1794), 1 vol. in-12. Calmann-Lévy.

La Société française avant et après 1789, 1 vol. in-12. Calmann-Lévy.

La Comédie de Société au XVIIIe siècle, 1 vol. in-12. Calmann-Lévy.

LA

SOCIÉTÉ FRANÇAISE

DU XVIe SIÈCLE AU XXe SIÈCLE

PAR

VICTOR DU BLED

VIe SÉRIE

XVIIIe SIÈCLE

LES MÉDECINS AVANT ET APRÈS 1789
L'AMOUR AU XVIIIe SIÈCLE

PARIS

LIBRAIRIE ACADÉMIQUE
PERRIN ET Cie, LIBRAIRES-ÉDITEURS
35, Quai des Grands-Augustins, 35
1908

Tous droits réservés.

“Natur und Kunst, sie scheinen sich zu fliehen
Und haben sich, eh’man es glaubt, gefunden.”

Diese Goethe’schen Worte seien der kurze Ausdruck meines Dankes für alle die grossen und lieben Eindrücke, die ich im Museum von Constantinopel und im gastlichen Heime seines Schöpfers am Bosporus und in Gebse empfangen.
Gebse 30. April 08

Friedrich Sarre

“Tabiat ve sanat, birbirlerinden ayrılıyorlar
Sanki; fakat birdenbire buluşuyorlar.”

Goethe’nin bu sözleri, İstanbul Müzesi’nde ve kurucusunun Boğaz’da ve Gebze’deki misafirperver evlerinde gördüğüm sevgi ve güzel hislere olan minnettarlığımın kısa bir ifadesi olması dileğiyle.
Gebze 30 Nisan 1908

Friedrich Sarre

“Nature and Art, they go their separate ways,
It seems; yet all at once they find each other.”

May these words by Goethe be the short expression of my gratitude for all the great and loving impressions that I have received at the Museum of Istanbul and at the hospitable homes of its founder on the Bosporus and in Gebze.
Gebze 30 April 1908

Friedrich Sarre

Natur und Kunst, sie scheinen sich zu
flehen
Und haben sich, eh' man es glaubt,
gefunden.

Diese Goethe'schen Worte seien der
kurze Ausdruck meines Dankes für
alle die grossen und lieben Eindrücke,
die ich im Museum von Constantinopel
und im gastlichen Heime seines Schöpfers
am Bosporus und in Sebze empfangen.

Sebze 30. April 08

Friedrich Sarre

Ich hoffe, daß meine kleine “Schwester” Nazly am Bosporus ihre große “Schwester” aus Griebnitzsee nicht vergessen wird, und daß freundliche Stunden in Babelsberg den herrlichen Tagen, da ich in der Familie Hamdy treueste Freundschaft und Liebe wiederfand, folgen werden.
Maria Sarre geb. Humann
30. 4. 1908

Boğaz’daki küçük “kardeşim” Nazlı’nın Griebnitz gölündeki büyük “ablasını” unutmayacağını ve Hamdi ailesinde sadık dostluk ve sevgiyi tekrar bulduğum nefis günlerin Babelsberg’de arkadaşça saatlerle devam edeceğini ümit ediyorum.
Maria Sarre (Humann)
30 Nisan 1908

I hope that my little “sister” Nazlı on the Bosporus will not forget her big “sister” from Lake Griebnitz and that the wonderful days during which I have found anew the loyal friendship and love in the Hamdi family will be followed by friendly hours at Babelsberg.
Maria Sarre (Humann)
30 April 1908

Ich hoffe, dass meine kleine
„Schwester" Nazly ~~am~~ Bosporus ihre grosse
„Schwester" am Griebnitzsee nicht vergessen
wird, und dass freundliche Stunden in
Babelsberg den herrlichen Tagen, da ich
in der Familie Hamdy treueste Freundschaft
und Liebe wiederfand, folgen werden.

Maria Sarre
geb. Humann

30.4.1908

Friedrich Sarre (1865-1945) ve Maria Humann-Sarre (1875-1970)

Friedrich Sarre, on altıncı yüzyılda Fransa'daki Katolik baskısından kaçıp Berlin bölgesine yerleşmiş olan bir Fransız Protestan soyundan gelmiştir. Annesini on dört yaşında kaybeden Sarre, Prusya Kraliyet Bilimler Akademisi'ne girebilmiş tek kadın olan teyzesi Elise Wentzel-Heckmann (1833-1914) tarafından destek görmüştür. Genç yaşta arkeolojiye ve seyahate merak sarmış, İzmir'e yaptığı bir yolculukta henüz Bergama'da kazı yapmakta olan Carl Humann'la karşılaşmıştır. Humann'ın Sarre'nin üzerindeki en önemli etkisi, daha o tarihte kendisine hiç çalışılmamış olan Anadolu'nun Ortaçağ anıtlarıyla ilgilenmesini tavsiye etmiş olmasıdır. 1895-1896 yıllarında Batı ve Orta Anadolu'da yaptığı bir seyahat boyunca İslam anıtları konusundaki bilgisiyle fotoğrafçılık tekniklerini geliştirmeye çaba gösterdi. 1897-1898'da İran ve Türkistan'a, 1899-1900'da ise tekrar İran'a kadar giden Sarre oradan zengin bir bilgi ve tecrübeyle dönmüştür. 1900'da Carl Humann'ın kızı Maria ile evlenmiş ve Potsdam yakınlarındaki Babelsberg'de bir ev inşa ettirmiştir. Özellikle Maria'nın sayesinde Babelsberg'deki ev dönemin uluslararası eliti için bir çekim merkezi haline gelmiştir. 1907-1908'de Ernst Herzfeld ile beraber Halep, Bağdat ve İran Körfezi'ne kadar uzanan bir araştırma seyahati daha düzenledi. Bu seyahatin başlıca amacı, dokuzuncu yüzyılda Abbasi devletinin başkenti Samarra'da incelemelerde bulunmaktı. Osman Hamdi ve Halil Edhem Beylerin de onayıyla yapılan bu çalışma büyük ölçüde teyzesi Elise Wentzel-Heckmann'ın sağladığı maddi destekle gerçekleştirilmiştir. Kazılar ancak 1911-1913'te gerçekleşmiş, yayınları ise savaş yüzünden on sene daha gecikmiştir.

Sarre Doğu ve İslam sanatları konusunda dönemin en zengin koleksiyonlarından birini oluşturmuştur. Koleksiyonunu bağışladığı Berlin'deki Kaiser Friedrich Müzesinde Wilhelm Bode ile birlikte oluşturduğu koleksiyon tarzında en ciddi girişimlerden biri olma özelliğini taşır. Sarre'nin evindeki şahsi objelerin büyük bir kısmı 1945'te Berlin'in bombalanması ve işgali esnasında yok olmuştur.[1]

Sarre'nin Osman Hamdi'yle bir yakınlığı olduğu muhtelif belgelerden anlaşılmaktadır. Bunların en ilginci, Sarre'nin 29 Temmuz 1904 tarihinde 1898'de kurulmuş olan Deutsche Orient-Gesellschaft'ın (Alman Doğu Derneği) kâtip vekili olarak kaleme aldığı mektubudur.

> Ekselansları
>
> Derneğimize vermek lutfunda bulunduğunuz tablonuzun buraya sağ salim varmış olduğunu bildirmekten onur duyarım.
>
> Bu kadar çok niteliği bir araya getiren bu sanat eserine sahip olmaktan gurur duyuyoruz ve Berlin sanat dünyasının Paris'te bu kadar hayranlık uyandırmış olan bu yeni parçaya büyük ilgi duyacağından eminiz.
>
> Maalesef Berlin'de kapanmak üzere olan şu anki sergiye artık eser kabulü mümkün değildir.
>
> Deutsche Orient-Gesselschaft adına size teşekkürlerimi sunarken İstanbul'da Crédit Lyonnais'ye size tablonun fiatı olan 10.000 Markı ödeme talimatı verilmiştir.[2]

Mektupta tablonun adı verilmese de söz konusu eserin "Paris'te bu kadar hayranlık uyandıran" bir tuval olarak nitelemesinden 1904 Paris Salonunda sergilenen ve bugün Berlin'de bulunan *Ab-ı Hayat Çeşmesi* olduğu anlaşılmaktadır.

Fakat Sarre'yi Osman Hamdi'ye yaklaştıran çok önemli bir şey daha, çok yakın dostu Carl Humann'ın kızıyla evlenmiş olmasıdır. Müze-i Hümayun'un başına geldiği günlerden beri Osman Hamdi'nin

Friedrich Sarre (1865-1945) and Maria Humann-Sarre (1875-1970)

Friedrich Sarre descended from a family of French Huguenots who had fled Catholic oppression in the sixteenth century and settled in the region of Berlin. Having lost his mother at the age of fourteen, he was supported by his aunt Elise Wentzel-Heckmann (1833-1914), the only woman ever accepted at the Royal Prussian Academy of Sciences. Fascinated by travel and archaeology at a young age, during a trip to Izmir he met Carl Humann at a time when he was still excavating in Pergamon. One of the most decisive influences Humann had on Sarre was to advise him to concentrate on the still understudied medieval sites and monuments of Anatolia and the Near East. He took advantage of a first expedition to Western and Central Anatolia in 1895-1896 to perfect his understanding of Islamic monuments and his skills as a photographer. This survey was followed by travels to Iran and Turkestan in 1897-1898 and again to Iran in 1899-1900, from which he returned with an impressive amount of first-hand information on the region. In 1900 he married Carl Human's daughter, Maria and had a mansion built in Babelsberg, near Potsdam. Maria's charm helping, the couple's home in Babelsberg became a major attraction for elites from all over the world. In 1907-1908, together with Ernst Herzfeld, he embarked on a long voyage that took him as far as the Persian Gulf, via Aleppo and Baghdad. The principal objective of this expedition was to survey the ninth-century Abbasid capital of Samarra. The project was backed by the moral and administrative support of Osman Hamdi and his brother Halil Edhem, while Sarre's aunt Elise Wentzel-Heckmann organized most of the necessary funding. The formal excavations in Samarra were realized in 1911-1913 and the publication was delayed for a decade due to the Great War.

Sarre had formed one of the most impressive collections of Near Eastern and Islamic Art. Most of it he donated to the Kaiser Friedrich Museum in Berlin, where, together with Wilhelm Bode, he worked on the constitution of one of the most remarkable public collections in the field. Sarre's collection and his home were to a large extent destroyed in 1945 during the bombing and occupation of Berlin.[1]

Many documents attest to the close friendship between Sarre and Osman Hamdi. One of the most interesting is Sarre's letter dated 29 July 1904, which he wrote as deputy secretary of the Deutsche Orient-Gesellschaft (German Orient Society).

> Your Excellency,
>
> I have the honor of announcing that the painting you have been kind enough to cede to our Society has arrived here in good shape.
>
> We are proud to be in possession of this work of art which gathers so many qualities and we are certain that the artistic world of Berlin will show great interest for this new acquisition which has been so widely admired in Paris.
>
> Unfortunately the admission of art works in the present Berlin exhibition, which is about to close its doors, is no longer possible.
>
> As I thank you in the name of the Deutsche Orient-Gesselschaft, I inform you that the Crédit Lyonnais in Constantinople has been instructed to pay you the sum of 10,000 Marks corresponding to the price of the painting.[2]

Although the letter did not identify the painting, it is clear that this work "which has been so widely admired in Paris" was the *Miraculous Fountain* (*Âb-ı Hayat Çeşmesi*), exhibited at the Paris Salon of 1904 and today in Berlin.

tanıdığı Humann, hayatı boyunca hem çok takdir ettiği bir meslektaş, hem de en yakın dostu olarak çok önemli bir yere sahip olmuştur. Bunun bir ölçüsünü vermek gerekirse, bu kadar kalabalık bir çevre içinde Humann, tespit edebildiğimiz kadarıyla "sen" diye hitap etmiş olduğu tek insandır. Bu samimiyet göstergesinin ise ancak 1894'te, yani dostluklarının neredeyse on beşinci senesinde belirmiş olması da kıymetini ayrıca gösteren bir unsurdur. Bu aşamaya geldikten iki sene sonra, 1896'da, Carl Humann'ın henüz elli yedi yaşındayken ölümü, Osman Hamdi'yi çok ciddi bir şekilde sarsmış olan bir olaydır.

Bu yüzdendir ki Maria Humann, her zaman için Hamdi ailesinde özel bir yere sahip olmuştur. Hamdi'nin Humann'a olan mektuplarında sıklıkla Maria'nın hatırını sorduğu, tatillerde onlarda kalmasını sağladığı, kısacası iki dost arasındaki yakın ilişkinin olduğu gibi ailenin bütün diğer fertlerine yansıdığı rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu anlamda artık evli ve otuz üç yaşına gelmiş olan Maria'nın kendinden neredeyse yirmi yaş küçük Nazlı'ya şefkat dolu sözlerinde, buluşma vaatlerinde, abla-kardeş benzetmelerinde ve Babelsberg/Griebnitz gölü ile Kuruçeşme/Boğaziçi arasında çizdiği paralelde gerçekten eskiye dayanan bir samimiyetin ifadesini görmek gerekir. Buna karşılık "damat" konumundaki Friedrich Sarre, çok daha ciddi ve mesafeli bir şekilde, Max Kemmerich'in de defterin başka bir sayfasından kullanmasından ithaflar için mükemmel bir "milli malzeme" niteliği taşıdığını anladığımız Goethe şiirlerine müracaat etmeyi daha uygun bulmuştur.

1 Ernst Herzfeld, "Friedrich Sarre", *Ars Islamica*, 11/12 (1946), s. 210-212; Richard Ettinghausen, "Friedrich Sarre", *College Art Journal*, 5/4 (Mayıs 1946), s. 359-360.

2 Friedrich Sarre'den Osman Hamdi'ye, Berlin, 29 Temmuz 1904. Yazarın koleksiyonu.

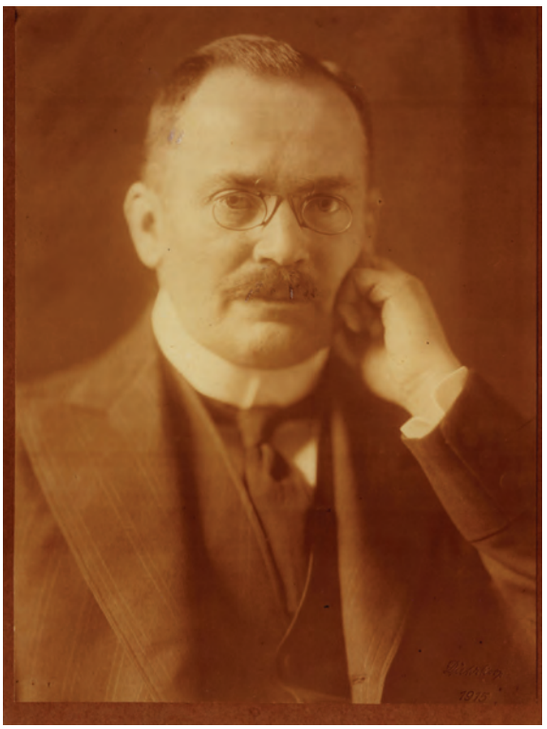

Friedrich Sarre, 1915. Fotoğrafçı Rudolf Dührkoop (1848-1918). Staatliche Museen zu Berlin, Museum für Islamische Kunst.

Friedrich Sarre, 1915. Photograph by Rudolf Dührkoop (1848-1918). Staatliche Museen zu Berlin, Museum für Islamische Kunst.

Maria Humann-Sarre, yakl. 1903. E. Bieber fotoğraf stüdyosu, Berlin ve Münih. Staatliche Museen zu Berlin, Museum für Islamische Kunst.

Maria Humann-Sarre, ca 1903. E. Bieber studio, Berlin and Munich. Staatliche Museen zu Berlin, Museum für Islamische Kunst.

However, a very important factor that fueled the friendship between Sarre and Osman Hamdi was the fact that he had married the daughter of his very close friend, Carl Humann. Osman Hamdi had known Humann ever since his first times at the head of the Imperial Museum; throughout his life he had admired him as a colleague and cheriched him as a very close friend. To give a measure of this friendship, one could note that among his very wide circle of colleagues, as far as we know Humann was the only one that Osman Hamdi addressed with an intimate "tu." The fact that this sign of familiarity did not appear before 1894, almost fifteen years into their friendship, proves to what extent this was a heartfelt privilege. Carl Haumann's death two years later, in 1896, at the still relatively young age of fifty-seven was a major blow to Osman Hamdi.

For this reason, Maria Humann had always had a special status in Hamdi's family. His correspondence with Humann is filled with kind words and wishes directed at her, and bears traces of frequent visits, with Maria sometimes staying on during the holidays. In short, the close friendship between the two men had to a large extent included all the other members of the two families. Understandably then, even though she was now a married woman of thirty-three, Maria Sarre's dedication to Nazlı, almost twenty years younger, was filled with sincere and deeply rooted feelings of friendship and endearment; promises of future visits, references to "sisterhood," comparisons between Babelsberg and Lake Griebnitz on the one hand, and Kuruçeşme and the Bosporus on the other… Friedrich Sarre, however, had to fill the role of a "son-in-law," as it were, which explains that he should have chosen a more distant style, which, not surprisingly drew on the very handy Goethe as perfect "national material" for dedication, much like Max Kemmerich would also do, some pages down the notebook.

1 Ernst Herzfeld, "Friedrich Sarre", *Ars Islamica*, 11/12 (1946), pp. 210-212; Richard Ettinghausen, "Friedrich Sarre", *College Art Journal*, 5/4 (Mayıs 1946), pp. 359-360.

2 Friedrich Sarre to Osman Hamdi, Berlin, 29 July 1904. Author's collection.

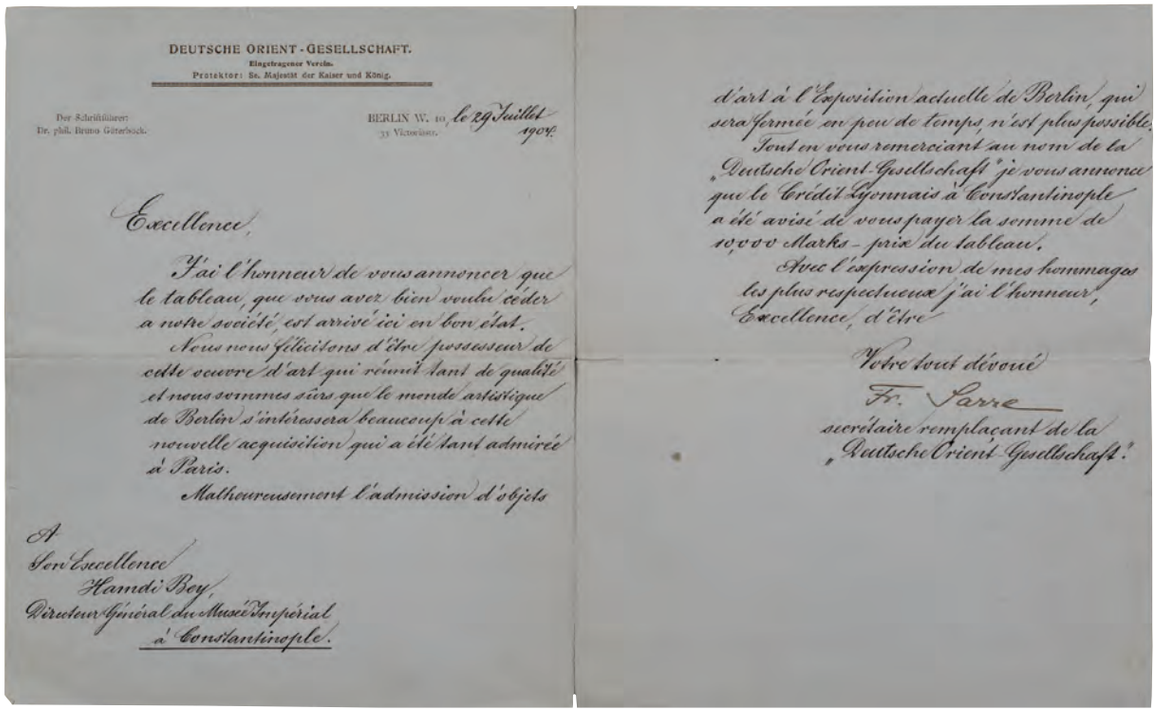

DEUTSCHE ORIENT-GESELLSCHAFT.
Eingetragener Verein.
Protektor: Se. Majestät der Kaiser und König.

Der Schriftführer:
Dr. phil. Bruno Güterbock.

BERLIN W. 10, le 29 Juillet 1904.
33 Victoriastr.

Excellence,

J'ai l'honneur de vous annoncer que le tableau, que vous avez bien voulu céder à notre société, est arrivé ici en bon état.

Nous nous félicitons d'être possesseur de cette oeuvre d'art qui réunit tant de qualités et nous sommes sûrs que le monde artistique de Berlin s'intéressera beaucoup à cette nouvelle acquisition qui a été tant admirée à Paris.

Malheureusement l'admission d'objets d'art à l'Exposition actuelle de Berlin, qui sera fermée au peu de temps, n'est plus possible.

Tout en vous remerciant au nom de la „Deutsche Orient-Gesellschaft" je vous annonce que le Crédit Lyonnais à Constantinople a été avisé de vous payer la somme de 10,000 Marks – prix du tableau.

Avec l'expression de mes hommages les plus respectueux j'ai l'honneur, Excellence, d'être

Votre tout dévoué
Fr. Sarre
secrétaire remplaçant de la „Deutsche Orient-Gesellschaft".

A
Son Excellence
Hamdi Bey,
Directeur Général du Musée Impérial
à Constantinople.

Friedrich Sarre'den Osman Hamdi'ye, Berlin, 29 Temmuz 1904. Yazarın koleksiyonu.

Friedrich Sarre to Osman Hamdi, Berlin, 29 July 1904. Author's collection.

Friedrich Sarre, *Reise in Kleinasien. Sommer 1895. Forschungen zur seldjukischen Kunst und Geographie des Landes* (Berlin: Dietrich Reimer, 1896). Yazarın koleksiyonu.

Friedrich Sarre, *Reise in Kleinasien. Sommer 1895. Forschungen zur seldjukischen Kunst und Geographie des Landes* (Berlin: Dietrich Reimer, 1896). Author's collection.

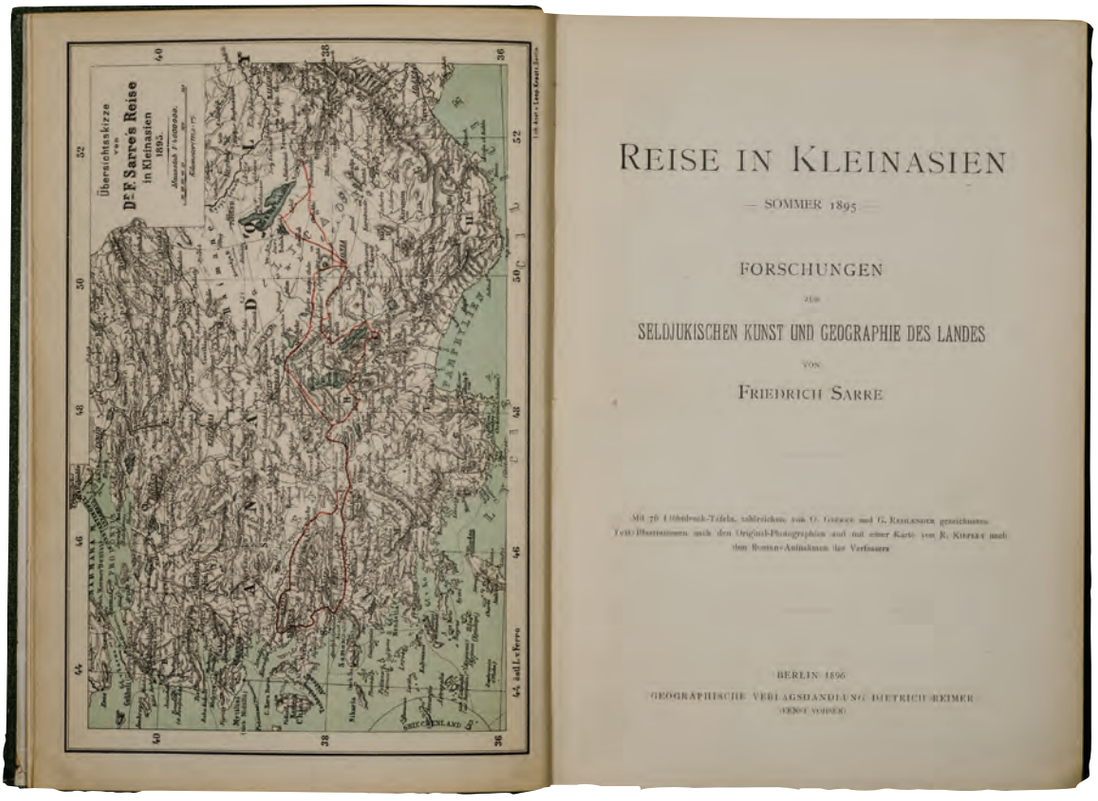

SULTAN HAN, GEWÖLBE
XXXVIII

Egherdir, Hof der Medresse
LXV

Beischehir, Eschref Rum Djami, Inneres
LII

Egherdir, Ismail Efendi und Familie
LXX

Mademoiselle Nazly deviendra une charmante jeune dame, je lui souhaite un mari digne d'elle

Son ami de passage

?

Bobine de self, assurant une attraction infiniment moins puissante que le charmant site et l'aimable famille de Monsieur Hamdi bey

?

Gebze le 25 Mayıs 1908

Mademoiselle Nazlı gayet hoş bir genç kadın olacaktır; kendisine ona layık bir koca diliyorum.

[İstanbul'a] uğramış olan dostu

?

Çekim gücü, Bay Hamdi Bey'in büyüleyici yeri ve ailesinden sonsuz derecede az olan endüksiyon bobini.

Gebze 25 May 1908

Miss Nazlı will become a charming young lady, I wish her a husband worthy of her.

Her friend, passing through

?

A coil inductor, which ensures an attraction infinitely less powerful than Mister Hamdi Bey's charming place and his lovely family.

?

Guebzeh les 25/5/08

Mademoiselle Nazby deviendra une charmante jeune dame, je lui souhaite un mari digne d'elle

son ami de passage

P. F. Verny

Poline de self, assurant une attraction infiniment moins puissante que le charmant site et l'aimable famille de Monsieur Hamdi bey

P. Verny

?

Kimliği hatta adı bile tespit edilemeyen birkaç kişinin arasında yer alan bu "dost" Nazlı'ya kısa bir temennide bulunup imzaladıktan sonra kalemi tekrar ele almış ve bu defa Osman Hamdi'ye ve bütün ailesine kısa bir iltifatta bulunmuştur. Bu sayede iki imzasına sahip olmamız ne yazık ki pek bir işe yaramıyor. Adının ön harfinin "P." veya "F.", soyadının ise "V" ile başlayıp belki "Verny" gibi okunabileceği dışında herhangi bir fikir edinmek mümkün olmamıştır. Eril terkipler kullanmasından erkek olduğundan emin olabildiğimiz bu kişinin sağladığı tek ipucu, basit bir çizim eşliğinde "çekim" ölçütü olarak kullandığı endüksiyon bobinidir. Demirden veya manyetik herhangi bir nüve etrafında sarılan bakır telden elde edilen bu tür bir bobin, birçok işlevin yanında elektrikli bir mıknatıs olarak da kullanılabilmektedir. Meçhul kişinin böyle bir referans kullanmasından fizikçi ya da mühendis olduğunu mu çıkartmak gerekir, yoksa sadece bu konularda biraz bilgisi olup eğlenceli bir benzetme peşine düşen biri mi olduğunu düşünmek gerekir?

?

Among the people we have been unable to identify, or even decipher their names is this "friend" who, after having written and signed a short wish for Nazlı, seems to have again taken his pen in hand to add a compliment to Osman Hamdi and his entire family. The resulting advantage of having not one, but two samples of his signature is unfortunately of little help. There is not much one can do beyond guessing that his name's initial may have been "P." or "F." and that his surname started with a "V" and could possibly have been "Verny." The use he makes of gendered forms allows us to be sure that this was a man. The only limited clue he does offer is the use he makes –together with a small sketch– of a coil inductor as a measure of attraction. Such coils, made of copper wire would around a ferrous or magnetic core could be used in a variety of ways, including that of an electromagnet. Yet are we to deduce from this reference that our mystery man was a physicist or an engineer; or should we simply assume that he was a man of some basic technical knowledge who was just after a witty and amusing metaphor?

Il est infiniment rare qu'une signature m'ait été demandée par une aussi jolie personne.

Pierre Mille
16 Sept 08

Bu kadar güzel birisinin benden imza istemesi son derecede nadiren olmuştur.

Pierre Mille
16 Eylül 1908

It is extremely rare that I should be asked for a signature by such a lovely person.

Pierre Mille
16 September 1908

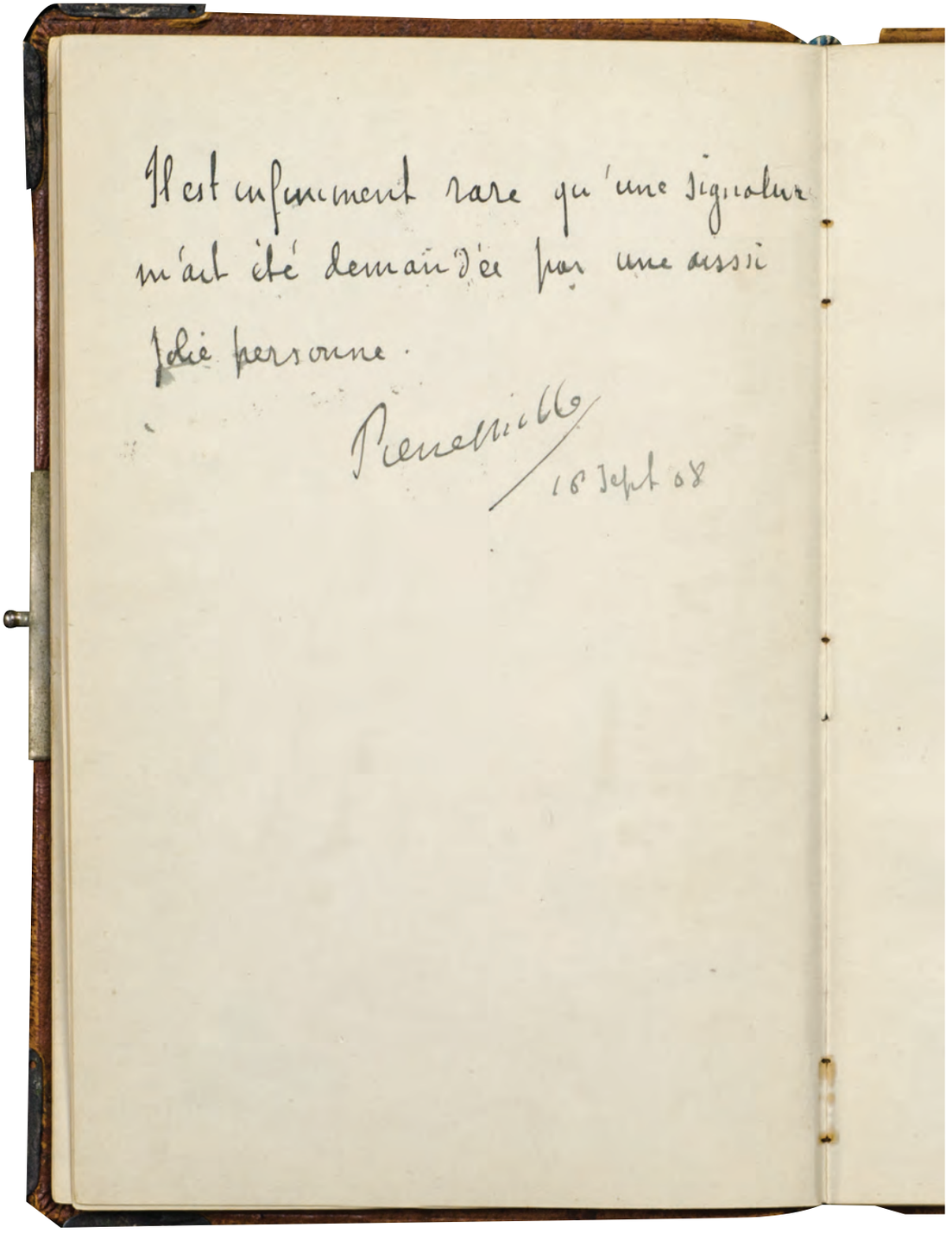

Il est infiniment rare qu'une signature m'ait été demandée par une aussi jolie personne.

Pierre Mille
16 Sept 08

Pierre Mille (1864-1891)

1864 yılında Choisy-le-Roi'da Adolphe Mille (1812-1894) ile Catherine Beaussier (1825-1911) çiftinin dördüncü çocuğu olarak doğan Pierre Mille, Paris'teki Siyasal Bilgiler Okulundan mezun olmuş, hukuk doktorası almış ve kariyerine Fransız sömürge sisteminde idareci olarak başlamıştır. Madagaskar genel sekreterliğinde çalıştıktan sonra Fransız Batı Afrikası'nda, Hindiçini'de ve İngiliz Hindistan'ında muhtelif görevlerde bulunmuş, ardından da gazeteciliğe başlamıştır. 1897 Osmanlı-Yunan savaşında *Journal des débats* gazetesinin muhabiri olarak görev yapmış, ardından da *Le Temps* gazetesi için çalışmıştır.[1] Muhabirlik görevleri ve Fransız ve diğer sömürgelerdeki seyahatleri esnasındaki tecrübe ve izlenimlerini anlatan kitaplar yayınlamıştır.[2] Fakat onu asıl meşhur edecek olan, "sömürge romanı" tarzında yazdıkları ve özellikle bu yöndeki ilk denemesi olan *Barnavaux et quelques femmes* (Barnavaux ve birkaç kadın) isimli eserdir.[3]

Barnavaux, Pierre Mille'in ilk olarak *Sur la vaste terre* (Geniş Dünya Üzerinde)[4] isimli kitabında ortaya çıkardığı ve sonra geliştirdiği hayali bir kahramandır, ya da daha doğrusu bir anti-kahramandır. Hayatının büyük bir kısmını Fransız sömürge ordusunda geçirmiş olan bu asker, romanın anlatıcısı ile birlikte muhtelif yer ve bağlamlarda bulundukça dünya görüşünü ve olaylar karşısındaki tepkilerini ortaya koymaktadır. Son derecede basit, eğitimsiz ve kaba olan Barnavaux, Pierre Mille'in elinde sömürge dünyasını anlatmak için canlı bir araç haline gelmektedir. Mille'in iştirak ettiği "Sömürge edebiyatı" (*littérature coloniale*) diye bilinen akımın amacı, Pierre Loti gibi yazarların egzotik ve romantik sömürge kurguları yerine gerçekçi bir anlatımla sömürgelerin durumunu geniş kitlelere anlatmak ve bu konuda bir duyarlılık yaratmaktı. Fakat sanılabileceğin aksine bunun arkasında antikolonyal bir gaye değil, tam aksine sömürge imparatorluklarını meşrulaştırma ve o uzak diyarlarda Barnavaux gibilerinin fedakârlıklarını takdir ederek sömürgeci projeyi sağlamlaştırma arzusu yatmaktaydı. Barnavaux'nun sömürgeci sisteme tabi insanlara ırkçı ve ayrımcı bir şekilde yaklaşmasını gülünç göstermekte ve arada sırada bazı haksızlıklara işaret etmekte ise de, esas itibariyle Pierre Mille, son derecede hamasi bir şekilde Fransız sömürgeciliğinin müdafaasını ve methini üstlenmiş olan bir yazardır. Bu anlamda o zamanlar sıklıkla yapıldığı gibi Rudyard Kipling'e benzetilmesi ancak yüzeyde doğru kalmaktadır; Mille'in Kipling'in eserlerinden ve özellikle *Soldiers Three* başlıklı hikâyelerinden esinlendiği kesindir, fakat onun Barnavaux'su Kipling'in askerlerinden çok daha şahsiyetsiz ve tekdüze olduğu gibi, sömürgeciliğe bakışı da basitleştirici ve eleştiriden yoksundu.[5] Mille'in bu tutumu bilimsel ve edebi seçimlerine de yansımıştır: Üyesi olduğu kuruluşlar arasında Sömürgeler Yüksek Konseyi, Sömürge Bilimleri Akademisi, Fransa Antropoloji Enstitüsü ve Sömürge Yazarları Derneği yer almaktadır.[6]

Pierre Mille'in Osman Hamdi'yle tanışıklık derecesi konusunda pek bir fikre sahip değiliz. 1897'de *Journal des débats*'nın savaş muhabiri olarak Osmanlı topraklarına geldiğinde İstanbul'a ve çoğu yabancı gibi Müze-i Hümayun'a uğramış olabilirse tam tersine vakit kaybetmemek ve cepheye yakın olmak için Selanik civarında kalmış olabilir. 1908'de *Le Temps* gazetesi adına gelişi ise 9 Eylül tarihli *Moniteur oriental*'da küçük bir habere neden olmuştu: "*Le Temps*'da yazar Bay Pierre Mille buraya geldi".[7] İstanbul'da kaleme aldığı ve "Türkiye İzlenimleri" (*Impressions de Turquie*) adıyla Jön Türk ihtilali sonrası Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durumu yorumlayan yazıları ise 12, 19 ve 29 Eylül 1908 tarihlerine yayınlanmıştır.[8] Fakat bu kısa yazı dizisinde 16 Eylül günü Osman Hamdi'nin evinde geçirdiği zamanla ilgili herhangi bir bilgi ve yoruma yer vermemişti.

1 *Journal des débats politiques et littéraires*, 16 Ocak 1941; *Le Temps*, 16 Ocak 1941; Emile Henriot, "Souvenirs sur Pierre Mille", *Le Temps*, 17 Ocak 1941.

2 *De Thessalie en Crète, impressions de campagne, avril-mai 1897* (Paris: Berger-Levrault, 1898); *Au Congo belge, avec des notes et des documents récents relatifs au Congo français* (Paris: A. Colin, 1899)

Pierre Mille (1864-1891)

Pierre Mille was born in 1864 in Choisy-le-Roi, the fourth son of Adolphe Mille (1812-1894) and Catherine Beaussier (1825-1911). He graduated from the School of Political Sciences in Paris and obtained a doctorate in law. He started his career working as an administrator in the French colonial administration: after a first position at the service of the secretary general of Madagascar, he was later sent on missions to French West Africa, Indochina, and the British Indies. He then shifted to journalism, and covered for the *Journal des débats* the Greco-Ottoman war of 1897, after which he became a reporter for *Le Temps*.[1] He published a number of books based on his experience and impressions of the French colonies as well as on his travels as a journalist.[2] Yet what really earned him considerable fame were his writings in the "colonial novel" genre, and more particularly his first such work, *Barnavaux et quelques femmes* (Barnavaux and a few women).[3]

Barnavaux was a hero, or rather an antihero, whom Pierre Mille had first imagined in his *Sur la vaste terre* (On this Vast World)[4] and had further developed in later works. A soldier who had spent most of his life in the French colonial army, he would comment on events and expose his worldview to the narrator while the two of them were together in different places and circumstances. A simple, uneducated and rude man, Barnavaux became a living tool for Pierre Mille to recount the world of the colonies. Mille was involved in a literary current known as "colonial literature" (*littérature coloniale*), whose main aim was to sensitize the public at large about the colonies through realism, instead of resorting to exotic and romantic constructions of the colonies as the former generation of writers, such as Pierre Loti, had done. However, contrary to what could be expected, this movement had no anticolonial objective; rather, it aimed at legitimizing colonial empires and rule and at consolidating colonial projects by praising the sacrifice of scores of Barnavaux. Although he often ridiculed Barnavaux for his racism and discrimination against the subjects of colonialism and occasionally pointed at injustices and inconsistencies within the system, Pierre Mille remained an author strongly engaged in the defense and praise of French colonial rule. In that sense, the frequent comparison made with Rudyard Kipling was only superficially true. While there is little doubt that Mille was inspired by Kipling's works and especially by his *Soldiers Three*, his Barnavaux had much less character and depth than Kipling's soldiers, and his view of colonialism remained an uncritical oversimplification.[5] Mille's positions in this respect were reflected in his scientific and literary choices: among the societies he was a member of were the High Council for Colonies, the Academy of Colonial Sciences, the French Anthropological Institute and the Society of Colonial Authors.[6]

There is no concrete information as to when and how Mille and Hamdi may have met. While it is quite possible that when he came to the Ottoman Empire in 1897 to cover the Greco-Ottoman war for the *Journal des débats* he may have made a stop in Istanbul and visited the Imperial Museum, he may also have preferred to go directly to, and remain in, Salonika or any other place next to the theater of war. As to his mission in 1908 as a correspondent for *Le Temps*, his arrival in Istanbul was very briefly reported in the *Moniteur oriental*: "Monisuer Pierre Mille, writer at *Le Temps*, has arrived here."[7] His series of three commentaries on the Empire in the wake of the Young Turk Revolution under the title of "Impressions of Turkey" (*Impressions de Turquie*) were published in his newspaper on 12, 19, and 29 September.[8] Unfortunately, these reports did not include the slightest reference to the time he must have spent at Osman Hamdi's home on 16 September 1909.

1 *Journal des débats politiques et littéraires*, 16 January 1941; *Le Temps*, 16 January 1941; Emile Henriot, "Souvenirs sur Pierre Mille", *Le Temps*, 17 January 1941.

2 *De Thessalie en Crète, impressions de campagne, avril-mai 1897* (Paris: Berger-Levrault, 1898); *Au Congo belge, avec des notes et des documents récents relatifs au Congo français* (Paris: A. Colin, 1899)

3 *Barnavaux et quelques femmes* (Paris: Calmann-Lévy, 1908).
4 *Sur la vaste terre* (Paris: Calmann-Lévy, 1905).
5 Yaël Schlick, "The 'French Kipling': Pierre Mille's Popular Colonial Fiction", *Comparative Literature Studies*, 34/3 (1997), s. 226-241.
6 *Le Temps*, 16 Ocak 1941.
7 *Moniteur oriental*, 9 Eylül 1908, s. 3.
8 *Le Temps*, 12 Eylül 1908, s. 1-2; 19 Eylül 1908, s. 1; 29 Eylül 1908, s. 1-2.

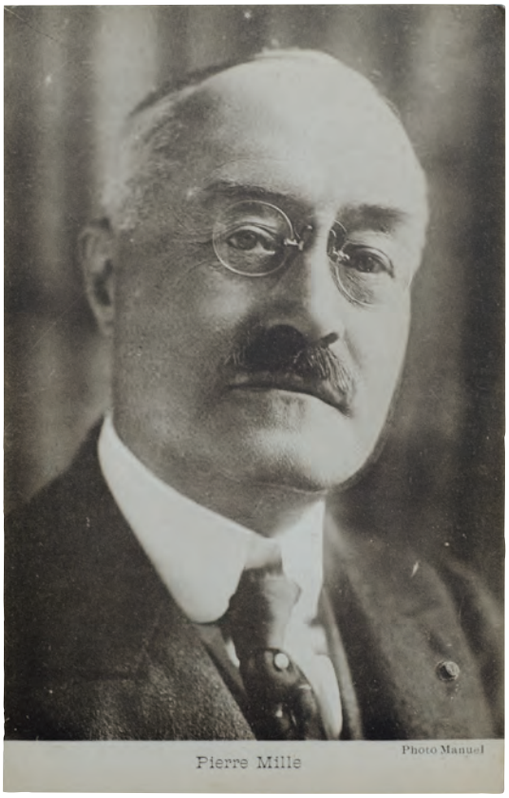

Pierre Mille, yakl. 1920. Reklam kartı. Yazarın koleksiyonu.

Pierre Mille, *ca* 1920. Advertisement card. Author's collection.

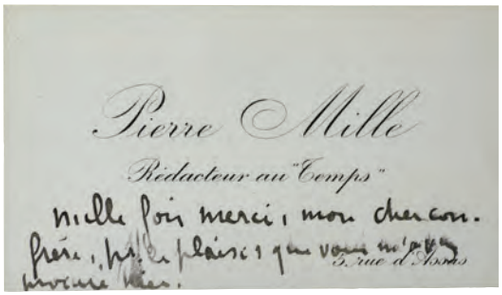

Pierre Mille'in *Le Temps* gazetesinde yazar olduğu zaman ait kartviziti, t.y. Yazarın koleksiyonu.

Pierre Mille's calling card as a correspondent for *Le Temps*, n.d. Author's collection.

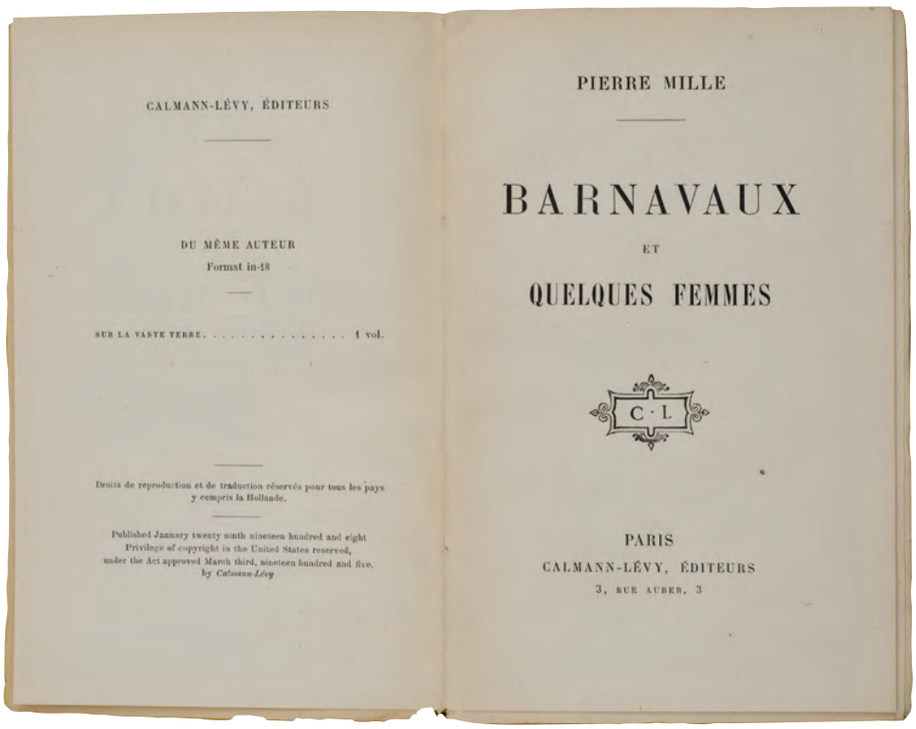
CALMANN-LÉVY, ÉDITEURS

DU MÊME AUTEUR
Format in-18

SUR LA VASTE TERRE. . . . . 1 vol.

Droits de reproduction et de traduction réservés pour tous les pays y compris la Hollande.

Published January twenty ninth nineteen hundred and eight
Privilege of copyright in the United States reserved, under the Act approved March third, nineteen hundred and five, by *Calmann-Lévy*

PIERRE MILLE

BARNAVAUX
ET
QUELQUES FEMMES

C · L

PARIS
CALMANN-LÉVY, ÉDITEURS
3, RUE AUBER, 3

Barnavaux et quelques femmes (Paris: Calmann-Lévy, 1908). Yazarın koleksiyonu.

Barnavaux et quelques femmes (Paris: Calmann-Lévy, 1908). Author's collection.

3 *Barnavaux et quelques femmes* (Paris: Calmann-Lévy, 1908).
4 *Sur la vaste terre* (Paris: Calmann-Lévy, 1905).
5 Yaël Schlick, "The 'French Kipling': Pierre Mille's Popular Colonial Fiction", *Comparative Literature Studies*, 34/3 (1997), pp. 226-241.
6 *Le Temps*, 16 January 1941.
7 *Moniteur oriental*, 9 September 1908, p. 3.
8 *Le Temps*, 12 September 1908, pp. 1-2; 19 September 1908, p. 1; 29 September 1908, pp. 1-2.

Les Hommes du Jour

Annales Politiques, Sociales, Littéraires et Artistiques

Texte d'Octave BELIARD

Dessin d'HERMANN-PAUL

Hebdomadaire : Le Samedi
10 centimes

4e ANNÉE

12 Août 1911 — N° 186

Pierre MILLE

ADRESSER TOUT CE QUI CONCERNE LA RÉDACTION ET L'ADMINISTRATION A :
Henri FABRE
20, Rue du Louvre, Rue Saint-Honoré, 131, PARIS (Ier)

Téléphone
321-42

ABONNEMENTS :

Un an..... 6
Six mois..... 3
ÉTRANGER
Un an..... 8
Six mois..... 4

Pierre Mille, *Les hommes du jour* 4/186 (12 Ağustos 1911) dergisinin kapağında. Yazarın koleksiyonu.

Pierre Mille on the cover of *Les hommes du jour* 4/186 (12 August 1911). Author's collection.

Nazlı
Çeşminde münceli görünür nuru sanatın,
Enmuzec-i bihini bu nev-bave rikkatin,
Bir zübde-i mehasin-i hikmet gibi güzin,
Timsal-i bi-misali zekânın, zarafetin.
Nişantaşı Nigâr binti Osman

Nazlı
Gözünde parlak görünür nuru sanatın,
En güzel örneği bu taze fide inceliğin,
Bir hikmetin güzelliklerinin özü gibi seçilmiş,
Emsalsiz örneği zekânın, zarafetin.
Nişantaşı Nigâr binti Osman

Nazlı
The light of art shines bright in her eyes,
This fresh twig, a paragon of delicacy,
Chosen like the essence of the beauties of wisdom,
A peerless example of genius and grace.
Nişantaş Nigâr, daughter of Osman

نازلی

چشمنده منجلی کورینور نوری صنعتک ،
انموذج بهینی بوتو یاوه رقتک ،
برزبده محاسن حکمت کبی کزین ،
تمثال بیمثالی ذکانک ، ظرافتک .

نشان کاشی

نهال بنت عثمان

Nigâr binti Osman (1862-1918)

Macar Osman Paşa (1823-1898) ile Emine Rifati Hanım'ın (1837-1897) kızı olarak 1862'da doğan Hatice Nigâr, son dönem Osmanlı edebiyatının en önemli şairesi olarak bilinmektedir. Asıl adı Adolf Farkas olan Macar Osman Paşa, 1848 Macar ayaklanmasına katılan meşhur Polonyalı General Józef Bem (1794-1850) ile birlikte savaşmış, ama 1849'da Avusturya ordusuna yenik düşünce Osmanlı topraklarına sığınan subaylar arasında yer almıştır. Bem gibi Farkas da ihtida etmiş, Osman adını almış, önüne de Macar lakabını katmıştır. Kırım Savaşına katılan Osman Bey, 1870'den itibaren Mekteb-ı Harbiye'de Fransızca ve Almanca dersleri vermiş, 1888'de de paşa unvanını kazanmıştır. Gayet Avrupai bir eğitim ve kültüre sahip bu subay geleneksel Osmanlı kültüründe yetişmiş Emine Rifati Hanım'la evlenerek yeni ülkesine intibakını kolaylaştırmış olmalı; fakat asıl kızları Nigâr'ın her iki kültürden de beslenerek yetişmesine vesile olmuştur.

Sekiz yaşındayken Kadıköy'de Madame Garos'un (Garrus?) yatılı okuluna yollanan Nigâr, üç sene sonra okuldan alınmış ve 1875'de henüz on üç yaşındayken Salih Efendizade Mehmed İhsan Bey ile evlendirilmiştir. Bu evlilikten 1880, 1882 ve 1885'te üç çocuğu doğmuş, fakat hem böbrek rahatsızlığına tutulması, hem kocasıyla arasının bozulması nedeniyle zor bir dönem yaşamıştır. Hayatının bu istikrarsız zamanında, 1887'de ilk şiir kitabı olan *Efsus* (Eyvah!) yayınlanmıştır. Diğer taraftan ise evliliğinin artık bitmek üzere olduğu hissedilen Nigâr'a yeni talipler çıkmaya başlamıştır: bunların başında Mahmud Celaleddin Paşa'nın oğlu, geleceğin Paris sefiri ve Edhem Hamdi'nin müstakbel kayınpederi Salih Münir Bey gelmektedir. Bu ve benzeri ilişkilerden herhangi bir netice çıkmamışsa da 1889'da Nigâr İhsan Bey'den hemen hemen bütün haklarından feragat ederek boşanmıştır.

Aralarında Maarif Nazırı Münif Paşa'nın da bulunduğu birkaç kişiyle yakınlaşmalarına rağmen Nigâr 1895'te İhsan Bey'le tekrar evlenmiş fakat gene sıkıntılı bir ilişkiden sonra 1902'de nihai olarak tekrar boşanmıştır. Bundan sonraki hayatını yalnız geçiren şaire, İstanbul'daki hayatını Nişantaşı'ndaki konağı ve Rumelihisarı'ndaki yalısı arasında paylaştırmıştır. Bu dönemde birkaç yurtdışı seyahatine çıkmıştır: 1908'de Viyana'ya, 1909'da ise Atina ve Mısır üzerinden İtalya ve Fransa'ya, oradan da Almanya, Avusturya, Macaristan ve Romanya üzerinden İstanbul'a dönmüştür. Savaş yıllarında maddi sıkıntıya düşmüş, dönemin muktedirlerinden Enver Paşa'nın karısı Naciye Sultan'ın yardımlarına muhtaç kalmıştır. Dönemin militarist ve milliyetçi havasına da kapılmış, cephedeki askerlere destek, Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve benzer yardım amaçlı girişimlere destek vermeye çalışan Nigâr, 1 Nisan 1918 günü tifüsten vefat etmiştir.[1]

Şair Nigâr Hanım'ın, ya da kendi kullandığı ismiyle Nigâr binti Osman'ın başlıca eserleri, *Efsus* (Eyvah!), *Niran* (Nurlar), *Aks-i Seda* (Yankı), *Safahat-i Kalb* (Kalbin Safhaları) ve *Elhan-ı Vatan* (Vatan Nağmeleri) adlarını taşımaktadır.[2] Bunlardan bazıları mektup ve düz yazıdan ibaretse de çoğu şiir kitabı niteliğindedir. Bu anlamda Nazlı'ya ithafında genç kızı metheden özgün bir dörtlük yazmış olması şaire sıfatıyla son derecede uyumlu bir davranıştır.

İthafına tarih atmamış olmasından dolayı Nigâr binti Osman'ın Nazlı'yı ne zaman gördüğünü anlamak pek mümkün değildir. Ne var ki imzanın sağında yer alan "Nişantaşı" ibaresinden bu buluşmanın onun o semtteki konağında gerçekleşmiş olduğu aşikârdır. Bugün adıyla anılan sokakta yer alan bu konakta Nigâr'ın bir tür edebi salon düzenlediği ve muntazaman dost ve tanıdıklarını kabul ettiği bilinmektedir.[3] Nazlı'nın da bu toplantıların birine belki annesi veya babasıyla gittiğini tahmin etmek mümkündür. Şairenin geniş çevresinin içinde "sadr-ı esbak" (eski sadrazam) Edhem Paşa'nın –Yani Osman Hamdi'nin babasının– ailesinin olmuş olması bunun ek bir göstergesidir.[4]

Nigâr, daughter of Osman (1862-1918)

Hatice Nigâr, born in 1862 as the daughter of Macar Osman Pasha (1823-1898) and Emine Rifati Hanım (1837-1897), is considered one the greatest poetess of late Ottoman literature. Macar Osman Pasha, born Adolf Farkas, had fought together with the famous Polish General Józef Bem (1794-1850) during the 1848 Hungarian revolution, but had had to seek refuge in the Ottoman Empire following their defeat at the hands of the Austrian army in 1849. Like Bem, Farkas had converted to Islam, renamed himself Osman, preceded by the qualifying adjective of Macar (Magyar/Hungarian). Osman Bey had fought under Ottoman command during the Criemean War, had been appointed instructor of French and German at the Military Academy in 1870, and was promoted to the rank of pasha in 1888. This officer of a very European formation and culture married Emine Rifati Hanım, who had been raised in a very traditional Ottoman setting. This alliance may have helped him ease his way into his new identity; it certainly allowed their daughter Nigâr to grow in a rich and hybrid cultural environment.

When she was eight, she was sent to Madame Garos's (Garrus?) boarding school in Kadıköy; she was taken out three years later and in 1875, while still thirteen, was married off to a Salih Efendizade Mehmed İhsan Bey. She had three children from this marriage, in 1880, 1882, and 1885, but had to go through a very rough time due to a protracted kidney disease, and a rapidly deteriorating relation with her husband. By 1887, in the midst of this unstable period of her life, she published her first book of poetry, *Efsus* (Alas!). On the other hand, as it had become clear that her marriage was in serious danger, she had become the target of a number of suitors, among which Mahmud Celaleddin Pasha's son Salih Münir Bey, the future pasha and ambassador to Paris, and eventually Edhem Hamdi's father-in-law. Although nothing came out of this and several other similar courtships, Nigâr Hanım nevertheless ended up divorcing İhsan Bey in 1889, at the cost of relinquishing all her rights.

Despite a lot of socializing and close contacts with a number of personalities, including the Minister of Education Münif Pasha, Nigâr chose to return to her former husband and remarried him in 1895. Their relation did not really improve, however, and a few years later, in 1902, the couple obtained their second and final divorce. Nigâr Hanım would never remarry; she spent the rest of her life in her townhouse of Nişantaş and her seaside mansion of Rumelihisar. From 1908 on, she managed to set out on several trips abroad: Vienna in 1908 and the following year a grand tour that took her to Greece, Egypt, Italy, and France, returning to Istanbul via Vienna, Budapest, and Bucharest. The war years were hard on her, as she lost her means and had to rely on the material support of Naciye Sultan, wife of the strongman Enver Pasha. Influenced by the militarist and nationalist atmosphere of the time, she engaged in a number of charities such as the Red Crescent Society and support groups for the soldiers at the front. On 1 April 1918 she succumbed to an attack of the typhus fever.[1]

Nigâr Hanım's, or as she generally signed, Nigâr binti Osman's major works were *Efsus* (Alas!), *Niran* (Lights), *Aks-i Seda* (Echo), *Safahat-i Kalb* (Phases of the Heart) ve *Elhan-ı Vatan* (Songs of the Fatherland).[2] While some of these consisted of prose and of letters, most of her oeuvre took the form of poetry. In that sense, it does seem appropriate that she should have chosen to dedicate an original quatrain of praise and compliment to Nazlı in her guestbook.

As she has not dated her dedication, it seems impossible to guess when Nigâr binti Osman and Nazlı may have actually met. Nevertheless, the mention of "Nişantaş" on the right side of her signature leaves no doubt that the meeting took place in her townhouse (*konak*) in this particular neighborhood. We know that Nigâr held a literary salon and received the visit of friends and acquaintances in this mansion located on the street that today bears her name.[3] It seems likely that Nazlı may have been to one of these meetings together with her father or her mother. The fact that former grand vizier Edhem Pasha's –Osman Hamdi's father– family should have been listed among Nigâr's circle further substantiates this assumption.[4]

1 [Şair Nigâr], *Hayatımın Hikâyesi* (İstanbul: Ekin, 1959); Nazan Bekiroğlu, *Şâir Nigâr Hanım* (İstanbul: Timaş, 2008).
2 *Efsus I* (İstanbul: Karabet ve Kasbar Matbaası, 1304/1887); *Efsus II* (İstanbul: Ahter Matbaası, 1306/1890); *Niran* (İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Kütüphanesi, 1312/1896); *Aks-i Seda* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1316/1899); *Safahat-i Kalb* (İstanbul: Kitabhane-i Hilmi, 1317/1901); *Elhan-ı Vatan* (İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1332/1916).
3 Bekiroğlu, *Şâir Nigâr Hanım*, s. 175-182.
4 Bekiroğlu, *Şâir Nigâr Hanım*, s. 183.

Nigâr binti Osman gençliğinde. Nazan Bekiroğlu, *Şâir Nigâr Hanım* (İstanbul: Timaş, 2008).

Nigâr binti Osman in her youth. Nazan Bekiroğlu, *Şâir Nigâr Hanım* (İstanbul: Timaş, 2008).

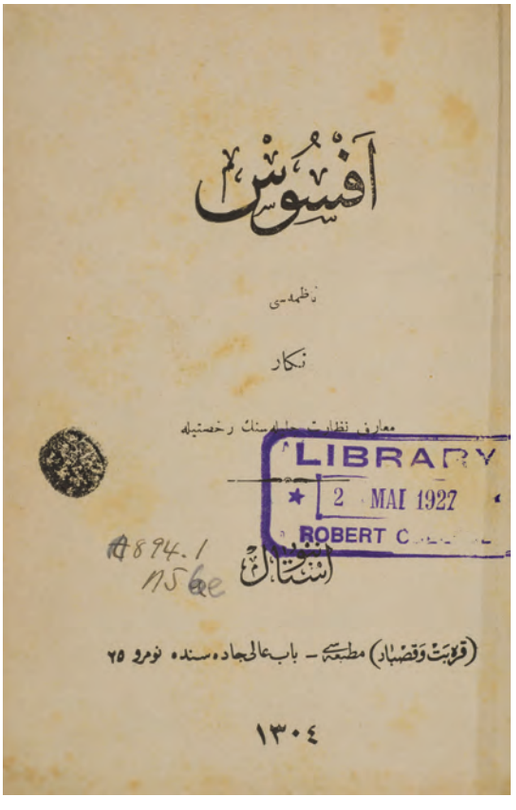

Efsus (İstanbul: Karabet ve Kasbar Matbaası, 1304/1887). Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi.

Efsus (Istanbul: Karabet ve Kasbar Matbaası, 1304/1887). Boğaziçi University Library.

1 [Şair Nigâr], *Hayatımın Hikâyesi* (İstanbul: Ekin, 1959); Nazan Bekiroğlu, *Şâir Nigâr Hanım* (İstanbul: Timaş, 2008).
2 *Efsus I* (İstanbul: Karabet ve Kasbar Matbaası, 1304/1887); *Efsus II* (İstanbul: Ahter Matbaası, 1306/1890); *Niran* (İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Kütüphanesi, 1312/1896); *Aks-i Seda* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1316/1899); *Safahat-i Kalb* (İstanbul: Kitabhane-i Hilmi, 1317/1901); *Elhan-ı Vatan* (İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1332/1916).
3 Bekiroğlu, *Şâir Nigâr Hanım*, p. 175-182.
4 Bekiroğlu, *Şâir Nigâr Hanım*, p. 183.

Nigâr binti Osman salonunda, kendi portresinin altında. Nazan Bekiroğlu, *Şâir Nigâr Hanım* (İstanbul: Timaş, 2008).

Nigâr binti Osman in her living room, beneath her own portrait. Nazan Bekiroğlu, *Şâir Nigâr Hanım* (Istanbul: Timaş, 2008).

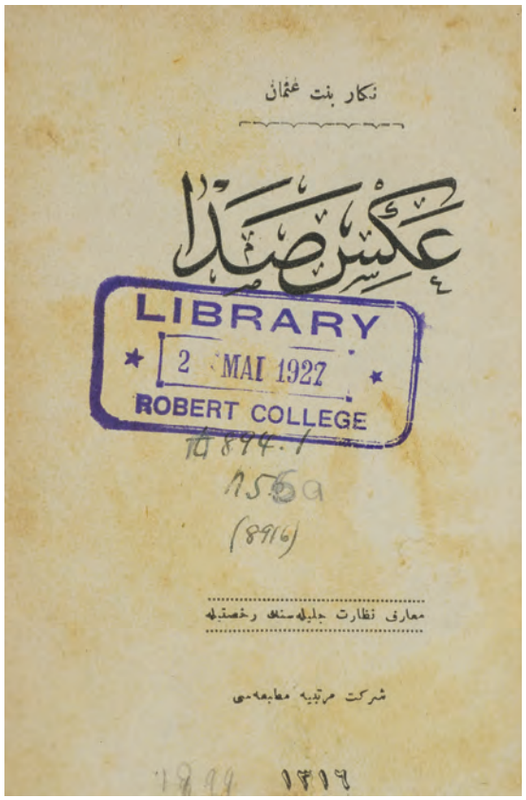

Aks-i Seda (İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1316/1899). Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi.

Aks-i Seda (İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1316/1899). Boğaziçi University Library.

DINGIR.GAL ina ṭu-ub	ilu rabû ina ṭub
lìb-bi ṭa-biš	libbi ṭabiš
li-it-tar-ra-ak-ki	littarrakki

Möge Gott in Freude des Herzens freundlich Dich leiten!
(König Tiglathpileser I c. 1100 v. Chr)

IU.GUR.KÙ	namṣaru ellu

H. V. Hilprecht

Tanrı size gönül sevinci içinde dostça yol göstersin!
(Kral Tiglathpileser I, yakl. M.Ö. 1100)

H. V. Hilprecht

May God lead you in friendship and with joy in your heart!
(King Tiglathpileser I, ca 1100 B.C.)

H. V. Hilprecht

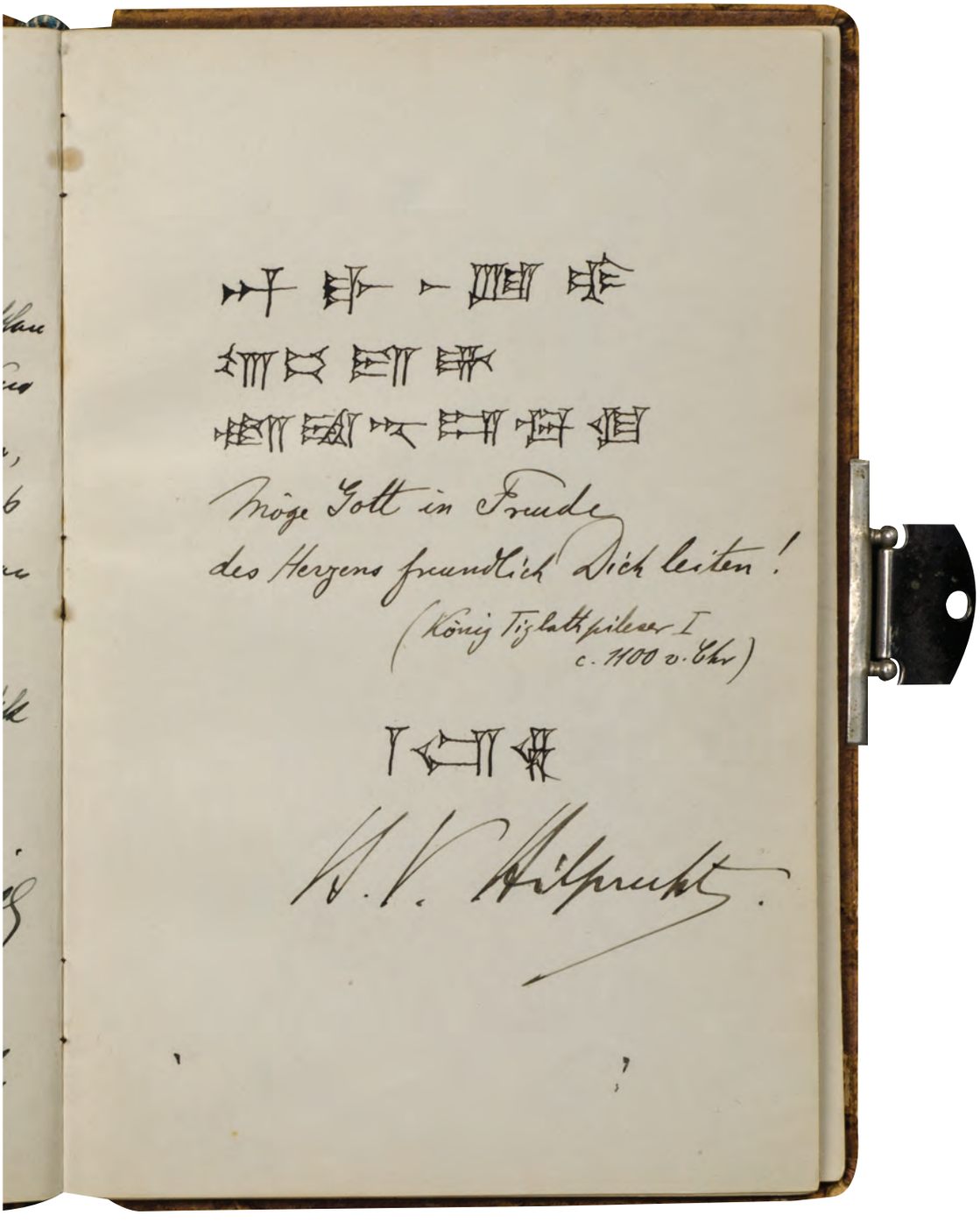

Möge Gott in Freude
des Herzens freundlich Dich leiten!
(König Tiglathpileser I
c. 1100 v. Chr.)

H. V. Hilprecht.

Hermann Volrath Hilprecht (1859-1925)

Almanya'da doğup Leipzig Üniversitesi'nde teoloji, filoloji ve hukuk okuyan Hilprecht, kısa bir müddet Almanya'da Erlangen Üniversitesi'nde ders verdikten sonra 1886 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ne göçerek Pennsylvania Üniversitesi'nde öğretim üyesi ve aynı üniversitenin müzesinde Sami eserler bölümü sorumlusu olmuştur. 1889 yılında üniversitenin John Punnett Peters'ın yönetiminde düzenlenen Irak'taki Nippur kazısına Asiryolog olarak katılmıştı. Ancak çok hızlı bir şekilde Hilprecht'in bütün mesai arkadaşlarıyla geçimsizlik ve uyumsuzluk sorunları olduğu ortaya çıkmıştı: Kazı alanına gitmek yerine İstanbul'da vakit geçirmeye meyli, kazı başkanı Peters'ı kıskanma ve ayağını kaydırma teşebbüsleri, yapılan keşifleri üzerine alma ve bunu duyurma çabaları…

İşin ilginç tarafı, ekibin içindeki ilişkiler gerildikçe Hilprecht'in Osman Hamdi ve kardeşi Halil Edhem ile samimiyeti artıyordu. Aslında iki olgu arasındaki tek bağlantı, Hilprecht'in İstanbul'da daha fazla vakit geçirmesi ve bu vaktinin büyük bir kısmını Müze-i Hümayun'daki eski Şark eserlerinin ve özellikle Asur çivi yazılı kil tabletlerinin arasında geçirip tasnifine yardımcı olmasıydı. Hilprecht açısından bu iyi ilişkilerin faydası da yok değildi: Müze-i Hümayun ile ilişkilerini hoş tuttukça kazı izni alması, hatta buluntuların bir kısmını kendi üstüne alması mümkün olabiliyordu.

Hilprecht rakiplerine karşı ilk aşamada başarılı oldu; 1900 yılında Nippur kazısı sona erdiğinde, aslında ekipten John Henry Haynes'in keşfetmiş olduğu tapınak kütüphanesi dahil, kazanımların çoğunu kendine atfetmeyi başardı. Fakat aynı zamanda da Hilprecht'e karşı Peters'in başını çektiği bir muhalefet oluşmaya başlamıştı. "Peters-Hilprecht kavgası" diye bilinen kriz 1905'te patlak verdi: Hilprecht tabletleri alıkoyup ve kullanmamakla, dolayısıyla bilimsel sahtekârlıkla suçlanıyordu.[1] Gerçi üniversitede kurulan komisyon onu sonunda aklamıştı, ama birkaç sene sonra tabletlerle ilgilenmediği iddiası tekrar belirince üniversiteyi terk edip Avrupa'ya gitmişti. Üniversite zorla tablet koleksiyonuna girince de onları korkutma amacıyla istifa etmişti; ama üniversite bu blöfünü görmüş, istifayı kabul etmişti. Böylece Hilprecht'in kariyeri 1910'da resmen sona ermiştir.

Hilprecht ile Osman Hamdi ve Halil Edhem arasındaki samimiyetin birçok izine rastlamak mümkündür. Hilprecht'in 1893'ten itibaren Halil Edhem'le olan gayet muntazam ve dostane yazışmaları buna iyi bir örnektir. Keza, Hilprecht'in Osman Hamdi'nin kızı Nazlı'nın hatıra defterine çivi yazısıyla düştüğü not, Kuruçeşme ya da Eskihisar'da beraber geçirilmiş bir yemeğin izidir. Fakat bütün bunlardan çok daha kuvvetli bir anı, Osman Hamdi'nin Hilprecht için yapmış olduğu tablodur. Haynes tarafından 1893'te çekilmiş olan ve Nippur'da tapınak avlusundaki kazıyı gösteren bu fotoğrafı Hilprecht on sene sonra yayımladığı kitabın iç kapağında kullanmıştı.[2] Osman Hamdi ise iç kapaktaki bu resmi model olarak kullanarak aynı sahneyi büyük bir tuvale aktarmıştı. Siyah beyaz ve küçük boyutlu bir resimden büyük ebattaki renkli bir tabloya geçerken Osman Hamdi gayet başarılı olmuştu. Hakim olan sarı renk kumu ve toprağı, fakat aynı zamanda kurşuni mavi bir gökle birleşerek havanın sıcaklığını veriyordu. Fotoğrafta karınca gibi gözüken insanları tabloda daha belirgin figürlere dönüştürmüş, hatta terasın sağ köşesindeki testileri inceler pozda Hermann Hilprecht'in kendisini de eklemişti; oysa fotoğrafın çekildiği tarihte Hilprecht İstanbul'un keyfini sürüyordu.

Tabloyu Hilprecht büyük bir ihtimalle üniversitesinin müzesi adına sipariş etmişti. Niyeti herhalde tabloyu Nippur kazılarından çıkan objelerin sergilendiği galerinin dekorasyonunda kullanmaktı. Ne var ki Hilprecht'in üniversiteyle arası açılınca bu tablonun teşhirinden vaz geçilmiş, bunun üzerine de Hilprecht'in ikinci karısı Sallie Crozer Robinson kocasına hediye etmek üzere tabloyu üniversiteden satın almıştı. 1948 yılında Bayan Robinson'un torunu Elise Robinson Paumgarten'ın tabloyu üniversiteye bağışlamasıyla eser ilk alıcısına rücu etmiştir.[3]

Hermann Volrath Hilprecht (1859-1925)

Born in Germany, Hermann Volrath Hilprecht studies theology, philology and law at Leipzig University. Following a short term teaching at Erlangen University, he left for the United States in 1886 and started working at the University of Pennsylvania as an instructor and as curator of the Semitic collection of the museum. In 1889 he joined as an assyriologist the university's excavation in Nippur, Iraq, under the supervision of John Punnett Peters. However, Hilprecht very rapidly proved to have serious problems of integration and socialization with all his colleagues and collaborators. He tended to spend most of his time in Istanbul instead of Nippur, developed a systematic envy of the team leader Peters, tried to have him removed, and took steps in order to appropriate and publicize the work and discoveries of others.

Interestingly, as his relations with his teammates deteriorated, he grew closer to Osman Hamdi and his brother Halil Edhem. The only real connection between the two tendencies was that Hilprecht was spending more and more time in Istanbul, and using it prominently to work on the classification of the Ancient Near East collections at the Imperial Museum, in particular the clay tablets inscribed in cuneiform script. These good relations with the museum were useful to Hilprecht: as long as he could manage his contacts with them, he was able to obtain excavation permits and even the attribution as gifts of some of the finds.

Initially Hilprecht was able to score some successes against his rivals. At the end of the 1900 Nippur campaign, he succeeded in attributing most of the discoveries to himself, including the temple library that had been discovered by John Henry Haynes. Yet a solid opposition has started to form against him, led by Peters. The crisis known as the "Peters-Hilprecht Controversy" erupted in 1905: Hilprecht was accused of keeping the tablets without using them, a form of intellectual fraud.[1] He was eventually cleared by the university, but when his custody of the tablets was again questioned, he left the university and went to Europe. Hearing that the university administration had forced their way into the collection he resigned in the hope of intimidating them. His plan backfired and the university accepted his resignation; by 1910 then, his career had officially ended.

There are many traces of Hilprecht's close relations with Osman Hamdi en especially Halil Edhem. The latter had kept a steady and friendly correspondence with him from 1893 on. As to his dedication in Nazlı's guestbook, it bears evidence to the fact that he was invited at Hamdi's. A much more powerful connection, however, was the painting Hilprecht commissioned from Hamdi. The assyriologist had taken a photograph taken by Haynes of the excavations in the temple courtyard at Nippur, and had used it in the book he published on the excavations some ten years later.[2] Using this image as a model, Osman Hamdi had reproduced the scene on a large canvas. Hamdi's passage from a black-and-white photograph to an oil painting was rather successful. The dominant yellow tones gave a good sense of the sand and earth, while the lead-blue sky convincingly suggested the heat of this scene from the desert. Hamdi had turned the ant-like workers of the photograph into colorful and visible characters, including a portrait of Hilprecht himself, observing a set of jars on the right corner of the terrace. Pure anachronism, given that at the time the photograph was taken Hilprecht had been enjoying a stay in Istanbul.

Hilprecht had probably commissioned the painting on behalf of the university. He perhaps intended to use it in the decoration of the gallery where the Nippur finds were to be displayed. However, as the university's relations with Hilprecht had come to an end, the painting had been discarded until Hilprecht's second wife, Sallie Crozer Robinson, purchased it as a gift for her husband. The painting returned to its original owners in 1948, when Mrs. Robinson's granddaughter Elise Robinson Paumgarten decided to donate it to the university.[3]

Nazlı'nın defterinde yer alan Hermann Volrath Hilprecht'in ithafı biraz üstünde durulmaya değer. Leopold Messerschmidt gibi Hilprecht de en büyük maharetlerinden biri olan çivi yazısına hakimiyetini göstermek ve özgün bir ithafta bulunmak için deftere bu yazıyla bir kayıt düşmüştü. Messerschmidt, dönemin ifade tarzını akla getiren türden kısa bir dilek uydurmuştu; Hilprecht ise var olan bir metni aktarmayı tercih etmiş, Asur Kralı I. Tiglath-Pileser'den (MÖ 1114-1076) bir alıntı vermiş, ardından da Almanca tercümesini eklemişti: "Tanrı size gönül sevinci içinde dostça yol göstersin!" Asurca metnin transliterasyonu "DINGIR.GAL ina ṭu-ub / lìb-bi ṭa-biš / li-it-tar-ra-ak-ki", fonetik transkripsiyonu ise "ilu rabû ina ṭub libbi ṭabiš littarrakki" şeklini almaktadır.

Ne var ki Hilprecht bu alıntıya ilaveten bir de kendi imzasını aynı şekilde çivi yazısıyla eklemişti. Ancak bunu yaparken de fonetik bir yol takip etmek yerine mana üzerinden tercümeye girişmişti. Kullandığı terimin transliterasyonu "^{I}U.GUR.KÙ", fonetik transkripsiyonu ise "namşaru ellu" olarak okunmaktadır. Bunun da manasının "Bay Parlak Kama" olduğu düşünülürse, Hilprecht adıyla nasıl bir alakası olduğu pek anlaşılamamaktadır. Meseleyi deşince ortaya çıkan, Hilprecht'in bir ameliyat daha gerçekleştirdiğidir, o da modern isminin köküne dönerek esas manasını ortaya çıkarmasıdır. "Hilprecht" adının kökeni eski Almancada (*Althochdeutsch*) *Hiltja* (savaş) ve *beraht* (parlak) kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşuyordu.[4] "Parlak bir şekilde savaşan" manasına gelen bu ismi ise Hilprecht çivi yazısında "Parlak Kama" olarak tercüme etmiştir. Ne var ki neden "savaş" yerine "kama" kelimesini kullanmayı seçtiğini anlamak pek mümkün olmamıştır.[5]

1 Hermann Volrath Hilprecht, *The So-Called Peters-Hilprecht Controversy* (Philadelphia: Holman & Co., 1908).
2 Hermann Volrath Hilprecht, *The Excavations in Assyria and Babylonia* (Philadelphia: Holman & Co., 1904).
3 Robert G. Ousterhout, "Archaeologists and Travelers in Ottoman Lands: Three Intersecting Lives", *Expedition*, 52/2 (Yaz 2010), s. 9-20.
4 Albert Heintze, *Die deutschen Familien-Namen* (Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1882), s. 142; Selmar Kleemann, *Die Familiennamen Quedlingburgs und der Umgegend* (Quedlinburg: H. C. Huch, 1891), s. 47-48.
5 Hilprecht adının kökenini bulan Aslı Özyar'a, Hilprecht'in çivi yazısını söküp bana izah eden Marc Van De Mieroop ve Zainab Bahrani'ye sonsuz teşekkürler.

Hermann Volrath Hilprecht çalışma odasında, İstanbul, yakl. 1895. Pennsylvania Üniversitesi Müzesi, 102207.

Hermann Volrath Hilprecht in his study, Istanbul, ca 1895. Pennsylvania University Museum, 102207.

Hermann Volrath Hilprecht's dedication in Nazlı's guestbook deserves some attention. Much like Leopold Messerschmidt, Hilprecht, too, had decided to leave a note in cuneiform to show off one of his most remarkable skills and probably to claim some originality compared to the rest of the guests. Messerschmidt had chosen to invent a quote in the form of a wish, but still gave it a certain ancient twist. Hilprecht on the contrary had preferred the idea of quoting from an actual text. He had chosen a passage from King Tiglath-Pileser I (1114-1076 BCE), followed by its translation in German: "May God lead you in friendship and with joy in your heart!" The transliteration of this Assyrian text went "DINGIR.GAL ina ṭu-ub / lìb-bi ṭa-biš / li-it-tar-ra-ak-ki", while it could be phonetically transcribed as "ilu rabû ina ṭub libbi ṭabiš littarrakki."

However, Hilprecht had added something to this quotation: his own name, also in cuneiform. Yet to do this, instead of using some sort of phonetic rendering, he had opted for a full translation of the meaning. The result is transliterated as "^{I}U.GUR.KÙ", and pronounced "namşaru ellu." Considering that this short text gave the meaning of "Mr. Bright Dagger," one may wonder at how this could have been a translation of Hilprecht. The explanation lies in the fact that Hilprecht at subjected his name to one additional process, that of reconstituting its etymology. The root for "Hilprecht" was the combination of two words in Ancient High German (*Althochdeutsch*): *Hiltja* (war, combat) and *beraht* (bright).[4] Thus, a name that meant something in the style of "He who fights brightly" had been translated into cuneiform as "Bright Dagger."One can still wonder though why Hilprecht may have chosen to use the word for "dagger" instead of the probably more accurate "combat."[5]

1 Hermann Volrath Hilprecht, *The So-Called Peters-Hilprecht Controversy* (Philadelphia: Holman & Co., 1908).
2 Hermann Volrath Hilprecht, *The Excavations in Assyria and Babylonia* (Philadelphia: Holman & Co., 1904).
3 Robert G. Ousterhout, "Archaeologists and Travelers in Ottoman Lands: Three Intersecting Lives", *Expedition*, 52/2 (Yaz 2010), pp. 9-20.
4 Albert Heintze, *Die deutschen Familien-Namen* (Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1882), p. 142; Selmar Kleemann, *Die Familiennamen Quedlingburgs und der Umgegend* (Quedlinburg: H. C. Huch, 1891), pp. 47-48.
5 All my thanks go to Aslı Özyar for finding the etymology of Hilprecht, and to Marc Van De Mieroop and Zainab Bahrani for deciphering the inscription and interpreting it.

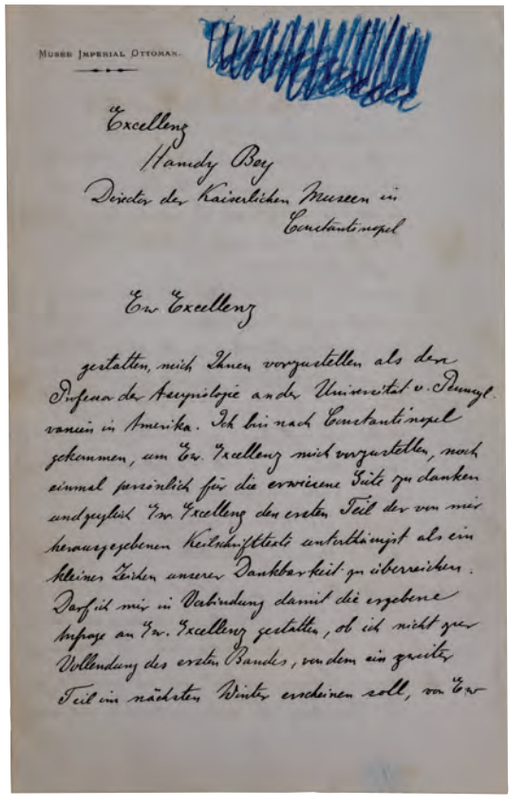

Musée Impérial Ottoman.

Excellenz
Hamdy Bey
Director der Kaiserlichen Museen in
Constantinopel

Ew. Excellenz

gestatten, mich Ihnen vorzustellen als den Professor der Assyriologie an der Universität v. Pennsylvanien in Amerika. Ich bin nach Constantinopel gekommen, um Ew. Excellenz mich vorzustellen, noch einmal persönlich für die erwiesene Güte zu danken und zugleich Ew. Excellenz den ersten Teil der von mir herausgegebenen Keilschrifttexte unterthänigst als ein kleines Zeichen unserer Dankbarkeit zu überreichen. Darf ich mir in Verbindung damit die ergebene Anfrage an Ew. Excellenz gestatten, ob ich nicht zur Vollendung des ersten Bandes, von dem ein zweiter Teil im nächsten Winter erscheinen soll, von Ew

Hermann Volrath Hilprecht'ten Osman Hamdi'ye, İstanbul, 14 Ağustos 1893. Yazarın koleksiyonu.

Hermann Volrath Hilprecht to Osman Hamdi, Istanbul, 14 August 1893. Author's collection.

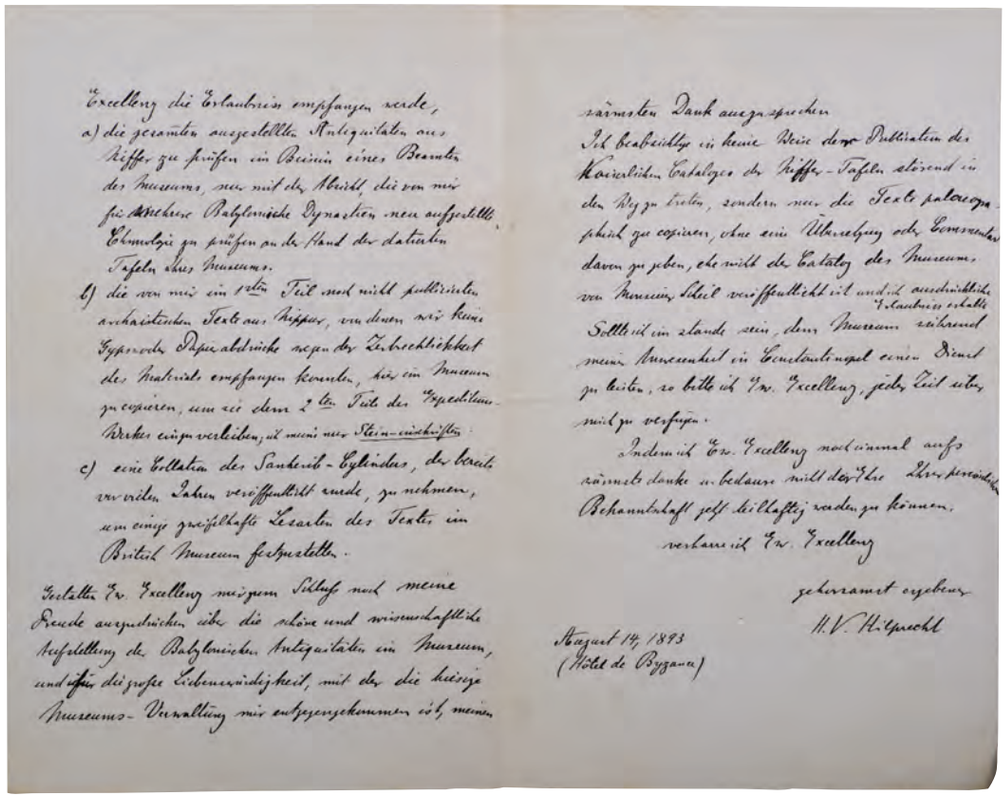

Excellenz die Erlaubniss empfangen werde,
a) die gesamten ausgestellten Antiquitäten aus Niffer zu prüfen im Beisein eines Beamten des Museums, nur mit der Absicht, die von mir für mehrere Babylonische Dynastien neu aufgestellte Chronologie zu prüfen an der Hand der datirten Tafeln Ihres Museums.
b) die von mir im 1sten Teil noch nicht publicirten archaistischen Texte aus Nippur, von denen wir keine Gyps- oder Papierabdrücke wegen der Zerbrechlichkeit des Materials empfangen konnten, hier im Museum zu copiren, um sie dem 2ten Teile des Expeditions-Werkes einzuverleiben; ich meine nur Stein-inschriften.
c) eine Collation des Sanherib-Cylinders, der bereits vor vielen Jahren veröffentlicht wurde, zu nehmen, um einige zweifelhafte Lesarten des Textes im British Museum festzustellen.

Gestatten Ew. Excellenz mir zum Schluss noch meine Freude auszudrücken über die schöne und wissenschaftliche Aufstellung der Babylonischen Antiquitäten im Museum, und für die grosse Liebenswürdigkeit, mit der die hiesige Museums-Verwaltung mir entgegengekommen ist, meinen wärmsten Dank auszusprechen.
Ich beabsichtige in keine Weise der Publication des Kaiserlichen Cataloges der Niffer-Tafeln störend in den Weg zu treten, sondern nur die Texte paleographisch zu copiren, ohne eine Übersetzung oder Commentar davon zu geben, ehe nicht der Catalog des Museums von Monsieur Scheil veröffentlicht ist und ich ausdrückliche Erlaubniss erhalte.
Sollte ich im stande sein, dem Museum während meiner Anwesenheit in Constantinopel einen Dienst zu leisten, so bitte ich Ew. Excellenz, jeder Zeit über mich zu verfügen.
Indem ich Ew. Excellenz noch einmal aufs wärmste danke u. bedaure nicht der Ehre Ihrer persönlichen Bekanntschaft jetzt teilhaftig werden zu können,
verharre ich Ew. Excellenz
gehorsamst ergebener
H. V. Hilprecht

August 14, 1893
(Hôtel de Byzance)

Osman Hamdi, *Nippur Kazıları*, 1903. Tuval üzerine yağlıboya, 134 x 181 cm. Pennsylvania Üniversitesi Müzesi, 152280.

Osman Hamdi, *Nippur Excavations*, 1903. Oil on canvas, 134 x 181 cm. Pennsylvania University Museum, 152280.

Nippur'da tapınak avlusu kazısı. Hermann Volrath Hilprecht, *Explorations in Bible Lands*, Philadelphia, 1903, iç kapak.

"The excavations at the temple court in Nippur." Hermann Volrath Hilprecht, *Explorations in Bible Lands* (Philadelphia: Holman & Co., 1903).

Elim ve müthiş bir kâbustan kurtulan vatanın bundan sonra en ziyade güvendiği kuvvet kadınların, validelerin verecekleri terbiyedir. Bu terbiyeyi de en ziyade sizin gibi asil ve münevver aile evlatları verecektir. Binaen aleyh vazifenizin ulviyet ve ehemmiyetini hatırda tutup pederinizden gördüğünüz mealiyi valide-i muhteremenizden iktisap ettiğiniz nezaheti muhafaza ve tevsi edeceğinizden hiç şüphem yoktur. Bahtiyardır sizin gibi küçük hanımlar ki bütün memleketin mazhar-ı hürmeti bulunmuş bir pedere ve tekmil ahibba ve eviddanızın nail-i tevkiri olmuş bir valideye maliktir

fî 1 Muharrem sene 326[1] (23 Ocak 1909) Ahmed İhsan

The greatest strength on which our country, just saved from a dark and terrifying nightmare, can count from now on is the education given by women and by mothers. It is mostly the children of noble and enlightened families like you who will provide this education. Therefore, I have no doubt that you will keep in mind the sublimity and the importance of your duty and that you will maintain and increase the greatness you have learnt from your father and the purity you have acquired from your mother. How happy are the little ladies like you, who have a father respected by the entire country and a mother honored by all your close friends and acquaintances.

On 1 Muharrem of the year 326[1] (23 January 1909) Ahmed İhsan

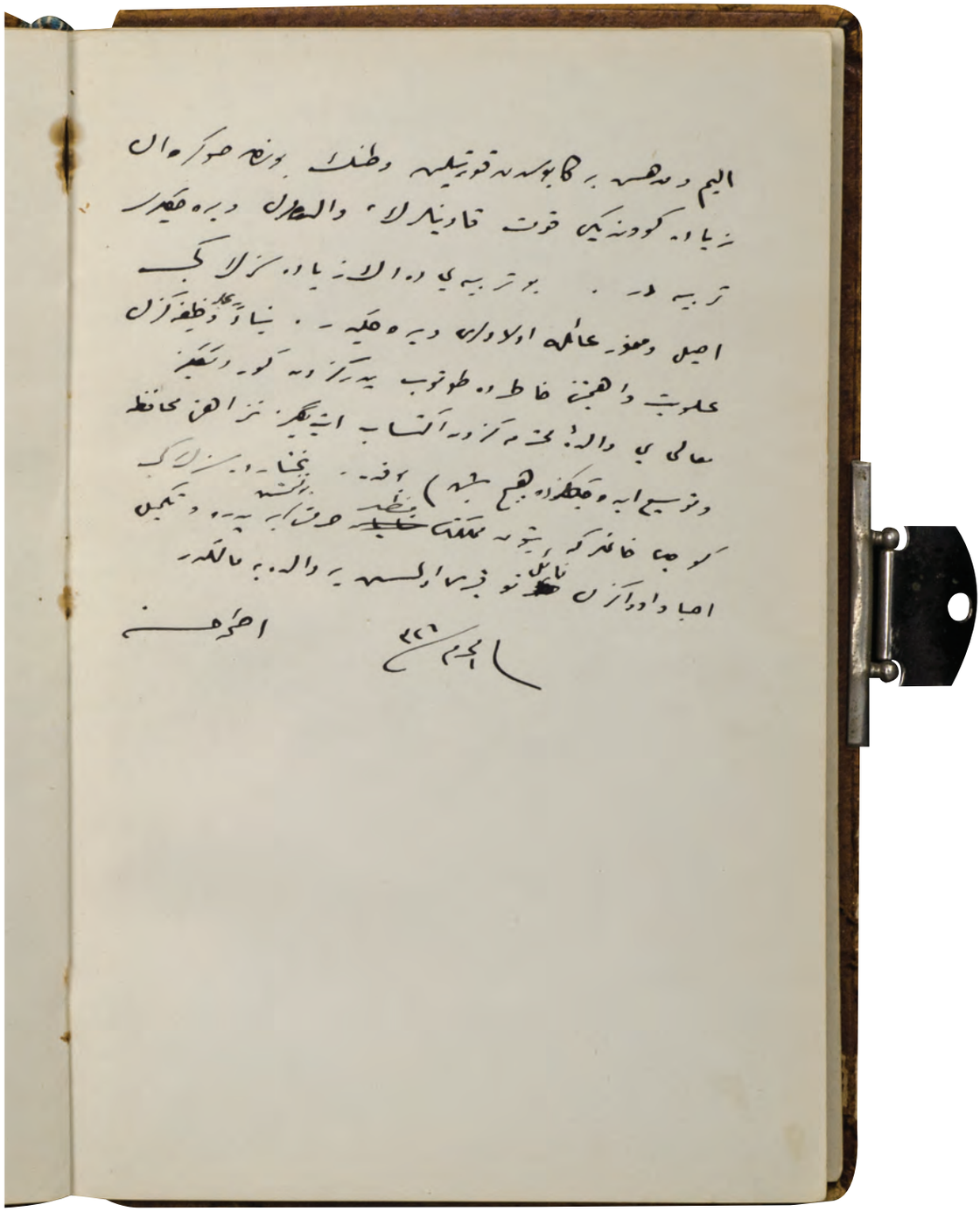

Ahmed İhsan [Tokgöz] (1868-1947)

Osmanlı matbuat hayatının önemli isimlerinden Ahmed İhsan, Osmanlı basınının en meşhur resimli dergilerinden *Servet-i Fünun*'un kurucusu ve sahibi olarak ünlenmiştir.[2] Bunun dışında yapmış olduğu tercümelerle de batılılaşma hareketine katkıda bulunmuştur. Bunların arasında özellikle Jules Verne'in eserleri önemli bir yer tutmaktadır. *Servet-i Fünun*, 14 Mart 1307 (26 Mart 1891) tarihinde çıkan ilk sayısından itibaren modernlik ve batılılaşma davasının bir tür sözcülüğünü üstlenmiştir. Avrupa'da 1840'lardan beri büyük beğeni toplayarak devamlı bir şekilde baskı sayılarını ve kalitelerini artıran büyük resimli haftalık dergilerini örnek alan *Servet-i Fünun*, kapağında yer alan "Edebiyat, fünun, sanayi, teracim-i ahval, seyahat, roman vesaireden bahis olarak her hafta Perşembe günleri çıkar musavver Osmanlı gazetesi" tanımlamasına uygun bir şekilde batılılaşmayı benimsemiş geniş bir orta ve üst sınıfı hedef alan bir medeniyet projesiydi. Avrupa'ya yapmış olduğu bir seyahati *Avrupa'da Ne Gördüm?* başlığıyla kitaplaştıran Ahmed İhsan, bu vesileyle Batıda görüp kendisinde hayranlık uyandıran medeniyet, düzen, zenginlik ve modernlik örneklerini sıralayıp resimlemişti.[3]

II. Abdülhamid'in sert ve baskıcı rejimiyle ve basına musallat olan sansürle başı derde girmemesi için Ahmed İhsan'ın aldığı başlıca tedbir, siyasi konuların hiçbir şekilde dergiye yansımamasını sağlamaktı. Siyasi suskunluğuna karşın *Servet-i Fünun* edebi çevrelerde gayet faal bir rol oynuyordu. Recaizade Mahmud Ekrem, Tevfik Fikret, Hüseyin Cahid gibi yazarların katılımı ve etkisiyle dergi, edebiyattaki yenilikçi akımların temsilcilerini bir araya getiren önemli bir entelektüel platform oluşturmuştur.

1908 Jön Türk İhtilaliyle birlikte aynı isimle günlük bir gazete çıkararak siyasi bir yayıncılığa da girişen Ahmed İhsan'ın bu uğraşı Cumhuriyet yıllarında da devam etti. 1928'deki harf devrimiyle birlikte *Servet-i Fünun, Uyanış* adını alan dergi 1944'e kadar devam etmiştir. Meşhur dergisiyle birkaç roman dışında Ahmed İhsan, basın dünyasındaki anılarını topladığı iki ciltlik *Matbuat Hatıralarım* isimli bir eseri kaleme almıştır.[4]

Matbuat Hatıralarım'a bakıldığında Ahmed İhsan'ın Osman Hamdi Bey'e olan yakınlığının aslında çok büyük bir hayranlık ve saygıya dayandığını görmek mümkündür. Kendisi henüz resimli bir dergi çıkarmaya kararlı genç bir gazeteciyken kendinden 26 yaş büyük müze müdürüyle ilk görüşmesini aktarırken bu duygular hakimdir:

> Maarif Nezaretinde hakkâk işini yapmak için Sadrıazamın emri veçhile Müze Müdürü Hamdi Bey'i görmek iktiza eyliyordu. Hamdi Bey hakkında uzaktan derin hörmetim vardı, fakat yanına gitmeye cesaretim azdı. Onun çok büyük irfan adamı olduğunu biliyordum, Mekteb-i Mülkiye'deki hocalarım kadar, Hamdi Bey'i görmeden seviyordum, fakat çok hiddetlidir diye duymuştum, korkuyordum; tekmil cesaretimi topladım. Bir sabah erken müzenin yolunu tuttum. Müze o zaman Çinili Köşk ile onun karşısında, şimdi Müze methalinin bulunduğu yerde ufacık bir binadan ibaret idi. Şimdi Çinili Köşkü üç tarafından saran büyük binaları Hamdi Bey sonradan yaptırmağa muvaffak olmuştur. Hamdi Bey'in odası Çinili Köşkte idi. Köşkten içeri girdim, kartımı gönderdim. Maarif Nezaretinden yazılan tezkereyi almış olan Hamdi Bey derhal kabul eyledi ve ilk sual şu oldu:
>
> – Siz sarayda kime mensupsunuz?
>
> Hamdi Bey'in kaşları çatık, gözlüklü açık alnının üzerinde, seyrek sakalı elindeydi.
>
> Ben bu suale cevap verecek yerde mes'elenin kısa bir tarihçesini yaptım. O, dinliyordu, sözümü kesmiyordu ve nihayet dedi ki:

Ahmed İhsan [Tokgöz] (1868-1947)

One of the great names of the history of the Ottoman publishing world, Ahmed İhsan is particularly remembered as the founder and owner of the celebrated illustrated magazine *Servet-i Fünun* (Wealth of the Arts).[2] He is also known for his contribution to westernization by translations, especially of Jules Verne's novels. From its very first issue dated 14 March 1307 (26 March 1891), *Servet-i Fünun* became a kind of medium for the cause of modernity and westernization. Heavily inspired by the major illustrated weekly magazines of Europe, whose diffusion and quality had constantly increased since their appearance in the 1840s, *Servet-i Fünun* lived up to the description on its front page of "an Ottoman magazine published every Thursday and concerned with literature, the arts, industry, biography, travel, novels etc." As such, it amounted to a project of civilization targeting a wide section of the middle and upper classes engaged on the path of westernization. Ahmed İhsan had also published a book under the title of *What I Saw in Europe* (*Avrupa'da Ne Gördüm?*), where he had regrouped and illustrated a number of examples of civilization, order, wealth and modernity, which had particularly impressed him during a trip to Europe.[3]

In the face of Abdülhamid II's autocratic and oppressive regime and in order to avoid trouble with the censorship of the press, Ahmed İhsan made sure to keep his magazine clear of any potentially political matter. However, despite its apolitical stand, *Servet-i Fünun* managed to play an active role among intellectual and literary circles. With the help and influence of authors such as Recaizade Mahmud Ekrem, Tevfik Fikret, Hüseyin Cahid, the magazine became an important intellectual platform that brought together the representatives of modernist currents in literature.

Together with the Young Turk revolution of 1908, Ahmed İhsan started the publication of a political daily bearing the same name. His magazine continued to be published under the Republic until 1944, with the addition of the term "Awakening" to its title after the alphabet reform of 1928. On top of his famous magazine and a few novels, he also published his recollections of almost three decades in the press, from 1888 to 1914, under the title of *Matbuat Hatıralarım* (My Memoirs of the Press).[4]

It is in this work that one discovers Ahmed İhsan's great admiration and profound respect for Osman Hamdi Bey. These feelings are rather evident when he recounts his first interview with the museum director, 26 years older than himself, then still young journalist intent on starting an illustrated magazine:

> On the orders of the Grand Vizier, I had to pay a visit to the director of the museum, Hamdi Bey, with respect to the engraving job at the Ministry of Education. I had great respect for Hamdi Bey from afar, but I had little courage to meet him. I knew he was a man of great knowledge and I loved Hamdi Bey as much as my professors at the School of Public Administration, yet I was afraid of him as I had heard he was very short-tempered. I mustered all my courage and one early morning set out for the Museum. The Museum was then in the Tiled Pavilion and in the tiny building across, where the entrance is today. Hamdi Bey was able to have the large buildings that now surround the Tiled Pavilion on three sides. Hamdi Bey's office was in the Tiled Pavilion. I entered and sent out my card. Having received the note from the Ministry of Education, Hamdi Bey had me enter immediately and asked his first question:
>
> – Who are you attached to at the palace?
>
> Hamdi Bey was frowning, his spectacles above his forehead, and his scarce beard in his hand.

– Demek siz resimli gazeteciliğe heves ettiniz; saray sonra sizi aradı ve irade-i seniye çıktı!

– Evet efendim.

Ben daha ziyade tafsilâta girmiştim ve "Avrupa'da ne gördüm" isminde yazıp neşreylediğim seyahatnamenin bir cildini kendisine uzattım.

Bu dakikaları hiç unutmam. Hamdi Bey kitabımı görüp geçmiyor, bazı parçalarını okuyordu ve ilâve eyledi:

– Seyahatnamenizi, Ahmet Mithat Efendi ile birlikte gittiğimiz müsteşrikler kongıresi vesilesile Ahmet Mithat Efendinin yazdığı "Avrupa'da bir cevelân"dan daha iyi buldum. Sizinle etraflı konuşmak ve görüşmek isterim. Yarın sabah bana yalıya gelir misiniz?

– Efendim, biz Vaniköy'de otururuz, size komşu demekiz, erkence Kuruçeşme'ye geçerim.

Hamdi Bey merhum ile ertesi sabah Kuruçeşme'deki yalıda olan mülâkat hayatımın en lezzetli ve saadetli dakikalarını teşkil eyler.

Hamdi Bey beni çok sevmiş ve tekmil itimadını bana vermişti. Büyük âlimin genç ve küçük dostu olmuştum. Beni resim atelyesine götürürdü. Atelye yalının iç tarafında gizli idi. Hamdi Bey burada tablolarını herkesten gizli yapar, Avrupa'ya sevkederdi ve oraya değme adamın ayağı giremezdi. Çünkü taassup ejderinden korkardı.[5]

Ahmed İhsan'ın Osman Hamdi'ye olan bu hayranlık ve bağlılığı, *Servet-i Fünun* dergisinin sayfalarına sıkça yansımıştır. Ahmed İhsan, medeniyet ve gelişmenin en önemli işaretlerinden biri saydığı Müze-i Hümayun'a çok sık yer vermeye çalışmıştır. Dergisinin 9 Teşrin-i Sani 1322 (22 Kasım 1906) tarihli 813. sayısında da Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümayun'un başına gelmesinin 25. yılı dolayısıyla bu kuruma kapakta ve uzun bir makalede yer vermiş, ayrıca da Hamdi Bey'le ilgili uzunca bir yazı hazırlamıştı:

Müze-i Hümayun müdiriyetine nasb ü tayinlerinin yirmi beşinci sene-i devriyesi vesilesiyle bütün müessesat-ı ilmiye ve medeniyenin mazhar-ı takdirat ü tebrikâtı olan atufetlü Hamdi Beyefendi hazretlerine karşı naçizane beslediğim hissiyat-ı hürmet ve mahmedeti bir lisan-ı samimiyet ile kendilerine beyan etdiğim vakit mahsul-ı mesaileri manzaralarını *Servet-i Fünun* karilerine irae edebilmek üzere devlethanelerine fotoğraf makinamızla gitmemizi ve orada fotoğraf durbinimizin karşısında birkaç dakikalarını feda eylemelerini istirham etmişdim. Mecbul oldukları hiss-i mahviyyet ve sadegi sevkiyle nazikâne verdikleri adem-i kabul cevabına karşı istirhamatımda ısrarımı gördükleri gibi kendilerine mahsus olan lisan-ı nezaketle:

– Pekiyi öyle olsun, istediğin zaman gel, fotoğrafcınızın, fotoğraf makinanızın karşısında durmağa hazırım.

buyurdular; ve her an mütebessim çehrelerini tezyin eden zekâ-feşan gözlerini bu muharrir-i âcize atf ile ellerimden tutup odada yanımızda bulunan zevata:

– Kendini ne kadar sevdiğimi, kıramayacağımı bilir de onun için şimdiye kadar her gazeteciye reddettiğim bir müsaadeyi almakda ısrar eyliyor.

sözlerini ilave etdiler.

Instead of answering the question, I gave him a short history of the matter. He listened, without interrupting, and finally said:

– So, you decided to start an illustrated magazine; then the palace called you and the Imperial decree was issued!

– Yes, sir.

I had given more details and presented him a copy of a travel book I had written and published under the title of "What I saw in Europe".

I will never forget these moments. Hamdi Bey did not just look at my book and leave it; he read some passages and then added:

– I have found your travelogue to be better than the "Tour of Europe" that Ahmed Midhat Efendi had written on the occasion of the Congress of Orientalists we had been to together. I would like to talk to you in greater detail. Will you visit me tomorrow morning at my seaside residence?

– Sir, we live in Vaniköy, which means we are neighbors; I'll cross over to Kuruçeşme early in the morning.

The interview I had with the late Hamdi Bey the following morning accounts for the sweetest and happiest minutes of my life.

Hamdi Bey had taken a great liking for me and had given me his entire trust. I had become this great scholar's young and small friend. He took me to his painting studio. The studio was hidden in the inner part of the residence. Hamdi Bey would paint his canvases there in secret and then would have them shipped to Europe. Practically no one could set foot there; for he was afraid of the monster of fanaticism.[5]

Ahmed İhsan's admiration for Osman Hamdi very often found an echo in the pages of *Servet-i Fünun*. As one of the most concrete signs of the Empire's success on the path to modernity and civilization, the Imperial Museum was a recurrent feature of his magazine. On the occasion of Hamdi's 25th anniversary at the head of the museum, Ahmed İhsan devoted much of the 813th issue of his publication, dated 9 November 1322 (22 November 1906) to this institution and to yet another interview with his hero:

When I had expressed in all sincerity the feelings of respect and admiration I had for him to His Excellency Hamdi Bey on the occasion of the twenty-fifth anniversary of his nomination and appointment at the head of the Imperial Museum, which has earned him the appreciation and congratulations of all the institutions science and civilization, I had begged that he grant us a few minutes of his time to pose before our photographic cameras in his home in order to present the readers of *Servet-i Fünun* with images of the fruits of his endeavors. In the face of my insistence after his polite refusal triggered by his natural modesty and simplicity he said to me in his usual polite manner:

– So be it, come whenever you want; I am ready to stand before your photographer and his camera.

And setting his eyes full of intelligence, which lit up his always smiling face, on me, he took my hands and addressed all those present in the room:

Servet-i Fünun'a şu müsaadeyi bahş etmeleri de bütün gazetemiz heyetini müteşekkir bırakmış olduğundan Hamdi beyefendi hazretlerinin gerek hücre-i iştigallerinde yazıhaneleri başında, gerek resimhanelerinde resim eylemekde oldukları yağlı boya bir tablo karşısında çıkardığımız fotoğrafileriyle musavver olan bugünki *Servet-i Fünun* nüshasına makam-ı memnuniyetde, okuduğunuz satırları ilave eyleyerek alenen ifa-yı vazife-i teşekkür eyliyorum.

[…]

Hamdi Beyefendi hazretlerinin hücre-i iştigalleriyle resimhaneleri Kuruçeşme'de kâin sahilhanelerindedir; kendileri her gün gayet erken kalkıp doğru Müze-i Hümayun'a gelerek her an ve daima terakki etdirdikleri bu müessese-i âliyenin vezaifiyle meşgul ve oradan da Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne azimet itiyadında bulunduklarından devlethanelerinden mufarakatlarından evvel yetişebilmek üzere makinalarımızla camlarımızla bir gün gayet erken Kuruçeşme'ye geldik. Saat henüz bire gelmemişidi.[6] Ressam-ı şehîr bizden çok evvel kalkmış idi; Kuruçeşme pişgâhında daima lenger-endaz yelken sefaininin direkleri ve halatları arasından Beylerbeyi Çengelköyü sevahiliyle dağlarının zümrüdin levhalarına ve denizin reng-i kebudisine nazır olan hücre-i iştigalleri pencereleri karşısına mevzu yazıhane başında oturmuşlar, ilm-i asar-ı atikaya müteallik bir kitabın tedkikatına dalmışlar idi. İşte fotoğraf makinamızın ahz ü zabt etdiğimiz manzara tıbkı bu hal-i iştigali gösterir.

Sonra, yalının üst katında, cebhe pencereleri şimale nazır binaen aleyh tenevvür-i şemsisi ressamlık fennine mutabık bulunan "atelye"ye çıkdık; burası gayet cesim olduğu halde, dört köşesine doldurulmuş ressamlık nümuneleri, muhtelif elbiseler eşya ile mâlamal idi. Bir kenarda ressam-ı şöhret-şiarın bu sene resmeylediği büyük tablo na-tamam duruyor idi ki bu tabloyu kısmen münderic fotoğrafımız meyanında müşahede eyliyorsunuz. Orada gördüğünüz merdiven başı Çarşı içinde eski bir handa Hamdi Beyefendi hazretlerinin bizzat gidip yaptıkları bir "etüd"den büyütülmüştür; elbise-i Şarkiyeyi lâbis delikanlı ise, tablonun zaman-ı tersiminde şu içinde bulunduğumuz atelyeye giydirilip nümune ittihaz edilen bir modeldir.[7]

Atelyenin bir köşesindeki cesim bir yazıhane ustünde şehrimizin ve sair Memalik-i Şahane şehirlerinin muhtelif köşelerinde resmedilmiş ve bilâhare böyle büyük tablolara zemin olmak üzere hazırlanmıs "etüd"ler; duvara üst üste dayatılmış birçok tablolar... Rafların üzerini doldurmuş muhtelif libas, eşya ve avani … Kenarda kutularla boyalar, lâ-yuad fırçalar... İşte üstad-ı muhterem Avrupa sanayi-i nefise sergilerinde mazhar-ı kabul ve takdirat olan tablolarını; şu tavsifini etmeğe çalışdığımız resimhanede vücuda getirmişlerdir. Bütün bu tablolar el-yevm Garb müştakan-ı asar-ı nefisesinin eyadi-i ihtiramında bulunmakdadır.

Artık resim çıkarmak vazifemiz ikmal olunmuş idi. Hücre-i iştigalin pişgâhındaki uzun vasi salona geldik; oradaki Şark usulu cunbanın cebhesindeki tek büyük cam salonda oturanların pişgâhında zi-hayat bir levha teşkil eyliyor; insan o levha derununda tecessüm eden Boğaziçi manzarasını temaşaya doyamıyor idi.

Hamdi Beyefendi kenardaki kanape üzerine oturdular; insanı hayran ve mebhut eden gayet sade ve tatlı ifade ile söz söylemeğe başladılar, bize asar-ı atika ilmine ve ressamlığa aid hoş ve fevkalâde istifade-bahş fıkralar nakl eyliyorlar; mükâleme ve müşafehedeki kabiliyet ve iktidarlarına bir daha bizi meftun ediyorlar idi. Hamdi Beyefendi Fransızcayı da Türkcedeki letafet-i ifade ve şiveye muadil bir kuvvetle söyler. İlm-i asar-ı atikaya müteallik Fransızca eserleri erbab-ı ihtisas nezdinde gayet makbuldur.

Artık mufarakat zamanı gelmişidi; dest-i fazılanelerinden kemal-i ihtiramla bir daha takbil eyledikden sonra azimet müsaadesini istedik:

– He knows how much I like him and that I cannot refuse him anything; and that is why he insists in obtaining a permission I have refused to this day to all journalists.

As His Excellency Hamdi Bey has earned the gratitude of all our team at the magazine by granting *Servet-i Fünun* this permission, I wish to fulfill my duty of expressing publicly my gratitude by adding these words to the present issue of *Servet-i Fünun*, illustrated with photographs we have taken of him both working at his desk and in his studio while realizing one of his oil paintings.

[…]

His Excellency Hamdi Bey's office and studio are located in his seaside mansion at Kuruçeşme. As he leaves very early every morning for the Imperial Museum where he deals with the matters of this noble institution, which owes its constant development to his efforts, and then goes from there to the Administration of the Public Debt, we have rushed at a very early hour to Kuruçeşme with our cameras and glass plates in order to catch him before he left. It was not yet one o'clock.[6] The celebrated painter had been up well before us; he was seated at his desk facing the windows of his office, with a view of the sailing boats always moored in front of Kuruçeşme, and between their masts and ropes, the shores of Çengelköy and Beylerbeyi, the green scenes of the mountains and the deep blue of the sea, plunged in a book on archaeology. It is this very moment of occupation that our photographic cameras have caught.

We then went to the studio, located on the upper floor of the mansion, with its front windows facing north, and thus illuminated by daylight according to the requirements of the art of painting. Although this was a very large space it was entirely filled with painting models and various garments and objects. On one side stood the unfinished large painting, which the celebrated artist had started this year, which you can partly observe on the photograph we have inserted. The hall by the stairs that you see there has been enlarged from a study that His Excellency Hamdi Bey himself has made in an old building within the Covered Bazaar. As to the young man in Oriental garb, he is a model who was dressed accordingly in the studio where we presently stand when the scene was being drawn.[7]

Just above a large desk in one corner of the studio one could see a number of studies of different locations of our city and of other cities of the Empire, used as backgrounds for such large paintings as this one, as well as many paintings piled against each other… Various dresses, objects and pots placed on shelves… Cans of painting and countless brushes on the side… It is in this studio, which we have tried to describe, that this respected master has created the canvases which have earned him acceptance and admiration in art exhibitions throughout Europe. Today all these paintings are in the respectful hands of western amateurs of fine arts.

We had completed our mission of taking photographs. We arrived at the spacious living room in front of the office. The single large glass pane on the Oriental jutting bow-window there constituted a sort of living canvas; one could simply not get enough of the scenery of the Bosporus it embraced.

Hamdi Bey seated himself on the sofa in the corner; he started speaking in that simple and soft way that fascinated and charmed everyone, telling us pleasant and extremely useful stories about archaeology and painting, and impressing us once again with his capacity and talent for speech and conversation. Hamdi Bey speaks French with the same beauty of expression and force as in Turkish. His archaeological works in French are much appreciated by the specialists of the field.

The time had come to part; after having once again kissed his virtous hand with the greatest respect, we took leave.

– İhsan; ben yarın Eskihisar'a gidiyorum, havalar çok güzel. Gelmeyecek misin?

buyurdular. Eskihisar, Gebze'nin eteğinde İzmid Körfezi'nin en ruh-feza sevahilinden parçaya musadıf bir mevki-i ruh-fezadır ki burasını Hamdi Bey meşagil-i resmiye ve ilmiyelerinden sonra kendilerine bir istirahatgâh ittihaz etmişlerdir. Orada üstad-ı muhteremi kâh elinde bağçe makası ve aşı çakısıyla kendi yetiştirdiği nadide meyva ağaçları, üzüm bağları ve gül fidanları içinde görürsünüz... Kâh balık kayığı içinde elinde olta balık tutar bulursunuz; kendilerini meşguliyet-i daimelerinden Eskihisar'da külliyen tecerrüd etmiş bulursunuz; temin-i idame-i sıhhat ü afiyet için deva-yı acil olan kır hayatına, bağçe eğlencesine, deniz tenezzühüne üstad-ı muhterem burada kemal-i itina ile devam eder, ve aile-i muhteremesi efradıyla beraber bir hayat-ı mesudane imrar eylerler ki bunun devam ü temadisini an samimü'l-kalb temenni eylemekle hatm-ı güftar eyliyorum.[8]

Makaleye eşlik eden ve metinde de tarif edilen fotoğrafların ikisi de gayet ilginçti. Biri Osman Hamdi Bey'i masası başında göstermekte, diğeri ise resim atölyesinde, elinde fırçalarıyla henüz bitmemiş *Keskin Kılıç* ya da o zamanki adıyla *Seyf-i Katı* tuali önünde göstermekteydi. Osman Hamdi'nin 1908'de Paris Salonu'nda ve 1909'da Münih'teki Onuncu Uluslararası Sanat Sergisi'nde sergileyeceği eser bu tabloydu.

Ahmed İhsan Osman Hamdi'ye karşı olan saygı ve minnetinin son ve en çarpıcı tezahürünü dergisinin 1 Nisan 1326 (14 Nisan 1910) tarihli sayısını tamamen ona ayırarak göstermiştir. Hamdi Bey'in 24 Şubat günü ölümü üzerine onu anmak için bu çareyi bulan Ahmed İhsan, *Servet-i Fünun*'un bu özel sayısının kapağına onun 1906 yılında çalışma masasının başında çekilmiş fotoğrafını koyup etrafına siyah bir çerçeve çekmişti. Bu son saygı ifadesi, Ahmed İhsan'ın kendine örnek aldığı bu kişiye karşı olan hürmet ve sevgisini iyi anlatıyordu.

Ahmed İhsan Bey'in Nazlı'nın defterinde bıraktığı kısa yazı dönemin zihniyetini çok iyi yansıtıyordu. 23 Ocak 1909 tarihini taşıdığına göre, 23 Temmuz 1908 Jön Türk ihtilalinden tam altı ay sonra, yeni bir düzenin yerleşeceğine ve güçlüklerin geride kalmış olduğuna dair ümitlerin henüz kuvvetli olduğu bir dönemde kaleme alınmıştı. II. Abdülhamid'in 32 yıllık istibdadını anlatmak için kâbus benzetmesini kullanarak, gelinen noktayı bir uyanış olarak tanımlamış oluyordu. Ülkenin bu karanlık dönemden sonra başlayacak olan parlak geleceğinin gençlere ve yeni nesillere emanet edilmesi gerektiğini düşünen Ahmed İhsan, bu retorikte kadınlara genellikle biçilen rolü benimseyerek Nazlı'yı bu yolda teşvik ediyordu. Kadınlar, kendilerine uygun görülen sınırlar dahilinde hareket ederek, birer anne ve birer eğitici olarak ailelerine ve milletlerine hizmet ederek vatana karşı olan vazifelerini yerine getirmeliydiler. Henüz on altı yaşına bile gelmemiş Nazlı da bu işbölümünden nasibini alarak geleceğin nesillerinin terbiyesini sağlayacak bir kadın olmaya hazırlanmalıydı…

1 Aslında 1 Muharrem 1327 olması gerekir, yani 23 Ocak 1909.
2 Ahmed İhsan konusunda bkz. Bilge Ercilasun, *Ahmet İhsan Tokgöz* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996).
3 Ahmed İhsan, *Avrupa'da Ne Gördüm* (İstanbul: Âlem Matbaası, 1307/1891); Ahmet İhsan, *Avrupa'da Ne Gördüm. Tuna'da Bir Hafta*, yay. haz. Alain Servantie ve Fahriye Gündoğdu (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007).
4 Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım* (İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1930-1931).
5 Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım*, c. I (İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1930), s. 73-74.
6 Alaturka saat söz konusu olduğundan, Kasım başlarında saat 1 yaklaşık sabahın 8'in tekabül etmektedir.
7 Aslında bu genç adam, Osman Hamdi'nin oğlu Edhem'dir. Osman Hamdi'nin bu bilgiyi Ahmed İhsan'a neden vermediği, ya da Ahmed İhsan'ın bu bilgiyi ifşa etmemeyi tercih ettiği belli değildir.
8 Ahmed İhsan, "Hamdi Beyefendi Hazretleri," *Servet-i Fünun*, 32/813 (9 Teşrin-i Sani 1322/22 Kasım 1906), s. 101-102.

– İhsan; I am going to Eskihisar tomorrow, the weather is beautiful. Will you not come? he asked.

Eskihisar is a most pleasant place located on a section of the most beautiful shores of the Gulf of İzmit, just below Gebze, which Hamdi Bey has elected as a resting place once his official and scientific obligations are over. There you can see the distinguished master holding either gardening shears or a grafting knife, among the rare fruit trees, vines and rose plants he himself has planted… You may find him holding a fishing rod in a boat; or else he may be in Eskihisar completely isolated from his habitual occupations. It is here that this man of perfection enjoys with great dedication the rustic life, the joys of gardening, and the walks by the sea, which constitute the best guarantee for a healthy existence; it is here that he maintains a life of happiness with all the members of his esteemed family. I will end my words by expressing my most sincere wishes for the continuation of this happiness.[8]

The photographs accompanying the article, as described in the narrative, were particularly interesting. One depicted Osman Hamdi at his deskwhile the other, set him in his studio, holding his brushes, in front of his unfinished *Cutting Edge of the Scimitar*. It was this very work that Hamdi would eventually exhibit at the Paris Salon in 1908 and at the Tenth International Art Exhibition in Munich in 1909.

The last and striking homage that Ahmed İhsan paid to Osman Hamdi was to devote an entire issue of his magazine, dated 1 April 1326 (14 April 1910), to him. Following his death on 24 February 1910, Ahmed İhsan had found this extreme way of celebrating his great friend and had printed on the cover of that issue of *Servet-i Fünun* the photograph taken in 1906 and depicting him at his desk and had drawn a black frame around it as a sign of mourning. This last tribute said a lot about Ahmed İhsan's devotion to a man he had always considered as a model.

The short dedication Ahmed İhsan had left in Nazlı's guestbook was rather typical of the mentalities of the time. It bore the date of 23 January 1909, meaning that it had been written down exactly six months after the Young Turk Revolution of 23 July 1908, at a time when the hopes were still high that a new order was about to set and that past difficulties would soon be forgotten. He had used the metaphor of a nightmare to describe the 32 years of Abdülhamid II's autocracy, thus implying that the nation was now waking up. Like many others, Ahmed İhsan believed that the brilliant future that would follow this darkness needed to be entrusted to the youth and to the coming generations. Adopting the role generally ascribed to women in this rhetoric of regeneration, he insisted that Nazlı follow this path. Within the limits of what was thought appropriate for them, women were expected to serve the nation and their families by forming the new generations as mothers and as educators. Nazlı was not even sixteen, but she needed to get prepared to espouse this new division of labor and become a woman capable of helping form the future generations…

1 In fact 1 Muharrem 1327, corresponding to 23 January 1909.
2 On Ahmed İhsan, see, Bilge Ercilasun, *Ahmet İhsan Tokgöz* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996).
3 Ahmed İhsan, *Avrupa'da Ne Gördüm* (İstanbul: Âlem Matbaası, 1307/1891); Ahmet İhsan, *Avrupa'da Ne Gördüm. Tuna'da Bir Hafta*, yay. haz. Alain Servantie ve Fahriye Gündoğdu (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007).
4 Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım* (İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1930-1931).
5 Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım*, vol. I (İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1930), pp. 73-74.
6 Calculated on the base of "Turkish" time, corresponding to about 8 AM.
7 In fact, the Young man is no other than Osman Hamdi's son, Edhem. It is not clear why he might not have given this information to Ahmed İhsan, or why the latter might have preferred to omit it.
8 Ahmed İhsan, "Hamdi Beyefendi Hazretleri," *Servet-i Fünun*, 32/813 (9 November 1322/22 November 1906), pp. 101-102.

Ahmed İhsan, *Avrupa'da Ne Gördüm* (İstanbul: Âlem Matbaası, 1307/1891). Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi.

Ahmed İhsan, *Avrupa'da Ne Gördüm* (Istanbul: Âlem Matbaası, 1307/1891). Boğaziçi University Library.

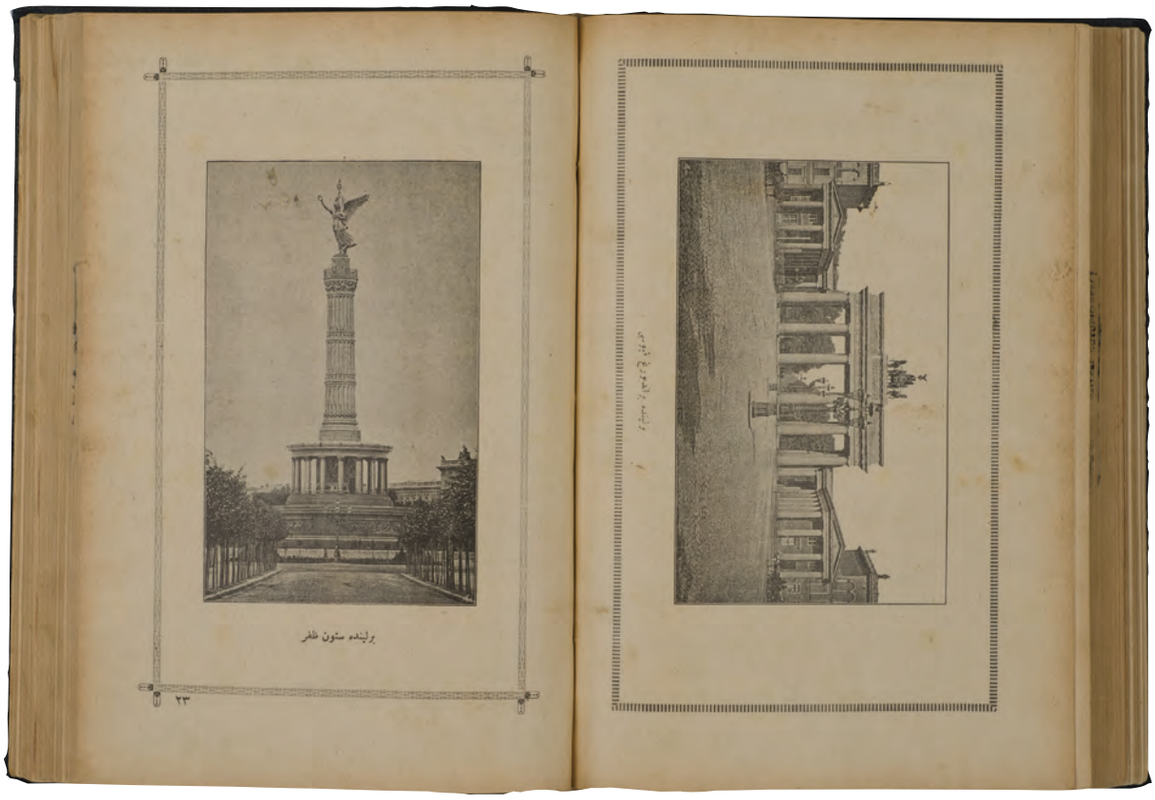

Ahmed İhsan, *Avrupa'da Ne Gördüm* (İstanbul: Âlem Matbaası, 1307/1891). Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi.

Ahmed İhsan, *Avrupa'da Ne Gördüm* (Istanbul: Âlem Matbaası, 1307/1891). Boğaziçi University Library.

Ahmed İhsan, *Avrupa'da Ne Gördüm* (İstanbul: Âlem Matbaası, 1307/1891). Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi.

Ahmed İhsan, *Avrupa'da Ne Gördüm* (Istanbul: Âlem Matbaası, 1307/1891). Boğaziçi University Library.

Servet-i Fünun dergisinin Müze-i Hümayun'u konu alan ilk sayılarından. *Servet-i Fünun*, 2/54 (12 Mart 1308/24 Mart 1892), s. 20-21. Yazarın koleksiyonu.

One of the first issues of *Servet-i Fünun* describing the Imperial Museum. *Servet-i Fünun*, 2/54 (12 March 1308/24 March 1892). Author's collection.

[قبوس فطوغرافيسندن]

موزهٔ همایون مدیری عطوفتلو حمدی بك افندی حجرهٔ اشتغالارنده

Hamdy Bey dans son cabinet de travail.

چارپنی حس ایدرلر .

معده‌سنده هیچ برخسته‌لق اولمیانلره کلنجه ، بونلر یورلماق شرطیله یمکدن صکره بر آزیورلرسه هضمی تسهیل ایتمش اولورلر. معده‌سنده ناسور بولنان برخسته اوزرنده تجربه اولنمش که یورو. لمقسزین اجرا اولنان حرکت بدنیه ایله فعل هضم تسهیل ایدلمش اولیور. دوقتور مازندی تریس کیدن برحیوانك آخورده براقیلان برحیواندن دها قولایجه یدیکنی هضم ایتدیکنی تجربه ایتمشدر . بو تجربه‌لرده یمکلردن صکره اجرا ایدیلان حرکات بدنیه‌نك مطلق صورتده مضر اولمدیغنی کوستریور .

مکتبلرده اوکله یمکلرینی متعاقب شاکردلك اویونله مشغول اولدقلری دوشونیلیرسه ، یمکدن صکره حرکت بدنیه‌نك مضر اوله‌جغی ادعاسیله ، بونلرده فعل هضمی‌نك یولنده اولمدیغنه ذهاب حاصل اولور . لکن مسئله بویله دکلدر . چونکه یمکدن صکره استراحت ایتمك ، اویومق لازمدر ، یاخود معتدل صورتده ریاضت بدنیه‌ده بولنملیدر ، دیه ایکی شقدن برینه صورت قطعیه‌ده حکم اولنه‌میور . بومسئله شخصه وسنه کوره تحول ایدیور . چوجقلر وکنجلر یمکدن صکره حرکات بدنیه‌ده بولنه‌بیلیرلر . سنی کالده اولانلر ایسه بوخصوصده دها زیاده احتیاطکارانه طاور انملیدر. بومسئله‌ده بدنیه‌نك طرز اشتغالك‌ده نظر دقته آلنمسی لازمدر.

شهرلرده چالیشان عمله اوکله زمانی برساعت قدر استراحت ایدرلر . یاریم ساعتده یمك یرلرسه دیکر یاریم ساعتی‌ده اوزانه‌رق سیغاره وقهوه ایچه‌رك استراحت ایچنده کچیریرلر .

زراع ایچون اوکله طعامندن صکره بر آز اویقو کسدیرمك عادت اولمشدر .

بدنیه‌سی قوی وهضمی یرنده بولنانلر ایچون یمکدن صکره استراحته ، اویقویه لزوم یوقدر . بونلر یمکلرینی یرلر ، صاف

"Müze Müdürü atufetlü Hamdi Beyefendi hazretleri hücre-i iştigallerinde", *Servet-i Fünun*, 32/813 (9 Teşrin-i Sani 1322/22 Kasım 1906), s. 104. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul.

"His Excellency Hamdi Bey, director of the Museum, at his workplace", *Servet-i Fünun*, 32/813 (9 November 1322/22 November 1906), p. 104. Beyazıt State Library, Istanbul.

موزهٔ همایون مدیری عطوفتلو حمدی بك افندی حضرتلری رسمخانه‌لرنده
Hamdy Bey dans son atelier de Peinture.

برهوا ایچنده برپارچه کزینیرلر دولاشیرلر، وجودی پك یورمیان خفیف ال ایشلریله مشغول اولورلر وبویله‌جه حرکتده مختاردرلر. بعض کمسه‌لرده واردرکه انلرك بوطرزده‌کی مساعیٔ عضلیه‌سی قان دامارلری ایچون بر ماساژ حکمنه کچر، لکن مساعیٔ دماغیه مضردر، معده دولو ایکن فکر آسوده بولنمایدر. یمکدن صکره "باجاقلری اوزانه‌رق باش مطالعه وضعنده اولدیغی حالده برقنایه اوزرینه یاصلانمق، بر آز استراحت ایتمك، بالاخره خفیفجه حرکات بدنیه‌ده بولنمق توصیه اولنه‌بیلیر.

مساعیٔ ذهنیه ایله مشغول اولانلرك یمکدن صکره اویویوب اویوماملری مسئله‌سنی حل ایتمك ینه کندیلرینك بیله‌جکی شیدر. مثلا بونلر برچاریك، یارم ساعت قدر یمکدن صکره اویورلرده اویاندقلری زمان استراحت طویارلرسه‌باشده بر آغیرلق برسرسملك حس ایتزلر ایسه اویوسونلر، بالعکس اویاندقدن صکره اغز یاپشقان‌ویاقوپ قورو بولنورسه وجودده برقیریقلق حس اولنورسه اویومسونلر.

شیشمانلرله قلب خسته‌لقلرینه دوچار اولانلره یمکدن صکره اویقو توصیه اولنه‌ماز. یمکدن‌اول استراحت ایتملری سویلنه‌بیلیر.

بحثی اوزاتمش اولماق ایچون برایکی سوزله هضمك میخانیکنی خلاصه ایدهلم: هضم زمانی قان‌معده‌یه وهضم بورولرینه‌طوغرو کیدر اعضای سائره بالنسبه قانسز قالیر. بالخاصه دماغك تغذیسنه خدمت ایدن قان دامارلری دارالیر. اوحالده دنیله‌بیلیرکه‌معده‌یه کیده‌جك اولان قانك هرهانکی برسببله اولورسه اولسون سائر برعضوه کیتمسنه سبب اولان هرشیٔ هضمی کوچلشدیرر.

شوسوزلر اجمال اولنورسه دنیله‌بیلیرکه یمکدن صکره‌اویقویی منع ایدنارده‌وار، توصیه‌ایدنلرده‌وار. هرایکی طرفك مطالعاتنده اکلاشلمه‌سی لزومی وفائده‌لی نقاطه‌ده تصادف اولنیور.

دوقتور ممدوح نجدت

"Müze Müdürü atufetlü Hamdi Beyefendi hazretleri resimhanelerinde", *Servet-i Fünun*, 32/813 (9 Teşrin-i Sani 1322/22 Kasım 1906), s. 105. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul.

"His Excellency Hamdi Bey, director of the Museum, in his studio", *Servet-i Fünun*, 32/813 (9 November 1322/22 November 1906), p. 105. Beyazıt State Library, Istanbul.

صاحب امتیاز ومدیری
احمد احسان

شرائط اشترا
درسعادتده سنه‌لکی ۱۳۰ . آلتی آیلغی ۷۵ . اوچ آیلغی ۴۰ غروشدر . پوسته ایله کوندریلیرسه ولایات بدلی اخذ اولنور .

ثروت فنون

درسعادتده نسخه‌سی
۱۰۰ پاره‌در

شرائط اشترا
ولایاتده سنه‌لکی ۱۵۰ آلتی آیلغی ۸۰ غروش اولوب اوچ آیلغی یوقدر . قیرلمه‌دن منوا بوروایله کوندرلمك ایچون سنوی یکرمی غروش فضله آلنیر .

پنجشنبه کونلری چیقار منافع ملك ودولته خادم مصور عثمانلی غزته‌سی

SERVETIFUNOUN
JOURNAL ILLUSTRÉ TURC PARAISSANT LE JEUDI
CONSTANTINOPLE

№ : 672
Directeur-propriétaire
Ahmed IHSAN

13me année
BUREAUX :
78, Grand' rue de la Sublime Porte

عدد : ٦٧٢ — پنجشنبه — ٢٦ شباط سنه ١٣١٩ — اون اوچنجی سنه — یکرمی التنجی جلد

مؤسسات علمیهٔ حضرت پادشاهیدن موزهٔ همایونده آثار اسلامیه
Musée Impérial de Constantinople : La salle des antiquités Musulmanes

Servet-i Fünun, 13/672 (26 Şubat 1319/10 Mart 1904). Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul.

Servet-i Fünun, 13/672 (26 February 1319/10 March 1904). Beyazıt State Library, Istanbul.

صاحب امتیاز ومدیری
احمد احسان

شرائط اشترا
در سعادتده سنه‌لکی ۱۳۰ ، آلتی آیلغی ۷۵ ، اوچ آیلغی ۴۰ غروشدر . پوسته ایله کوندریلیرسه ولایات بدلی اخذ اولنور .

ثروت فنون

درسعادتده نسخه‌سی ۱۰۰ پاره‌در

شرائط اشترا
ولایاتده سنه‌لکی ۱۵۰ آلتی آیلغی ۸۰ غروش اولوب اوچ آیلغی یوقدر . قیرلمه‌دن مقو بوروایله کوندرلمك ایچون سنوی یکرمی غروش فضله آلنیر .

پنجشنبه کونلری چیقار منافع ملك ودولته خادم مصور عثمانلی غزته‌سی

№ : 813
Directeur - Propriétaire
AHMED IHSAN

SERVETIFUNOUN
JOURNAL ILLUSTRE TURC PARAISSANT LE JEUDI
CONSTANTINOPLE.

16me année
BUREAUX :
78, Grand'Rue de la Sublime Porte

عدد : ۸۱۳ — پنجشنبه — ۹ تشرین ثانی سنه ۱۳۲۲ — اون التنجی سنه — اوتوز ایکنجی جلد

سایهٔ عنایتوایهٔ حضرت پادشاهیده ترقیات ومکملیتی جداً حیرتبخش اولان موزهٔ همایون دائره‌سنك منظرهٔ عمومیه‌سی
Les pavillons du Musée Impérial de Constantinople.

Servet-i Fünun, 16/813 (9 Teşrin-i Sani 1322/22 Kasım 1906). Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul.

Servet-i Fünun, 16/813 (9 November 1322/22 November 1906). Beyazıt State Library, Istanbul.

نومرو ۱۷۲ — پازارایرتسی ۲٤ تشرین ثانی سنه ۱۳۲٤ — اون سکزنجی س

ثروت فنون

صاحب ومدیری : احمد احسان

مطبعه و محل اداره‌سی : باب عالی قارشوسنده کائنده

آوتریچی ولایتده سنه‌لکی ۱۸۰ والی وآیلغی ۹۰ غروشدر .
اعلانلرك فیاتی ارباب مراجعته قرارلشدیریلور .
ایکی کون اولمك نسخه‌لرك فیاتی ایکی غروشدر
اوراق واروده اعاده اولنماز .

درصاقلاندقه نسخه‌سی ۱۰ پاره‌در

جمعه‌دن ماعداهر کون وقت ظهردن صوکره نشر اولنور منافع ملته خادم عثمانلی غزته‌سیدر

SERVET-I-FUNOUN
JOURNAL QUOTIDIEN TURC
Directeur-Propriétaire : AHMED IHSAN
Bureaux : vis-à-vis la Sublime Porte.
ABONNEMENTS
180 piastres par an, en provinces et i Union postale.
Pour les annonces s'adresser à la Direction.
Fermiers des annonces pour l'Europe : John Jones & Cie, 31, Faubourg Montmartre, Paris.
Le Numéro : 10 Paras.
N° 172 — Le 6 Décembre 1908.

پازار ایرتسی { ۱۳ ذی القعده ۱۳۲٦ / ۲٤ تشرین ثانی ۱۳۲٤ / ۷ کانون اول ترکی ۱۹۰۸ }

صباحدنبری کلن صوك تلغرافلر اوچنجی صحیفه‌ده‌در .

آوروپا افکار عمومیه‌سی

و

شرقده عثمانلیلر

وطن ومملکتی محو ومنقرض ایتمکی قصد ایدرك یالکز جیلرینی دولدیرمقله مشغول اولان ادارهٔ مستبده رؤساسی اوزمانلر دوچار اولدیغمز فلاکتلری کوردیکجه درحال :

— آوروپا بزم دشمنمز اولدقجه قورتلق قابل دکلمی ! ایدرلر ایدی ؛ وصوکره بوفرضیهٔ خائنانه وجاهلانه‌یی تقویه ایچون علاوةً :

— اوت اقدم ، قابل دکل ، نه‌یه تشبث ایتمك قرناوبرمشلر ! عثمانلیزده هیچ متحددر !

سوزلرینی‌ده هرمکالمه‌ده صرف ایدرلر ایدی ، مملکتك اداره‌سنی یدظلم واغتصابه اولان او سرای رجال معهوده‌سنك آغزلرندن نظرات شکلی آلمش اولان شوسوزلر بالطبع مراسیلر طرفندن کیندکجه برلرده تکرار اولنور ، اورادن پشارك ، بکلرك ، نفذیلرك قولاقلرینه ، اولرینه صوکره محبه‌لر قهوه خانه‌لرینه قدر انتقال ایدر ایدی ؛ آوروپایی دشمن کورمك حسیاتی حاصل اولور ، اوالطق آلات استبدادك ایشنه کلدیکی ایچون هپ بوفکر ترویج اولنور ، تقویه ایدیلر ایدی . واقعا وطن ، مملکتی تخریبه قرار ویرن اوخائنلر ایچون محو وخرابی مسئولیتی بشقه طرفه آتمق قدر قورتارلق اولهمز ایدی .

اونلرك شو نشریات ولشوقاتی ، سویلنان سوزك وفکرك صرف بالاندن عبارت اولدیغنه امین اولان مراسیلر نزدنده تصدیق ایدیلیر ، بلکه بر طائفهٔ جهلای خلق‌ده اقناع اولنور ایدی . فقط ایی بی کونوی فرق وتمیزه قادراولان محبان وطن حقیقته واقف ایدی ، اونلر اظهار حسیات ایچون وقت مرهون بکلیورلر ایدی ؛ اشته حقیقته واقف اولان عثمانلیلرك اکثریت اولدیغنه‌سندرکه بتون آوروپایی متحیر وتقدیر خوان ایدن انقلاب صلح آورمزی کمال مهابتله اورته‌یه چیقاردق ، آوروپا افکار عمومیه‌سی بوکون متحداً عثمانلیلره اعلان تقدیر ومحبت ایلشدر . بو آثار محبتی اولا انکلتره‌ده انکلیز پاپ وکلیسك آغزندن ایشتدك ، سوکره فرانسه خارجیه ناظری مجلس مبعوثانده عثمانلیلری تجلیل ایلدی ، شمدی ایتالیا خارجیه ناظرینك ایتالیا مجلس مبعوثانده انقلاب عثمانی حقنده غایت ستایشکارانه اداره کلام ایتدیکنی خبر آلیورز . ایتالیا اتفاقی مثلثه داخل اولدیغی حالده انقلاب عثمانی ایچنده مدنیه‌سیله مرکز اتحادك تحولی لازم کلدیکنی دخی اوخارجیه ناظری لسان رسمیسیله درمیان ایلیور .

شو بیاناتدن بر حقیقت مهمه وقطعیه تظاهر ایلیور ؛ بوحقیقت عالم مدنیت ایچون غایت مهم وواسعدر ؛ یعنی دیمك ایسته‌ورم که دول موجوده‌نك مناسبات و معاملاتی منفعت و استفاده‌یه مستند اولمسی ایجابات طبیعه‌دن بولندیغی حالده دول مشروطه و مدنیه‌ده ساده استفاده ومنفعت آرقه‌سندن کیتمك قابل اولهمیور ؛ مطلقا افکار عمومیه‌یی تعقیب لازم کلیور . افکار عمومیه ایله تشکل ایلدیکی مملکتك سویهٔ عرفان ، معلوماتنه کوره تجلی ایلیور . انکلتره ، فرانسه و ایتالیاده سویهٔ عرفان ومعلومات یوکسك وحسیات تعصبکارانه‌دن تجرد ایتمك قابلیتی اورالرده زیاده اولدیغی جهتله ممالك عثمانیه‌ده ترکلرك وجوده کتیردکلری انقلاب عظیمه لایق اولدیغی جشنهان انسانیته بافدیلر . بزی بشقه دین بشقه عنصرده کورمك شوبله دورسون انقلاب عثمانیك صلحپرورانه اولمسندن دولایی فوق العاده اثر محبت حاصل ایلدیلر .

بزه قاشی مجلس مبعوثانده علناً اعلان محبت ایلیورلر . بوندن انی ماه وبر سنه مقدم بنه او مراکز اجتماعیه‌ده حقمزده نه‌لر سویلندیکی دوشونورسه‌لك آوروپاده افکار عمومیه‌نك اویله وقتده اورته‌یه اعلان اولندیغی کبی اسلامیته وعثمانلیلغه دشمن اولدیغی قطعاً تظاهر ایلر . آوروپا شمدی‌یه قدر عثمانلیلرك عدم قابلیتی وحکومتلرینك طرز استبداد وجهالتنه دشمن ایدی ؛ شمدی بز قابلیت کوستردك ، استبدادی بیقدق ؛ اونلرده درحال دست محبت اوزاتدیلر .

شو حقیقتی دائما خاطرده طوتالم ؛ اوروپا افکار عمومیه‌سنك علی الخصوص سویهٔ عرفان والسانیتی بالاتر اولارانکلتره وفرانسه وشمدی‌ده ایتالیا حسیاتنك شرائط مدنیه‌یی دائما استفادهٔ شخصیه‌یه ترجیح ایدر اولدیغنی فراموش ایتمیلم .

احمد احسان

شئونات

ایکی وثیقه

ابوالاحرار مرحوم مدحت پاشا عدلیه نظارتنده بولندیغی صره‌ده سلطان عبدالعزیز خانه تقدیم ایلدیکی استعفانامه صورتیدر :

من غیر لیاقة شمدی‌یه قدر نائل اولدیغم خدمات سنیه‌نك جملهسی ولی نعمت بی امتنان پادشاهم افندمز حضرتلرینك محض صدقه واحسان ملوکانه‌لری اولدیغی کبی مأموریت حاضرهٔ عبدانهم دخی بونم حالیله جمله جمله‌سندن اولهرق استحقاق جاکرانه‌م فوقنده اولدقه مفتخراً ومتفکراً احسن ایفاسنه چالشمقدن وجمیع حالده رضای علیّ ولی نعمته توفیق حرکت ایتمکدن بشقه نه‌یر امل وارزویه طلبکار ونه‌ده معظمات امور دولت ایچون اعمال رأی وافکار ایتمکه صاحب اقتدار اولدیغمی اعتراف ایدرم . سایرین دولتك احوال عمومیه‌سی حقنده شو آرالق منتشر اولان وافکار عامه‌یی جلب ایدن نظریات ودهشت آمیز روایات وحکایاتك نشرنی ومو ازنه‌سنه ذاتاً وفکراً قابلیت واقتدارم مساعد اولامسیله او خصوصده دخی حصهٔ عاجزانه‌مه دوشن وظیفه‌نك متوکلاً علی الله تعالی اجراسنه بذل وجود ایتمکدن ماعدا برشی دیمکه وسوز قارشدیرمغه صلاحیتم یوغیسه‌ده اشبو نقصانی اقتدار ایله برابر عمرمك قسم عظیمی طشره مأموریتلرنده کچمش وافکار عاجزانه‌م امور عادیه‌یه التمش اولدیغندن حسب الحال باب عالینك غوامض امورمشکله‌سندن مقام مأموریت کثراتمه‌ه اصابت ایدن حصه‌یه قدرجزئی واهمیتسز اولسه حوصله افکاروافتدار عیدانه‌مله متناسب اولدیغی جهتله اکرچه بوباده هرصورتله مظهر تسهیلات ومساعدات اولدیغمدن متشکر ایسه‌مده ضعف اقتدار سوقیله بلا اختیار بر قصور ایتمك خوف واحتراز‌ی قولونجه‌ك تلاش ودهشتی موجب اولدیغنه ویوجهله ایله برابر مأموریتلرك قرب وبعیدی دیبوك وکوچکی جملهٔ ولی نعمت جمنمز

محترم مبعوثلریمز

مملکتمزجه معروف اولانلرك وبناءً علیه بیوك مأموریتلره تعیین ، یاخود مبعوث انتخاب ایدیلن ذواتك فوطوغرافلرینی جیقارتمق ایسته‌یورز . بو فوطوغرافلر غزته‌مزله نشر ایدیله‌جکدر . مبعوثلردن مطبعه‌مزه قدر اختیار زحمت بیورمایانلر آدرسلرینی بیلدیردکلری حالده کندیلرینه قوس فوطوغرافخانه‌سنده رسم چیقارتمق ایچون بر قارت تقدیم اولنه‌جقدر .

بیدریغ شهرمزه ورود ایتمکده اولان محترم مبعوثلریمزك مراجعتلرینه هر آن منتظرز و تشنه‌لرك رغبتله تلقیسنی رجا ایدرز . چونکه جمع ایدیله‌جك فطوغرافلر مملکتمز ایچون قیمتدار بروثیقهٔ تاریخیه تشکیل ایله‌جکدر .

بوی قوتاژ

وطنداشلر ! بوی قوتاژ آوستریانی ازدی ، بوزدی ، فنا حالده خیریالادی . آوستریا اوچله بزم قارشیمزده متکبرانه طوردکن شمدی یایدیغنه نادم ، پریشان . ایشلریمز ایی بر رنك آلیور . بوی قوتاژه دوام ایدهلم . بو سسسز ، فقط قوتی اسلاحی بحق تطبیق ایله‌یهلم . هرحالده قازانه‌جغمزدن امین اولهلم . حقمز طاتلنجه‌یه قدر آوستریا وبلغار مالریتی قطعیاً آلیایهلم ؛ یاتقه لریله معامله یاپمایهلم ؛ وابورلرینه بینمه‌یهلم .

مطالعه

Servet-i Fünun gazetesinin bir nüshası. *Servet-i Fünun*, 172 (24 Teşrin-i Sani 1324/7 Aralık 1908). Yazarın koleksiyonu.

An issue of the *Servet-i Fünun* daily newspaper. *Servet-i Fünun*, 172 (24 November 1324/7 December 1908). Author's collection.

بو نسخه ضیاع ابدیسنه بوتون قلبمزله متألم اولدیغمز تورك عالم وصنعتکار شهیری حمدی بك نامنه اتحاف اولونمشدر.

صاحب امتیازی: احمد احسان
مدیر مسئولی: اسماعیل صبحی
اداره خانه‌سی:
باب عالی رشوسنده

Directeur-fondateur:
AHMED IHSAN

Gérant-Responsable:
ISMAÏL SOUBHI

BUREAUX:
Vis-à-vis la Sublime-Porte.

ثروت فنون

پنجشنبه کونلری چیقار، مصور عثمانلی غزته‌سیدر

SERVET-I-FUNOUN

Illustration Ottomane paraissant le Jeudi

19me Année — № 984

شرائط اشترا
استانبولده:
نسخه‌سی ۱۰۰ پاره‌در.
اداره خانه‌دن آلنمق اوزره سنه‌لکی ۱۳۰، آلتی آیلغی ۶۵، اوچ آیلغی ۴۰ غروشدر.
ولایاتده سنه‌لکی ۱۵۰، آلتی آیلغی ۸۰ غروشدر.
استانبول جوارینه پوسته ایله کونده‌ریلیرسه ولایات بدلی اخذ اولنور.
قیرلەدن مقوا بورو ایله کونده‌ریلیرسه سنه‌ده یکرمی غروش فضله آلنیر.

Pour la Publicité de l'Etranger, s'adresser
à l'AGENCE GÉNÉRALE DE PUBLICITÉ POUR L'ORIENT, Rue de la Sublime Porte No. 36.

۳۸ نجی جلد

۱۹ نجی سنه

عدد ۹۸٤ — پنجشنبه ۱ نیسان ۱۳۲٦ — ٤ ربیع الاخر ۱۳۲۸

عثمانلی موزه‌سی مدیری وعثمانلی دایتلر وکیلی حمدی بك مرحوم حجرهٔ اشتغالنده

HAMDY BEY,
Directeur du Musée Impérial Ottoman, décédé à Constantinople.

Ölümü üzerine Osman Hamdi Bey'e ayrılan sayının kapağı. *Servet-i Fünun*, 38/984 (1 Nisan 1326/14 Nisan 1910). Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul.

Cover of the issue devoted to Osman Hamdi Bey upon his death. *Servet-i Fünun*, 38/984 (1 April 1326/14 April 1910). Beyazıt State Library, Istanbul.

Le livre de la vie est le livre suprême
Qu'on ne peut ni fermer ni r'ouvrir à son choix;
Le passage attachant ne s'y lit pas deux fois,
Mais le feuillet fatal se tourne de lui-même:
On voudrait revenir à la page où l'on aime
Et la page où l'on meurt est déjà sous vos doigts!

Kiamran Edhem

Guebzeh mai 09

Hayat kitabı, kitapların en yücesidir
İnsan onu ne kapatabilir ne tekrar açabilir kendi isteğiyle;
Meftun eden kısmı okunamaz iki kere,
Oysa nihai sayfası kendiliğinden çevrilir:
Tam da en sevdiğiniz sayfaya dönmeye çalışırken,
Öldüğünüz sayfa parmaklarınızın altında belirir!

Kâmran Edhem

Gebze Mayıs 1909

The book of life is the most sublime of all
Which one cannot choose to open or close;
The most endearing passage can only be read once,
Yet the fatal page turns by itself:
Just as one would like to return to the page of love,
The page of death is already under our fingers.

Kâmran Edhem

Gebze May 1909

Le livre de la vie est
le livre suprême
Qu'on ne peut ni fermer ni rouvrir
à son choix ;
Le passage attachant ne s'y lit
pas deux fois
Mais le feuillet fatal se tourne
de lui-même :
On voudrait revenir à la page où
l'on aime
Et la page où l'on meurt est déjà
sous nos doigts !

Kiamran Edhem

Guetzch Mai 09

Kâmran Münir/Edhem [Eldem] (1891-1959)

1891 yılında, yani Nazlı'dan iki yıl önce doğan Saliha Kâmran Münir, Çorluluzade ailesinden Salih Münir Paşa'nın (1857-1939) ve Pervin Felek Hanım'ın (1865?-?) kızıydı. On sekizinci yüzyıl sadrazamlarından Çorlulu Damad Ali Paşa'nın (1670-1711) soyundan geldikleri için Çorluluzade adını alan bu ailenin ahfadından Mahmud Celaleddin Paşa (1839-1899), II. Abdülhamid döneminde uzun yıllar muhtelif görevlerde bulunmuş, özellikle de 1895-1899 yılları arasında Ticaret ve Nafıa Nazırı olarak görev yapmıştır. Hattatlığı ve musikişinaslığıyla da ünlenen Mahmud Celaleddin Paşa'nın Fatma Bidar adındaki eşinden Salih Münir adında bir oğlu olmuştur. Salih Münir, Mekteb-i Sultani'de okumuş, 1872'de Tercüme Odasına girmiş, 1877'de Divan-ı Hümayun kalemine, 1878'de Sadrazam Ahmed Vefik Paşa'nın özel kâtipliğine, 1879'da Maadin ve Orman Nezareti mektupçuluğuna ve 1888'de Hariciye mektubi kalemine getirildikten sonra 1897'de Paris'e büyükelçi tayin edilmiştir.[1]

Normal denebilecek bir bürokratik kariyere başlamış olan Salih Münir Bey'in bu önemli mevkie getirilmesi kaçınılmaz olarak onu siyasi bir şahsiyete dönüştürmüştü. Paris büyükelçiliği görevinin 1908'deki Jön Türk ihtilaline kadar devam etmiş olması Münir Paşa'nın padişah II. Abdülhamid'e olan yakınlığının bariz bir işaretidir. Abdülhamid'in rejimi sertleştikçe ve muhaliflerine karşı giderek acımasız bir baskı uyguladıkça Fransa'nın başkenti muhalefetin ve direnişin merkezi haline gelmişti. Jön Türklerin, Damad Mahmud Celaleddin Paşa ile oğulları Sabahaddin ile Lutfullah gibi muhaliflerin, Ermeni grupların toplanıp Abdülhamid'e karşı örgütlenmeye çalıştıkları Paris'te bunların peşine düşmek; kimini tehditle, kimini rüşvetle yola getirmek; Fransız hükümetini ve polisini kendi tarafına çekmek; padişahın baskıcı ve şiddetli iktidarını savunmak gibi görevler Salih Münir Paşa'yı epeyce meşgul ediyordu. Kısacası, Kâmran Münir'in babası, Abdülhamid'in oluşturduğu ve baskı ile kontrol üzerine kurulmuş olan sistemin önemli ve güvenilir bir adamıydı. Çoğu kaynağın Abdülhamid'in baskıcı siyasetinin karanlık bir memuru olarak gösterdiği Salih Münir Paşa'nın nerede durduğunu tespit etmenin farklı bir yolu, tavizsiz "Ulu Hakancı" tutumuyla bilinen Necip Fazıl Kısakürek'in hakkında söylediklerine bakmaktır:

> Elçiler arasında Sultanın hassasiyetine en iyi tercüman olan Paris sefiri Münir Paşa'dır. Münir Paşa, Avrupa'da geçen her vakayı padişaha bildirmekte, efendisinin merak ve alakasını çekmekte müstesna bir anlayış sahibi… Ahlakı üzerinde fazla bir taahhüde girişmemize imkân olmayan Münir Paşa, basın yoluyla bilhassa, Paris'teki Jön Türk faaliyetini padişaha mübalağa ile haber vermekte ve servisine karşılık ihsan beklemekte oldukça hamarattı.[2]

Salih Münir'in çokeşli olduğu, 1880'lerin sonlarında meşhur şaire Nigâr Hanım'ın peşine (başarısızlıkla) düştüğü sıralarda da zaten Cemile Hanım adında bir karısı olduğu bilinmektedir.[3] Zaten Kâmran'ın annesi Cemile Hanım değil, Pervin Felek adında Salih Münir'in diğer bir karısıydı. Adından da anlaşılacağı üzere Pervin Felek, saraydan çıkma bir cariyeydi; fakat işin daha da ilginci, çok genç yaşta dönemin en önemli olaylardan birine karışmıştı. Sultan Abdülaziz'in hareminde bir cariye olarak yetişmekte olan Pervin Felek, padişahın Mayıs 1876'da Midhat ve Hüseyin Avni Paşaların başı çektiği bir darbe neticesinde tahttan indirilip tevkif edildikten birkaç gün sonra intihar ettiğinde –ya da intihar süsü verilip öldürüldüğünde– onunla aynı binada bulunmaktaydı. O zamanlar henüz on bir yaşında olan küçük cariye, harem dağılınca o zaman Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesinde bulunan Mahmud Celaleddin Paşa'ya verilmiş, o da onu oğlu Salih Münir'le evlendirmişti. 1881'de ise Pervin Felek kayın pederine ifşaatta bulunarak Sultan Abdülaziz'in ölümünün intihar değil, cinayet olduğunu anlatmış, Mahmud Celaleddin de bu bilgiyi hemen Yıldız'a, Abdülhamid'e yetiştirmişti. Bunun üzerine üzerinden beş sene geçmiş olan olayın araştırılmasına karar verilmiş, kısa bir müddet sonra da bu cinayetin zanlılarının meşhur Yıldız mahkemesinde yargılanmasına başlanmıştı. Saray tarafından baştan sona manipüle edilen bu sürecin sonunda Midhat ve Damad

Kâmran Münir/Edhem [Eldem] (1891-1959)

Born in 1891, two years before Nazlı, Saliha Kâmran Münir was the daughter of Salih Münir Pasha (1857-1939) from the Çorluluzade family and Pervin Felek Hanım (1865?-?). The family took its name from an eighteenth-century grand vizier, Çorlulu Damad Ali Paşa (1670-1711). One of its descendants, Mahmud Celaleddin Pasha (1839-1899) had a successful career as a statesman under Abdülhamid II, particularly as Minister of Commerce and Public Works from 1895 to 1899. Famous for his skills in calligraphy and music, Mahmud Celaleddin Pasha had a son by the mane of Salih Münir from one of his wives, Fatma Bidar. Salih Münir studied at the Imperial Lycée, was admitted to the Office of Translation in 1872, moved to the secretariat of the Imperial Council in 1877, was appointed private secretary to Grand Vizier Ahmed Vefik Pasha in 1878, then to the bureau of correspondence of the Mof Mines and Forests in 1879 and finally to that of the Ministry of Foreign Affairs. In 1897, he received his last promotion and was appointed ambassador to Paris.[1]

Salih Münir Bey had started with a rather conventional bureaucratic career, but this important appointment turned it into a highly political one. The fact that he remained in this position until the Young Turk revolution of 1908 shows to what extent Münir Pasha was close to Abdülhamid II. As the autocratic character of the sultan's regime increased and as the oppression against political opponents harshened, the French capital became a major center of asylum and resistance. As the Young Turks, some political opponents such as Damad Mahmud Celaleddin Pasha and his sons Sabahaddin and Lutfullah and Armenian revolutionary groups tried to organize in Paris, it had become Salih Münir Pasha's duty and major occupation to follow and spy on these groups, to try to reason them by threats or bribes, to ensure the support and cooperation of the French police, and to take up the defense of Abdülhamid's growingly oppressive and violent regime. In short, Kâmran's father was one of the key actors and most reliable men of the system of control and persecution set up by Abdülhamid. Most sources concur in showing him as one of the somber pawns of Abdülhamid's autocratic policies; another way of looking at the character is through the words of Necip Fazıl Kısakürek, admittedly one of the most passionate defenders and apologists of the man he called "Great Emperor":

> Among the ambassadors, the one who understood best the sultan's concerns was the ambassador to Paris, Münir Pasha. Münir Pasha would report back to the sultan every event that happened in Europe, thus managing to attract with exceptional success his master's interest and attention. We cannot vouch for Münir Pasha's morals, but he was rather zealous in informing the sultan of Young Turk activities in Paris in exaggerated fashion, and in expecting rewards for his services.[2]

It is well known that Salih Münir practiced polygamy and that he was already married to one Cemile Hanım when, in the late 1880s, he (unsuccessfully) courted the famed poetess Nigâr Hanım.[3] In fact Kâmran's mother was not Cemile Hanım, but another wife by the name of Pervin Felek. As her Persianate and poetic name suggests, Pervin Felek was of slave origin. More interestingly, she had been witness at a very young age to one of the most momentous events of the time. Growing up as a child slave in Sultan Abdülaziz's harem, Pervin Felek had happened to be in the same building as her master when, following his dethronement in May 1876 by a coup led by Midhat and Hüseyin Avni Pashas, he committed suicide – or was murdered under the guise of suicide. When the deceased sultan's harem was disbanded, the little slave girl, about eleven at the time, was given away to Salih Münir's father Mahmud Celaleddin, then a member of the Council of State, who in turn destined her to his son. Once married, in 1881 Pervin Felek revealed to her father-in-law that Abdülaziz's death had been the result of murder, and not suicide; and Mahmud Celaleddin had immediately rushed to the palace with this precious information. Although five years had passed since the events, an investigation was carried out and the presumed perpetrators were tried in the infa-

Mahmud Celaleddin Paşalar Taif'e sürülmüş ve üç sene sonra orada boğdurulmuşlardır.[4] On altı yaşındaki bir genç kızın beş yıl önce bir binaya giren kişinin sesini Hüseyin Avni Paşa'nınkine benzetmesi ne kadar mümkündür bilinmez; ayrıca Midhat Paşa'yı savunanlara göre bütün bu hikâye Mahmud Celaleddin Paşa'nın işgüzarlığı ve saraya hoş görünme arzusundandı.[5] Fakat kesin olan şudur ki Pervin Felek henüz on bir yaşındayken trajik bir olayın neticesinde haremden çıkmış, kısa bir müddet sonra da yükselmekte olan bir bürokratın yirmi yaşlarındaki oğluyla evlendirilmiş bir cariyeydi. Kâmran'ı ise 1891'de, nispeten daha olgun bir yaşa geldiğinde doğurmuştu.

Osman Hamdi'nin oğlu Edhem ile Salih Münir Paşa'nın kızı Kâmran'ın nasıl tanıştıklarını bilmiyoruz. Meşrutiyet öncesinde Osmanlı Müslüman kadınlarının yurtdışına gitmelerinin adeta imkânsız olduğu düşünülürse, Kâmran'ın sanılabileceğinin aksine babasının yanında Paris'te değil, İstanbul'da annesinin yanında büyümüş ve kalmış olduğu kesin değilse de muhtemeldir.[6] Zaten Osman Hamdi'nin de 1909'a kadar yurtdışına çıkmadığından aynı durumun oğlu için de söz konusu olduğuna pek şüphe yoktur.[7] Bu durumda her ikisi İstanbul'da büyümüş ve dönemin eliti sayılabilecek bir çevre içinde yaşayan bu iki gencin tanışmış olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Her ikisi de gayet Avrupai bir şekilde yetişmiş, mükemmelen Fransızca bilen, ortak bir kültüre sahip olan Kâmran ile Edhem'in bir araya gelmesi için her türlü neden vardı. Aralarındaki dokuz yıllık yaş farkı bile dönemin usulüne uygun bir durumdu.

Ne var ki, Osman Hamdi'nin siyasi kimliği düşünüldüğünde Salih Münir Paşa gibi biriyle yakınlık şöyle kalsın, bir aile ittifakına girmeyi istemesi garip bir durum olarak algılanabilir. Gerçekten de Jön Türklerin bir kahraman olarak gördükleri, Abdülhamid dönemi boyunca hareket kabiliyeti kısıtlanarak ve yapmaya çalıştığı iş muhtelif şekillerde baltalanarak mağdur olmuş olan bir kültür insanının bu rejimin bir tür simgesi ve maşası haline gelmiş olan bir bürokratla dünür olmayı düşünebilmiş olması ister istemez şaşırtıcı, hatta imkânsız gelebilir. Oysa bilindiği gibi Osman Hamdi 1906'da Paris'te sergilemiş olduğu meşhur *Kaplumbağalı Adam*[8] isimli tablosunun biraz daha küçük boydaki benzerini 1907'de yapmış ve "Münir Paşa'ya muhabbetle yadigâr" ithafıyla süslemişti.[9] Kâmran ile Edhem'in ilişkisinin o yıl başlamış olduğunu düşünürsek –o tarihte Kâmran on altı yaşındaydı ve Gertrude Bell böyle bir ilişkiyle ilgili o tarihte bir not düşmüştü[10]– bu tablonun bir tür "dünürlüğe hazırlık" niteliğinde olduğunu varsaymak herhalde yanlış olmayacaktır. Keza, bütün ailenin Eskihisar'daki evin önünde toplanıp ellerinde "Yaşasın Münir Paşa" yazılı bir yaftayla poz vermiş olması, iki genç arasındaki izdivacın heyecanla beklendiğini ve muhtemelen vazifeten Paris'te bulunan Salih Münir Paşa'ya bu fotoğrafın bir samimiyet ve dostluk nişanesi olarak yollandığını düşündürmektedir.

Tutarsız gibi görünen bu durumu birkaç şekilde izah etmeye çalışabiliriz. Her şeyden önce, kendi de epeyce hareketli bir aşk hayatı yaşamış olan Osman Hamdi'nin oğlunun bu ilişkisini zora sokmak istemediğini, dolayısıyla da belki siyaseten ve ahlaken pek hoşlanmadığı bir kişiye oğluna ve müstakbel gelinine hürmeten belirli bir yakınlık göstermiş olduğu akla gelmektedir. Bunu destekleyecek olan, Osman Hamdi'nin Kâmran ile birlikte göründüğü iki pozdur: Bunların ilki, biraz önce bahsettiğimiz "Yaşasın Münir Paşa" fotoğrafıydı; diğeri ise gene Eskihisar bahçesinde çekilmiş olduğu tahmin edilebilen ve ikisini bir sütunun başında gösteren bir poz. Her ikisinde de dikkati çeken şey, Osman Hamdi ile Kâmran arasındaki samimiyet, hatta muzip duruştur. Osman Hamdi'nin vücut dili açıktı: (Müstakbel) gelinine bayılıyordu. Bu durumda oğlunun bu şanslı seçimini desteklemiş olması, hatta bunun için sorunlu bir dünürlük ilişkisini de sineye çekmiş olması gayet anlaşılır olabilir.

Ancak bu ilişkiye başka şekillerde de izah etmek mümkün olabilir. Her şeyden önce, siyaseten gayet kötü bir şöhrete sahip olan Salih Münir Paşa'nın bu imajının büyük ölçüde Meşrutiyet'ten sonra yanlış tarafta kalmış olmasına bağlamak, dolayısıyla da bazı meziyetleri ve hoşlukları olmuş olabileceğini düşünmek mümkündür. Ayrıca unutmamak gerekir ki Kâmran ile Edhem'in ilişkisi, hatta evlenme kararları, Jön Türk ihtilalinden ve Abdülhamid'in sisteminin yıkılmasından öncesine dayanmaktaydı. Bu anlamda, otuz senedir süregelen bir baskı rejimine bir şekilde alışmış olan ve bu

mous Yıldız trials. At the end of this mock trial completely manipulated by the palace, Midhat and Damad Mahmud Celaleddin Pashas were sent to Taif where they were eventually strangled three years later.[4] One wonders how likely it may have been for a young girl of sixteen to put a name on the voice of a person who entered that building five years earlier; according to Midhat Pasha's supporters the whole matter had been concocted by the overzealous Mahmud Celaleddin, who wanted to please Abdülhamid.[5] What makes no doubt, however, is that Pervin Felek was a young slave who had to leave the harem at age eleven in the wake of a traumatic event, and was soon given in marriage to the son of a rising bureaucrat in his twenties. She had given birth to Kâmran at a relatively more mature age, in 1891.

We do not know how Osman Hamdi's son Edhem and Salih Münir's daughter Kâmran came to know each other. Considering that it was practically impossible for Muslim Ottoman women to freely leave the country, it is highly probable that Kâmran did not grow up with her father in Paris, but was rather left back in Istanbul with her mother.[6] Given that Osman Hamdi, too, failed to obtain permission to go abroad until 1909, there is little doubt that the same applied to his son.[7] Under these circumstances it should not come as a surprise that two youths growing up in Istanbul among privileged circles should have found grounds and occasions for socialization. Both had been brought up in extremely westernized fashion; they spoke perfect French and shared a common culture: there was every reason for Kâmran and Edhem to come together. Even the nine-year age difference was perfectly consistent with the practice of the time.

Yet if one thinks of Osman Hamdi's political stance, it may seem surprising that he should have befriended someone like Salih Münir Pasha, let alone enter a family alliance with him. Indeed, it would seem improbable, even impossible, that a man hailed as a hero by the Young Turks, a man of culture forbidden from leaving the country and from fulfilling his mission in peace throughout most of Abdülhamid's reign, would have chosen to become an in-law with a bureaucrat so closely associated with the dark and negative image of the regime. And yet we do know that in 1907 Osman Hamdi made a second and slightly smaller version of his celebrated *Man with Tortoises*,[8] which he had exhibited in Paris a year earlier, and that he had dedicated it "with affection" to Münir Pasha.[9] If we accept that Kâmran and Edhem's relationship started that very year –Kâmran had turned sixteen, and Gertrude Bell had left a note about this[10]– it would probably be reasonable to assume that this present was a sort of prelude to the coming alliance between the two families. Likewise, the photograph of the whole family posing together with Kâmran and with Nazlı holding a sign saying "Long live Münir Pasha" should certainly be read as a memento of friendship and anticipation of the happy event to come, probably sent to the pasha still on duty in Paris.

We can try to explain this seeming inconsistency in several ways. First of all, it seems fait to imagine that Osman Hamdi, who himself was not insensitive to charm, may have preferred to avoid endangering his son's relationship and that he had therefore chosen to tolerate a man he would have otherwise opposed politically and morally out of deference for his future daughter-in-law. In support of this argument, one could show two photographic poses showing Osman Hamdi and Kâmran together. The first is the group photograph mentioned above with the banner honoring Münir Pasha; the other was also taken in the garden at Eskihisar and shows the two posing by what seems to be a column. What is striking in both cases is the striking degree of intimacy, even of complicity, witnessed between the two. Osman Hamdi's body language was rather explicit: he just adored his (future) daughter-in-law. If that was the case, one could easily understand that he should have made some sacrifice for the sake of his son's lucky pick.

Yet there are other ways of rationalizing this connection. After all, it should not be forgotten that Salih Münir Pasha's very negative political image was to a large extent due to the fact that he found himself on the wrong side of the divide after the constitutional revolution and that he may well have

duruma kendilerini ister istemez uyarlamış olan insanların bu vaziyete nihayet verecek olan bir siyasi değişimin sonrasında oluşan bazı algı ve düşüncelere o zamandan sahip olduklarını varsaymak ne kadar gerçekçidir? Hatta bir adım ileri gidilecek olursa, Osman Hamdi'nin Abdülhamid'in istibdadı altında inleyen bir özgürlük savaşçısı ve bir Jön Türk taraftarı olarak imajının ne derecede doğru ve güvenilir olduğunu sorgulamak gerekmez mi? 1908 ihtilalinden 1910'daki ölümüne kadar ve ondan sonra daha da net bir şekilde milli kahraman ilan edilen Osman Hamdi Bey'in, Müze-i Hümayun müdürlüğünden daha önceki görevleri de sayılırsa, Abdülhamid'in saltanatı boyunca yüksek dereceli bir memur olarak görev yapmış olması bu muhalif kimlikle nasıl bağdaşmaktadır?

Tabii ki maksat Osman Hamdi'yi Meşrutiyet'le çark eden bir Abdülhamid işbirlikçisi olarak göstermek değil. Fakat neresinden bakılırsa bakılsın, Osman Hamdi'nin kendine hayatta başlıca gaye olarak bellediği arkeoloji, müzecilik ve bir dereceye kadar resim konularında istediğini yapabilmek ve gerekli imkânlara kavuşmak için sisteme uyum göstermek, Abdülhamid'i ve çevresini "idare etmek", fazla sivrilmeyerek siyasi ortamın kenarında durmak gibi çarelere başvurduğuna pek şüphe yoktur. Kısacası Osman Hamdi II. Abdülhamid rejimini muhtemelen pek sevmiyor ve bazı açılardan mağduru idiyse de –yurtdışına seyahat edememek gibi– kendini tehlikeye koyacak derecede muhalif bir çizgi çizmediği, hatta biraz da vazgeçilmez durumundan faydalanarak sistemin bazı nimetlerinden yararlandığını da kabul etmek gerekir. 1908'den sonra kendine atfedilen Abdülhamid düşmanlığı ve mazlumiyetinin ihtilalden sonra Jön Türk hareketine açık bir şekilde gösterdiği sempatinin ve verdiği desteğin geriye dönük bir inşası olduğu anlaşılmaktadır.[11]

Bu durumda zaten oğlunun bağlandığı, kendisinin de beğendiği bir kadına arka çıkmanın ötesinde, Abdülhamid'in maşası konumunda olan ama birçok açıdan kendi gibi alafranga, medeni ve kültürlü olan bir kişiyle yakınlaşmasına, hatta onunla dünür olmayı istemesine pek de şaşırmamak gerekir. Velhasıl 1907'de kararlaştırılan bu izdivacın tarihi Haziran 1908'de artık kesinleşmişti. İstanbul'da bulunmayan tek akraba olan Salih Münir Paşa'nın da katılabilmesi için düğünün Temmuz ayının sonunda yapılacağına karar verilmişti. Bunun üzerine Salih Münir Paşa 9 Temmuz 1908 günü Paris'ten hareket etmişti.[12] Ne var ki Brindisi üzerinden İstanbul'a geleceği söylenen paşa henüz yoldayken 23 Temmuz günü Jön Türk ihtilali olmuştu; Abdülhamid'e bu kadar bağlı bir şahsiyetin bundan etkilenmemesi imkânsızdı. Nitekim her ne kadar 30 Temmuz günü gazeteler paşanın Bükreş'de olduğunu ve ertesi gün Köstence postasıyla İstanbul'da beklendiğini yazıyor idiyse de[13] 1 Ağustos günü bu planından vazgeçtiği ve aldığı emirler üzere 31 Temmuz günü Paris'e dönmek üzere yola çıktığı haber alınmıştı.[14] Takip eden günlerde ise Münir Paşa'nın Viyana'da kısa bir duraktan sonra 4 Ağustos günü Paris'e vardığı, yakında da gene Romanya üzerinden İstanbul'a doğru tekrar hareket edeceği bildirilmekteydi.[15]

Ne var ki artık işler bambaşka bir mecraya doğru gidiyordu. Herkesin beklediği şey gerçekleşti ve devr-i sabıkın adamı hükümet tarafından azledilerek yerine Naum Paşa Paris'e büyükelçi tayin edildi. Salih Münir Paşa son bir gayretle yeni rejimin suyuna gider gibi bir beyanla ihtilale temkinli bir destek vermeye çalıştı:

> Bu ihtilalin çok lüzumlu olduğunu, hatta ülkem için gerekli olduğunu düşünüyorum. Padişah hazretleri tarafından ihsan buyurulan lütufların tamamından memnun olmayacak iyi niyetli tek bir Türk olabileceğine inanmıyorum. Ayrıca Türkiye'de herhangi bir tedbirsizlik ya da ifrat olmaz, kazanılan hürriyetler suiistimal edilmez, devlet ve asayiş meselelerinde şahsi müdahalelere karşı koyulur, kanunlar dikkatli bir şekilde ve hiçbir gecikme olmadan uygulanır, Batının saygı ve desteği, Gayrimüslim unsurların ise güveni kazanılır, ümit ettiğim gibi rejimin itidalli bir şekilde dönüşümünü sağlayacak akıllı ve fazla radikal olmayan bir parlamentoya sahip olunur, padişahın şahsiyetine saygısızlık edilmezse, işte o zaman Türkiye'nin hiçbir zaman olmadığından daha mesut, daha müreffeh ve Avrupa birliği içinde yüksek bir mevkie sahip olmaya daha layık olacağına kaniyim.[16]

had many redeeming human qualities. Moreover, Kâmran and Edhem's relationship and their decision to get married predated the Young Turk revolution and the collapse of the Hamidian regime. In that sense, can one so easily assume that sentiments and ideas that were so prominent after the revolution had already been in the minds and hearts of individuals who had adapted to over thirty years of autocracy? Indeed, if one were to go one step further, should one not question the image of Osman Hamdi as a freedom fighter and a Young Turk supporter suffering under the yoke of Abdülhamid's despotism? How consistent is this image of an opponent with the undeniable fact that, if we count his bureaucratic posts before his appointment at the head of the Imperial Museum, Osman Hamdi had one of the most stable careers as a high-level bureaucrat throughout Abdülhamid's reign?

The point is not to show Osman Hamdi under the light of a Hamidian collaborator who suddenly shifted allegiances with the revolution. But there is little doubt that in order to maintain some autonomy and means in matters that were crucial to him –mainly archaeology, the museum, and painting– Osman Hamdi did resort to compromises with the system, made sure he kept a low profile, and stayed as much as possible on the margins of the political environment. In short, although Osman Hamdi may have disliked, and suffered from, Abdülhamid's regime –as with his lack of freedom of movement– it is also true that he never really embraced the risk of political opposition, and that quite to the contrary, he was able to take advantage from a number of benefits that the system did offer him. It is more than likely that his reputation of resistance and opposition to Abdülhamid was to a large extent the mirroring into the past of the open support and sympathy he showed for the Young Turk cause after the revolution.[11]

Under these circumstances, apart from the obvious liking he had for the young woman his son was courting, there is nothing really astonishing in seeing Osman Hamdi developing a friendship and even an alliance with a man who, aside from being Abdülhamid's pawn, was in many ways a westernized, civilized and cultivated man, much like himself. To make a long story short, by June 1908 the date had been set for the marriage planned in 1907. In order to give Salih Münir Pasha the time to join them from Paris, the event had been set for the end of July. Salih Münir Pasha left Paris on 9 July 1908, via Brindisi.[12] However, as the pasha was still en route for Istanbul, the Young Turk revolution took place on 23 July. It was impossible for a political figure so close to Abdülhamid not be affected by this sudden turn. Indeed, although the newspapers of 30 July announced his arrival from Bucharest via Constanta the next day,[13] it soon turned out that he had changed his plans and left for Paris on 31 July.[14] Later news reported on his arrival in Paris on 4 August after a short stop in Vienna, and announced that he intended to leave soon again for Istanbul via Rumania.[15]

However, the situation had irreversibly changed. Confirming general expectations, this representative of the ancient regime was dismissed and replaced by Naum Pasha. In a last effort to placate the new government, Salih Münir Pasha made a cautious declaration aimed at some form of compromise:

> I believe that this revolution was very desirable, even necessary for my country's salvation. I do not think there may be a single well-intentioned Turk who should not be satisfied and should not support all the concessions made by H. M. the Sultan. I also believe that if, in Turkey, nothing reckless or excessive is done, if the freedoms acquired are not abused, if they resist against personal interference in the management of public matters and public order, if, by cautiously applying the law without any delay, we can win the esteem and favor of the West and the trust of non-Muslim elements, if, as I hope, we may have an intelligent but not too extreme parliament, which will proceed with the transformation of the regime with moderation, if no disrespect is shown to the person of the Sultan, then Turkey shall be happier, more prosperous, and worthier than ever of occupying an elevated rank in the Concert of Europe.[16]

Fakat olan olmuştu. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden hemen sonra, Mayıs 1909'da Salih Münir Paşa'nın, sabık padişahın diğer iki adamı İzzet Holo Paşa (Arab İzzet) ve Selim Melhame Paşa ile birlikte vatandaşlık haklarının geri alınması ve mallarının haczedilmesine karar verilmişti.[17] Salih Münir Paşa Ekim 1912'de Sadrazam Kâmil Paşa'nın çıkardığı bir aftan istifade ederek İstanbul'a birkaç haftalığına dönmüşse de tekrar Paris'teki sürgününe dönmüş, harp yıllarında İsviçre'ye yerleşmiş, Türkiye'ye ancak Cumhuriyetin kuruluşundan sonra dönüp 1939'daki ölümüne kadar orada kalmıştır.[18]

Bu durumdan dolayı Kâmran ile Edhem'in evlilik planlarının altüst olduğunu tahmin etmek zor değilse de her şeye rağmen bu evliliğin paşanın dönüşünü beklemeden muhtemelen 1908'de gerçekleştiği Kâmran'ın defteri Mayıs 1909'da genç kızlık adı "Kiamran Munir" değil de kocasının adını kullanan "Kiamran Edhem" olarak imzalamış olmasından anlamak mümkündür. Mütarekeye kadar İstanbul'da kalan çiftin 1916 yılında Nevin adında bir kızı doğmuştur. İşgalde İstanbul'dan Fransa'ya taşınan Kâmran ve Edhem, Ağustos 1931'de henüz on beş yaşındaki Nevin'i veremden kaybettiler. 1940'ta savaştan kaçarak İstanbul'a geri gelerek hayatlarının sonuna kadar İstanbul'da kalmışlardır. Edhem 27 Aralık 1957 günü, Kâmran ise tam iki sene sonra 28 Aralık 1959 vefat etmiştir.

Nazlı'nın defterinde Kâmran görümcesine doğrudan ve kendi sözleriyle hitap etmek yerine Fransız şair Alphonse de Lamartine'in (1790-1869) bir şiirini nakletmekle yetinmişti. Seçtiği, şairin ilk olarak 1839'da yayınlamış olduğu *Recueillements poétiques* (Şairane Derin Düşünceler) isimli eserinde yer alan "Vers sur un album" (Bir albüm hakkında mısralar) isimli şiirdi. Henüz on sekiz yaşında genç bir kadının kitap mecazı üzerinden hayatın kısalığını konu alan bir şiiri seçmiş olmasında herhalde fazla derin bir anlam aramamak gerekir; asıl dikkat çeken, Nazlı ile Kâmran'ın yaşça bu kadar yakın oldukları halde –Kâmran 1891'li, Nazlı ise 1893'liydi– ne kadar farklı rollerde olduklarıydı. Özellikle fotoğraflarda birinin tavrı ve giyimiyle gayet olgun duruşunun yanında diğerinin hep biraz çocuk gibi durması, aralarındaki iki yaş farkın ötesinde, evlilik müessesesinin rolleri değiştirmekte ne kadar etkili olduğunun bir işareti gibidir.

1 Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *Représentants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)* (İstanbul-Paris: Isis, 1991), s. 137. Salih Münir Paşa'nın daha çok siyasi nitelikli hatıratı için bkz. Salih Münir Çorlu, *Geçmiş Zamanlar. Sultan II. Abdülhamid'in Paris Sefir-i Kebirinin Diplomasi Yazıları ve Hatıraları*, yay. haz. İsmail Dervişoğlu (İstanbul: Kitabevi, 2013).
2 Necip Fazıl Kısakürek, *Ulu Hakan Abdülhamid Han* (Ankara: b. d. yayınları, 1999), s. 213.
3 Nazan Bekiroğlu, *Şair Nigâr Hanım. Güftesi Garplı, Bestesi Şarklı* (İstanbul: Timaş, 2008), s. 69-73.
4 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1955), c. IV, s. 275, 319
5 Osman Selim Kocahanoğlu (yay. haz.), *Midhat Paşa'nın Hatıraları: Yıldız Mahkemesi ve Taif Zindanı [Mir'at-ı Hayret]*, (İstanbul: Temel, 1997), c. II, s. 155.
6 Salih Münir Paşa'nın diğer kızı Nimet [Eyriboz] hatıratında çok istisnai bir şekilde Paris'e rahatlıkla gidip gelmiş, babasının da yanında kalmış olduğunu söylemektedir (*Geçmiş Zamanlar*, s. 752).
7 Edhem, babasının Abdülhamid dönemindeki son yolculuğu olan 1893 seyahatine katılmıştı (Osman Hamdi'den Carl Humann'a, İstanbul, 1 Ağustos 1893. DAI Merkez Arşivi, Nachlass Carl Humann, 2, Briefe A-K, Osman Hamdy an Carl Humann, 1890-1895).
8 Eser, Suna ve İnan Kıraç Koleksiyonu'nda *Kaplumbağa Terbiyecisi* ismiyle yer almaktadır.
9 Edhem Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü* (İstanbul; Kültür Bakanlığı, 2010), s. 322-323.
10 Gertrude Bell'in günlüğü, 31 Temmuz 1907, Gertrude Bell Arşivi, Newcastle Üniversitesi, kayıt 645.
11 *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, s. 314-317.
12 *Le Gaulois*, 9 Temmuz 1908, s. 2; *Journal des débats politiques et littéraires*, 10 Temmuz 1908, s. 2; *Revue diplomatique*, 12 Temmuz 1908, s. 9.
13 *Le Moniteur Oriental*, 30 Temmuz 1908, s. 3.
14 *Le Moniteur Oriental*, 1 Ağustos 1908, s. 3; *Le Moniteur Oriental*, 3 Ağustos 1908, s. 3.
15 *Le Moniteur Oriental*, 5 Ağustos 1908, s. 3.
16 *Journal des débats politiques et littéraires*, 11 Ağustos 1908, s. 1.
17 *Journal des débats politiques et littéraires*, 1 Haziran 1909, s. 2.
18 Bu bilgileri bana sağlayan dostum Sinan Kuneralp'e içtenlikle teşekkür ederim.

But it was too late. Soon after Abdülhamid's destitution, in May 1909, Münir Pasha and two other of the former sultan's men –İzzet Pasha Holo and Selim Pasha Melhame– were condemned to lose their civic rights and to have their property confiscated.[17] Although the pasha took advantage of an amnesty decreed by Grand Vizier Kâmil Pasha to spend a few weeks in Istanbul in October 1912, he eventually returned to his exile in Paris, moved to Switzerland during the war, and finally returned to Turkey only after the Republic, where he stayed until his death in 1939.[18]

Kâmran and Edhem's wedding plans were obviously upset by these events; nevertheless, the fact that in May 1909 she signed Nazlı's guestbook with her married name of "Kiamran Edhem" instead of her maiden's name of "Kiamran Munir" shows that they were married in the pasha's absence, probably in 1908. The couple remained in Istanbul throughout the war and until the Armistice of 1918, with a daughter by the name of Nevin born in 1916. They left Istanbul during the occupation and settled in France, where in 1931 they suffered the tragic loss of their daughter, who succumbed to tuberculosis. Fleeing the war in 1940, they returned to Istanbul, where they remained until the end of their lives. Edhem died on 27 December 1957, and Kâmran exactly two years later, on 28 December 1959.

In Nazlı's guestbook, instead of addressing her sister-in-law directly in her own words, Kâmran had chosen to quote a poem by the French poet Alphonse de Lamartine (1790-1869). Her selection had been "Vers sur un album" (verses on an Album), from the poet's *Recueillements poétiques* (Poetic Meditations), first published in 1839. One should probably not seek any particularly deep meaning in an eighteen-year-old women's choice of a poem using the metaphor of the book to speak of the fleeting and ephemeral nature of life. What seems more surprising, however, is to see how two young women of such comparable ages –Kâmran was born in 1891 and Nazlı in 1893– could take up different roles. Photographs in particular seem to convey a very different image between a mature and womanly Kâmran and a childish Nazlı. Beyond their actual difference at a critical age, it seems rather obvious that the sole institution of marriage was powerful enough to induce visible differences in their attitudes and looks.

1 Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *Représentants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)* (Istanbul-Paris: Isis, 1991), p. 137. On Salih Münir Paşa's predominantly political memoirs and recollections, see, Salih Münir Çorlu, *Geçmiş Zamanlar. Sultan II. Abdülhamid'in Paris Sefir-i Kebirinin Diplomasi Yazıları ve Hatıraları*, ed. İsmail Dervişoğlu (Istanbul: Kitabevi, 2013).
2 Necip Fazıl Kısakürek, *Ulu Hakan Abdülhamid Han* (Ankara: b. d. yayınları, 1999), p. 213.
3 Nazan Bekiroğlu, *Şair Nigâr Hanım. Güftesi Garplı, Bestesi Şarklı* (Istanbul: Timaş, 2008), pp. 69-73.
4 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (Istanbul: Türkiye Yayınevi, 1955), vol. IV, pp. 275, 319
5 Osman Selim Kocahanoğlu (ed.), *Midhat Paşa'nın Hatıraları: Yıldız Mahkemesi ve Taif Zindanı [Mir'at-ı Hayret]*, (Istanbul: Temel, 1997), vol. II, p. 155.
6 Another of Salih Münir Paşa's daughters, Nimet [Eyriboz], recounts how she had exceptionally been able to go to back and forth between Paris and Istanbul and stay with her father (*Geçmiş Zamanlar*, p. 752).
7 Edhem had accompanied his father on his last trip to Europe under Abdülhamid, in 1893 (Osman Hamdi to Carl Humann, Istanbul, 1 August 1893. DAI Central Archive, Nachlass Carl Humann, 2, Briefe A-K, Osman Hamdy an Carl Humann, 1890-1895).
8 The painting is known as *The Tortoise Trainer* in the Suna and İnan Kıraç Collection.
9 Edhem Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü* (İstanbul; Kültür Bakanlığı, 2010), pp. 322-323.
10 Gertrude Bell's diary, 31 July 1907, Gertrude Bell Archive, Newcastle University, # 645.
11 *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, pp. 314-317.
12 *Le Gaulois*, 9 July 1908, p. 2; *Journal des débats politiques et littéraires*, 10 July 1908, p. 2; *Revue diplomatique*, 12 July 1908, p. 9.
13 *Le Moniteur Oriental*, 30 July 1908, p. 3.
14 *Le Moniteur Oriental*, 1 August 1908, p. 3; *Le Moniteur Oriental*, 3 August 1908, p. 3.
15 *Le Moniteur Oriental*, 5 August 1908, p. 3.
16 *Journal des débats politiques et littéraires*, 11 August 1908, p. 1.
17 *Journal des débats politiques et littéraires*, 1 June 1909, p. 2.
18 My most sincere thanks to my friend Sinan Kuneralp for providing me this information.

Eskihisar'da "Yaşasın Münir Paşa" yaftalı geniş aile pozu. Fotoğraf, yakl. 1908. Yazarın koleksiyonu. Ayaktakiler, soldan sağa: Kâmran, Osman Hamdi, Edhem, Marie, Fatma, Abdullah (?), Nazlı (elinde yaftayla), ?; oturanlar, soldan sağa: Leyla, Nimet, Germaine Palyart, Vahid.

The extended family posing at the Eskihisar villa with a "Long live Münir Pasha" banner. Photograph, ca 1908. Author's collection. Standing, left to right: Kâmran, Osman Hamdi, Edhem, Fatma, Abdullah (?), Nazlı (holding the banner), ?; seated, left to right: Leyla, Nimet, Germaine Palyart, Vahid.

"İrticaiyunun sefir namzedlerinden" (Mürtecilerin büyükelçi adaylarından), Ali Cemal'in kaleminden Salih Münir Paşa karikatürü. *Âlem*, 26 Şubat 1324/11 Mart 1909, s. 8.

"Munir Pasha, a veteran of the ancien regime," satirical cartoon of Salih Münir Pasha by Ali Cemal. *Âlem*, 26 February 1324/11 March 1909, p. 8.

Kâmran ile Osman Hamdi Eskihisar'da bahçede, Eskihisar, yakl. 1908. Yazarın koleksiyonu.

Kâmran and Osman Hamdi in the garden at Eskihisar, ca 1908. Author's collection.

Kâmran'ın "Sevgili Nazlı'ma" ithaflı fotoğrafı, Ağustos 1915. Yazarın koleksiyonu.

Kâmran's photograph dedicated to "my dear Nazlı," August 1915. Author's collection.

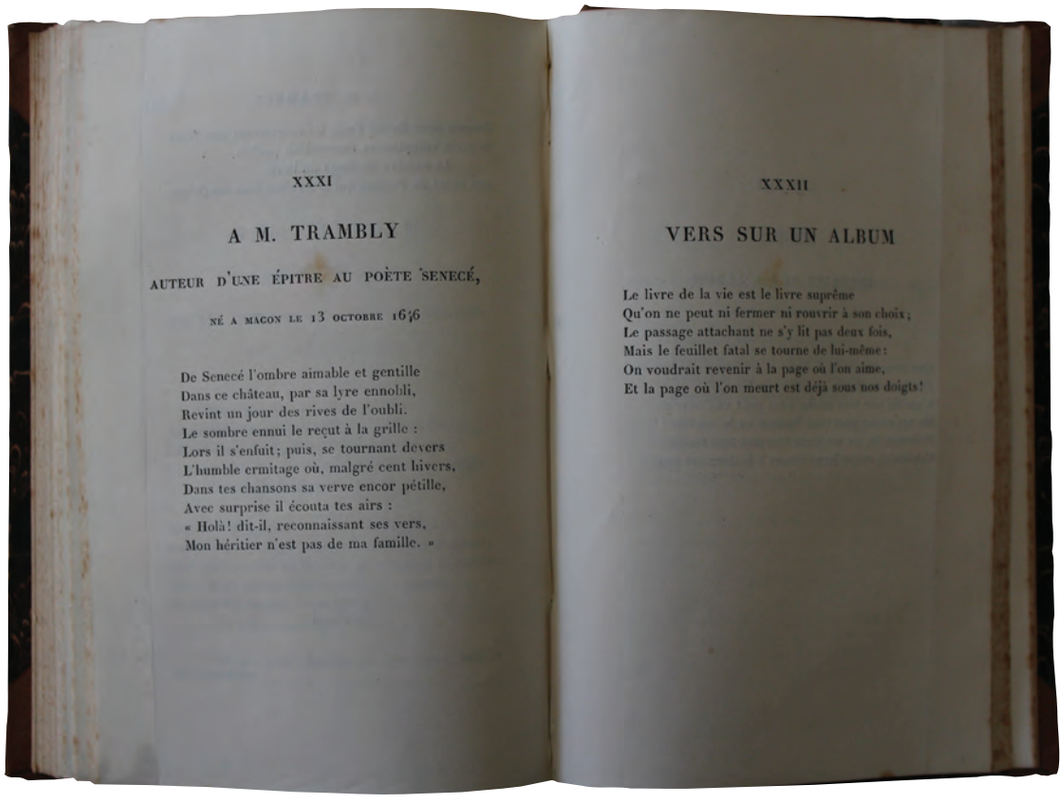

XXXI

A M. TRAMBLY

AUTEUR D'UNE ÉPITRE AU POÈTE SENECÉ,

NÉ A MACON LE 13 OCTOBRE 1636

De Senecé l'ombre aimable et gentille
Dans ce château, par sa lyre ennobli,
Revint un jour des rives de l'oubli.
Le sombre ennui le reçut à la grille :
Lors il s'enfuit; puis, se tournant devers
L'humble ermitage où, malgré cent hivers,
Dans tes chansons sa verve encor pétille,
Avec surprise il écouta tes airs :
« Holà! dit-il, reconnaissant ses vers,
Mon héritier n'est pas de ma famille. »

XXXII

VERS SUR UN ALBUM

Le livre de la vie est le livre suprême
Qu'on ne peut ni fermer ni rouvrir à son choix;
Le passage attachant ne s'y lit pas deux fois,
Mais le feuillet fatal se tourne de lui-même:
On voudrait revenir à la page où l'on aime,
Et la page où l'on meurt est déjà sous nos doigts!

Alphonse de Lamartine, *Recueillements poétiques. Epîtres et poésies diverses* (Paris: Hachette-Jouvet, 1888). Yazarın koleksiyonu.

Alphonse de Lamartine, *Recueillements poétiques. Epîtres et poésies diverses* (Paris: Hachette-Jouvet, 1888). Author's collection.

Wer sich selbst und andere kennt,
Wird auch hier erkennen:
Orient und Okzident
Sind nicht mehr zu trennen

(Goethe)

München,
den 7 Aug. 09

Max Kemmerich
Kais. Ottomanische Generalkonsul

Kendini ve başkalarını tanıyan
Anlar ki:
Şark ve Garp
Artık birbirinden ayrılamaz

(Goethe)

Münih,
7 Ağustos 1909

Max Kemmerich
Osmanlı İmparatorluğu Başkonsolosu

He who knows himself and others,
will also recognize:
Orient and Occident
are no longer separable

(Goethe)

Munich,
7 August 1909

Max Kemmerich
Imperial Ottoman Consul General

Wer sich selbst und andre kennt,
Wird auch hier erkennen:
Orient und Okzident
Sind nicht mehr zu trennen.

(Goethe)

München,
den 7. Aug. 09

Max Kemmerich
Kais. Ottomanische Gesandtschaft

Mein liebes Fräulein Nazly!
Nicht flüchtig soll Ihr Besuch hier gewesen sein! Wir wünschen von Herzen derselbe möge nur der erste von vielen werden, mit denen die Zukunft uns erfreuen soll. Drum sagen wir "Auf baldiges freudiges Wiedersehen"! Dies wünscht aufrichtig

Mathilde Kemmerich

München 7. 8. 09

Dr. Max Kemmerich

Sevgili Mademoiselle Nazlı,
Evimizi ziyaretiniz unutulmayacaktır! Kalbimizin derinliklerinden bunun gelecekte bizi sevindirecek birçok ziyaretin sadece ilki olduğunu diliyoruz. Dolayısıyla "Yakında mutlulukla tekrar bir araya gelelim!" diyoruz. İşte samimi dileğimiz budur.

Mathilde Kemmerich

Münih, 7 Ağustos 1909

Dr. Max Kemmerich

My dear Miss Nazly,
Your visit at our home shall not have been a fleeting one! From the deepest of our heart, we wish it will be only the first of many more that will delight us in the future. Therefore, we say: "May we soon be happily reunited!" This is our most sincere wish.

Mathilde Kemmerich

Munich, 7 August 1909

Dr. Max Kemmerich

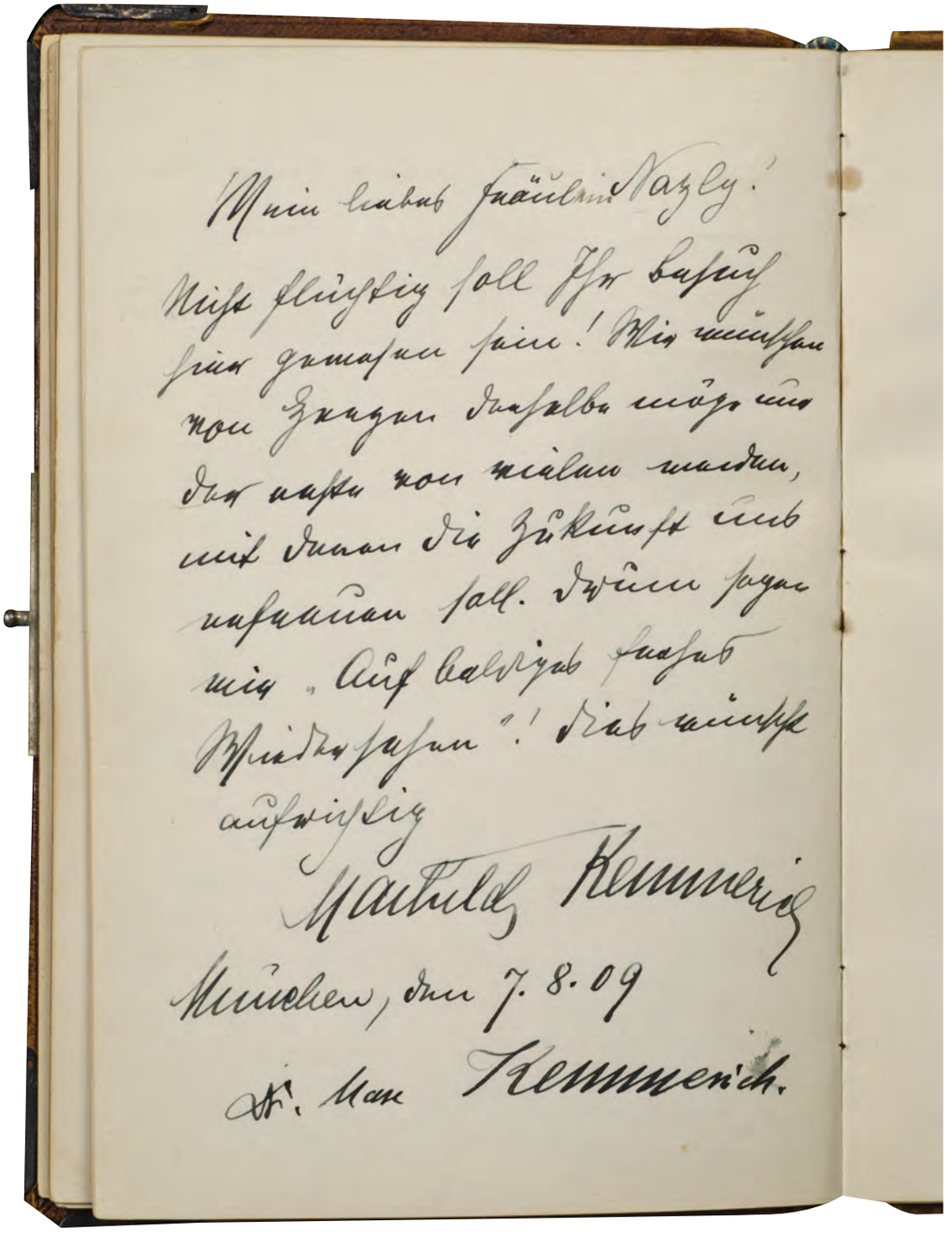

Mein liebes Fräulein Nazly!

Nicht flüchtig soll Ihr Besuch hier gewesen sein! Wir wünschen von Herzen derselbe möge nur der erste von vielen werden, mit denen die Zukunft uns erfreuen soll. Drum sagen wir „Auf baldiges frohes Wiedersehen"! Dies wünscht aufrichtig

Mathilde Kemmerich

München, den 7. 8. 09

Dr. Max Kemmerich.

Max Kemmerich (1851-?), Mathilde Kemmerich (?-?), Dr. Max (Philipp Albert) Kemmerich (1876-1932)

Osman Hamdi'nin Avrupa seyahatindeki başlıca uğrak yerlerinden olan Münih'te Nazlı'nın defterini imzalayan kişilerin arasında Max ile Mathilde Kemmerich bulunuyordu. İkisi de ayrı sayfalar kullanmışlarsa da aynı tarihi düşmüş olmalarından evli bir çift oldukları kesin gibi gözükmektedir. İlginç bir şekilde, Mathilde'in yazdığı sayfanın dibinde Max Kemmerich'in adı tekrar yazılmıştır, ama bu defa isminin başına Dr. unvanı eklenmiştir. Max Kemmerich ile ilgili bilgilere ulaşmak çok zor değil. 1876-1932 yılları arasında yaşamış olan bu kişinin 1897-1902 yılları arasında Leipzig'de tarih, felsefe, antropoloji ve milli iktisat okumuş, ardından da çok çeşitli konulara ilgi duymuş bir araştırmacı ve yazar olarak kariyer yapmış olduğu anlaşılıyor. Tarih,[1] sanat tarihi,[2] Alman kraliyet tarihi,[3] mistisizm ve garip olaylar[4] ve bazen de tahrik edici tonda güncel meseleler konusunda[5] yazmış olduğu çok sayıdaki kitabı ağırlıklı olarak popüler araştırma denebilecek bir alanda epeyce başarı kazanmıştır.

Osman Hamdi'yle kızı Nazlı'nın bu yazarla neden ve nasıl tanışmış olabilecekleri pek belli değildir. Fakat Osmanlı devlet arşivlerini biraz deşince, Max Kemmerich adındaki bir kişinin 1902 yılında Münih'te fahri başkonsolos tayin edildiği ortaya çıkmaktadır.

> Saltanat-ı seniyyenin Münih fahri baş şehbenderi Mösyö Maks Kor'un vuku-ı vefatına mebni yerine Almanya Hariciye Nezaretiyle Bavyera Hükümeti tarafından tavsiye olunduğu beyanıyla Berlin sefaret-i seniyyesinden inha olunan Bavyera tebaasından ve mahalli muteberanından Mösyö Maks Kemerih'in tayini hususunun huzur-ı sami-i hazret-i sadaretpenahilerinden arz ü istizanı ifadesini havi İntihab-ı Memurin-i Hariciye Komisyonu'ndan tanzim olunan mazbata leffen takdim kılınmağla ifa-yı muktezası vabeste-i irade-i aliyye-i daver-efhamileridir Emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir Fi 9 Rebiülahir sene 320 ve fi 2 Temmuz sene 318
>
> Hariciye Nazırı
> Tevfik[6]

15 Temmuz 1902 tarihine tekabül eden 2 Temmuz 1320 tarihli bu belgenin içeriği dönemin biraz ağır lisanına rağmen rahatlıkla anlamak mümkün. O tarihe kadar Münih'te fahri baş şehbender yani başkonsolos olan Dr. Max Knorr'un[7] ölümüyle boşalan bu göreve Max Kemmerich'in getirilmesine karar verilmiştir. Belgeden de anlaşıldığı üzere, hem Prusya, hem Bavyera hükümetlerinin tavsiye ettiği Kemmerich, "mahalli muteberandan" yani Münih'in ileri gelenlerindendir.

Bu anlamda, Osmanlı devletinin yüksek bürokratları arasında yer alan Osman Hamdi Bey'in Münih'i ziyareti esnasında buradaki başkonsolosla görüşmüş olması pek şaşırtıcı sayılmaz. Üstelik bu iki kişinin bir araya gelmesi için çok önemli bir neden daha vardı: Münih'te o sene düzenlenmiş olan Onuncu Uluslararası Sanat Sergisi (*X. Internationale Kunstausstellung*). Osman Hamdi bu sergiye meşhur *Keskin Kılıç* tablosuyla katılmıştı; Max Kemmerich ise, Münih başkonsolosu sıfatıyla serginin Osmanlı delegesi olarak görev almıştı.[8] Zaten o yüzden de Osmanlı hükümeti Kemmerich'e ertesi sene tebdilen ikinci rütbeden Mecidî Nişanı verilmişti.[9]

Taşlar yerine oturmuş gözükse de meseleyi biraz daha eşeleyince ilginç bir durum ortaya çıkıyor: Osman Hamdi'nin tanıştığı başkonsolos Max Kemmerich ile yazar Max Kemmerich, aynı kişi değildi. Aslında bu garip durumun işaretleri yok değildi. Yazar genellikle "Doktor" olarak tanınırken başkonsolos için bu unvan hiç kullanılmıyordu. Buna ilaveten yazar Kemmerich'in 1876'da doğduğu düşünülürse, Osmanlı başkonsolosluğuna 26 yaşında tayin edilmiş olması gerekirdi. Bu da birçok açıdan şaşırtıcı olurdu. Dönemin ve özellikle Osmanlı hükümetinin muhafazakârlığı düşünülürse,

Max Kemmerich (1851-?), Mathilde Kemmerich (?-?), Dr. Max (Philipp Albert) Kemmerich (1876-1932)

Among the signatures on Nazlı's guestbook in Munich, one of Osman Hamdi's main stopovers during his trip to Europe, were those Max and Mathilde Kemmerich. Although the two had used different pages of the book, the fact that they should have signed on the very same day suggests that they must have been closely related, most probably husband and wife. Interestingly the name of Max Kemmerich reappeared at the bottom of Mathilde's dedication, but this time preceded by the title "Dr." There is no great difficulty in finding information on Max Kemmerich. He was born in 1876 and died in 1932, studied history, philosophy, anthropology and national economy in Leipzig between 1897 and 1902, and ended up making a career as a rather popular writer tackling a great variety of topics. His books seem to have rather successfully covered a wide range of subjects, from history[1] to art history[2] and to the history of German royalty,[3] and from esoteric topics and mysticism[4] to current issues sometimes treated with a provocative twist.[5]

One fails to understand really what may have connected Osman Hamdi and his daughter to this German author. Yet after some rummaging through the Ottoman State archives, it appears that in 1902 a person by the name of Max Kemmerich had been appointed honorary consul general of the Ottoman Empire in Munich.

> I take the liberty of submitting to Your Excellency's decision the request by the Commission for the Appointment of Foreign Affairs Employees that following the decease of Monsieur Max Knorr, honorary consul of the Sublime Sultanate in Munich, that he be replaced by Monsieur Max Kemmerich, a Bavarian subject and a man of great local repute, whose name has been suggested by the Imperial embassy in Berlin, upon advice by both the German Ministry of Foreign Affairs and the Bavarian Government. It is for my powerful Lord to decide and command. On this 9th of Rebiülahir of the year 320 and on the 2nd of July of the year 318.
>
> The Minister of Foreign Affairs
> Tevfik[6]

Despite its pompous phrasing, the content of this document, dated from 15 July 1902, was rather straightforward: A certain Dr. Max Knorr,[7] hereto honorary Ottoman consul general in Munich having died, the decision had been taken to have him replaced by yet another German, Max Kemmerich. As clearly stated, Kemmerich, whose name had been suggested by both the German and Bavarian governments, was considered to be a "man of great local repute" (*mahalli muteberandan*), in other words, a notable in Munich.

Given this information, it should not be surprising that Osman Hamdi Bey, himself a high-level Ottoman bureaucrat, should have paid a visit to the consul general during his stay in Munich. In fact, there was one additional connection between the two men: the Tenth International Art Exhibition (*X. Internationale Kunstausstellung*) that was held that year in Munich. Osman Hamdi had participated with his famous *Cutting Edge of the Scimitar*; as to Max Kemmerich, as consul general, he had been appointed Ottoman delegate to the exhibition.[8] This accomplishment had even earned him a promotion by the Ottoman Government to the second rank of the Mecidî order.[9]

Although all this information seems to converge and fall into place, a more thorough examination of the evidence reveals that Osman Hamdi's acquaintance the consul general Max Kemmerich was not the same person as the author Max Kemmerich. There were already some indications of such a mismatch. The author's name was generally preceded by the mention of "Doctor," the consul general

bu kadar genç yaştaki birinin böyle bir göreve getirilmesi pek gerçekçi olmazdı; kaldı ki 26 yaşında henüz üniversiteyi bitirmiş birinin "mahalli muteberandan" sayılması da gerçekten garip kaçardı.

İki Max Kemmerich esrarının çözümünü Joseph Robinson adında bir Alman askeri tarih meraklısına borçluyuz. İnternette ısrarlı aramaların neticesinde Robinson'un iki ayrı sitede yayınlamış olduğu bir kartpostal, meseleyi büyük ölçüde açıklığa kavuşturdu.[10] Kartpostalın ön yüzünde bol tüylü miğferleriyle ve askeri üniformalarıyla toplanmış on-on beş kadar Bavyera prensiyle tipik iğneli miğferini (*Pickelhaube*) giymiş bir subay görünüyordu. 12 Mart 1912 tarihini taşıyan bu resimde Bavyera prens naibi Luitpold'un (1821-1912) doğum günü resmigeçidi münasebetiyle bir araya gelmiş aile fertleri yer almaktaydı. O senenin sonunda vefat edecek olan Prens Luitpold'un kendisi fotoğrafta yer almıyordu –gerçi pulda görünen oydu– ama oğlu Ludwig (geleceğin III. Ludwig'i), torunları Rupprecht, Konrad ve Heinrich, yeğenleri Ludwig Ferdinand ile Alfons, torununun oğlu küçük Luitpold ve uzaktan kuzenleri Franz Joseph ile Christoph bir araya gelmişlerdi. *Pickelhaube*'sinden kraliyet ailesine mensup olmadığı anlaşılan ve genç Luitpold'e şefkatli bir saygıyla bakan iri kıyım bıyıklı subayın üzerinde yer alan "M. Kch" ibaresinden ise bu kişinin Max Kemmerich olduğu anlaşılmaktaydı. Olaydan birkaç gün sonra kartpostalı yazıp postaya veren kişi de Max Kemmerich'den başkası değildi. Üstelik gayet hürmetkâr bir tarzda yazılmış olan bu kart, Berlin'deki Harp Akademisi'nde teğmen olduğu anlaşılan İsmail Hakkı Tevfik Bey adında birine yollanmıştı.

Bu belgeyi bulup internete koyan Robinson, gayet anlaşılır bir şekilde kartpostalı yazıp gönderenin yazar Max Kemmerich olduğunu düşünerek o yönde bir yorum yazmıştı. Fakat sitenin takipçilerinden Adrian adında biri, fotoğraftaki subayın o tarihte 36 yaşında olması gereken yazardan çok daha yaşlı göründüğüne dikkat çekerek meseleyi çözecek bilgileri ortaya koymuştu. Yazar Max Kemmerich'in siciline ulaşarak doktora sahibi, ihtiyat yüzbaşısı, boşanmış ve iki çocuklu olmasına ilaveten Osmanlı başkonsolosu Max Kemmerich ile Mathilde Kemmerich'in oğlu olduğunu tespit etmişti. Kısacası, ortada baba-oğul iki Max Kemmerich vardı: Baba, Osmanlı başkonsolosu, oğul ise meşhurca bir yazardı. *Pantheon* isimli rehberde babanın Wilhelmstraße 1 numarada, oğlun ise Elisabethstraße 20 numarada olmak üzere her iki Kemmerich'in Münih'te yaşadığı, babanın konsolosluk görevi dışında ticaret müsteşarı (*Kommerzienrat*) olarak, oğlun ise sanat ve kültür tarihçisi olarak tanımlandığı göze çarpmaktadır.[11] Adrian isimli aynı kişi önemli bir saptamada daha bulunmuştu. Kemmerich'in muhatabı olan İsmail Hakkı Tevfik, o tarihlerde Londra'da büyükelçi olarak görev yapan son dönem sadrazamlarından Ahmed Tevfik Paşa'nın [Okday] (1845-1936) Berlin'de askeri eğitim alan oğlu İsmail Hakkı [Okday] (1881-1977) idi.[12]

Bu önemli bilgiler tespit edildikten sonra, nispeten karanlıkta kalmış olan baba Max Kemmerich'in kimlik bilgilerini saptamak kolaylaşmaktadır. Dönemin önemli kişisel bilgi kaynaklarından *Deutscher Ordens-Almanach*'tan Max Kemmerich'in 30 Nisan 1851 tarihinde doğduğu, Osmanlı başkonsolosluğu görevinden başka emekli teğmen olduğu, Münih'te Friedrichstraße'de 9 numarada oturduğu anlaşılmaktadır. Sahip olduğu madalya ve nişanların listesi uzundu: 1870/1871 Prusya-Fransa Savaşı Hatıra Madalyası (*Kriegsdenkmünze für 1870-71*), 3. rütbe Kırmızı Kartal Nişanı (*Roter Adlerorden 3. Klasse mit*), 2. rütbe Demir Haç (*Preußisches Eisernes Kreuz 2. Klasse*), 2. sınıf İhtiyat Ordusu Uzun Hizmet Ödülü (*Landwehr-Dienstauszeichnung 2. Klasse*), I. Wilhelm Yüzüncü Yıl Madalyası (Zentenarmedaille), 3. rütbe Osmanî Nişanı, 3. rütbe Mecidî Nişanı.[13] Buna bir de yukarıda belirtildiği üzere Aralık 1910'da Mecidî Nişanının 2. rütbesine terfi edildiğini eklemek gerekir.

En detaylı bilgiye ise Alman Kim Kimdir'i *Wer ist's?*'de ulaşmak mümkün. Buna göre Max Kemmerich 30 Nisan 1851 günü toptancı (*Großkaufmann*) Max Kemmerich'in oğlu olarak –üç nesil aynı önadı kullanmış!– Köln'de doğmuştu. 1869'da Köln'de Friedrich Wilhelm-Gymnasium'dan lise diploması almış, 1875'de ise Kahire'de yaşayan Philipp Zech'in kızı Mathilde Zech ile evlenmişti, bu evlilikten 6 Şubat 1876 günü Max isminde bir oğlu –üçüncü Max Kemmerich– doğmuştu. 1869-1881 Prusya ordusunun istihkâm birliklerinde görev yapmış, Fransa'ya karşı 1870-1871 mu-

never made use of such a title. Moreover, if one considers that the author Kemmerich was born in 1876, this would mean that he was appointed consul general at the age of 26, a highly unlikely occurrence given the conservative mindset of the period, especially from the perspective of the Ottoman Government. Likewise, one fails to understand how a young man of 26 freshly out of the university could be labelled as a "man of great local repute."

We owe the solution of the mystery of the two Max Kemmerichs to an expert of German military history and memorabilia by the name of Joseph Robinson. By posting a period postcard on two websites, Robinson has to a large extent given us the key to the enigma.[10] This postcard displayed the photograph of roughly a dozen Bavarian princes wearing their uniforms and rather showy plumed helmets, together with a much plainer officer, recognizable thanks to his rather typical pointed helmet (*Pickelhaube*). The postcard is dated 12 March 1912 and bears a manuscript indication that this was a parade held on the occasion of the Bavarian Price Regent Luitpold's (1821-1912) birthday. Luitpold himself, who would die at the end of that year, was not on the shot –although one could see him on the stamp– but quite a number of his relatives were: his son Ludwig (the future Ludwig III), his grandsons Rupprecht, Konrad and Heinrich, his nephews Ludwig Ferdinand and Alfons, his great grandson the young Luitpold, and his distant cousins Franz Joseph and Christoph. The only individual with a plain *Pickelhaube* betraying his less glorious origins was looking at the eleven-year-old Prince Luitfold with what seems to have been a mix of humility and fondness. The manuscript "M. Kch" on his coat suggests that this mustachioed and rather corpulent officer was Max Kemmerich. Indeed, the postcard had been mailed only a few days later by Kemmerich himself, and addressed in very obsequious terms to a certain "Ismail Hakki Tewfik Bey," a lieutenant at the Berlin Military Academy.

Understandably, Joseph Robinson had assumed that the man of the postcard was the author Max Kemmerich, and posted a commentary to this effect. However, a follower by the name of Adrian soon posted a comment drawing attention to the fact that the officer on the image looked much older than the age of 36 the author would have had then, and provided information that solved this inconsistency. Indeed, he had found out that Max Kemmerich, the author, had a PhD, was a reserve captain, was divorced with two children and, most importantly, was the son of the Ottoman consul general Max Kemmerich and Mathilde Kemmerich. In other words, there were simply two Max Kemmerichs, father and son. The father was the Ottoman consul general, and the son the popular author. The German directory *Pantheon* also revealed that both lived in Munich, the father at Wilhelmstraße 1, and the son at Elisabethstraße 20, that the father was a trade counselor (*Kommerzienrat*), while the son was described as a historian of art and culture.[11] Adrian had yet another important observation: Kemmerich's Ottoman correspondent in Berlin was no other than İsmail Hakkı [Okday] (1881-1977), the son of one of the last Ottoman Grand Viziers, then ambassador in London, Ahmed Tevfik Pasha [Okday] (1845-1936).[12]

Once this important information is verified, it becomes relatively easier to collect biographical data on Max Kemmerich, Senior. One of the important biographical references of the time, the *Deutscher Ordens-Almanach*, reveals that he was born on 30 April 1851, that apart from his duties as Ottoman consul general, he was a pensioner and a retired lieutenant, and that he resided in Munich, at Friedrichstraße 9. There was a long list of medals and orders he had been awarded: the 1870/1871 Franco-Prussian War Commemorative Medal (*Kriegsdenkmünze für 1870-71*), the fourth class Red Eagle Order (*Roter Adlerorden 4. Klasse*), the second class Iron Cross (*Preußisches Eisernes Kreuz 2. Klasse*), the second class Reserve Army Award for Long Services (*Landwehr-Dienstauszeichnung 2. Klasse*), the Wilhelm I Centennial Medal (*Zentenarmedaille*), the third class Osmanî Order, and the third class Mecidî Order.[13] We should add that he was promoted to the second class of the Mecidî Order in 1910, as stated above.

harebesine katılmıştı. 1881-1884 yılları arasında ihtiyat ordusunda teğmen olarak muvazzaf subaylıktan çekilen Kemmerich, 1881-1886 arasında Berlin'de bir imalat ve ihracat şirketi kurmuş ve işletmiş, 1886-1896 arasında ise Kahire'deki meşhur Shepheard's Hotel'in sahibi olarak gözükmektedir. 1893-1901 arasında Tegernsee'deki Sengerschloß isimli şatoyu işletmiş, hatta 1897 yazında bu mekânda Alman imparatoriçesini ağırlamıştı. 1901'de emekliye ayrılıp Münih'e yerleşmiş, ertesi sene de Osmanlı başkonsolosu olmuştu. Münih Şark Derneği'nin (*Münchner Orient-Gesellschaft*) de başkanı bulunuyordu.[14] 1908 yıllarının başında Max Kemmerich'in resmi görevinin de verdiği avantajla küçük bir girişimi olmuş olduğu göze çarpmaktadır. Osmanlı arşivindeki birkaç belgeden anlaşılan, baba ve oğul iki Kemmerich, o zaman inşası devam etmekte olan Hicaz demiryoluna destek toplamak için bir tür teberru olarak satılmakta olan kibrit kutularının üzerinde yer alacak olan etiketlerin imal edilip konması konusunda bir imtiyaz ruhsatı almıştı.[15] 1915'te Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Alman kökenli vatandaşları ülkelerinin Almanya'ya karşı tarafsız kalmaya davet etmelerini isteyen bir bildiriye imza atanların arasında adı geçen Max Kemmerich'in[16] 1918'de hâlâ hayatta olduğu *Die Welt des Islams* dergisindeki Alman İslam Araştırmaları Derneği (*Deutschen Gesellschaft für Islamkunde*) üyelerinin listesinde gözükmesinden anlaşılıyorsa da,[17] o sene içinde ölmüş ya da en azından başkonsolosluk görevinden ayrılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Zira 15 Temmuz 1918 tarihli bir belgeden Münih başkonsolosluğuna İsmail Hakkı Bey'in tayin edildiği anlaşılmaktadır.[18] İşin ilginç tarafı, Kemmerich'in yerine tayin edilen bu yeni başkonsolosun Osman Hamdi Bey'in yeğeni Azize [Eldem] Hanım'ın (1880-1957) kocası Alişanzade İsmail Hakkı [Eldem] olmuş olmasıdır.[19]

Pek de şaşırtıcı olmasa da, Mathilde Kemmerich hakkında kocası ve oğluna nispetle çok az bilgiye sahibiz. *Wer ist's?* sayesinde Philipp Zech adında birinin kızı olduğunu, dolayısıyla genç kızlık soyadını öğrenmenin dışında, 1875'te evlenmiş olmasından 1855 civarında doğmuş olabileceğini düşünebiliriz. Fakat babasının hayatıyla ilgili ortaya çıkan küçük bir ayrıntı, Mathilde Zech'in kocasının hayatı üzerinde önemli bir etkisi olmuş olabileceğini akla getirmektedir. Gerçekten de Mısır'da kış sağlık turizmi konusunda bir rehberde Philipp Zech'in meşhur Shepheard's Hotel'in sahibi olduğu göze çarpmaktadır.[20] Zech'in Kahire'nin bu önemli otelini kurucusu Samuel Shepheard'dan (1816-1866) ya devraldığı ya da ölümünden sonra satın aldığı kuvvetle muhtemeldir.[21] Asıl bizi ilgilendiren, Max Kemmerich'in 1886-1896 yılları arasında aynı otelin sahibi olarak gözükmesinin bu yatırımın muhtemelen veraset yoluyla karısına babasından intikal etmiş olmasından kaynaklandığı gerçeğidir. Buna ek olarak Mathilde Kemmerich'in dönemin meşhur kadın yazarlarından Helene Böhlau'a (1856-1940) 1919 ve 1928'de yazdığı mektuplar bulunuyorsa da, bunları inceleme fırsatı olmamıştır.[22]

Nazlı'nın defterinde Kemmerich ailesinin üç ferdi farklı ithaflarda bulunmuşlardı. Baba Max, herhalde kendini Doğu ile Batı arasında köprü kuran ve gidip gelen bir kişi olarak görmesinden dolayı olsa gerek, epey beklendik bir şekilde Goethe'nin *Batı-Doğu Divan*'ından (*West-östlicher Divan*) bir alıntıyla bu iki dünyanın ayrılmazlığını vurgulamıştı. Mathilde Kemmerich, kadınsı ve anaç bir rol üstlenerek Nazlı'ya şefkat dolu sözler ve temennilerde bulunmuştu. Yazar olarak özgün bir iz bırakmaya en çok aday olabilecek oğul Max Kemmerich ise annesinin doldurduğu sayfanın dibini imzalamakla yetinmişti.

It is in the German Who's Who, *Wer ist's?*, that the most detailed information is available. According to this source, Max Kemmerich had been born in Cologne on 30 April 1851 to the wholesale trader (*Großkaufmann*) Max Kemmerich – a third Max in the family! He had graduated in 1869 from the Friedrich Wilhelm-Gymnasium in his hometown, and in 1875 had married Mathilde, the daughter of a Philipp Zech from Cairo. The couple had had a son by the name of Max –third in line– on 6 February 1876. From 1869 to 1881 he had served in the engineer corps of the Prussian army, taking part in the 1870-1871 campaign against France. Retiring from active service, Kemmerich was a lieutenant in the reserve army from 1881 to 1884. Between 1881 and 1886 he set up a manufacturing and export business in Berlin; he then moved to Cairo where he owned the famous Shepheard's Hotel from 1886 to 1896. From 1893 to 1901 he was the owner of the estate Sengerschloß in Tegernsee, where, during the summer of 1897, he accommodated the German empress. Following his retirement in 1901, he had been appointed Ottoman consul general in 1902. He was also the deputy president of the Munich Orient Society (*Münchner Orient-Gesellschaft*).[14] In early 1908, Max Kemmerich, taking advantage of his official position, engaged in a modest commercial venture. It appears from a number of documents from the Ottoman archives that at this date the Kemmerichs, father and son, obtained the privilege of producing labels to be pasted on matchboxes whose sale was to contribute to the financing of the Hejaz Railway.[15] In 1915, we find him among the list of signatories of an appeal to American citizens of German descent asking them to work at maintaining United States neutrality with regard to Germany.[16] It appears that he was still alive in 1918 from his presence on the list of members of the German Society for Islamic Studies (*Deutschen Gesellschaft für Islamkunde*) published in *Die Welt des Islams*.[17] Nevertheless, it seems that he may have died or at least lost his consular post that very year, if one considers that a document dated 15 July 1918 confirms the appointment of İsmail Hakkı Bey as consul general in Munich.[18] There is some irony to the fact that his successor, Alişanzade İsmail Hakkı [Eldem] was the husband of Osman Hamdi Bey's niece, Azize [Eldem] (1880-1957).[19]

It may not come as a surprise that we should know so little about Mathilde Kemmerich, compared to her husband and son. Apart from the information, gathered from *Wer ist's?*, that her father's name was Philipp Zech and that she married Kemmerich in 1875, we may perhaps surmise that she was born around 1855. Yet a small detail about her father's life and career may suggest that she probably had a great deal of influence on her husband's destiny. Indeed, it appears from a guidebook to winter resorts in Egypt that Philipp Zech was the owner of Cairo's famed Shepheard's Hotel.[20] It seems likely to assume that Zech acquired this prestigious hotel from its founder, Samuel Shepheard (1816-1866), just before or after his death.[21] From our perspective, however, the striking point is that Max Kemmerich was listed as the owner of the same hotel from 1886 to 1896, probably through his wife's inheritance. To this we should add that there are traces of Mathilde Kemmerich's correspondence in 1919 and 1928 with the celebrated novelist Helene Böhlau (1856-1940); nevertheless we have not yet been able to study these letters, the relevance of which to our topic may well be marginal.[22]

The three members of the Kemmerich family had left different mementos on Nazlı's guestbook. Probably thinking that he was himself a man straddling East and West, Max Kemmerich, Senior, had rather predictably selected a passage from Goethe's *West-Eastern Divan* (*West-östlicher Divan*), which spoke of the inseparability of these two worlds. Adopting a no less predictable womanly and motherly attitude, Mathilde Kemmerich had chosen to address Nazlı with sweet and tender words. As to Max Kemmerich, Junior, the author, and as such the one family member one could have expected to come up with some original prose, had been content with laconically signing the bottom of his mother's dedication.

1 *Die Charakteristik Bei Machiavelli* (Leipzig: O. Schmidt, 1902); *Das Kausalgesetz der Weltgeschichte*, c. I (Ludwigshafen: Haus Lhotzky Verlag, 1913); c. II (Ludwigshafen: Haus Lhotzky Verlag, 1914); *Machiavelli* (Viyana-Leipzig: König, 1925).
2 *Die frühmittelalterliche Porträtmalerei in Deutschland bis zur Mitte des XIII. Jahrhunderts* (Münih: G. D. W. Calwey, 1907); *Die frühmittelalterliche Portraitplastik in Deutschland bis zum Ende des XIII. Jahrhunderts* (Leipzig: Klinkhardt & Biermann, 1909).
3 *Die Lebensdauer und die Todesursachen innerhalb der deutschen Kaiser- und Königsfamilien* (Leipzig: Deuticke, 1909); *Die deutschen Kaiser und Könige im Bilde: ein Ergänzungsbuch zum deutschen Geschichts-unterricht* (Leipzig: Klinkhardt & Biermann, 1910).
4 *Kultur-Kuriosa*, c. I (Münih: Langen, 1909); c. II (Münih: Langen, 1910); *Prophezeiungen; alter Aberglaube oder neue Wahrheit* (Münih: Langen, 1911); *Aus der Geschichte der menschlichen Dummheit* (Münih: Langen, 1912); *Gespenster und Spuk* (Ludwigshafen: Lhotzky, 1921); *Moderne Kultur-Kuriosa* (Münih: Langen, 1926); *Das Weltbild des Mystikers* (Leipzig-Viyana: Stein-Verlag, 1926).
5 *Dinge, die man nicht sagt* (Münih: Langen, 1910); *Die Berechnung der Geschichte und Deutschlands Zukunft* (Diessen: Huber, 1921); *Unter der Lupe; Zeitgemäße Betrachtungen* (Münih: Langen, 1931).
6 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ. HR. 379/42.
7 *Almanach de Gotha. Annuaire généalogique, diplomatique et statistique* (Gotha: Justus Perthes, 1898), s. 609-610. Belgede bu ismin "Kor" olarak geçmesi, "Knorr"un okunma zorluğundan olsa gerek.
8 *Offizieller Katalog der X. internationalen Kunstausstellung im kgl. Glaspalast zu München 1909* (Münih: Verlag des Zentralkomitees der X. internationalen Kunstaustellung, 1909), s. xiv.
9 "Bin dokuz yüz dokuz senesinde Münih'de küşad olunan Beynelmilel Onuncu Sanayi-i Nefise Sergisine canib-i hükümet-i seniyyeden delege tayin edilerek hidemat-ı hasene ibraz eylemiş olan Münih fahri baş şehbenderi Mösyö Kemerih'in tebdilen […] ikinci rütbeden Mecidî Nişan-ı Zişanlarıyla taltifleri hususuna 16 Teşrin-i Sani sene 326 ve 804 numerolu tezkire-i devletleri üzerine bi'l-istizan irade-i seniyye-i hazret-i padişahi buyurulmuş olmağla iktizasının ifasına" (BOA, BEO 3832/287378, 22 Teşrin-i Sani 1326/5 Aralık 1910).
10 http://www.pickelhaubes.com/bb/viewtopic.php?t=5530; http://www.flickr.com/photos/joerookery/5328005204/in/photostream/. Son erişim tarihi 7 Mart 2014.
11 Joseph Zenker (derl.), *Pantheon: Adressbuch der Kunst- und Antiquitäten-Sammler und -Händler, Bibliotheken, Archive, Museen, Kunst-, Altertums- und Geschichtsvereine, Bücherliebhaber, Numismatiker; ein Handbuch für das Sammelwesen der ganzen Welt* (Eszlingen: Neff Verlag, 1914).
12 Bu iki şahsiyet ile ilgili bkz. İsmail Hakkı Okday, *Yanya'dan Ankara'ya* (İstanbul: Sebil, 1975); Şefik Okday, *Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa* (İstanbul: Ş. Okday, [1986]); Ş. Okday, *Der letzte Großwesir und seine preußischen Sohne* (Göttingen-Zürih: Muster-Schmidt, 1991).
13 *Deutscher Ordens-Almanach. Handbuch der Ordensritter und Ordens-Damen deutscher Staatsangehörigkeit*, 1904/1905, s. 539; *Deutscher Ordens-Almanach (Deutsche Ordensliste). Handbuch der Ordensritter und Ordens-Damen deutscher Staatsangehörigkeit*, 1908/1909, s. 729.
14 Hermann A. L. Degener, *Wer ist's? Unsere Zeitgenossen. Zeitgenossenlexikon* (Leipzig: Verlag von H. A. Ludwig Degener, 1908), s. 671-672.
15 BOA, Y. MTV. 305/158, 306/130, 310/30 ve 312/77 (19 Muharrem-10 Cemaziyülahir 1326/22 Şubat-10 Temmuz 1908).
16 "Amerikanische Bürger! Deutsche Stammgenossen", Münih, 1 Mayıs 1915 (http://epub.ub.uni-muenchen.de/10677/1/W_4_Don._8-43_70.pdf). Son erişim tarihi 7 Mart 2014. Bu bilgiye beni ulaştıran dostum ve meslektaşım Christoph K. Neumann'a en içten teşekkürler.
17 *Die Welt des Islams*, 6, 3/4 (31 Aralık 1918), s. xiii.
18 BOA, İ. DİT. 49/100, 6 Şevval 1336.
19 Edhem Eldem "Sedad Hakkı Eldem Olunmaz, Doğulur (Mu?) Bir Aile ve Gençlik Hikâyesi 1830-1930", Edhem Eldem, Bülent Tanju ve Uğur Tanyeli, *Sedad Hakkı Eldem*, I, *Gençlik Yılları* (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2008), s. 10-40, özellikle s. 25-29; E. Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010), s. 303-306.
20 Hermann Peters, *Die klimatischen Winterkurorte Egyptens. Praktischer Leitfaden bei Verordnung und beim Gebrauch derselben* (Leipzig: Verlag von Otto Wigand, 1882), s. 19.
21 Alman mühendis ve yazar Max Eyth (1836-1906), *Der Kampf um die Cheopspyramide* (Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1902) isimli romanında Shepheard's Hotel'in sahibi Philipp Zech'ten sıkça bahsetmektedir. Gerçek hayatta da Eyth'in 1863-1866 yılları arasında Mısır Hıdivi'nin amcası Halim Paşa'nın yanında başmühendis olarak çalıştığı düşünülürse, Zech'in otelcilik kariyerinin ilk yıllarına şahit olduğu anlaşılmaktadır (Theodor Ebner, *Max Eyth der Dichter und Ingenieur* (Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1906), s. 9-13; http://www.max-eyth.de/, son erişim tarihi 7 Mart 2014).
22 Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, GSA 125/355 (http://ora-web.swkk.de/archiv_online/gsa.entry, son erişim tarihi 7 Mart 2014).

1 *Die Charakteristik Bei Machiavelli* (Leipzig: O. Schmidt, 1902); *Das Kausalgesetz der Weltgeschichte*, vol. I (Ludwigshafen: Haus Lhotzky Verlag, 1913); vol. II (Ludwigshafen: Haus Lhotzky Verlag, 1914); *Machiavelli* (Vienna-Leipzig: König, 1925).
2 *Die frühmittelalterliche Porträtmalerei in Deutschland bis zur Mitte des XIII. Jahrhunderts* (Munich: G. D. W. Calwey, 1907); *Die frühmittelalterliche Portraitplastik in Deutschland bis zum Ende des XIII. Jahrhunderts* (Leipzig: Klinkhardt & Biermann, 1909).
3 *Die Lebensdauer und die Todesursachen innerhalb der deutschen Kaiser- und Königsfamilien* (Leipzig: Deuticke, 1909); *Die deutschen Kaiser und Könige im Bilde: ein Ergänzungsbuch zum deutschen Geschichts-unterricht* (Leipzig: Klinkhardt & Biermann, 1910).
4 *Kultur-Kuriosa*, vol. I (Munich: Langen, 1909); vol. II (Munich: Langen, 1910); *Prophezeiungen; alter Aberglaube oder neue Wahrheit* (Munich: Langen, 1911); *Aus der Geschichte der menschlichen Dummheit* (Munich: Langen, 1912); *Gespenster und Spuk* (Ludwigshafen: Lhotzky, 1921); *Moderne Kultur-Kuriosa* (Munich: Langen, 1926); *Das Weltbild des Mystikers* (Leipzig-Vienna: Stein-Verlag, 1926).
5 *Dinge, die man nicht sagt* (Munich: Langen, 1910); *Die Berechnung der Geschichte und Deutschlands Zukunft* (Diessen: Huber, 1921); *Unter der Lupe; Zeitgemäße Betrachtungen* (Munich: Langen, 1931).
6 Ottoman State Archives (BOA), İ. HR. 379/42.
7 *Almanach de Gotha. Annuaire généalogique, diplomatique et statistique* (Gotha: Justus Perthes, 1898), pp. 609-610. The name Knorr is mistakenly spelled as "Kor" in the document.
8 *Offizieller Katalog der X. internationalen Kunstausstellung im kgl. Glaspalast zu München 1909* (Munich: Verlag des Zentralkomitees der X. internationalen Kunstaustellung, 1909), p. xiv.
9 "May it be acted upon the requirement of the Imperial decree of His Imperial Majesty dated 16 November 1326 and number 804 concerning the bestowing by promotion of the second class Mecidî order upon Monsieur Kemmerich, honorary consul general in Munich, for his excellent services upon his appointment by the Imperial Government as delegate to the Tenth International Fine Arts Exhibition inaugurated in Munich in the year 1909" (BOA, BEO 3832/287378, 22 Teşrin-i Sani 1326/5 December 1910).
10 http://www.pickelhaubes.com/bb/viewtopic.php?t=5530; http://www.flickr.com/photos/joerookery/5328005204/in/photostream/. Last accessed on 7 March 2014.
11 Joseph Zenker (ed.), *Pantheon: Adressbuch der Kunst- und Antiquitäten-Sammler und -Händler, Bibliotheken, Archive, Museen, Kunst-, Altertums- und Geschichtsvereine, Bücherliebhaber, Numismatiker; ein Handbuch für das Sammelwesen der ganzen Welt* (Eszlingen: Neff Verlag, 1914).
12 On these two individuals, see, İsmail Hakkı Okday, *Yanya'dan Ankara'ya* (Istanbul: Sebil, 1975); Şefik Okday, *Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa* (Istanbul: Ş. Okday, [1986]); Ş. Okday, *Der letzte Großwesir und seine preußischen Sohne* (Göttingen-Zurich: Muster-Schmidt, 1991).
13 *Deutscher Ordens-Almanach. Handbuch der Ordensritter und Ordens-Damen deutscher Staatsangehörigkeit*, 1904/1905, p. 539; *Deutscher Ordens-Almanach (Deutsche Ordensliste). Handbuch der Ordensritter und Ordens-Damen deutscher Staatsangehörigkeit*, 1908/1909, p. 729.
14 Hermann A. L. Degener, *Wer ist's? Unsere Zeitgenossen. Zeitgenossenlexikon* (Leipzig: Verlag von H. A. Ludwig Degener, 1908), pp. 671-672.
15 BOA, Y. MTV. 305/158, 306/130, 310/30 ve 312/77 (19 Muharrem-10 Cemaziyülahir 1326/22 February-10 July 1908).
16 "Amerikanische Bürger! Deutsche Stammgenossen", Munich, 1 May 1915 (http://epub.ub.uni-muenchen.de/10677/1/W_4_Don._8-43_70.pdf). Last accessed on 7 March 2014. My most sincere thanks go to my friend and colleague Christoph K. Neumann for having provided me with this information.
17 *Die Welt des Islams*, 6, 3/4 (31 Decembers 1918), p. xiii.
18 BOA, İ. DUİT. 49/100, 6 Şevval 1336.
19 Edhem Eldem "Sedad Hakkı Eldem Olunmaz, Doğulur (Mu?) Bir Aile ve Gençlik Hikâyesi 1830-1930", Edhem Eldem, Bülent Tanju and Uğur Tanyeli, *Sedad Hakkı Eldem*, I, *Gençlik Yılları* (Istanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2008), pp. 10-40, especially pp. 25-29; E. Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü* (Istanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010), pp. 303-306.
20 Hermann Peters, *Die klimatischen Winterkurorte Egyptens. Praktischer Leitfaden bei Verordnung und beim Gebrauch derselben* (Leipzig: Verlag von Otto Wigand, 1882), p. 19.
21 In his novel, *Der Kampf um die Cheopspyramide* (Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1902), the German engineer and author Max Eyth (1836-1906), frequently refers to Philipp Zech as the owner of Shepheard's Hotel. Considering that in real life Eyth worked from 1863-1866 in Egypt as the khedive's uncle's chief engineer, it becomes clear that he was a firsthand witness of Zech's debut at the Shepheard's (Theodor Ebner, *Max Eyth der Dichter und Ingenieur* (Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1906), pp. 9-13; http://www.max-eyth.de/, last accessed on 7 March 2014).
22 Klassik Stiftung Weimar, Goethe- und Schiller-Archiv, GSA 125/355 (http://ora-web.swkk.de/archiv_online/gsa.entry, last accessed on 7 March 2014).

Münih Osmanlı fahri başkonsolosu Max Kemmerich'ten Ahmed Tevfik Paşazade İsmail Hakkı Bey'e kartpostal, 17 Mart 1912. Joseph ve Janet Robinson koleksiyonu, San Antonio, Texas, ABD. "Prens naibinin doğum gününde tören, 12. 3. 12." başlığı atılmış olan kartpostalın üzerinde yer alan ve isimleri yazılmış olan kişiler, soldan sağa: Dük Franz Joseph (1888-1912); Dük Christoph (1879-1963); Prens Heinrich (1884-1916); Prens Konrad (1883-1969); Prens Ludwig (1845-1921); Prens Rupprecht (1869-1955); Prens naibinin oğlunun torunu Prens Luitpold (1901-1914); Prens Ludwig Ferdinand (1859-1949); M.[ax] K[emmeri]ch (1851-?); Prens Alfons (1862-1933).

Postcard by Max Kemmerich, Ottoman honorary consul general in Munich, addressed to İsmail Hakkı Bey, son of Ahmed Tevfik Pasha, 17 March 1912. Joseph and Janet Robinson collection, San Antonio, Texas, USA. The postcard bears the inscription "Parade on the Prince Regent's birthday, 12. 3. 12" and identifies the individuals on the image as follows, left to right: Duke Franz Joseph (1888-1912); Duke Christoph (1879-1963); Prince Heinrich (1884-1916); Prince Konrad (1883-1969); Prince Ludwig (1845-1921); Prince Rupprecht (1869-1955); Prince Luitpold, great grandson of the Prince Regent (1901-1914); Prince Ludwig Ferdinand (1859-1949); M.[ax] K[emmeri]ch (1851-?); Prince Alfons (1862-1933).

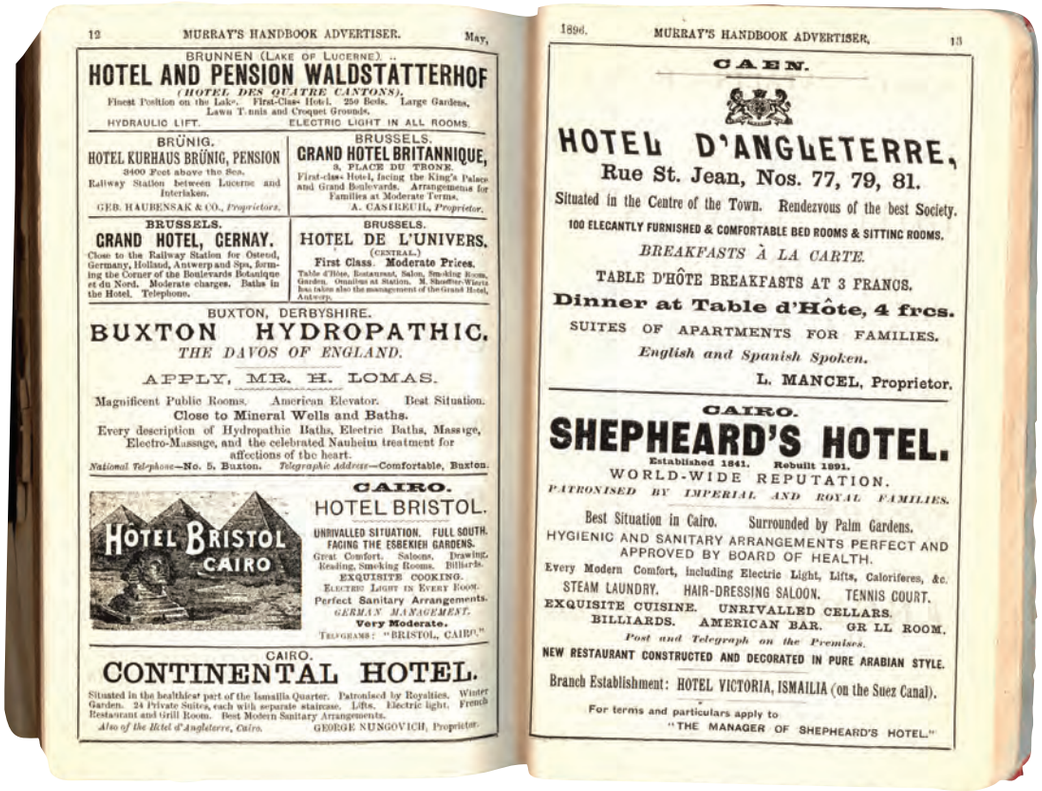

12 MURRAY'S HANDBOOK ADVERTISER. May,

BRUNNEN (LAKE OF LUCERNE).

HOTEL AND PENSION WALDSTATTERHOF

(HOTEL DES QUATRE CANTONS).

Finest Position on the Lake. First-Class Hotel. 250 Beds. Large Gardens, Lawn Tennis and Croquet Grounds.

HYDRAULIC LIFT. ELECTRIC LIGHT IN ALL ROOMS.

BRÜNIG.

HOTEL KURHAUS BRÜNIG, PENSION

3400 Feet above the Sea.

Railway Station between Lucerne and Interlaken.

GEB. HAUBENSAK & CO., *Proprietors.*

BRUSSELS.

GRAND HOTEL BRITANNIQUE,

3, PLACE DU TRONE.

First-class Hotel, facing the King's Palace and Grand Boulevards. Arrangements for Families at Moderate Terms.

A. CASTREUIL, *Proprietor.*

BRUSSELS.

GRAND HOTEL, GERNAY.

Close to the Railway Station for Ostend, Germany, Holland, Antwerp and Spa, forming the Corner of the Boulevards Botanique et du Nord. Moderate charges. Baths in the Hotel. Telephone.

BRUSSELS.

HOTEL DE L'UNIVERS.

(CENTRAL.)

First Class. Moderate Prices.

Table d'Hôte, Restaurant, Salon, Smoking Room, Garden. Omnibus at Station. M. Shoeffer-Wierts has taken also the management of the Grand Hotel, Antwerp.

BUXTON, DERBYSHIRE.

BUXTON HYDROPATHIC.

THE DAVOS OF ENGLAND.

APPLY, MR. H. LOMAS.

Magnificent Public Rooms. American Elevator. Best Situation.

Close to Mineral Wells and Baths.

Every description of Hydropathic Baths, Electric Baths, Massage, Electro-Massage, and the celebrated Nauheim treatment for affections of the heart.

National Telephone—No. 5. Buxton. *Telegraphic Address*—Comfortable, Buxton.

CAIRO.

HOTEL BRISTOL.

HOTEL BRISTOL CAIRO

UNRIVALLED SITUATION. FULL SOUTH. FACING THE ESBEKIEH GARDENS.

Great Comfort. Saloons. Drawing, Reading, Smoking Rooms. Billiards.

EXQUISITE COOKING.

ELECTRIC LIGHT IN EVERY ROOM.

Perfect Sanitary Arrangements.

GERMAN MANAGEMENT.

Very Moderate.

TELEGRAMS: "BRISTOL, CAIRO."

CAIRO.

CONTINENTAL HOTEL.

Situated in the healthiest part of the Ismailia Quarter. Patronised by Royalties. Winter Garden. 24 Private Suites, each with separate staircase. Lifts. Electric light. French Restaurant and Grill Room. Best Modern Sanitary Arrangements.

Also of the Hôtel d'Angleterre, Cairo. GEORGE NUNGOVICH, Proprietor.

1896. MURRAY'S HANDBOOK ADVERTISER. 13

CAEN.

HOTEL D'ANGLETERRE,

Rue St. Jean, Nos. 77, 79, 81.

Situated in the Centre of the Town. Rendezvous of the best Society.

100 ELEGANTLY FURNISHED & COMFORTABLE BED ROOMS & SITTING ROOMS.

BREAKFASTS À LA CARTE.

TABLE D'HÔTE BREAKFASTS AT 3 FRANCS.

Dinner at Table d'Hôte, 4 frcs.

SUITES OF APARTMENTS FOR FAMILIES.

English and Spanish Spoken.

L. MANCEL, Proprietor.

CAIRO.

SHEPHEARD'S HOTEL.

Established 1841. Rebuilt 1891.

WORLD-WIDE REPUTATION.

PATRONISED BY IMPERIAL AND ROYAL FAMILIES.

Best Situation in Cairo. Surrounded by Palm Gardens.

HYGIENIC AND SANITARY ARRANGEMENTS PERFECT AND APPROVED BY BOARD OF HEALTH.

Every Modern Comfort, including Electric Light, Lifts, Caloriferes, &c.

STEAM LAUNDRY. HAIR-DRESSING SALOON. TENNIS COURT.

EXQUISITE CUISINE. UNRIVALLED CELLARS.

BILLIARDS. AMERICAN BAR. GRILL ROOM.

Post and Telegraph on the Premises.

NEW RESTAURANT CONSTRUCTED AND DECORATED IN PURE ARABIAN STYLE.

Branch Establishment: HOTEL VICTORIA, ISMAILIA (on the Suez Canal).

For terms and particulars apply to

"THE MANAGER OF SHEPHEARD'S HOTEL."

Kahire'de Shepheard's Hotel reklamı. Mary Brodrick, *Murray's Hand-Book. Egypt. A Handbook for Travellers in Lower and Upper Egypt; Including Descriptions of the Course of the Nile through Egypt and Nubia, Alexandria, Cairo, the Pyramids, Thebes, the First and Second Cataracts, Dongola, the Suez Canal, the Peninsula of Mount Sinai, the Oases, the Fayyûm, &c.* (London: John Murray, 1896).

Advertisement for Cairo's Shepheard's Hotel. Mary Brodrick, *Murray's Hand-Book. Egypt. A Handbook for Travellers in Lower and Upper Egypt; Including Descriptions of the Course of the Nile through Egypt and Nubia, Alexandria, Cairo, the Pyramids, Thebes, the First and Second Cataracts, Dongola, the Suez Canal, the Peninsula of Mount Sinai, the Oases, the Fayyûm, &c.* (London: John Murray, 1896).

West-östlicher Divan.

von

Goethe.

Stuttgard,

in der Cottaischen Buchhandlung

1819.

Johann Wolfgang von Goethe, *West-östlicher Divan* (Stuttgart: Cotta, 1819). Wikimedia: Foto H.-P. Haack.

Johann Wolfgang von Goethe, *West-östlicher Divan* (Stuttgart: Cotta, 1819). Wikimedia: Foto H.-P. Haack.

Grete Brandt, 45 yaşında Max Kemmerich madalyonu, 1920. Bronz, 101 mm. https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=518&lot=3708

Grete Brandt, medallion of Max Kemmerich at age 45, 1920. Bronze, 101 mm. https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=518&lot=3708

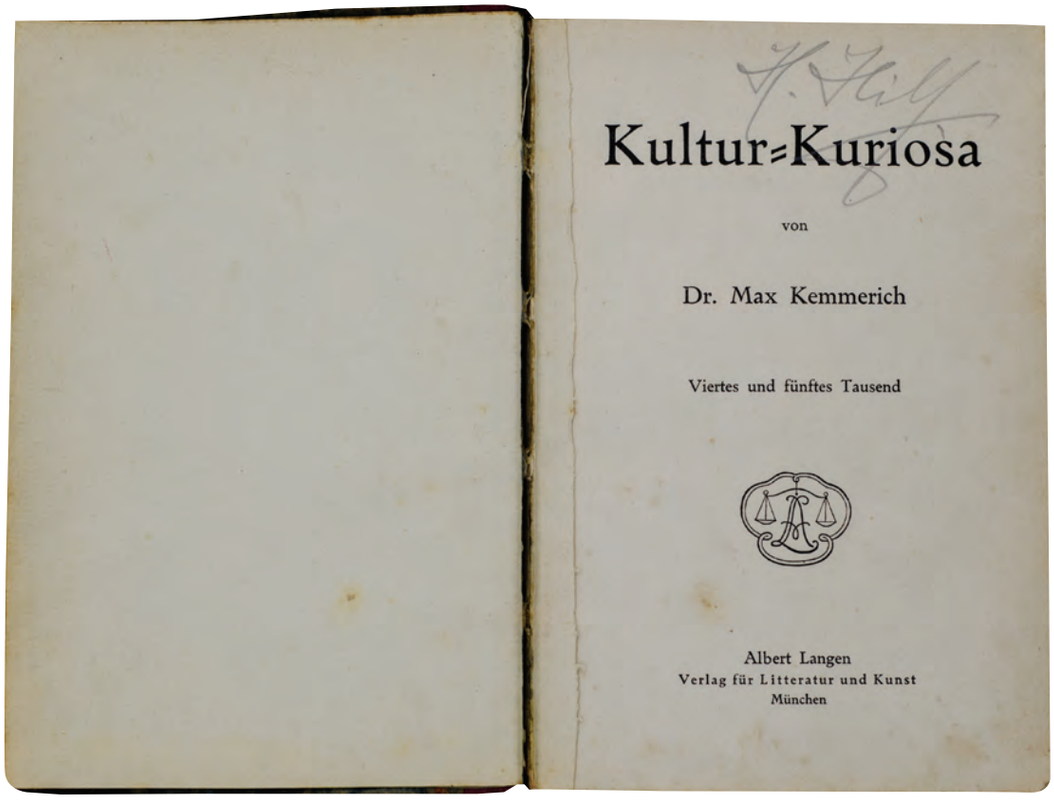

Kultur=Kuriosa

von

Dr. Max Kemmerich

Viertes und fünftes Tausend

Albert Langen
Verlag für Litteratur und Kunst
München

Max Kemmerich, *Kultur-Kuriosa*, c. I (Münih: Langen, 1909). Yazarın koleksiyonu.

Max Kemmerich, *Kultur-Kuriosa*, vol. I (Munich: Langen, 1909). Author's collection.

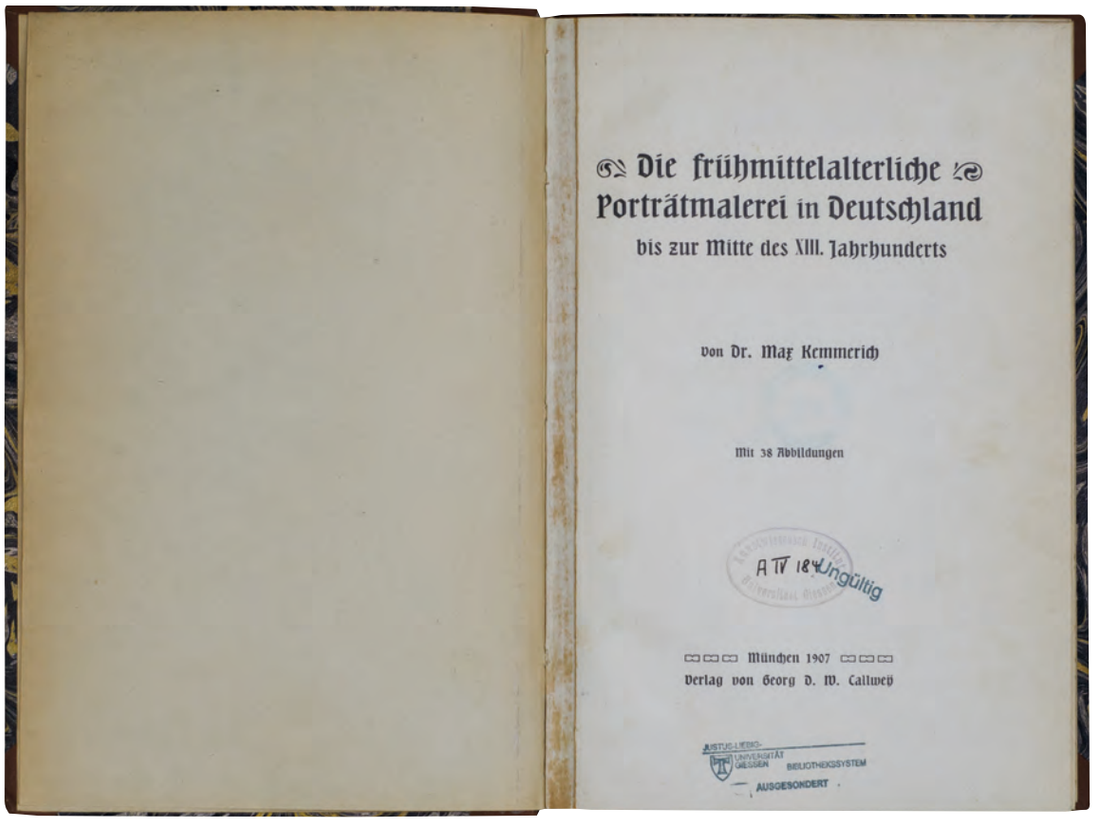

Die frühmittelalterliche Porträtmalerei in Deutschland
bis zur Mitte des XIII. Jahrhunderts

von Dr. Max Kemmerich

Mit 38 Abbildungen

A IV 184 Ungültig

München 1907
Verlag von Georg D. W. Callwey

JUSTUS-LIEBIG-UNIVERSITÄT GIESSEN BIBLIOTHEKSSYSTEM AUSGESONDERT

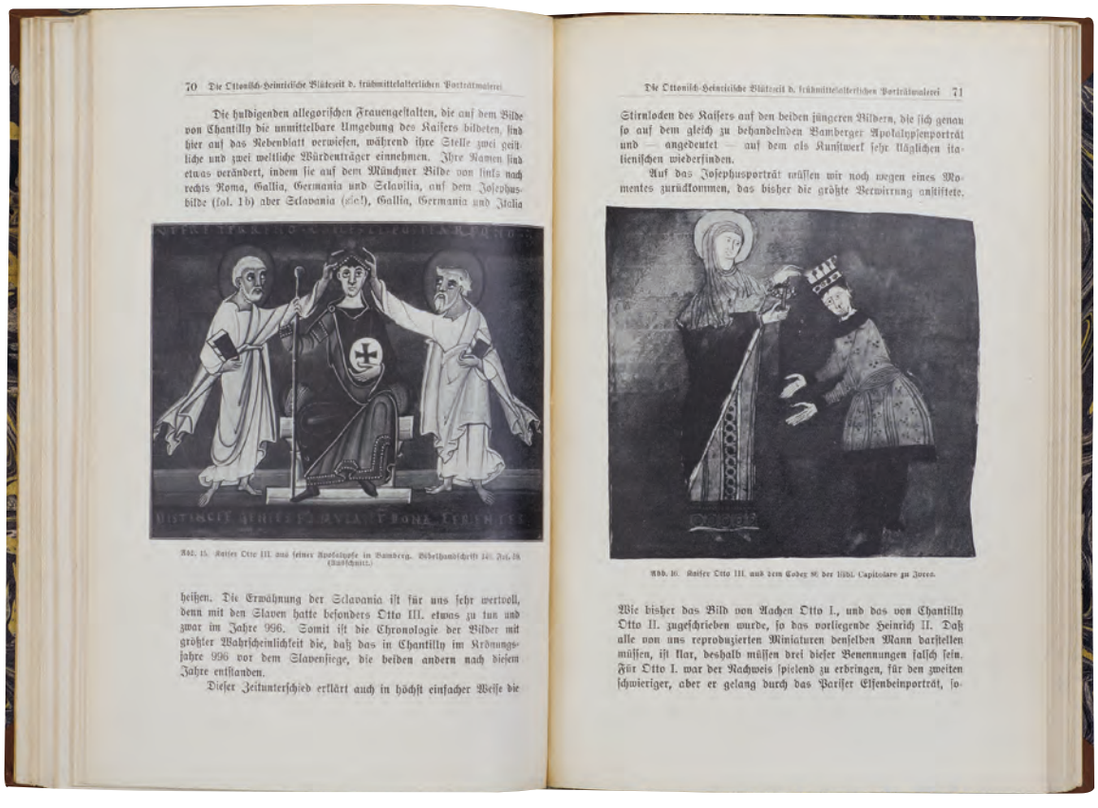

70 Die Ottonisch-Heinricische Blütezeit d. frühmittelalterlichen Porträtmalerei

Die huldigenden allegorischen Frauengestalten, die auf dem Bilde von Chantilly die unmittelbare Umgebung des Kaisers bildeten, sind hier auf das Nebenblatt verwiesen, während ihre Stelle zwei geistliche und zwei weltliche Würdenträger einnehmen. Ihre Namen sind etwas verändert, indem sie auf dem Münchner Bilde von links nach rechts Roma, Gallia, Germania und Sclavilia, auf dem Josephusbilde (fol. 1b) aber Sclavania (sic!), Gallia, Germania und Italia

Abb. 15. Kaiser Otto III. aus seiner Apokalypse in Bamberg. Bibelhandschrift 141. Fol. 18 (Ausschnitt.)

heißen. Die Erwähnung der Sclavania ist für uns sehr wertvoll, denn mit den Slaven hatte besonders Otto III. etwas zu tun und zwar im Jahre 996. Somit ist die Chronologie der Bilder mit größter Wahrscheinlichkeit die, daß das in Chantilly im Krönungsjahre 996 vor dem Slavensiege, die beiden andern nach diesem Jahre entstanden.

Dieser Zeitunterschied erklärt auch in höchst einfacher Weise die

Die Ottonisch-Heinricische Blütezeit d. frühmittelalterlichen Porträtmalerei 71

Stirnlocken des Kaisers auf den beiden jüngeren Bildern, die sich genau so auf dem gleich zu behandelnden Bamberger Apokalypsenporträt und — angedeutet — auf dem als Kunstwerk sehr kläglichen italienischen wiederfinden.

Auf das Josephusporträt müssen wir noch wegen eines Momentes zurückkommen, das bisher die größte Verwirrung anstiftete.

Abb. 16. Kaiser Otto III. aus dem Codex 86 der lübl. Capitolare zu Ivrea.

Wie bisher das Bild von Aachen Otto I., und das von Chantilly Otto II. zugeschrieben wurde, so das vorliegende Heinrich II. Daß alle von uns reproduzierten Miniaturen denselben Mann darstellen müssen, ist klar, deshalb müssen drei dieser Benennungen falsch sein. Für Otto I. war der Nachweis spielend zu erbringen, für den zweiten schwieriger, aber er gelang durch das Pariser Elfenbeinporträt, so-

Max Kemmerich, *Die frühmittelalterliche Porträtmalerei in Deutschland bis zur Mitte des XIII. Jahrhunderts* (Münih: G. D. W. Calwey, 1907). Yazarın koleksiyonu.

Max Kemmerich, *Die frühmittelalterliche Porträtmalerei in Deutschland bis zur Mitte des XIII. Jahrhunderts* (Munich: G. D. W. Calwey, 1907). Author's collection.

Rupprecht
Prinz v. Bajern

Signature reçue à mon voyage à Munich le 8 août 1909 du Prince royal Rupprecht de Bavière.
N. H.

Rupprecht
Bavyera Prensi

Münih'e seyahatimde 8 Ağustos 1909 günü Bavyera Kraliyet Prensi Rupprecht'ten aldığım imza.
Nazlı Hamdi

Rupprecht
Prince of Bavaria

Signature received on my jounrney to Munich on 8 August 1909 from the royal Prince of Bavaria Rupprecht.
Nazlı Hamdi

Rupprecht Maria Luitpold Ferdinand von Wittelsbach, Bavyera Veliaht Prensi; Bavyera, Frankonya ve Svabya Dükü; Ren Palatin Kontu (1869-1955)

Bavyera kraliyet ailesi Wittelsbach'lara mensup olan Rupprecht, karmaşık bir aile tarihinin neticesinde veliahtlığa kadar yükselmiş bir prenstir. Kral II. Maximilian'ın (1811-1864) ölümüyle boşalan tahta en büyük oğlu II. Ludwig (1845-1886) geçmiştir. Ne var ki depresif bir karaktere sahip olup akıldışı sayılan davranışlarda bulunan Ludwig de delilik zannıyla 1886'da tahttan indirilince, yerine geçmesi gereken kardeşi Otto'nun (1848-1916) da akli dengesinin yerinde olmamasından dolayı Maximilian'ın kardeşi Prens Luitpold (1821-1912) naip tayin edilmiştir. Prens Luitpold'un da 1912 senesinde ölümüyle tekrar boşalan tahta Kral Otto hâlâ oturamadığından Luitpold'un oğlu Ludwig (1845-1921), babası gibi naip statüsüyle idareyi elinde almıştır. Fakat Otto'nun iyileşmesine ihtimal verilmediğinden 1913'te Bavyera parlamentosunda kabul edilen bir kanunla on seneden fazla sürmüş ve sona ermesi muhtemel görünmeyen naip görevinin hukuken krallığa tahvil edilmesi kararlaştırılınca Ludwig fiilen III. Ludwig adını alarak Bavyera kralı olarak tahta oturmuştur. O anda da kendi oğlu Rupprecht bir anda veliaht unvanını kazandıysa da Bavyera krallığı 1918'de lağvedildiğinden hiçbir zaman tahta oturamamıştır.

Rupprecht 1900 yılında aynı ailenin farklı bir dalından Düşes Marie Gabrielle in Bayern (1878-1912) ile evlenmiş, bu evlilikten beş çocuğu olmuşsa da karısı 1912 yılında henüz 34 yaşındayken böbrek yetmezliğinden ölmüştür. Çift trajik bir şekilde çocuklarından üçünü çok erken yaşta kaybetmiştir. Irmingard bir yaşında difteriden, Rudolf üç yaşında şekerden, en büyük oğulları Luitpold ise 1914 yılında henüz 13 yaşındayken çocuk felcinden hayatını kaybetmiştir. Rupprecht 1918'de Lüksemburg Prensesi Antoinette (1899-1954) ile nişanlanmışsa da, Almanya'nın hezimeti ortamında evliliğini geciktirmek ve ancak 1921'de gerçekleştirmek zorunda kaldı.

Rupprecht, liseyi bitirdikten sonra iki sene kadar Münih ve Berlin üniversitelerinde okumuşsa da kendini konumuna uygun bir askeri kariyere vakfetmiştir. Birinci Dünya Savaşında Lorraine'de altıncı Alman ordusuna kumanda etmiştir. Savaş boyunca faal görevde bulunmuş, kraliyet ailesi mensubu oldukları için bu tür görevlere getirilen kumandanların arasında gerçekten kabiliyetli bir asker olarak sıyrılmıştır. Savaşın sonuyla birlikte Bavyera'nın cumhuriyet rejimine geçmesiyle birlikte Wittelsbach'ların yedi yüzyıllık saltanatı son bulmuş, Rupprecht de taht üzerindeki haklarından hiçbir zamana feragat etmemekle beraber fiilen statüsünü kaybetmiştir. Savaş arası dönemde tekrar iktidara gelmek için bazı planlar yapmaya çalışmışsa da o dönemde yükselmeye başlayan Hitler'le en ufak bir işbirliğine yönelmemiş, hatta Führer'ın deli olduğuna inandığını söylemiştir. İkinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde de Nazilerin Schloß Leutstetten adındaki şatoya da el koymalarıyla birlikte Rupprecht Almanya'yı terk ederek İtalya'ya yerleşmiştir. 1944'te Macaristan'da bulunan karısı ve çocuklarını tutuklayan Naziler onları Sachsenhausen temerküz kampına, oradan da 1945'te Dachau'a yollamışlardır. Amerikan ordusu tarafından kurtarılan Prenses Antoinette, bu olayda sonra Almanya'ya bir daha dönmeyi reddederek İsviçre'ye yerleşmiş, çektiği sıkıntılardan bir türlü toparlanamayarak dokuz sene sonra ölmüştür. Rupprecht ise savaştan sonra taht üzerindeki iddialarını tekrar dillendirmiştir; fakat Bavyera halkının çoğunluğunun kendisine destek verdiği tahmin ediliyor idiyse de Amerikan işgal kuvvetleri bu siyasi projeye destek vermemiştir. 1955'te öldüğünde ise gerçek bir hükümdar muamelesi görerek cenazesi devlet töreniyle kaldırılmıştır.[1]

Rupprecht Nazlı'nın defterini imzaladığında henüz veliaht değil, sadece prensti. İmzasının altına sadece "Prinz" yazıp daha sonraki tarihlere ait imzalı kartpostallarında "Kronprinz" yazması bu farkın somut göstergesidir. Fakat asıl dikkat çekici olan, Rupprecht'in hem imzasında, hem yazısında kullandığı son derecede okunaksız yazıdır. *Sütterlin* adıyla bilinen Gotik el yazısının bu şekli özellikle arkaik çağrışımları bulunduğu ve bu anlamda prensin asalet iddialarını destekleyen bir simgeselliği olduğu aşikârdır. Bu anlamda defterde yazı yazmış ve imza atmış diğer Almanların hiçbirinin bu tür

Rupprecht Maria Luitpold Ferdinand von Wittelsbach, Crown Prince of Bavaria; Duke of Bavaria, Franconia, and Swabia; Count Palatine of the Rhine (1869-1955)

A member of the Wittelsbach royal family of Bavaria, Rupprecht moved his way up to the status of crown prince as a result of a complicated family history. Upon King Maximilian II's (1811-1864) death the throne was left to his firstborn son, Ludwig II (1845-1886). However when Ludwig, accused of insanity due to a depressive character and some extravagant acts, was dethroned in 1886, his successor in line Otto (1848-1916) being himself also of unstable mental health, their uncle, Maximilian's brother, Prince Luitpold (1821-1912) was appointed regent. When Luitpold in turn died in 1912, Otto still being ineligible for the throne, the regency was passed on to Luitpold's son, Ludwig (1845-1921). The following year, seeing that Otto was unlikely to recover, a law was passed according to which a regency of over ten years with no hope of seeing the king take up the throne would be legally recognized as full royal status. Prince Ludwig was therefore crowned king under the name of Ludwig III. This promotion made of his son, Rupprecht, the crown prince of Bavaria; however, as the monarchy was abolished in 1918, Rupprecht's hopes of ever being crowned were thwarted.

In 1900 Rupprecht had married the Duchess Marie Gabrielle in Bayern (1878-1912), a cousin from a different branch of the family. The couple had five children, but Marie Gabrielle died in 1912 at the young age of 34 of renal insufficiency. To add to this tragedy, three of their five children died very prematurely: Irmingard died at age one from diphtheria, Rudolf at age three of diabetes, and Luitpold, the oldest, died in 1914 at age thirteen of polio. In 1918 Rupprecht was engaged to Princess Antoinette of Luxemburg (1899-1954) but given the circumstances of the German defeat at the end of the Great War, they postponed their marriage until 1921.

Following high school, Rupprecht spent two years studying at Munich and Berlin universities; yet he eventually destined himself to a military career more suited to his status. During World War I, he took command of the German Sixth Army in Lorraine. He remained in active service throughout the war, showing real military skills and leadership compared to some of his peers who were promoted to positions of responsibility just because they were members of the dynasty. At the end of the war, together with the transition to a republic regime in Bavaria, seven centuries of Wittelsbach rule came to an end; and although Rupprecht never relinquished his claims to the throne, he did lose his titles and status. During the interwar period he tried to find ways to make a political comeback; nevertheless, he never accepted to enter into any form of collaboration with Hitler, declaring even that he believed that the Führer was mad. At the beginning of World War II, the Nazis having confiscated his castle by the name of Schloß Leutstetten, he exiled himself to Italy. In 1944 the Nazis arrested his wife and children and sent them to Sachsenhausen concentration camp, from where they were transferred to Dachau the following year. They were liberated by the United States army, but Antoinette simply refused to return to Germany and settled in Switzerland. She never recovered from the treatment she had received in the camps and died some nine years later. As to Rupprecht, he started again lobbying for his crown; and although it is thought that the majority of the Bavarian people was in favor of reestablishing the monarchy, the American occupation forces never condoned this project. When he died in 1955, Rupprecht was buried with all the honors due to a monarch and statesman.[1]

At the time he signed Nazlı's guestbook, Rupprecht was still prince, and not yet crown prince. The difference between the two is visible in his titles below his signature on this document and on later postcards: "Prinz" in the former case, "Kronprinz" in the latter. Yet what is more striking is the practically illegible script he used both for his signature and for his titles. This particular style of the Gothic handwriting known as *Sütterlin* gave a rather archaic look to his words, which in turn symbolically reinforced the prince's claims to nobility. The fact that none of the other Germans signing the guest-

bir yazı kullanmamış olması gayet manidar bir şekilde bunun sınıfsal bir seçim olduğunu göstermektedir. Bu konuda dikkati çeken başka bir ayrıntı, Rupprecht'in imzasının hemen altında bir ekleme yapılmış ve üstüne de beyaz bir kâğıt parçası yapıştırılmış olmasıdır. Sayfanın arkasına parlak bir ışık tutulduğunda üzeri örtülmüş olan yazıyı okumak mümkündür: "Münih'e seyahatimde 8 Ağustos 1909 günü Bavyera Kraliyet Prensi Rupprecht'ten aldığım imza. N. H." Anlaşılan Nazlı'nın kendisi de bu imzanın okunabileceğinden ciddi olarak şüphe duymuş, dolayısıyla kendi eliyle bir açıklama eklemeyi lüzumlu görmüştü. Gerçi bunu yaptıktan sonra fikrini değiştirip kendi yazısının üstünü neden örtmek ihtiyacını duymuş olabileceğini anlamak pek mümkün olmamıştır.

Prens Rupprecht'in Osmanlılarla ve özellikle Osman Hamdi Bey'le iki bağlantısı bulunmuştur. Bunların ilki, genç prensin henüz 25 yaşındayken Şark seyahati esnasında İstanbul'a uğramış olmasıdır.[2] 1923'te "Güneydoğu Avrupa ve Şark Seyahati Hatıraları" başlıklı bir kitapta bu yolculuğunu ayrıntılı bir şekilde anlatan Rupprecht'in[3] bu seyahati esnasında Müze-i Hümayun'u ziyaret etmiş olduğunu ve Osman Hamdi'yle tanıştığını Hamdi'nin Humann'a bir mektubundan anlıyoruz:

> Bavyera Prensi Rupprecht müzeyi gezmeye geldi. Hayatımda gördüğüm en eğitimli prens. Arkeoloji ve sanat konusunda engin bilgisi bulunuyor.[4]

Belli ki Osman Hamdi prensten etkilenmişti; bu duruma Münih'e gittiğinde tekrar onunla görüşmenin bir yolunu aramış olmasına şaşmamak gerekir. Fakat Rupprecht'in Osmanlı bağlantısı on beş yıl önceki ziyaretiyle sınırlı kalmamıştır: Osman Hamdi'yle Münih'te görüştüğünün ertesi sene 1910'da yapılacak olan İslam sanatı şaheserleri sergisi (*Meisterwerke muhammedanischer Kunst*) kral naibi Luitpold'un himayesinde düzenlenecek, oğlu Rupprecht de bu olaya katkıda bulunan kişilerin arasında yer alacaktır.[5] Gerçi artık bu sergi gerçekleştiğinde Osman Hamdi ölmüş, sergiye müzeden ve Topkapı Sarayından eser sağlama görevini kardeşi Halil Edhem [Eldem] devralmıştı. İlginçtir ki Prens Rupprecht'in Osmanlı bağlantılı pek bilinmeyen bir teşebbüsü daha bulunmaktadır: Savaşın sonlarına rastlayan bir dönemde Osmanlı topraklarında arkeolojik bir proje gerçekleştirmek üzere Osmanlı hükümetine başvurmuştur. Kasım 1917 sonundaki müracaatıyla Bandırma Kanalı inşaatından istifade ederek Erdek yakınındaki Belkıs harabelerinde ileride kazı yapabilmek üzere sondaj çalışması için ruhsatname verilmesi talebinde bulunmuştu.[6] Birkaç ay sonra ise, Mayıs 1918 başında bu talep Meclis-i Vükela tarafından uygun görülerek ardından Sultan Mehmed Reşad'ın da onayıyla istenen ruhsatnamenin verilmesi kararlaştırılmıştı.[7] Gerçi anlaşılan odur ki savaşın kaybedilmesiyle birlikte prensin bu arkeolojik kazı projeleri altüst olmuş, hiçbir zaman gerçekleşememiştir.

Nazlı'nın defterinde Rupprecht ile ilgili ortaya çıkan hoş bir bağlantı, aynı defterde yer alan, hatta Rupprecht'in sayfasının arkasını kullanmış olan Max Kemmerich'in de yer aldığı 1912 tarihli kartpostaldır. O tarihte henüz hayatta olan kral naibi Luitpold'un doğum günü kutlamaları münasebetiyle çekilmiş olan bu fotoğrafta iğneli miğferiyle Kemmerich'in kendisinin yanında Bavyera kraliyet ailesinin çok sayıdaki üyesi yer almaktadır. Bunların arasında sırtını dönmüş olarak Rupprecht, en önde ise Kemmerich ile sohbet etmekte olan oğlu Luitpold dikkat çekmektedir.

1 http://en.wikipedia.org/wiki/Rupprecht,_Crown_Prince_of_Bavaria; http://en.wikipedia.org/wiki/Ludwig_II_of_Bavaria; http://en.wikipedia.org/wiki/Otto_of_Bavaria; http://en.wikipedia.org/wiki/Luitpold,_Prince_Regent_of_Bavaria; http://en.wikipedia.org/wiki/Ludwig_III_of_Bavaria; son erişim tarihi 7 Mart 2014.

2 Klaus Kreiser, "Zu den bayerisch-türkischen Beziehungen zwischen 1825 und 1914", Andrea Lermer ve Avinoam Shalem (derl.), *After One Hundred Years. The 1910 Exhibition 'Meisterwerke muhammedanischer Kunst' Reconsidered* (Leiden: Brill, 2010), s. 150-152.

book should have used anything approaching this writing style clearly speaks of a class-based choice aimed at promoting a certain image of the prince. Yet another detail concerning Rupprecht's entry is that something was written below his signature and then covered up by pasting a piece of paper on it. By holding a bright light behind the page, one can decipher the text that was thus canceled out: "Signature received on my jounrney to Munich on 8 August 1909 from the royal Prince of Bavaria Rupprecht. N. H." Clearly Nazlı herself had had doubts about the legibility of this signature, and had thus added a small explanation in her own hand. Nevertheless one is at a loss to understand why she may have then changed her mind and felt the need to cover up her own comment.

Prince Rupprecht has had two rather well documented contacts with the Ottoman Empire and with Osman Hamdi in particular. The first was the journey to the Orient that the young prince made when he was still 25, during which he made a stop in Istanbul.[2] His "Recollections from a journey to South-Eastern Europe and to the Orient," published in 1923, gives a very detailed account of this trip.[3] We do know from a letter Osman Hamdi wrote to his friend Carl Humann that Rupprecht had visited the Imperial Museum and met its director:

> Prince Rupprecht of Bavaria came to visit the museum. He is the most educated prince I have ever seen in my life. He has great archaeological and artistic knowledge.[4]

Obviously, Osman Hamdi had been impressed by the prince; one understands then that he should have wanted to meet him again when he went to Munich. Yet Rupprecht's Ottoman contacts were not limited to a journey he had made some fifteen years earlier. In 1910, the year following Osman Hamdi's visit to Munich, a great exhibition would be held on the masterworks of Islamic art (*Meisterwerke muhammedanischer Kunst*), under the patronage of Prince Regent Luitpold, and with Rupprecht's active involvement.[5] True, by the time this exhibition opened its doors, Osman Hamdi had been dead for a few months, and it was his brother and successor Halil Edhem [Eldem] who would organize the Ottoman contribution with objects from the museum and from Topkapı Palace. Interestingly there is another and much less known project that Rupprecht entertained with respect to the Ottoman Empire. Towards the end of the war, he applied to the Ottoman government in order to obtain permission for an archaeological excavation. According to his demand in November 1917, the objective was to take advantage of the construction works of the Bandırma canal in order to conduct an archaeological survey of the site of Belkıs, near Erdek, in preparation of possible excavations in the near future.[6] A few months later, in early May 1918, his request was accepted by the Council of Ministers, after which it was approved by Sultan Mehmed Reşad himself.[7] It seems, however, that the catastrophic outcome of the war completely upset the prince's archaeological projects and that as a consequence they were never realized.

An interesting interconnectedness between two entries of the guestbook can be seen in the 1912 postcard sent by Max Kemmerich. The postcard represented a scene from the birthday celebrations of Prince Regent Luitpold, who was then still alive. Kemmerich himself was recognizable as the only one with a modest *pickelhaube*, surrounded by a large number of princes of the Bavarian dynasty. Among them were Rupprecht himself, turning his back to the camera, and his son Luitpold, seemingly engaged in a conversation with Kemmerich.

1 http://en.wikipedia.org/wiki/Rupprecht,_Crown_Prince_of_Bavaria; http://en.wikipedia.org/wiki/Ludwig_II_of_Bavaria; http://en.wikipedia.org/wiki/Otto_of_Bavaria; http://en.wikipedia.org/wiki/Luitpold,_Prince_Regent_of_Bavaria; http://en.wikipedia.org/wiki/Ludwig_III_of_Bavaria; last accessed on 7 March 2014.

2 Klaus Kreiser, "Zu den bayerisch-türkischen Beziehungen zwischen 1825 und 1914", Andrea Lermer and Avinoam Shalem (ed.), *After One Hundred Years. The 1910 Exhibition 'Meisterwerke muhammedanischer Kunst' Reconsidered* (Leiden: Brill, 2010), pp. 150-152.

3 Rupprecht von Bayern, *Reiseerinnerungen aus dem Südosten Europas und dem Orient* (Münih: Josef Kösel & Friedrich Pustet, 1923).
4 Osman Hamdi'den Carl Humann'a, İstanbul, 1 Kasım 1894. Deutsches Archäologisches Institut (DAI) Merkez Arşivi, Nachlass Carl Humann, 2, Briefe A-K, Osman Hamdy an Carl Humann, 1890-1895.
5 BOA, MF. MKT. 1149/68, 7 Rebiyülevvel 1328/19 Mart 1910; Kreiser, "Zu den bayerisch-türkischen Beziehungen", s. 150.
6 BOA, İ. DUİT. 116/51, 22 Teşrin-i Sani 1333/22 Kasım 1917.
7 BOA, İ. DUİT. 116/51, 1 Mayıs 1334/1918; BOA, MV 249/81, 4 Mayıs 1334/1918.

Nazlı'nın defter sayfasında Rupprecht'in imzasını tanımlayıp sonradan kâğıtla örttüğü kısım.

Nazlı's covered up comment on Rupprechts's signature, as seen under the exposure of a bright backlight.

Rupprecht, karısı Marie Gabrielle ve çocukları, yakl. 1910. Kartpostal. Yazarın koleksiyonu.

Rupprecht, his wife Marie Gabrielle and their children, *ca* 1910. Postcard. Author's collection.

3 Rupprecht von Bayern, *Reiseerinnerungen aus dem Südosten Europas und dem Orient* (Münich: Josef Kösel & Friedrich Pustet, 1923).
4 Osman Hamdi to Carl Humann, Istanbul, 1 November 1894. Deutsches Archäologisches Institut (DAI) Central Archive, Nachlass Carl Humann, 2, Briefe A-K, Osman Hamdy an Carl Humann, 1890-1895.
5 BOA, MF. MKT. 1149/68, 7 Rebiyülevvel 1328/19 March 1910; Kreiser, "Zu den bayerisch-türkischen Beziehungen", p. 150.
6 BOA, İ. DUİT. 116/51, 22 Teşrin-i Sani 1333/22 November 1917.
7 BOA, İ. DUİT. 116/51, 1 May 1334/1918; BOA, MV 249/81, 4 May 1334/1918.

Veliaht Rupprecht, yakl. 1915. Kartpostal. Yazarın koleksiyonu. Altıncı Ordu kumandanı olarak üniformalı poz verdiği ve artık kendini "Kronprinz" yani veliaht olarak tanımlaması dikkat çekicidir.

Crown Prince Rupprecht, *ca* 1915. Postcard. Author's collection. The prince poses in full military uniform, as commander of the Sixth Army and defines himself as "Kronprinz."

Veliaht Rupprecht, yakl. 1915. Kartpostal. Yazarın koleksiyonu. Üniforma ve veliahtlığa ilaveten "Der Sieger in Lothringen", yani "Lorraine Fatihi" olarak tanımlanması çarpıcıdır.

Crown Prince Rupprecht, *ca* 1915. Postcard. Author's collection. On top of the uniform and title, Rupprecht is described here as the "Winner of Lorraine."

Mes meilleurs vœux à la gracieuse et charmante jeune amie en souvenir du Gütsch.
Baronne Marie Solemacher de Bonn s/Rhin
août 1909

25/8 09 Fr. v. Solemacher

Zarif ve hoş genç arkadaşıma, Gütsch hatırası olmak üzere.
Ren nehri üzerinde Bonn'dan Barones Marie Solemacher
Ağustos 1909

25/8 09 Fr. v. Solemacher

My most sincere wishes to [my] graceful and charming friend, as a memento of Gütsch.
Baroness Marie Solemacher from Bonn on the Rhine
August 1909

25/8 09 Fr. v. Solemacher

Mes meilleurs vœux
à la gracieuse et charmante
jeune amie
en souvenir au Gütsch
Baronne Marie Solemacher
de Bonn / Rhin
août 1909.
25/8
09.
Fr. v. Solemacher.

Arnold Freiherr von Solemacher-Antweiler (1859-1942) ve Marie-Luise von Solemacher-Antweiler (1865-1936)

Nazlı'nın defterinde isimleri yer alan Solemacher çiftinin Alman asilzadelerinden olduklarını belli eden işaretler gayet açıktır. Kadının kendini *baronne* (barones) olarak tanımlaması, erkeğin ise çok daha telegrafik bir stille adının önüne getirdiği "Fr." (*Freiherr*, yani baron) ve "v." (*von*) kısaltmaları pek şüpheye mahal bırakmıyordu. Barones Marie, ayrıca nereli oldukları konusunda bir ipucu da vermişti: Ren nehri üzerindeki Bonn şehri.

Bu ayrıntılardan hareket ederek bu kişilerin kim oldukları ve Nazlı ve babasıyla ne gibi bir ilişkileri olmuş olabileceğinin izini sürmek sanıldığı kadar kolay değildi. Solemacher ailesi büyük bir Alman asilzade ailesiydi ve farklı dallara ayrılıp farklılaşan geniş bir şecereye sahipti. Birçok araştırma ve tereddütten sonra ortaya çıkan sonuç, defteri imzalamış olan çiftin Arnold von Solemacher-Antweiler (1859-1942) ile karısı Marie-Luise von Solemacher (1865-1936) olduğuna işaret etmektedir.

1682'de ölmüş olan Johann von Solemacher'ın yedinci nesil ahfadından olan Johann Arnold von Solemacher, 12 Aralık 1859 günü Trier yakınlarında Grünhaus an der Ruwer'da doğmuştu. Babası Friedrich Matthias Maria von Solemacher-Antweiler (1832-1906), Alman İmparatoru II. Wilhelm'in mabeyincisi ve Brühl şatosunun idarecisi olarak görev yapmıştı; annesi, Blanche Maria Rose Théodore Ghislaine de Roisin idi (1835-1910).[1] 1885'te evleneceği kadın ise 16 Haziran 1865 günü Marie-Luise von Veltheim adıyla Groß-Bartensleben şatosunda dünyaya gelmişti.[2] Veltheim'lar, 16. yüzyılın başlarına kadar izi sürülebilen asil bir aileydi. Marie Luise'in babası Freiherr Georg Albert Karl von Veltheim (1812-1874), Groß-Bartensleben, Alleringsleben ve Glentorf'un efendisi ve Braunschweig dükünün mabeyincisiydi.

Arnold von Solemacher'ı ilginç kılan, Ren nehri üzerinde Andernach'ın yakınlarında Burg Namedy adındaki bir şatoyla olan ilişkisidir. Bu şato, Ortaçağa kadar uzanan bir geçmişi olmakla beraber 18. yüzyılda bir barut deposu olarak kullanılmış ve ardından terk edilmiştir. Arnold von Solemacher ise 1896 yılında harabe halindeki bu binayı satın alarak ihya etmeye karar vermişti. İşin ilginç tarafı, şatonun eski sahipleri arasında bu malikâneyi 1702'de 7500 thaler karşılığında satın almış olan kendi cetlerinden adaşı Johann Arnold von Solemacher (1657-1734) bulunuyordu. Bundan mıdır bilinmez, "bizim" Johann Arnold, 1896'da bu şatoyu satın aldığında o dönemde çok moda olan bir davranışla eskiye öykünerek tarihi bir görüntü vererek baştan inşa ettirmişti. Fakat yeniden "icat" ettiği bu mekânın keyfini çok uzun da sürmemiştir. 1908 yılında şatosunu Hohenzollern ailesinden Prens Carl-Anton von Hohenzollern'e satarak elden çıkarmıştır.[3] Bugün hâlâ Hohenzollern ailesinin elinde bulunan Burg Namedy'nin 1927 senesine ait ziyaretçi defterinde 24 Haziran günü alt alta atılmış iki imza, Nazlı'nın defterinde yer alan imzaların kime ait olduğu konusunda olabilecek herhangi bir şüpheyi izale edecek niteliktedir: hem "Marie Solemacher", hem "Fr. v. Solemacher" olarak net bir şekilde okunan iki imza 1909'daki imzaların tıpatıp aynısıdır. Tek fark, Marie Solemacher'ın gençlik soyadı olan Veltheim'ı da eklemiş olmasıdır ki bu da çiftin kimliğini daha da kesin bir şekilde tespit etmemize imkân vermektedir.[4]

Burg Namedy'nin öyküsünün ilginç ve beklenmedik tanıklarından biri, asıl adı Wilhelm Kostrowicky olup Guillaume Apollinaire adıyla bilinen meşhur Polonya kökenli Fransız şairdi (1880-1918). Genç Apollinaire, 1901-1902 yıllarında Ren bölgesinde Neuglück'te Vicomtesse de Milhau'nun evinde hocalık yapmak üzere bulunduğu bir sırada Arnold von Solemacher ile tanışmış, Burg Namedy şatosunu da ziyaret etmişti. Annesi Angelika ile kardeşi Alberto'ya 19 Ekim 1901 tarihli bir mektubunda Andernach'ı, Laacher See'yi ve oradaki Maria Laach manastırını ziyaret ettiğini anlattıktan sonra "Bir de Namedy şatosuna, İmparatorun mabeyincisi Baron Solemacher'ın evine gittim" diye yazmıştı.[5]

Arnold Freiherr von Solemacher-Antweiler (1859-1942) and Marie-Luise von Solemacher-Antweiler (1865-1936)

There are obvious signs that the Solemachers, husband and wife, who signed Nazlı's guestbook, were German aristocrats of some sort. The woman's use of the explicit title of *baronne* (baroness) and the man's telegraphic abbreviations of "Fr." for *Freiherr* (baron) and of "v." for the particle *von* left little doubt in this respect. Moreover the Baroness Marie had also left an indication as to their home or origin: the city of Bonn on the Rhine.

Tracing back these individuals and trying to figure out what their relation might have been to Nazlı and her father proved to be rather arduous. The Solemachers were a major German aristocratic family with a family tree that branched out in various directions. Following some research and many hesitations, the evidence pointed in the direction of Arnold von Solemacher-Antweiler (1859-1942) and his wife Marie-Luise von Solemacher (1865-1936).

Johann Arnold von Solemacher was the seventh generation descendant of a Johann von Solemacher, deceased in 1682. He was born on 12 December 1859 in Grünhaus an der Ruwer, near Trier, to Friedrich Matthias Maria von Solemacher-Antweiler (1832-1906), chamberlain of the German Emperor Wilhelm II and seneschal of Brühl castle, and Blanche Maria Rose Théodore Ghislaine de Roisin (1835-1910).[1] The woman whom he would eventually marry in 1885 was Marie-Louise von Veltheim, born on 16 June 1865 at Groß-Bartensleben castle.[2] The Veltheims were also of noble descent, and their lineage could be traced back to the early sixteenth century. Marie Luise's father, Freiherr Georg Albert Karl von Veltheim (1812-1874), was the lord of Groß-Bartensleben, Alleringsleben and Glentorf, and chamberlain to the Duke of Braunschweig.

One of the most interesting particularities of Arnold von Solemacher was his relation to the castle of Burg Namedy, located on the Rhine, close to Andernach. This mansion went back to the Middle Ages but had been abandoned in the eighteenth century, after having served as a powder magazine. Arnold von Solemacher had purchased the ruined castle in 1896 and decided to renovate it completely. Interestingly, this mansion had been purchased in 1702 for 7,500 thalers by his ancestor and namesake, Johann Arnold von Solemacher (1857-1734). Whether this may have played a role in his decision is not known; nevertheless, when "our" Johann Arnold purchased the property in 1896, he had it almost entirely rebuilt in a then very fashionable historicist style. However, he was not able to enjoy the castle he had "reinvented" for long. In 1908 he sold it to Prince Carl-Anton von Hohenzollern.[3] The property is today still in the hands of the same Hohenzollern family; and a recent research into their archives has revealed the presence of two signatures on a 1927 guestbook that leave no doubt as to the identity of the Solemachers on Nazlı's document. The two signatures read "Marie Solemacher" and "Fr. v. Solemacher" in exactly the same hands and styles as those of 1909. The only difference is that Marie had added in 1927 her maiden's name of Veltheim, thus providing additional confirmation of the couple's identity.[4]

A fascinating an unexpected witness of Burg Namedy's fate under the Solemachers is no other than Wilhelm Kostrowicky, better known as Guillaume Apollinaire (1880-1918). The famed French poet of Polish origin had spent about a year in 1901-1902 in the area, working as a preceptor at the home of Viscountess de Milhau, in Neuglück. During this stay, Apollinaire had met Arnold von Solemacher and visited Burg Namedy. In a letter to his mother Angelika and his brother Alberto, dated 19 October 1901, he spoke of a visit to Andernach, to Laacher See and to the monastery of Maria Laach, then adding "I have also been to the castle of Namedy, home of the Emperor's chamberlain, Baron Solemacher."[5]

Apollinaire'in Solemacher ve şatosuyla ilgili anıları, hayatının sonuna doğru kaleme alıp da bitiremediği bir romana ilham kaynağı olmuştu. "Hohenzollern'lerin Beyaz Kadını" başlığını taşıyan bu fantastik ve Alman karşıtı öyküde Solemacher ile Burg Namedy'ye önemli bir yer ayırmıştı:

> Bu kadar çok merakımı uyandırmış olan kişinin yanındaki diğer zat –şüpheye yer bırakmayacak şekilde– başka bir Almandı; kendisi arada sırada ziraat konusunda konferanslar vermeye gittiği Normandiya'da iyi bilinen ve iflas edip de kumarda tekrar servet kazanmış olduğu söylenen Baron von Solemacher idi. Ren kenarında küçük bir şato sahibiydi. Neredeyse hepsi tepelere inşa edilmiş olan Ren bölgesi *burg*'larından farklı olarak Freiherr von Solemacher'ın malikânesi Koblenz ile Andernach arasında, nehrin sol yakasındaki küçük bir ovanın ortasında yükseliyordu. Herr Baron burada birçok ünlü kişiyi misafir etmişti: İmparator ve Kral olup da VII. Edward adını almadan önce Albert diye hitap ettiği Galler Prensi, Connaught Dükü, II. Wilhelm olmadan önce veliaht gibi. Güzel mevsimde Schloß Namedy'de en itibarlı misafirlerin, Kral Oscar ile İsveç kraliçesinin, kız kardeşi Romanya kraliçesi Carmen Sylva'nın, Wied prens ailesinin ardı arkası kesilmiyordu. Bismarck da Namedy'de sekiz gün geçirmişti; oraya bir de Gallo-Romen aristokrasiden başka bir şey olmayan Güney Fransa'nın *capitoul* aileleriyle evlerini hatırlatan Latin kökleri ve emlakinden bu kadar gurur duyan Köln elitinin en zengin ve en etkin üyeleri de gelirdi. Namedy şatosunun hemen hemen eski hiçbir tarafı yoktu. 17. yüzyıldan beri harabeye dönmüş, o zamandan beri kimse oturmamıştı. Ne var ki şimdiki Baron von Solemacher oraya yerleşti. Bu ona Berlin'de saray çevresinde bulunmaktan daha ucuza geliyordu. O kadar becerikli bir şekilde hareket etti ki, kendi nezaketi ve karısının hoşluğu sayesinde evi gerçekten de çok iyi bir çevrenin buluşma noktasına dönüştü. Orada pek çok kumar oynanırdı, zira insan şair ya da âşık değilse ve nehirle büyüleyici sahillerini uzun uzun seyrederek hayal gücünü defalarca serbest bıraktıktan sonra uzun akşamlar boyunca ne yapabilir ki? Kumarda şansı yaver giden Baron, yavaş yavaş Namedy şatosunu 16. yüzyıl gravürlerinde göründüğü şekilde restore etmişti. 1902'den itibaren, artık serveti yerine geldikten sonra, ara ara misafirlerine binanın ya bir kulesini, ya bir kanadını, ya da müştemilatını gösterip "Henüz Galler Prensiyken Kral Edward ile bir oyundan sonra inşa ettirdim" veyahut "şatomun bu kısmını kumara borçluyum ve masrafların neredeyse tamamı İsveç kralı Oscar'ın kasasından ödendi" gibi sözler ederdi.[6]

Kurguyla gerçeğin iç içe geçtiği bu pasajda nelerin güvenilir kaynak olarak kabul edileceğini anlamak kolay değildir. Şatonun Solemacher tarafından ihya edildiği doğruydu, ama gerçekten de bunu kumarda kazandığı paralar sayesinde mi yapabilmişti? Apollinaire'in bahsettiği kişiler gerçekten orada bulunmuş, kumar masasında servet kaybetmiş miydiler? Bütün bunlarda biraz abartı olduğu kuvvetle muhtemelse de bazı ayrıntıların doğru olduğu gözden kaçmamalıdır. Burg Namedy'nin gerçekten de harabeyken Solemacher tarafından ayağa kaldırılmış olmasının dışında Baronun ziraatla olan yakın ilişkisi de uydurulmuş bir bilgi değildi. Pomoloji –yani meyvebilim– konusunda uzman olan Solemacher'ın bu daldaki bilimsel toplantılara katılımının izlerine sıkça rastlamak mümkündür.[7] Hatta "Baron Solemacher" adını taşıyan ve Baronun Burg Namedy'de yaratıp yetiştirmiş olduğu küçük boyda ve gayet lezzetli olduğu söylenen bir çilek türü hâlâ üretilmektedir.

İlginçtir ki Arnold von Solemacher ziraat ve bahçıvanlık dışında bir de teknik keşiflerin peşinde koşmuş biriydi. 1890 yılında icat ettiği ve "hava şartlarına ve asitlere dayanıklı suni emaye taş" olarak tanımladığı inşaat malzemesi için hem Kanada, hem de Amerika Birleşik Devletleri Patent Ofislerine müracaat etmiş icadını tescil ettirmeyi başarmıştı.[8] Müracaatının altındaki imzanın Nazlı'nın defterinde yer alan imzaya büyük ölçüde benzemesi aynı kişiden bahsettiğimizi teyit etmektedir. Belgeyi Satzvey yakınlarındaki Schloß Wachendorf adresiyle imzalamış olması, Baronun hareketli hayatının bir ayrıntısını daha ortaya koymaktadır: Babasının 1877'de almış olduğu bu şatoyu kendisi 1896'da Paul von Mallinckrodt'a satmış,[9] muhtemelen de o parayla aynı yıl Burg Namedy'yi satın almıştı.

Towards the end of his life, Apollinaire's memories of Solemacher and his mansion became a source of inspiration for a novel he never completed. This fantastic and rather anti-German story was entitled "The White Women of the Hohenzollern;" Burg Namedy played an important part in it:

> Next to the person who had so much triggered my curiosity was another man, unmistakably German, Baron Solemacher, well known in Normandy where he sometimes went to give lectures on agriculture and who, they say, after having lost all his money, had regained his fortune at the gambling tables. He owned a little castle on the Rhine shore. Contrary to other *burgs* of the Rhine area, which were almost all built atop hills, Freiherr von Solemacher's manor had been constructed in the middle of a small plain on the left bank of the river, between Koblenz and Andernach. Herr Baron had greeted there quite a number of celebrities, such as the Prince of Wales, whom he called Albert before he had taken the name of Edward VII as king and emperor, the Duke of Connaught, and the Crown Prince before he became Wilhelm II. The fair season at Schloß Namedy was a perpetual parade of guests of honor, King Oscar and the Queen of Sweden, her sister Carmen Sylva, Queen of Romania, and the princely family of Wied. Bismarck had spent eight days at Namedy, where also come the richest and most influent members of these patricians of Cologne, so vain about their goods and their Latin origins, reminding one of the families of *capitouls* and of these houses of southern France, and which are nothing else than a Gallo-Roman aristocracy. Practically nothing in Namedy castle is really ancient. Fallen into disrepair since the seventeenth century, it had not been lived in since then. However, the present Baron of Solemacher went and settled there. It came cheaper to him than to be at the court in Berlin. He maneuvered with such skill that thanks to his civility and to his wife's charm, his home truly became a meeting place for excellent company. A lot of gambling went on, for what can one do, on those long evenings if one is neither a poet nor in love, and has so often let one's imagination ramble through a prolonged contemplation of the river and of its spellbinding shores? Lucky at the gambling table, Baron Solemacher had progressively restored Namedy castle to its aspect on sixteenth-century engravings, and by 1902, once his fortune was reestablished, he would occasionally show his guests a tower, a wing, or dependencies, and then say "I had it built after a game with King Edward when he was still Prince of Wales, or else "I do owe this wing of my castle to gambling, and King Oscar's casket has paid for almost all the expenses."[6]

It is not easy to figure out what can be taken as sound information in this passage where fact and fantasy are so intertwined. It was true that the castle had been restored by Solemacher, but had he really done it with money he had won gambling? Had the characters Apollinaire mentioned really been there, and had they really lost a fortune at the table? While there is probably a lot of exaggeration in all this, we should not oversee the fact that many details were pretty accurate. Apart from the fact that Solemacher had indeed revived Burg Namedy from a state of ruin, and the Baron's close connection to agriculture was no less a documented fact. A specialist of pomology –the science of fruits– Solemacher was frequently present in professional and scientific gatherings.[7] In fact a small but tasty strawberry variety bearing his name, the "Baron Solemacher," which he had created developed in his orchard at Burg Namedy, is still being produced and marketed.

Interestingly, beside his evidently green thumb, Arnold von Solemacher seems to have had a passion for technology and inventions. In 1890 he applied to both the Canadian and American Patent Offices and managed to have his "improved method of producing weather-proof artificial enamel stones indifferent against acids" registered.[8] The great similarity between the signature at the bottom of this application and that in Nazlı's notebook confirms that we are indeed speaking of the same person. The fact that he had dated this document from Schloß Wachendorf, near Satzvey, reveals yet another detail of the Baron's eventful life: he had sold in 1896 to a Paul von Mallinckrodt this castle, which his father had acquired in 1877,[9] and had most likely reinvested the proceeds of the sale in the purchase of Burg Namedy that same year.

Ne var ki bütün bu "olumlu" özelliklerinin yanında Apollinaire'in Baron Solemacher'a atfettiği bazı kusurların da tamamen uydurulmuş olmadığı anlaşılıyor. Şatoyu satın aldıktan birkaç sene sonra, 1902-1903 civarında Solemacher'ın para sıkıntısına girdiği ve buna çare olarak Burg Namedy'nin bir otel ve kumarhane olarak işletilmesini öngören bir şirket kurduğu, fakat bu girişiminin hüsranla sonuçlanarak iflas ettiği, sonunda da malikânesini satmaktan başka çare bulamadığı söylenmektedir.[10] Eğer aynı kişi söz konusuysa, Baron Solemacher adındaki birinin 1886'da –Arnold'un gençliğinde?– Freiherr von Schorlemer-Metternich'i düelloya davet ettiği için Köln başpiskoposu tarafından aforoz edildiği bile kayıtlara geçmiştir.[11]

11 Ocak 1942'de ölen Solemacher'ın bu münasebetle kaleme alınan ilandan Baronun uzun hayatının bazı ayrıntıları daha ortaya çıkmaktadır. 1878'de Alman ordusunun Düsseldorf'daki Wanen Alayına subay olarak katılmış, 1882'de ise Gardes du Corps, yani Muhafız Alayına geçmişti. Marie Luise von Vertheim ile 15 Nisan 1885'te evlenmiş, çiftin bir kızı ve iki oğlu olmuştu. Ölüm ilanı da ziraat ve meyvecilik konusundaki başarılarını sıralıyor, özellikle de Ren Bölgesi Meyvecilik Derneğinin başkanı olarak otuz seneyi aşkın hizmetlerinden bahsediyordu. I. Dünya Savaşında ise tekrar faal ordu hizmetine geçerek Norderney Adası kumandanı ve Brüksel ile Brabant askeri valisinin yardımcısı olarak görev yapmıştı.[12] Elli yaşına kadar kazanmış olduğu madalya ve nişanlar hayatının bu parlak veçhesini gayet iyi yansıtıyordu: Baden Zähringen Arslanı Nişanı 2. rütbe kumandanı (*Orden vom Zähringen Löwen Kommandeur 2. Klasse*), Mecklenburg Griffon Nişanı büyük kumandanı (*Mecklenburg Greifen-Orden Großkomtur*), Prusya 3. rütbe kurdeleli Kırmızı Kartal Nişanı (*Roter Adlerorden 3. Klasse mit Schleife*), 3. rütbe Prusya Taç Nişanı (*Kronenorden 3. Klasse*), 1. sınıf İhtiyat Ordusu Uzun Hizmet Ödülü (*Landwehr-Dienstauszeichnung 1. Klasse*), I. Wilhelm Yüzüncü Yıl Madalyası (*Zentenarmedaille*), Saksonya Büyük Dukalığı Beyaz Şahinler Nişanı kumandanı (*Hausorden vom weissen Falken Komtur*), 2. rütbe Schaumburg-Lippe Onur Haçı (*Schaumburg-Lippische Ehrenkreuz 2. Klasse*), 1. rütbe Schwarzburg Onur Haçı (*Ehrenkreuz 1. Klasse*), 2. rütbe Belçika Liyakat Haçı (*Croix civique 2e classe*), Fransa Ziraat Liyakat Nişanı (*Ordre du mérite agricole*), Avusturya Franz Joseph Nişanı kumandanı (*Franz-Josephorden Komtur*)… Karısı ise Bavyera'nın kadınlara mahsus *Theresienorden* nişanına sahipti.[13]

Freiherr von Solemacher'ın son derecede renkli bir kişiliği, çok da çalkantılı bir hayatı olmuş olduğu açıktır: Gösterişli bir Alman subayı, gönülleri fetheden bir asilzade, kumara ve biraz şaibeli para kazanma yöntemlerine meyledebilen hırslı bir kişilik, tarım ve bahçeciliğe tutkuyla bağlanmış bir müteşebbis… 1930 yılında *Der Querschnitt* dergisinde yer alan Solemacher'ın iki fotoğrafı sanki bu hayatı özetliyor gibiydi: Birinde süslü Gardes du Corps üniformasıyla dimdik ayakta poz vermiş genç bir subay, diğerinde ise 70 yaşında –hâlâ dimdik– bahçesindeki bir ağacı aşılayan yakışıklı bir ihtiyar…[14]

Tabii bütün bunlar 25 Ağustos 1909 günü Nazlı ile babasının Solemacher çiftiyle nasıl ve nerede görüştüklerini izah etmeye yeterli değil. Marie Luise'in kısacık notundaki Bonn'a göndermenin Bonn'da görüştüklerinden mi, yoksa kendini Bonnlu saydığından mı kaynaklandığı açık değildir. Ne de olsa o tarihte şatolarını satmış, Bonn-Godesberg'in hemen güneyinde Meckenheimerstraße 73'teki evlerine çekilmişlerdi.[15] Eğer Kemmerich'lerin defteri Münih'te 7 Ağustos 1909 günü imzaladıkları ve Osman Hamdi'nin sağlık nedenleriyle Lozan'a gidiyor olduğu düşünülürse, neredeyse yirmi gün sonra Bonn'da bulunmaları pek mantıklı görünmemektedir, zira bunun olabilmesi için Münih'ten kuzeybatıya doğru kuş uçuşu 500 kilometre kadar gidip ardından aynı mesafeyi güneye doğru kat etmeleri gerekirdi. Bu işin normali, tam aksine Orient-Express'ten Münih'te indikten sonra Lozan'a doğru, yani güneybatı istikametinde bir trene binip seyahatin asıl amacını gerçekleştirmeleriydi. Bu durumda, Solemacher'larla buluşmanın bambaşka bir yerde, tercihen Lozan'da veya Lozan yolunda olmuş olduğunu düşünmek gerekir ki bunun ipucunu Barones Marie Solemacher kısa ithafında vermektedir: "Gütsch hatırası olmak üzere". Gütsch, İsviçre'nin Luzern kentine hâkim bir tepenin ve bu tepeye 1888'de inşa edilmiş bir otelin adıydı. Château Gütsch, Luzern'den füniku-

Yet apart from all these "positive" characteristics, it does seem that some of the flaws attributed by Apollinaire to Baron Solemacher were not entirely made up. Indeed, it appears that a few years after having purchases Burg Namedy, Solemacher found himself in dire straits and sought to raise some funds by setting up a company that would run the castle as a hotel and a casino; unfortunately this project is said to have ended in bankruptcy, forcing him to sell the mansion as a last and desperate resort.[10] Yet another indication of his tendency to misbehave may well be the fact that in 1886 a Baron Solemacher –Arnold in his youth, perhaps?– was excommunicated by the Archbishop of Cologne for having invited Freiherr von Schorlemer-Metternich to a duel.[11]

The obituary published on the occasion of his death on 11 January 1942 reveals a number of additional details about the Baron's long life. He had joined the Düsseldorf Wanen Regiment in 1878 and had then been transferred to the Gardes du Corps Regiment in 1882. His marriage to Marie Luise von Vertheim was celebrated on 15 April 1885 and the couple had eventually had two sons and a daughter. The obituary, too, insisted on Solemacher's success and activity in agriculture and horticulture, emphasizing his thirty years of loyal services as president of the Rhine Horticultural Association. At the outbreak the Great War, he had resumed active service as commander of Norderney Island and deputy military governor of Brussels and Brabant.[12] The orders and decorations he had earned during the first fifty years of his life spoke of success and glory: second class commander of the Baden Zähringen Lion (*Orden vom Zähringen Löwen Kommandeur 2. Klasse*), great commander of the Mecklenburg Griffin Order (*Mecklenburg Greifen-Orden Großkomtur*), third class Prussian Red Eagle with a bow (*Roter Adlerorden 3. Klasse mit Schleife*), third class Prussian Crown Order (*Kronenorden 3. Klasse*), first class Reserve Army Award for Long Services (*Landwehr-Dienstauszeichnung 1. Klasse*), Wilhelm I Centennial Medal (*Zentenarmedaille*), commander of the Grand Duchy of Saxony White Falcons Order (*Hausorden vom weissen Falken Komtur*), second class Schaumburg-Lippe Cross of Honor (*Schaumburg-Lippische Ehrenkreuz 2. Klasse*), first class Schwarzburg Cross of Honor (*Ehrenkreuz 1. Klasse*), second class Belgian Civic Cross (*Croix civique 2e classe*), French Order of Agricultural Merit (*Ordre du mérite agricole*), commander of the Austrian Franz Joseph Order (*Franz-Josephorden Komtur*)… His wife had been bestowed the Bavarian feminine order of Theresa (*Theresienorden*).[13]

There is no doubt that Freiherr von Solemacher was a colorful character and lived a rather remarkable life: a flamboyant German officer, a charming aristocrat, a man of ambition ready to resort to unorthodox ways of making money, including gambling, an entrepreneurs with a passion for horticulture… Two portraits published in 1930 in *Der Querschnitt* seemed to summarize this life: on the one hand a young officer proudly posing in his uniform of the Gardes du Corps Regiment; on the other, a handsome old man of seventy –still upright– pruning trees in his garden.[14]

Obviously none of the above tells us how and where the Solemachers met Nazlı and her father on 25 August 1909. It is not clear whether the reference to Bonn in Marie Luise's short note was a reminder that they had met there or simply that she considered herself to be from Bonn. After all, at that date, they had already sold Burg Namedy and were probably left with their home just south of Bonn-Godesberg, at Meckenheimerstraße 73.[15] Considering that the Kemmerichs signed the guestbook in Munich on 7 August 1909 and that Osman Hamdi's primary destination was Lausanne where he was to be diagnosed and treated, it simply does not make sense to have them in Bonn some twenty days later, since that would have taken them 500 km away from their intended itinerary. Having gotten off from the Orient-Express, they would normally have had to take a train in the direction of Lausanne, southwest of Munich. They must have therefore met somewhere else, preferably in, or on the way to Lausanne. Marie von Solemacher's provides a clue in her dedication: "as a memento of Gütsch." Indeed, as it happens, Gütsch was the name of a hill just west of Luzern, where a hotel bearing the same name had been built in 1888. Château Gütsch was a sixty-bed hotel and restaurant accessible by funicular and designed as a romantic castle in the very popular histori-

lerle ulaşılan, dönemin "tarihi" tarzında romantik bir şato gibi tasarlanmış altmış yataklı, lokantalı bir oteldi.[16] Asır başında yazlık dağ turizminin en önemli merkezi olan İsviçre'nin bu tür mekânları, bütün Avrupa'dan, ama özellikle İngiltere, Fransa ve Almanya'dan çok sayıda hali vakti yerinde turistin akın ettiği yerlerdi. Tam emin olmak mümkün değilse de akla gelen en muhtemel senaryo, Osman Hamdi ile ailesinin Lozan'a giderken bir veya birkaç gün Luzern'de, Château Gütsch'de kalmış olmaları, Solemacher çiftinin de tam o sırada, belki Burg Namedy'yi kaybedişlerini unutmak için, yaz tatillerinin bir kısmını aynı yerde geçiriyor olmalarıdır. İki ailenin nasıl tanıştığı konusunda her türlü tahmin yürütmek mümkündür: Solemacher'lar otellerinde kalan bir Türkün kim olduğunu merak etmiş, ardından da Osman Hamdi ile Arnold ortak merakları olduğu anlaşılan bahçecilik sayesinde, ya da bambaşka konuların etrafında sohbet etmiş olabilirler. Nihayetinde Nazlı'nın defterinde tam manasıyla bir tesadüfün neticesinde gerçekleşmiş bir buluşmanın tek izi olarak iki satırlık bir ithaf ve dönemin renkli kişiliklerinden oldukları anlaşılan bir çiftin imzaları kalmıştı.

1 Peter Brommer, *Inventar des Archivs der Freiherren von Solemacher-Antweiler* (Koblenz: Landesarchivverwaltung Rheinland-Pfalz, 1988), s. 9-10; *Deutscher Ordens-Almanach (Deutsche Ordensliste). Handbuch der Ordensritter und Ordens-Damen deutscher Staatsangehörigkeit*, 1908/1909, s. 1456; *Almanach de Gotha. Annuaire généalogique, diplomatique et statistique* (Gotha: Justus Perthes, 1888), s. 494.
2 Brommer, *Inventar des Archivs*, s. 10; *Deutscher Ordens-Almanach*, 1908/1909, s. 1457.
3 http://www.burg-namedy.com/index.php/?id=historie_en.html. Son erişim tarihi 7 Mart 2014.
4 Burg Namedy arşivlerinde Solemacher'ların izlerini arayarak bu belgeyi bulmuş olan şatonun bugünkü sahibesi Prenses Heide von Hohenzollern'e ve bu teması kurmama imkân vermiş olan Burg Namedy yöneticisi Monika Dressel'a en içten teşekkürlerimi sunarım.
5 E.-M. Wolf, "Apollinaire en Rhénanie et les « Rhénanes » d'« Alcools »", *Mercure de France*, CCXLV/843 (1 Ağustos 1933), s. 591, 596-597.
6 Guillaume Apollinaire, *Œuvres en prose complètes*, Michel Décaudin (ed.) (Paris: Editions de la Pléiade, 1977), s. 935-936.
7 *Gartenflora. Zeitschrift für Garten- und Blumenkunde*, 54 (1905), s. 38, 106, 263; *Journal de la Société nationale d'horticulture de France*, VII (Ocak 1906), s. 73.
8 "Canadian Patent Document CA 37905" (http://brevets-patents.ic.gc.ca/opic-cipo/cpd/eng/patent/37905/page/37905_20130713_claims.pdf); "United States Patent Office. Arnold von Solemacher-Antweiler, of Schloss Wachendorf, near Satzvey, Germany. Artificial Building-Stone. Specification forming part of Letters Patent No. 437,525, dated September 30, 1890. Application filed March 29, 1890. Serial No. 345,879." (http://patentimages.storage.googleapis.com/pages/US437525.png). Son erişim tarihi 7 Mart 2014.
9 http://de.wikipedia.org/wiki/Schloss_Wachendorf. Son erişim tarihi 7 Mart 2014.
10 Bu bilgileri Burg Namedy'nin şu anki sahibesi ve satın alan Carl-Anton von Hohenzollern'ın torununun eşi Prenses Heide von Hohenzollern'e borçluyum.
11 *La Semaine religieuse du diocèse d'Alby*, 14/1 (6 Kasım 1886), s. 581.
12 http://www.woenge.de/2012/tz15/60solemacher_antweiler.html. Son erişim tarihi 7 Mart 2014.
13 *Deutscher Ordens-Almanach*, s. 1456-1457.
14 *Der Querschnitt*, X/2 (Şubat 1930), s. 98-99.
15 *Deutscher Ordens-Almanach*, s. 1456-1457.
16 Karl Bædeker, *La Suisse et les parties limitrophes de la Savoie et de l'Italie* (Leipzig-Paris: Karl Bædeker-Librairie Ollendorff, 1913), s. 113, 117.

cist style of the time.[16] Switzerland was the favorite destination of the time for alpine tourism, and scores of affluent tourists from Britain, France and Germany flocked towards such summer resorts. We will never be sure, but in all likelihood Osman Hamdi and his family must have stopped over in Luzern on their way to Luzern, and stayed at Château Gütsch, where the Solemachers were probably spending part of their summer holidays, perhaps to forget their recent loss of Burg Namedy. One can imagine any possible way in which the two families may have met: the Solemachers may have been curious to discover the Turk staying at their hotel; Osman Hamdi and Arnold may have then found ground for conversation in their common passion for gardening, or in any other subject, for that matter. At the end of the day, as a result of a fortuitous encounter in the Swiss mountains, Nazli's guestbook had been graced with the signatures of two among some of the most colorful characters of the time.

1 Peter Brommer, *Inventar des Archivs der Freiherren von Solemacher-Antweiler* (Koblenz: Landesarchivverwaltung Rheinland-Pfalz, 1988), s. 9-10; *Deutscher Ordens-Almanach (Deutsche Ordensliste). Handbuch der Ordensritter und Ordens-Damen deutscher Staatsangehörigkeit*, 1908/1909, p. 1456; *Almanach de Gotha. Annuaire généalogique, diplomatique et statistique* (Gotha: Justus Perthes, 1888), p. 494.
2 Brommer, *Inventar des Archivs*, s. 10; *Deutscher Ordens-Almanach*, 1908/1909, p. 1457.
3 http://www.burg-namedy.com/index.php/?id=historie_en.html. Last accessed on 7 March 2014.
4 I would like to express my gratitude to Princess Heide von Hohenzollern, present owner of the castle, who located this document in the Burg Namedy archives and to Ms. Monika Dressel, manager of the estate, who made this possible.
5 E.-M. Wolf, "Apollinaire en Rhénanie et les « Rhénanes » d'« Alcools »", *Mercure de France*, CCXLV/843 (1 August 1933), pp. 591, 596-597.
6 Guillaume Apollinaire, *Œuvres en prose complètes*, Michel Décaudin (ed.) (Paris: Editions de la Pléiade, 1977), pp. 935-936.
7 *Gartenflora. Zeitschrift für Garten- und Blumenkunde*, 54 (1905), s. 38, 106, 263; *Journal de la Société nationale d'horticulture de France*, VII (January 1906), p. 73.
8 "Canadian Patent Document CA 37905" (http://brevets-patents.ic.gc.ca/opic-cipo/cpd/eng/patent/37905/page/37905_20130713_claims.pdf); "United States Patent Office. Arnold von Solemacher-Antweiler, of Schloss Wachendorf, near Satzvey, Germany. Artificial Building-Stone. Specification forming part of Letters Patent No. 437,525, dated September 30, 1890. Application filed March 29, 1890. Serial No. 345,879." (http://patentimages.storage.googleapis.com/pages/US437525.png). Last accessed on 7 March 2014.
9 http://de.wikipedia.org/wiki/Schloss_Wachendorf. Last accessed on 7 March 2014.
10 I owe this information to Princess Heide von Hohenzollern, wife of Carl-Anton von Hohenzollern's grandson.
11 *La Semaine religieuse du diocèse d'Alby*, 14/1 (6 November 1886), p. 581.
12 http://www.woenge.de/2012/tz15/60solemacher_antweiler.html. Last accessed on 7 March 2014.
13 *Deutscher Ordens-Almanach*, pp. 1456-1457.
14 *Der Querschnitt*, X/2 (February 1930), pp. 98-99.
15 *Deutscher Ordens-Almanach*, pp. 1456-1457.
16 Karl Bædeker, *La Suisse et les parties limitrophes de la Savoie et de l'Italie* (Leipzig-Paris: Karl Bædeker-Librairie Ollendorff, 1913), pp. 113, 117.

Arnold von Solemacher genç bir subay olarak Gardes du Corps Alayı üniformasıyla (*sağda*) ve yetmiş yaşında (*solda*). *Der Querschnitt*, X/2 (Şubat 1930), s. 98-99.

Arnold von Solemacher as a young officer in his uniform of the Gardes du Corps Regiment (*right*) and at age 70 (*left*). *Der Querschnitt*, X/2 (February 1930), pp. 98-99.

1930 civarında Burg Namedy, Andernach. Kartpostal. Yazarın koleksiyonu.

Burg Namedy, Andernach, around 1930. Postcard. Author's collection.

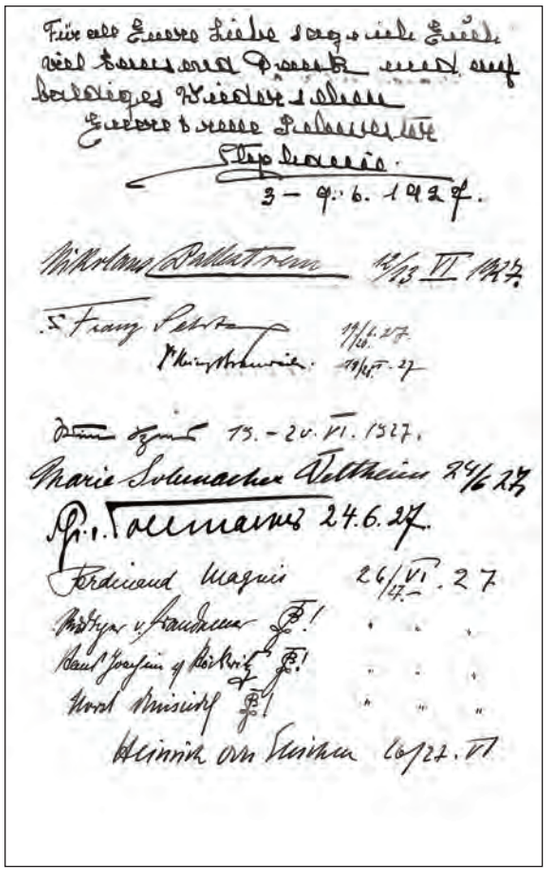

Burg Namedy ziyaretçi defterinde 24 Haziran 1927 tarihli Marie Luise ve Arnold von Solemacher imzaları. Burg Namedy arşivi, Prenses Heide von Hohenzollern'e teşekkürle.

The signatures of Marie Luise and Arnold von Solemacher, dated 24 June 1927, on a Burg Namedy visitors' book. Burg Namedy archives, courtesy of Princess Heide von Hohenzollern.

Asır başlarında Bonn, Marktplatz (Pazar Meydanı). Kartpostal. Yazarın koleksiyonu.

Bonn, Marktplatz (Market Square) at the turn of the century. Postcard. Author's collection.

Gütsch oteli ve füniküler (Gütschbahn). Kartpostal. Yazarın koleksiyonu.

The hotel and funicular on the Gütsch (Gütschbahn). Postcard. Author's collection.

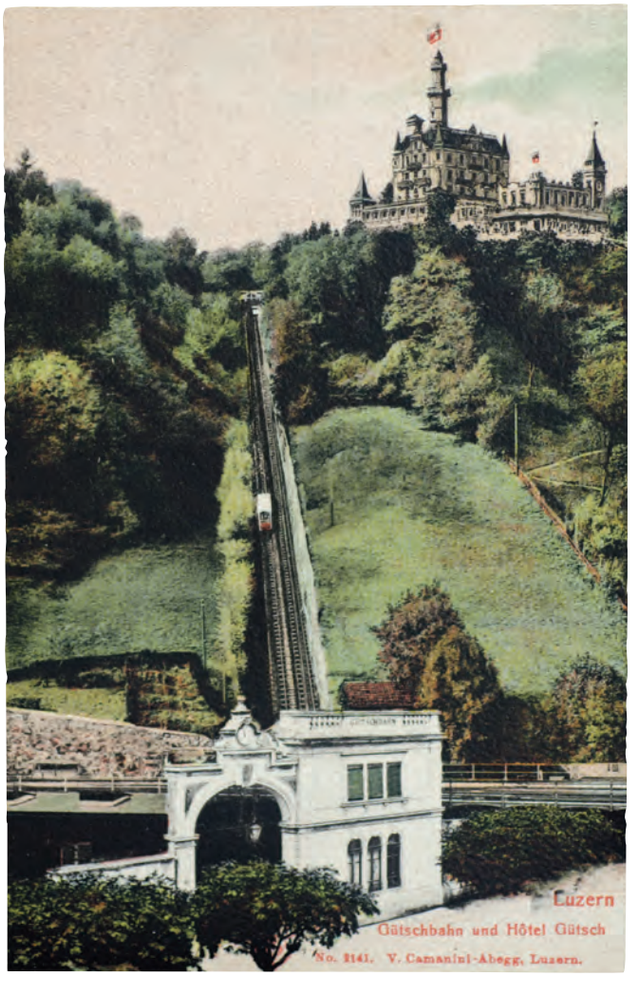

Château Gütsch oteli. Kartpostal. Yazarın koleksiyonu.

Hotel Château Gütsch. Postcard. Author's collection.

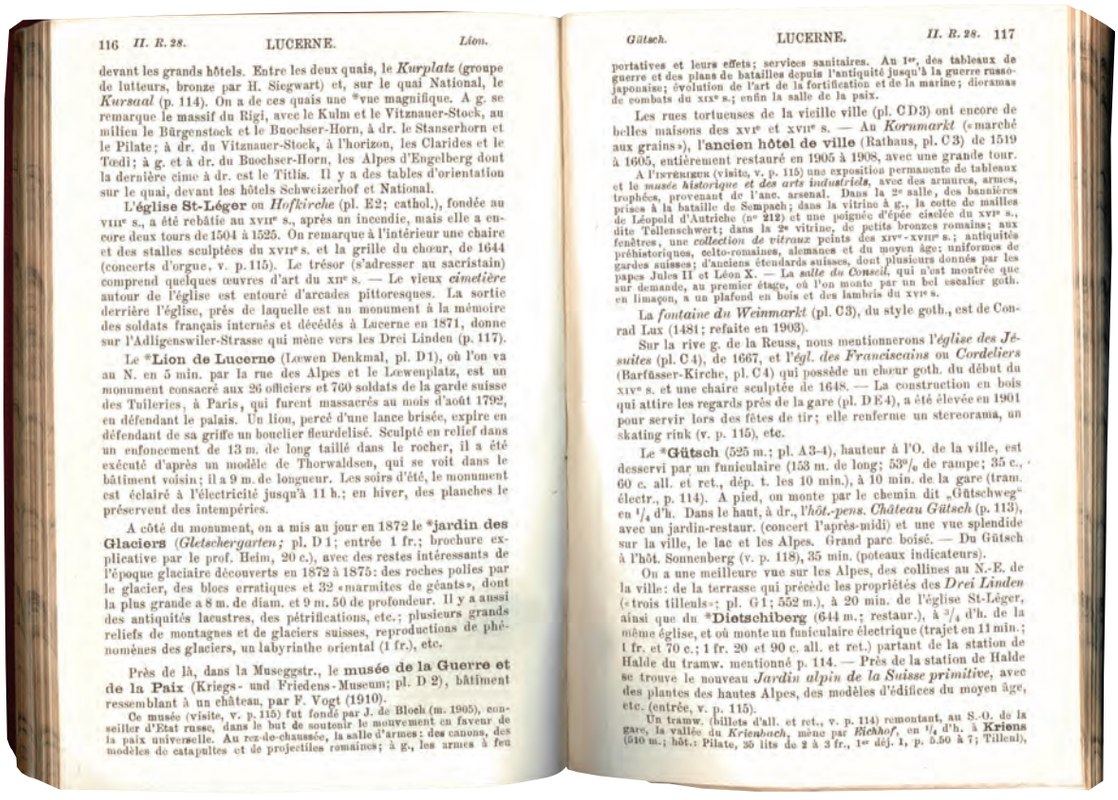

116 *II. R. 28.* LUCERNE. *Lion.*

devant les grands hôtels. Entre les deux quais, le *Kurplatz* (groupe de lutteurs, bronze par H. Siegwart) et, sur le quai National, le *Kursaal* (p. 114). On a de ces quais une *vue magnifique. A g. se remarque le massif du Rigi, avec le Kulm et le Vitznauer-Stock, au milieu le Bürgenstock et le Buochser-Horn, à dr. le Stanserhorn et le Pilate; à dr. du Vitznauer-Stock, à l'horizon, les Clarides et le Tœdi; à g. et à dr. du Buochser-Horn, les Alpes d'Engelberg dont la dernière cime à dr. est le Titlis. Il y a des tables d'orientation sur le quai, devant les hôtels Schweizerhof et National.

L'**église St-Léger** ou *Hofkirche* (pl. E2; cathol.), fondée au VIIIe s., a été rebâtie au XVIIe s., après un incendie, mais elle a encore deux tours de 1504 à 1525. On remarque à l'intérieur une chaire et des stalles sculptées du XVIIe s. et la grille du chœur, de 1644 (concerts d'orgue, v. p. 115). Le trésor (s'adresser au sacristain) comprend quelques œuvres d'art du XIIe s. — Le vieux *cimetière* autour de l'église est entouré d'arcades pittoresques. La sortie derrière l'église, près de laquelle est un monument à la mémoire des soldats français internés et décédés à Lucerne en 1871, donne sur l'Adligenswiler-Strasse qui mène vers les Drei Linden (p. 117).

Le ***Lion de Lucerne** (Lœwen Denkmal, pl. D1), où l'on va au N. en 5 min. par la rue des Alpes et le Lœwenplatz, est un monument consacré aux 26 officiers et 760 soldats de la garde suisse des Tuileries, à Paris, qui furent massacrés au mois d'août 1792, en défendant le palais. Un lion, percé d'une lance brisée, expire en défendant de sa griffe un bouclier fleurdelisé. Sculpté en relief dans un enfoncement de 13 m. de long taillé dans le rocher, il a été exécuté d'après un modèle de Thorwaldsen, qui se voit dans le bâtiment voisin; il a 9 m. de longueur. Les soirs d'été, le monument est éclairé à l'électricité jusqu'à 11 h.; en hiver, des planches le préservent des intempéries.

A côté du monument, on a mis au jour en 1872 le ***jardin des Glaciers** (*Gletschergarten;* pl. D1; entrée 1 fr.; brochure explicative par le prof. Heim, 20 c.), avec des restes intéressants de l'époque glaciaire découverts en 1872 à 1875: des roches polies par le glacier, des blocs erratiques et 32 «marmites de géants», dont la plus grande a 8 m. de diam. et 9 m. 50 de profondeur. Il y a aussi des antiquités lacustres, des pétrifications, etc.; plusieurs grands reliefs de montagnes et de glaciers suisses, reproductions de phénomènes des glaciers, un labyrinthe oriental (1 fr.), etc.

Près de là, dans la Museggstr., le **musée de la Guerre et de la Paix** (Kriegs- und Friedens-Museum; pl. D2), bâtiment ressemblant à un château, par F. Vogt (1910).

Ce musée (visite, v. p. 115) fut fondé par J. de Bloch (m. 1905), conseiller d'Etat russe, dans le but de soutenir le mouvement en faveur de la paix universelle. Au rez-de-chaussée, la salle d'armes: des canons, des modèles de catapultes et de projectiles romains; à g., les armes à feu

Gütsch. LUCERNE. *II. R. 28.* 117

portatives et leurs effets; services sanitaires. Au 1er, des tableaux de guerre et des plans de batailles depuis l'antiquité jusqu'à la guerre russo-japonaise; évolution de l'art de la fortification et de la marine; dioramas de combats du XIXe s.; enfin la salle de la paix.

Les rues tortueuses de la vieille ville (pl. CD3) ont encore de belles maisons des XVIe et XVIIe s. — Au *Kornmarkt* («marché aux grains»), l'**ancien hôtel de ville** (Rathaus, pl. C3) de 1519 à 1605, entièrement restauré en 1905 à 1908, avec une grande tour.

A l'INTÉRIEUR (visite, v. p. 115) une exposition permanente de tableaux et le *musée historique et des arts industriels*, avec des armures, armes, trophées, provenant de l'anc. arsenal. Dans la 2e salle, des bannières prises à la bataille de Sempach; dans la vitrine à g., la cotte de mailles de Léopold d'Autriche (n° 212) et une poignée d'épée ciselée du XVIe s., dite Tellenschwert; dans la 2e vitrine, de petits bronzes romains; aux fenêtres, une *collection de vitraux* peints des XIVe-XVIIIe s.; antiquités préhistoriques, celto-romaines, alemanes et du moyen âge; uniformes de gardes suisses; d'anciens étendards suisses, dont plusieurs donnés par les papes Jules II et Léon X. — La *salle du Conseil*, qui n'est montrée que sur demande, au premier étage, où l'on monte par un bel escalier goth. en limaçon, a un plafond en bois et des lambris du XVIe s.

La *fontaine du Weinmarkt* (pl. C3), du style goth., est de Conrad Lux (1481; refaite en 1903).

Sur la rive g. de la Reuss, nous mentionnerons l'*église des Jésuites* (pl. C4), de 1667, et l'*égl. des Franciscains* ou *Cordeliers* (Barfüsser-Kirche, pl. C4) qui possède un chœur goth. du début du XIVe s. et une chaire sculptée de 1648. — La construction en bois qui attire les regards près de la gare (pl. DE4), a été élevée en 1901 pour servir lors des fêtes de tir; elle renferme un stereorama, un skating rink (v. p. 115), etc.

Le ***Gütsch** (525 m.; pl. A3-4), hauteur à l'O. de la ville, est desservi par un funiculaire (153 m. de long; 53% de rampe; 35 c., 60 c. all. et ret., dép. t. les 10 min.), à 10 min. de la gare (tram. électr., p. 114). A pied, on monte par le chemin dit „Gütschweg" en 1/4 d'h. Dans le haut, à dr., l'*hôt.-pens. Château Gütsch* (p. 113), avec un jardin-restaur. (concert l'après-midi) et une vue splendide sur la ville, le lac et les Alpes. Grand parc boisé. — Du Gütsch à l'hôt. Sonnenberg (v. p. 118), 35 min. (poteaux indicateurs).

On a une meilleure vue sur les Alpes, des collines au N.-E. de la ville: de la terrasse qui précède les propriétés des *Drei Linden* («trois tilleuls»; pl. G1; 552 m.), à 20 min. de l'église St-Léger, ainsi que du ***Dietschiberg** (644 m.; restaur.), à 3/4 d'h. de la même église, et où monte un funiculaire électrique (trajet en 11 min.; 1 fr. et 70 c.; 1 fr. 20 et 90 c. all. et ret.) partant de la station de Halde du tramw. mentionné p. 114. — Près de la station de Halde se trouve le nouveau *Jardin alpin de la Suisse primitive*, avec des plantes des hautes Alpes, des modèles d'édifices du moyen âge, etc. (entrée, v. p. 115).

Un tramw. (billets d'all. et ret., v. p. 114) remontant, au S.-O. de la gare, la vallée du *Krienbach*, mène par *Richhof*, en 1/4 d'h. à **Kriens** (510 m.; hôt.: Pilate, 35 lits de 2 à 3 fr., 1er déj. 1, p. 5.50 à 7; Tilleul),

Karl Bædeker, *La Suisse et les parties limitrophes de la Savoie et de l'Italie* (Leipzig-Paris: Karl Bædeker-Librairie Ollendorff, 1913).

Karl Bædeker, *La Suisse et les parties limitrophes de la Savoie et de l'Italie* (Leipzig-Paris: Karl Bædeker-Librairie Ollendorff, 1913).

Gütsch'den Luzern görüntüsü. Kartpostal. Yazarın koleksiyonu.

View of Luzern from the Gütsch. Postcard. Author's collection.

Les souvenirs des yeux et de l'intelligence
Pâlissent tous les jours comme des visions;
Ceux que le cœur nourrit grandissent par l'absence
Et le temps les transforme en consolations.
Salomon Reinach

Gözlerin ve aklın hatırladıkları
Günler geçtikçe solar hayalet gibi;
Kalbin besledikleri ise yoklukla büyür
Ve zamanla birer teselliye dönüşür
Salomon Reinach

The memories of the eyes and mind
Fade away each day like visions;
Those of the heart grow due to absence
And time turns them into consolations.
Salomon Reinach

Les souvenirs des yeux et de l'intelligence
Pâlissent tous les jours comme des visions;
Ceux que le coeur nourrit grandissent par l'absence
Et le temps les transforme en consolations.

Salomon Reinach

Suis heureux de l'aimable rencontre
qui me permet de m'inscrire dans
ce petit livre

17 Septembre 1909

Lucien d'Eichthal

Salomon Reinach (1858-1932)

On dokuzuncu yüzyılda sıkça rastlandığı gibi aynı aileden birden fazla kardeşin bilim ve sanatta büyük başarı ve varlık kaydetmesinin en iyi örneklerinden biri Reinach kardeşlerdir. Almanya kökenli bir Yahudi bankacı ailesine mensup bu kardeşlerin en büyüğü Joseph (1856-1921) parlak bir gazeteci ve başarılı bir siyaset adamıdır. En gençleri Théodore (1860-1928), matematikçi ve hukukçu olmanın ötesinde parlak bir arkeolog olarak sivrilmiş, hatta Osman Hamdi'nin 1887'de keşfettiği meşhur Sayda lahitlerinin yayınında kendisiyle birlikte çalışmıştır.[1] Ortanca kardeş Salomon ise ağırlıklı olarak arkeolog kimliğiyle tanınmışsa da tarih ve sanat tarihinden felsefe ve siyasete kadar uzanan geniş bir yelpazede ürün vermiş parlak bir kişiliktir.

Henüz yirmi bir yaşında Fransız arkeolojisinin Doğu Akdeniz'deki kalesi olan Atina Fransız Okulu'nda (Ecole Française d'Athènes) arkeolojiyle fiilen tanışan Salomon Reinach, 1880-1882 yılları arasında Batı Anadolu'da toprak heykelcikleriyle meşhur Myrina'yı Edmond Pottier ile birlikte kazmıştır. Tam o dönemde Müze-i Hümayun'un başına gelmiş olan Osman Hamdi'nin dostu olan Fransız sefiri Charles Tissot, bu yeni görevde kendisine yardım etmesi için Reinach'ı İstanbul'a davet etmiştir. Gerçekten de müzenin düzenlenmesi için en önemli ilk adımlardan biri olan katalog yazımını üstlenen Reinach, kendisinden beklenen katkıyı sağlamıştır. Aslında daha fazlasını da yapmış olduğunu kabul etmek gerekir: Arkeoloji konusunda herhangi bir eğitimi ve tecrübesi bulunmayan Osman Hamdi'yi bu disiplinle tanıştırmış ve çok kısa bir müddet içinde eğitmiştir. 1882'de Müze-i Hümayun'un ilk ciddi kataloğunu meydana çıkaran Reinach, hayatı boyunca bu kurumla ve Osman Hamdi'yle yakın temasını devam ettirmiş, Osmanlı topraklarında arkeoloji açısından olup bitenleri muntazam bir şekilde "Chroniques d'Orient" (Doğudan Haberler) adını verdiği ve *Revue archéologique*'te tefrika gibi yayınlanan yazılarında takip etmiştir. 1887'de girdiği Saint-Germain-en-Laye'deki Fransa Milli Eski Eserler Müzesinin 1893'te müdür yardımcısı, 1902'de ise müdürü olmuştur. Ağırlıklı olarak Fransız ve Galya arkeolojisi alanında çalışan Reinach, sanat tarihi,[2] dinler tarihi[3] ve Fransız filolojisi dallarında çok sayıda ürün vermiştir. Lafını sakınmayan, radikal cumhuriyetçi, Voltaire geleneğinde laik tutumuyla ünlenmiş, Dreyfus meselesinde son derecede aktif bir tavır takınmıştır. Alliance Israélite Universelle'in (Dünya Yahudi İttifakı) başkan yardımcılığına kadar yükselmiş, Filistin'de Yahudi iskânı konusunda da faal bir rol oynamıştır.[4]

Osman Hamdi ile Salomon Reinach arasında her ne kadar uzun yıllar devam edecek bir dostluk doğmuşsa da, aralarında her zaman sorun olarak kalacak bir anlaşmazlık noktası kalmıştır: Hamdi'nin önayak olduğu 1884 Asar-ı Atika Nizamnamesi. Osman Hamdi'nin bu korumacı ve yabancıları eskiye nazaran dışlayıcı girişiminin meşruiyetini Reinach hiçbir zaman kabul etmemiş, her fırsatta haksız ve zararlı bir karar olduğunu savunmuştur. Ancak bu ilkesel anlaşmazlık dışında Reinach ile Osman Hamdi her zaman için birbirlerini çok takdir ve saygıyla anmışlardır. Reinach'ın 1910'da Osman Hamdi'nin ölümü üzerine *Revue archéologique*'de yayımlamış olduğu yazı bu iki insan arasındaki ilişkiyi en iyi anlatacak belgedir:

> Hamdi Bey'in İstanbul'da Kuruçeşme'de 25 Şubat 1910 tarihindeki ölümüyle birlikte Türkiye tarihinde yeniliğin ve yeni bir dünyanın öncüsü ve sağlam bir zanaatkârı olarak hatırlanacak olan özgün ve sempatik bir şahsiyeti kaybetmiş bulunuyoruz. Osmanlıların en Parislisi, Parislilerin en Osmanlısı olarak otuz seneyi aşkın bir müddet boyunca dinin ve siyasetin ayırdığı ama gizli dostlukların yaklaştırdığı iki dünya arasında bir bağ vazifesi görmüştü. Türkiye ona onsuz hiçbir zaman elde edemeyeceği her şeyi borçludur: Takdire layık bir eski eserler müzesi, arkeoloji konusunda uzmanlaşmış bir kütüphane, arkeolojik anıtlara ve kazılara nezaret eden muntazam bir daire, eser talanının ve yıkımının sonu, veya en azından sonunun başlangıcı. İkinci vatanı saydığı, gençliğinin ve zekâsının vatanı olan Fransa –zira unutmamak gerekir ki kalben Türk ve sadece Türk'tü– bilim adamlarımıza Yunan ve Doğu arkeolojisi dallarında yaptıkları araştırmalarda kendilerine yapılmış

Salomon Reinach (1858-1932)

The Reinach brothers constitute one of the best examples of the rather common feature in the nineteenth century of a group of siblings attaining success and recognition in the arts and sciences. The eldest brother of this family of Jewish bankers originating from Germany was Joseph (1856-1921), known for his successful career in journalism and politics. The youngest, Théodore (1860-1928), was a remarkable polymath: a mathematician, a lawyer, and an archaeologist, he had produced mostly in the latter field, co-authoring with Osman Hamdi Bey the publication of the Sidon necropolis, discovered in 1887.[1] Salomon was the middle brother, and although he is generally remembered as an archaeologist, he was a brilliant intellectual who produced in a variety of fields, from history and art history to philosophy and politics.

When he was still in his early twenties, Salomon Reinach made his first contact with archaeology at the French School of Athens (Ecole Française d'Athènes), the bastion of French archaeology in the Eastern Mediterranean basin. Between 1880 and 1882 he excavated with Edmond Pottier the Western Anatolian site of Myrina, renowned for its terracotta statuettes. At this precise juncture, Charles Tissot, then French ambassador in Constantinople and a friend of Osman Hamdi Bey who had just started as the new director of the Imperial Museum, proposed that Reinach assist him in his new responsibilities. Reinach accepted and proceeded with one of the fundamental steps towards the constitution of a proper museum, the preparation of its catalogue. In actual fact, Reinach did much more: he introduced and formed Osman Hamdi, who had no prior education in this respect, to the basics of the discipline of archaeology in a very short period of time. Reinach's catalogue, the museum's first serious scientific endeavor, was published in 1882. In the years to come, Reinach never severed his links to the institution and to its director; in his "Chroniques d'Orient" (News from the Orient) published in the *Revue archéologique*, he regularly reported on every development concerning archaeology in the Ottoman lands. He was recruited in 1886 by the French Museum of Antiquities in Saint-Germain-en-Laye, where he became vice-director in 1893 and director in 1902. Although he concentrated mostly on French and Gallic archaeology, Salomon Reinach authored an impressive number of works on a variety of other subjects, especially art history,[2] the history of religions,[3] and French philology. Never afraid of speaking his mind, a radical republican with a Voltairean secularist stand, he was actively engaged in the Dreyfus affair. He also became vice-president of the Alliance Israélite Universelle, and played an important role in the establishment of Jewish colonies in Palestine.[4]

Despite the long lasting friendship between Osman Hamdi and Salomon Reinach, there was one point of principle on which the two men would never come to a full agreement: the bylaw on antiquities, which Osman Hamdi himself had drafted and promoted in 1884. Reinach nevere recognized this protectionist and constraining legislation as legitimate, and never missed an occasion to expose his views that it was unfair and counterproductive. Yet despite this disagreement of principle, Reinach and Hamdi have always maintained a relationship of mutual respect and friendship. Reinach's obituary, published in the *Revue archéologique* in 1910 following Osman Hamdi's death is perhaps one of the best ways to describe the relations between the two men:

> With Hamdi Bey's death at Kuruçeşme (Constantinople) on 25 February 1910, we have lost an original and most pleasing character, who will remain in the history of Turkey that of a pioneer and a good artisan of the new era. The most Parisian of Ottomans, the most Ottoman of Parisians, he served during more than thirty years as a hyphen between two worlds separated by religion and politics, but united by secret affinities. Turkey owes to him what it would never have had without him: an admirable museum of antiquities, an archaeological library, a flourishing School of Fine Arts, a proper service of archaeological monuments and sites, and the end, or at least the begin-

olan kolaylıkların çoğunu borçludur; bu dergide Hamdi'nin geçirdiği kanunları yeteri kadar tenkit ettiğimden meseleyi burada tekrarlamak ihtiyacını duymam. Bu Asar-ı Atika kanunları (1884, 1906) çok acımasız ve yabancı arkeologlar açısından cesaret kırıcıdır; ama şunu da söylemek gerekir ki Hamdi'nin nezaketi ve uyumlu karakteri sayesinde bunların uygulanması önemli derecede kolaylaşmıştır. Fransa'nın ayrıca borçlu olduğu diğer bir şey, Helenistik sanatın tartışılmaz şaheserleri olan Sayda lahitlerini başka yerde değil de Fransa'da yayımlamış olmasıdır.

[…]

1842'de İmparatorluğun yüksek rütbeli erkânından, sadrazam ve sefir olarak görev yapmış olan Edhem Paşa'nın oğlu olarak dünyaya gelen Hamdi, 1857 yılında Paris'e hukuk okumaya gelmiştir. Ama ne var ki ruhunda sanat yatıyordu ve Osmanlıların arasında ilk defa olarak ressam olmayı istemiştir. Eğitimini Boulanger ve Gérôme'un atölyelerinde yapmış ve onların zarif ve dakik çizimiyle biraz yumuşak dokunuşunu taklit etti. Hamdi bütün hayatı boyunca resim yaptı; şaheser olarak kabul edemeyeceğimiz birçok tablosu hükümetimiz tarafından satın alınmıştır. Ancak Hamdi o ayrıntıcı resimlerinden daha iyisini yapabiliyordu; tek yapması gereken doğal kabiliyetini serbest bırakmak, eskizlerinde gördüğümüz heyecanla resim yapmaktı. Bir keresinde İstanbul'da gerçek ebatlarında kızının iyi bir portresini bir saati geçmeden çizebileceği konusunda iddiaya girdi; ben daha buna itiraz ederken, modelini çağırdı, şövalesinin karşısında geçti ve şüphelerimi yok ederek beni şaşkınlığa düşürdü. Daha yarım saat geçmemişti ki portre gayet hoş olmuş ve çok da benzemişti; üzerinde iki gün daha çalışsaydı onu bozmuş olurdu.

[…]

1881'de Dethier'nin ölümünden sonra müzeye müdür tayin edildiğinde Hamdi eserleri orada darmadağınık bir şekilde bulmuştu. Atina'da ortaelçi olarak tanıdığım Charles Tissot o zamanlar İstanbul'da büyükelçiydi. Roma dönemi Afrika konusundaki büyük eserinde kendisine yardım etmem için beni çağırmış, gelişimin ertesi günü de beni Çinili Köşk'e götürmüştü. Hamdi henüz gelişmekte olan koleksiyonun kataloğunu yapmamı teklif etti; memnuniyetle kabul ettim ve iki ay boyunca her sabahımı müzede ölçek, tasvir ederek ve çizerek kendisi ve kâtibi Ohanni ile geçirdim. Kataloğum 1882'de İstanbul'da yayımlandı; provalarını tashih etmediğimden hata doludur, ama tam da hiçten iyidir denecek bir durum söz konusuydu. Zaten o zaman önemli olan müzenin kataloğunu yapmaktan çok henüz Yunan arkeolojisinin temeline vakıf almayan müdürünü eğitmekti. Ancak Hamdi kadar zeki ve üstelik güzellik konusunda kuvvetli ve şahsi bir hisse sahip biri, incelemelerimizin gaye ve metodunu anlamakta gecikmedi. O zamanlar 23 yaşındaydım ve bugünkü Atina Okulu'nun adaylarından bile daha cahildim; dolayısıyla ben bile bu işe yeni başlayan birini meselenin çetrefilliğiyle korkutmayacak kadarını ancak biliyordum. Onun için bir tür şifahi ders kitabı vazifesi gördüm; o da bu kitabı pek hızlı bir şekilde okuyup hazmetti. Pek tabii olarak ben bunu farkına varmadan, dostane sohbetlerimiz esnasında yapıyordum; ama Hamdi bunu hiçbir zaman ne inkâr etti, ne de unuttu. İspatı 17 Aralık 1893'te bana yazdığı mektuptadır:

"*Revue archéologique*'in son sayısındaki "Chronique d'Orient" (Doğu Haberleri) makalenizi biraz evvel okudum. Müzem olduğu kadar hakkında sarf etmek lutfunda bulunduğunuz hoş ve iltifat dolu sözler için size teşekkürü borç bilirim. Bu müzenin ilk düzenleyicisinin onayını alabilmekten mutluyum. Farkında olmadan bu konudaki eğitimimi merhum Tissot'nun zamanında İstanbul'daki ikametiniz esnasında başlatmış olan sizsiniz."

Hamdi, müzesinin kuruluşu için olduğu kadar bugün Doğudaki en zengin örneği olan klasik ilimlere ayrılmış bir kütüphane ve bir Sanayi-i Nefise Mektebi'nin inşasıyla teçhizi için gereken fonların temini konusunda müthiş bir gayret ve yaratıcılık göstermeyi başardı. İşte kendisinden bu konuda almış olduğu bir mektup (24 Haziran 1882):

ning of the end, of dilapidations and vandalism. France, his second homeland, that of his youth and wit –for he was Turkish at heart, and exclusively Turkish– owes to him most of the support our scientists have received in their research on Greek and Oriental archaeology; it owes him also that he should have published here, and not anywhere else, these undeniable masterpieces of Hellenistic art, the great sarcophagi of Sidon.

[…]

Born in 1842 as the son of a high ranking statesman of the Empire, Edhem Pasha, who was grand vizier and ambassador, Hamdi came to Paris in 1857 to study law. Yet he had the soul of an artist and, first among Ottomans, he wished to become a painter. He received his education in the studios of Boulanger and Gérôme, whose elegant and proper drawing he imitated, together with his somewhat limp touch. Hamdi has painted all his life; several of his paintings, which are not masterpieces, have been purchased by our government. But Hamdi had more to offer than his well-licked painting reveals; all he needed was to let go his natural talent and paint with the force witnessed in his sketches. One day, in Constantinople, he wagered that he could paint a full-sized likeness of his daughter in less than an hour; as I objected, he called his model, set up his easel and mesmerized me by confounding my skepticism. Half an hour had not passed that the portrait was already very convincing and excellent; had he spent two more days of work on it, he would have spoilt it.

[…]

Hamdi found the antiquities in the greatest disorder when he was appointed director of the museum following Dethier's death in 1881. Charles Tissot, whom I had met when he was minister in Athens, was then ambassador in Constantinople. He summoned me there to help him prepare his great work of Roman Africa, and on the second day of my stay, took me to Chinili Kiosk. Hamdi proposed to me that I catalogue his nascent collection; I happily agreed and for two months spent all my mornings at the museum with him and his secretary Ohanny, measuring, describing, and drawing. My catalogue was published in Constantinople in 1882; it is full of errors, for I have not corrected the proofs; but this is probably a good occasion to say that anything is better than nothing. At any rate, what counted then was less the cataloguing of the museum than the catechism of its director, who lacked the most basic elements of Greek archaeology. But for a man of Hamdi's intelligence who, on top of this had a strong and personal sense of beauty it did not take long to understand the goals and method of our discipline. I was 23 then, and much more ignorant than today's candidates to the School of Athens; I barely knew enough to teach a neophyte without frightening him with the complexity of the subject. I was to him a small oral textbook, which he rapidly browsed and digested. Of course I did that without even knowing it, during our friendly conversations; yet Hamdi has never denied, nor forgotten it. His letter dated 17 December 1893 proves it:

"I have just read your "Chronique d'Orient" in the latest issue of the *Revue archéologique*. I find it my duty to thank you for the most sincere way in which for your kind and flattering words about me and about my museum. I am happy to have earned the approbation of the fits organizer of this museum. You have, without knowing it, started my education in this matter during your stay in Constantinople, in the time of the late Tissot."

Hamdi had shown a remarkable energy and genius in order to obtain the funds necessary for the establishment of his museum, the creation of a classical library (today the richest in Orient), and last but not least for the construction and equipment of a School of Fine Arts. Here is one of his letters on this subject (24 June 1882):

“Eğer size daha sık yazmıyorsam bunun nedeni inşa etmekte olduğumuz okulla ve düzenlemeye çalıştığım güzel sanatlar idaresiyle çok fazla meşgul olduğumdandır. Buna bir de resim faaliyetimi eklerseniz kendime ayıracak pek vaktim kalmadığını anlayacaksınız. Akşamları yorgunluktan perişan bir halde eve dönüyorum, o kadar ki iki aydır Viyana’da bulunan babama yazabilmiş değilim.”

[…]

Hamdi ile Démosthène Baltazzi 1883’te Nemrut Dağı’nda (Aegae) kazı yapmış, ardından da Müze-i Hümayun adına Myrina nekropolü kazılarını devam ettirmişlerdi. 1887-1888’de ise muhteşem Sayda keşifleri yer aldı; orada da Hamdi kırılgan mermerden yapılmış ve gayet hassas bir şekilde renklendirilmiş olan açığa çıkarılan bu şaheserlerin korunmasında olduğu kadar İstanbul’a kazasız belasız nakillerinde büyük bir gayret ve akıllılık sergilemiştir. 1889’da Paris’e gelerek bunların yayımlanması için bir ortak aradı. Fazla meşgul olduğumdan bu teklifini reddetmek zorunda kaldım; ama kardeşim Théodore kabul edip İstanbul’a gitmiş, ardından da hepimizin bildiği o güzelim eser meydana çıkmış oldu (1892).

[…]

Kendisini 1893’te muhabir üye seçen Fransız Akademi’sine karşı da çok yardımsever davranmıştır. Zaten liyakati o derecede kabul görmüştü ki dünyanın bütün bilimsel kuruluşları onu onurlandırmıştır. Dört Alman ve iki İngiliz üniversitesinin fahri doktorasına sahipti; Batıya yapmış olduğu son seyahatinde İngiltere’ye kadar gitmiş, Oxford Üniversitesi’nden doktora unvanı almıştı. Uzun zaman sallantıda olan maddi durumunu, sadece resmi görevinden aldığı maaşla değil, mali dünyada yerine getirdiği yüksek vazifeler sayesinde emniyete almıştı. 1894’ten beri Düyun-ı Umumiye İdaresinin meclis üyesi olarak yabancı tahvil sahiplerini temsil ederek, birçok demiryolu ve başka şirketin idarecisi olarak bilenlerin söylediğine göre çok berrak bir iş anlayışına ve nadir görülen bir çalışma kapasitesine sahipti. Bazen, resimde istediği gibi mükemmeliyeti yakalayamadığı için kendini « başarısız » olarak nitelemekten zevk alırdı; ancak 1906 yılında Müze-i Hümayun’un başına gelişinin yirmi beşinci yılı kutlandığında, Türk ve yabancı herkes bilim için ve ülkesi için bu kadar verimli olmuş bir kariyerin bu güzel sonbaharını selamlamakta birleştiler.

Siyaset açısından Midhat’ın öğrencisi olan Hamdi, Jön Türk’tü. Vatanına karşı olan sevgisi, Batı’da ondan habersiz gerçekleşen yeniliklerden Türkiye’nin de istifade etmesini istemesine yol açıyordu. Kimse Hamidi idarenin kendi tabiriyle “alaturkalıklarından” dolayı kendisinden daha fazla utanç hissetmemiştir. Liberal ve Avrupai fikirlere son dakikada katılanların arasında yer almamıştır. 1882’de İstanbul’da kendi evinde yemekte önümde öyle sözler sarfetti ki duyulsaydı ağzı dikili bir çuvalın içinde Boğaz’a atılırdı. Bu parlak ve dolu hayatın en ilginç taraflarında biri de, tam bir Midhatçı olan, Fransız bir kadınla evlenen, resim yaptığı için dini bütünlerin gözünde şüpheli, bulvar Fransızcası konuştuğu için eski memurların gözünde şaibeli olan Hamdi’nin otuz sene boyunca her türlü zorluğa, hatta gözden düşmeye uğramamış olmasıdır. Abdülhamid sadece 1889 senesinde itibaren Avrupa’ya gitmek için sunduğu arzları reddetmekle yetinmiştir. Düşmanlara ve kıskançlara, Hazine’nin mütemadi parasızlığına rağmen, inşaatları, okulu, kütüphanesi için önemli meblağlar elde edebildi. Bunun cevabı Hamdi’nin gönül çelmeyi bilmesinde aramak gerekir: Zekâsıyla Yıldız’ın en şüpheci hafiyelerini bile fethedebiliyordu. Avrupa’da kazanmış olduğu itibar kendisine güç veriyordu; kendisini sevdiklerinden dolayı korumayanlar, kamuoyu korkusuyla kendisinden çekinirdi. Fakat asıl amacı olan Türkiye’ye medeniyet ve bilimi getirmek uğruna kim bilir ne kadar esneklik, diplomasi, hatta kurnazlık göstermesi gerekmiştir? İstibdadın pek az iyi tarafı vardır, ama bunlardan biri, suç ortağı olmadan sisteme uyum göstermeyi beceren kişilerin zekâsını sivriltmesidir.

"If I do not write to you often, it is because we are busy with the School we are building and the administration of Fine Arts I am trying to set up. To this you should add my painting, and you shall see that I do not have much time to myself. I come home exhausted in the evening, so much so that I have not been able to write to my father in Vienna in two months."

[…]

Hamdi and [Démosthènes] Baltazzi have excavated at Nemrud Dagh (Aegae) in 1883, and have then pursued the Myrina excavations in the name of the Imperial Museum. In 1887-1888 took place the magnificent discoveries of Sidon, where Hamdi showed as much energy as foresight by saving the extracted masterpieces, and by ensuring the safe and smooth transfer to Constantinople of these fragile marbles, rendered even more delicate by their polychromy. He came to Paris in 1889, hoping to find a collaborator for the publication. As I was too busy, I had to decline, but my brother Théodore did accept, left for Constantinople and the result was the beautiful publication everybody knows (1892).

[…]

He was also very helpful to the Academy of Inscriptions, which had appointed him corresponding member in 1893. His merit was so universally recognized that almost all scientific institutions throughout the world paid him homage. He had honorary doctorates from four German and two British universities; his last trip to the West took him to England, where he received a doctorate from Oxford University. His financial situation, long shaky, was guaranteed not only by the remuneration of his official duties, but also by high financial responsibilities that were entrusted to him. A member of the Public Debt administrative board since 1894, representative of foreign bondholders, administrator of a great number of railways and other companies, people competent in these matters claim that he has always shown the best judgment and an exceptional energy at work. He sometimes liked to call himself a failure because he had not excelled as much as he would have wanted in painting; but when in 1906 his 25th anniversary at the head of the Imperial Museum was celebrated, Turks and foreigners alike unanimously bowed before this beautiful twilight of a career that had been so fruitful for science and for his country.

In politics Hamdi, a student of Midhat, was a Young Turk. He loved his country enough to want it benefit from the advances that were made in the West without its participation. Nobody felt more deeply the shame of the Hamidian regime, these "turquitudes" as he wittily called them. He was not converted to liberal and European ideas at the last minute. In 1882, in Constantinople, at his own table I listened to him say things which, if disclosed, would have had him thrown into the Bosporus in a sealed sack. What is really extraordinary in this brilliant and so rich life is that Hamdi, although a known *Midhatist*, married to a Frenchwoman, suspected by the Orthodox because he painted, and by the old Stamboulites because he spoke the French of the boulevards, has escaped for thirty years from any pressure, even from disgrace; Abdülhamid was content with rejecting the permissions he asked to travel to Europe since 1889. Despite his enemies and the envious, in spite of the treasury's constant penury, he managed to obtain considerable sums for his buildings, his school, his library etc. The fact is that Hamdi had charm, and he could even disarm with his wit the most suspicious spies of Yıldız. The esteem he had obtained in Europe gave him strength; those who did not protect him out of friendship did so for fear of the public opinion. Yet one can hardly imagine how much flexibility, diplomacy, even cunning he has needed to reach his goals, namely civilization and science in Turkey. Despotism has only very few advantages; and one of them is that it sharpens the mind of men who find ways of adapting to it without becoming its accomplices.

Hamdi, Temmuz 1908 olaylarını sevinçle karşılamıştı:

"Şu an olan bitenle ilgilenmenize ne kadar da sevindim! Zaten sizden başka bir şey de beklemezdim, zira ülkemi sevdiğinizi biliyordum… Nihayet özgürüz! Padişah artık neredeyse yok ve bütün serserileri, hafiyeleri ve hırsız çeteleriyle saray da artık mevcut değil! Kırk sekiz saat içinde kan akıtmaya ihtiyaç bile olmadan bütün bunlar birden yok oluverdi/Yirmi gün boyunca sokak ve meydanlar nihayet hür olmanın sevinciyle birbirlerine sarılan Rum, Ermeni, Yahudi ve Müslümanlarla dolup taştı. Bütün bu insanlar beraber uzun ve korkunç bir siyasi rejimin altında inlemişlerdi; hep beraber sevinçlerini göstermeleri kadar tabii bir şey olamazdı. Bugün etraf sakinleşiyor ve herkes kendi işine dönüyor. Diğer taraftan nezaret de akıllı ve gayretli bir şekilde çalışarak imparatorluğun her işine düzen getirmeye çalışıyor. Bana gelince, olaylarda faal bir şekilde görev aldım ve bütün vaktimi en yaşlıları olduğum Jön Türklere itidal tavsiye ederek ve gazetelere de Türkiye'yi ilgilendiren dış siyasetle ilgili hiçbir şey yazmamalarını söyleyerek harcadım."

Hamdi'ye Maarif Nezaretini teklif ettilerse de, kendini tamamen müzesine adamak istediğinden geri çevirdi.

İhtilal ile birlikte yurtdışına gidip gelme hürriyetini geri kazanmıştı. Son bir Avrupa seyahatine çıkmak için bu fırsatı değerlendirdi. Almanya, Fransa, İngiltere'yi dolaşıp her yerde layık olduğu saygı ifadeleriyle en iyi şekilde ağırlandı. Gerçi dostları artık fiziki gücün onu terk ettiğinin farkındaydılar; acı çekmiyor idiyse de gittikçe güçten düşüyordu.

Üstün bir kadının kocası, son derecede hoş bir ailenin babası, anısını yaşatacak olan güçlü kurumların kurucusu olarak Hamdi mutlu bir insan oldu. Artık yaşı kemale ermiş ve her türlü onuru kazanmış olarak bile, bir öğrencinin tazeliğini ve neşesini muhafaza etmiştir; bunda da hissettirmekten zevk aldığı belli olan bir Parisli yaramazlığı hissediliyordu. Sohbeti son derecede canlı ve espriliydi; insanları ve olayları sevecenlikle dolu bir şakacılıkla yargılardı. Hamdi hızlı bir şekilde, ıstıraplı bir mücadele olmadan ve son güne kadar parlak zekâsını koruyarak öldü. Hayatında kötülük olmadığı için ölümü de üzüntüsüz oldu. Eğer Muhammed'in cennetinin kapıları ona açılırsa bence orada da herkesi eğlendiren o olacaktır.[5]

Salomon Reinach ile Osman Hamdi'nin son görüşmeleri defterden de anlaşıldığı üzere 17 Eylül 1909 günü Paris'te gerçekleşmişti. Bu görüşmede bir de Osman Hamdi'yle orada tanışan ekonomist Eugène d'Eichthal da bulunmuştur. Salomon Reinach'ın evrakı arasında yer alan tarihsiz bir pusula, bu görüşmenin öncesini anlatmakta, Osman Hamdi'nin bu uzun seyahate hem Nazlı, hem de Marie ile birlikte çıktığını teyit etmektedir:

Değerli dostum,
Nazik mektubunuzu şu an aldım.
Yarın sizi 11-12 arasında ya da öğleden sonra 2'den itibaren görüp göremeyeceğimi söylemenizi rica ederim.
Burada bulunan karım ve kızım selamlarını yolluyorlar.
Yarın hangi gün size akşam yemeğine gelme zevkine nail olacağımın kararını veririz.[6]

Salomon Reinach deftere ithaf niyetine dostluk ve hatıraları konu alan bir dörtlük kaydetmişti. Meşhur şairlerden parçalar aktarmayı seçen çoğu kişinin aksine Reinach kendi bir şiir yazmayı tercih etmiş, bu şekilde de geniş kültürünü göstermiş oluyordu.

Hamdi greeted with joy the events of July 1908:

"How happy I am to see that you are interested in what is happening presently! I would not have expected less from you, as I knew that you loved my country… Finally, we are free! The Sultan is almost gone and the palace, with all its bandits and spies, with all its company of thieves, is no more! In forty-eight hours all of this has crumbled into pieces without even a drop of blood being shed. For twenty days the streets and squares were covered with a dense crowd where Geeeks, Armenians, Jews and Muslims kept embracing each other with the joy of being finally free. All these people had suffered together under this long and terrible regime; it was only normal that they should express their joy together. Things have calmed down now and everyone is back to business. On the other hand the government is working wisely and actively, trying to put some order in every area of the Empire. As to me, I have taken an active part in the events and I have devoted all my time to preaching to the Young Turks (of whom I am the oldest) some moderation, and to the newspapers not to write anything concerning foreign policy with regard to Turkey."

Although Hamdi was proposed the Ministry of Education, he declined because he wanted to devote himself entirely to his museum.

The revolution gave him the freedom to travel back and forth; he took this occasion to organize a last journey to Europe, traveled through Germany, France, and England, where he was greeted with much sympathy and with the honors he deserved. Yet his friends clearly saw the decline of his physical strength; although he did not suffer, it was obvious that it was dwindling.

A husband to a superior woman, a father to a charming family, the founder of great institutions where his memory will live on, Hamdi was a happy man. Already aging and crumbling under the honors, he had preserved the honest joviality of a student, with a touch of Parisian childishness, which he liked to show off. His conversation was extremely lively and witty; he judged men and things with a form of humor tempered with simplicity. Hamdi died rapidly, without a painful struggle, and preserved his clear mind till the end. As he has lived without rancor, he is gone without sadness. If Mohammed's paradise opens up to his soul, one needs to believe that there too, he will be the life of the party.[5]

Nazlı's guestbook shows that Salomon Reinach and Osman Hamdi's last contact was on 17 September 1909 in Paris. Apparently another guest at the event was the economist Eugène d'Eichthal. An undated note found among Reinach's private papers recounts the preparation of the appointment, while at the same time confirming that Osman Hamdi was accompanied by both his wife Marie and his daughter Nazlı:

My dear friend,
I have just received your kind letter.
Please tell me if I can come to see you tomorrow between 11 and 12, or in the afternoon after 2.
My wife and daughter, who are here, send their regards.
Tomorrow we will decide of the day when I shall have the pleasure of having dinner at you home.[6]

As a dedication, Salomon Reinach chose to write down a quatrain on friendship and memories. Rather than quoting from some famous poet as most did, Reinach had chosen to write his poem himself, yet another sign of his multiple talents and wide culture.

1 Hamdi Bey ve Théodore Reinach, *Une nécropole royale à Sidon. Fouilles de Hamdy Bey* (Paris: Ernest Leroux, 1892).
2 Salomon Reinach, *Apollo. Histoire générale des arts plastiques professée à l'Ecole du Louvre* (Paris: Hachette, 1907).
3 Salomon Reinach, *Orpheus. Histoire générale des religions* (Paris: Alcide Picard, 1914).
4 Pierre Chuvin, "Les Reinach et l'Empire ottoman", Sophie Basch, Michel Espagne ve Jean Leclant (derl.), *Les frères Reinach* (Paris: AIBL, 2008), s. 144-154.
5 Salomon Reinach, "Hamdy Bey", *Revue archéologique*, c. XV (Ocak-Haziran 1910), s. 407-413.
6 Méjanes Kütüphanesi, Aix-en-Provence, Salomon Reinach evrakı, kutu 77.

Salomon Reinach.

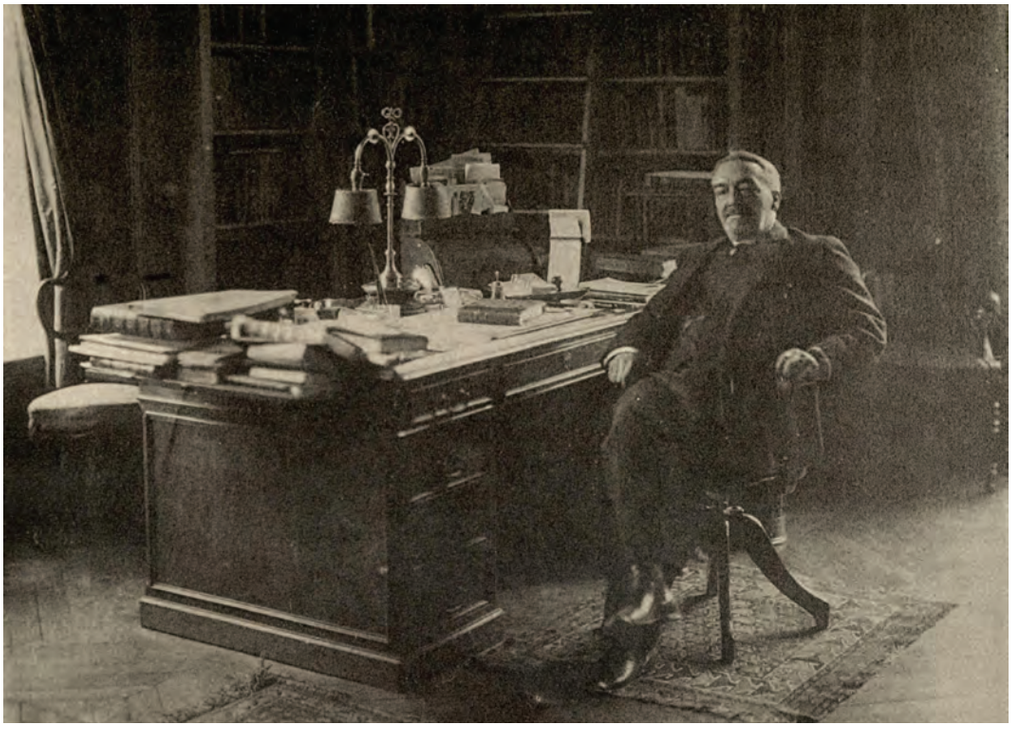

Salomon Reinach çalışma masasının başında.

Salomon Reinach at his desk.

1 Hamdi Bey and Théodore Reinach, *Une nécropole royale à Sidon. Fouilles de Hamdy Bey* (Paris: Ernest Leroux, 1892).
2 Salomon Reinach, *Apollo. Histoire générale des arts plastiques professée à l'Ecole du Louvre* (Paris: Hachette, 1907).
3 Salomon Reinach, *Orpheus. Histoire générale des religions* (Paris: Alcide Picard, 1914).
4 Pierre Chuvin, "Les Reinach et l'Empire ottoman", Sophie Basch, Michel Espagne ve Jean Leclant (derl.), *Les frères Reinach* (Paris: AIBL, 2008), pp. 144-154.
5 Salomon Reinach, "Hamdy Bey", *Revue archéologique*, vol. XV (January-June 1910), pp. 407-413.
6 Méjanes Library, Aix-en-Provence, Salomon Reinach documents, box 77.

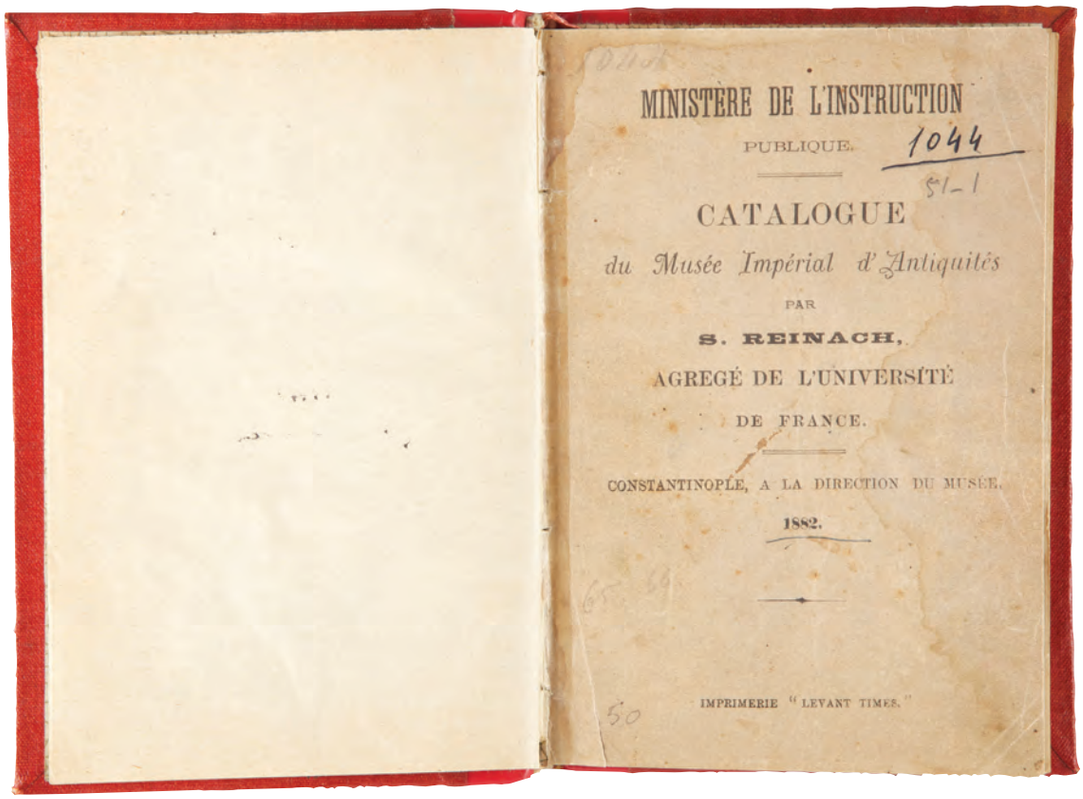

MINISTÈRE DE L'INSTRUCTION
PUBLIQUE.

CATALOGUE
du Musée Impérial d'Antiquités
PAR
S. REINACH,
AGREGÉ DE L'UNIVERSITÉ
DE FRANCE.

CONSTANTINOPLE, A LA DIRECTION DU MUSÉE.
1882.

IMPRIMERIE "LEVANT TIMES."

Salomon Reinach'ın Müze-i Hümayun için hazırladığı katalog. Salomon Reinach, *Catalogue du Musée impérial d'antiquités* (İstanbul: Müze-i Hümayun, 1882). İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi.

Salomon Reinach's catalogue of the Imperial Museum collections. Salomon Reinach, *Catalogue du Musée impérial d'antiquités* (Istanbul: Musée impérial, 1882). Istanbul Archaeological Museums Library.

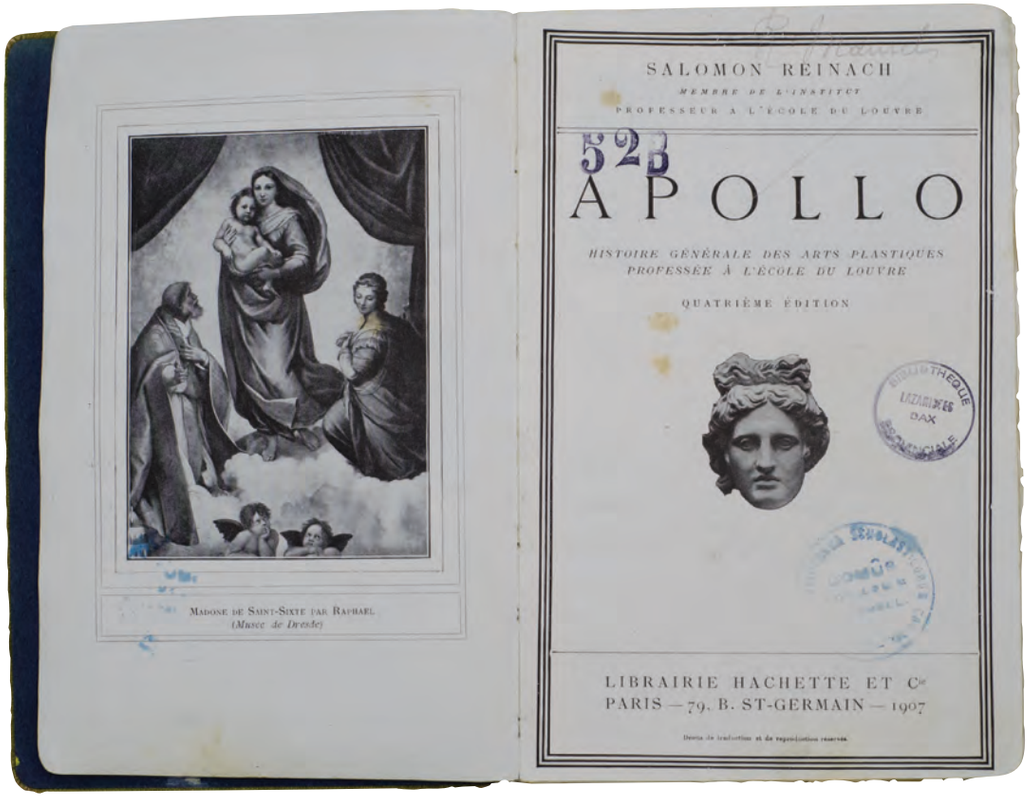

Madone de Saint-Sixte par Raphael
(*Musée de Dresde*)

SALOMON REINACH
MEMBRE DE L'INSTITUT
PROFESSEUR A L'ÉCOLE DU LOUVRE

523

APOLLO

HISTOIRE GÉNÉRALE DES ARTS PLASTIQUES
PROFESSÉE À L'ÉCOLE DU LOUVRE

QUATRIÈME ÉDITION

BIBLIOTHÈQUE MUNICIPALE DAX

LIBRAIRIE HACHETTE ET Cie
PARIS — 79, B. ST-GERMAIN — 1907

Droits de traduction et de reproduction réservés.

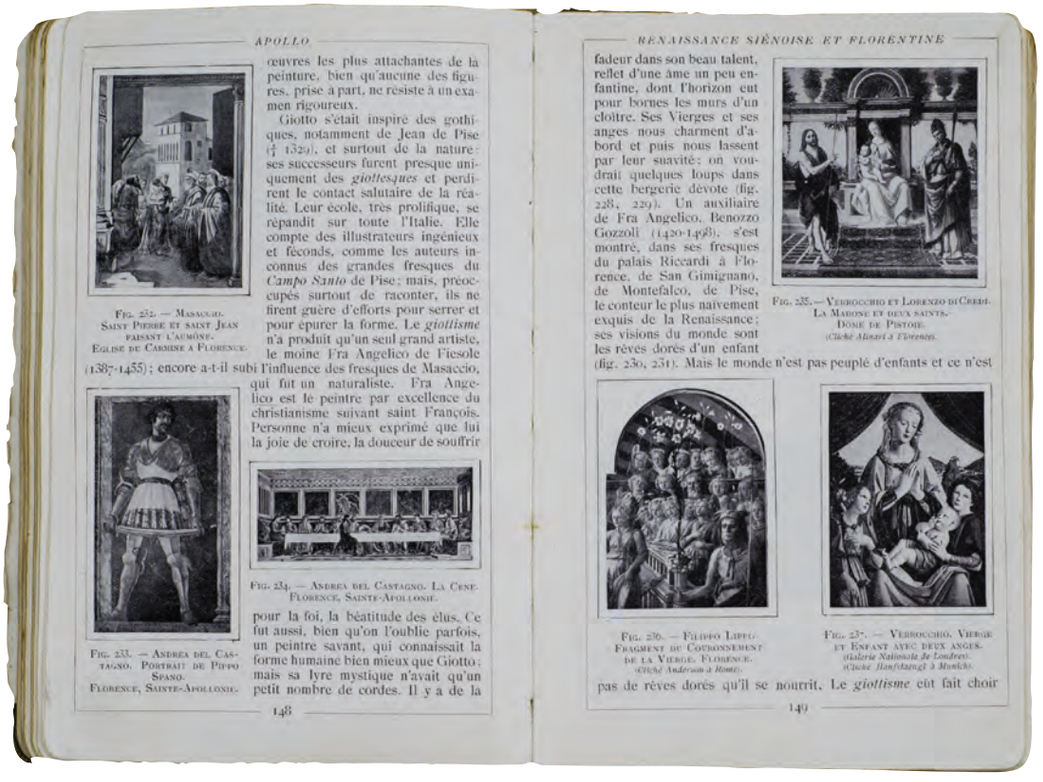

Fig. 232. — Masaccio. Saint Pierre et saint Jean faisant l'aumône. Eglise du Carmine à Florence.

œuvres les plus attachantes de la peinture, bien qu'aucune des figures, prise à part, ne résiste à un examen rigoureux.

Giotto s'était inspiré des gothiques, notamment de Jean de Pise († 1329), et surtout de la nature : ses successeurs furent presque uniquement des *giottesques* et perdirent le contact salutaire de la réalité. Leur école, très prolifique, se répandit sur toute l'Italie. Elle compte des illustrateurs ingénieux et féconds, comme les auteurs inconnus des grandes fresques du *Campo Santo* de Pise ; mais, préoccupés surtout de raconter, ils ne firent guère d'efforts pour serrer et pour épurer la forme. Le *giottisme* n'a produit qu'un seul grand artiste, le moine Fra Angelico de Fiesole (1387-1455) ; encore a-t-il subi l'influence des fresques de Masaccio, qui fut un naturaliste. Fra Angelico est le peintre par excellence du christianisme suivant saint François. Personne n'a mieux exprimé que lui la joie de croire, la douceur de souffrir pour la foi, la béatitude des élus. Ce fut aussi, bien qu'on l'oublie parfois, un peintre savant, qui connaissait la forme humaine bien mieux que Giotto ; mais sa lyre mystique n'avait qu'un petit nombre de cordes. Il y a de la

Fig. 233. — Andrea del Castagno. Portrait de Pippo Spano. Florence, Sainte-Apollonie.

Fig. 234. — Andrea del Castagno. La Cène. Florence, Sainte-Apollonie.

fadeur dans son beau talent, reflet d'une âme un peu enfantine, dont l'horizon eut pour bornes les murs d'un cloître. Ses Vierges et ses anges nous charment d'abord et puis nous lassent par leur suavité ; on voudrait quelques loups dans cette bergerie dévote (fig. 228, 229). Un auxiliaire de Fra Angelico, Benozzo Gozzoli (1420-1498), s'est montré, dans ses fresques du palais Riccardi à Florence, de San Gimignano, de Montefalco, de Pise, le conteur le plus naïvement exquis de la Renaissance ; ses visions du monde sont les rêves dorés d'un enfant (fig. 230, 231). Mais le monde n'est pas peuplé d'enfants et ce n'est pas de rêves dorés qu'il se nourrit. Le *giottisme* eût fait choir

Fig. 235. — Verrocchio et Lorenzo di Credi. La Madone et deux saints. Dôme de Pistoie. (*Cliché Alinari à Florence*).

Fig. 236. — Filippo Lippi. Fragment du Couronnement de la Vierge. Florence. (*Cliché Anderson à Rome*).

Fig. 237. — Verrocchio. Vierge et Enfant avec deux anges. (*Galerie Nationale de Londres. Cliché Hanfstaengl à Munich*).

Salomon Reinach, *Apollo. Histoire générale des arts plastiques professée à l'Ecole du Louvre* (Paris: Hachette, 1907). Yazarın koleksiyonu.

Salomon Reinach, *Apollo. Histoire générale des arts plastiques professée à l'Ecole du Louvre* (Paris: Hachette, 1907). Author's collection.

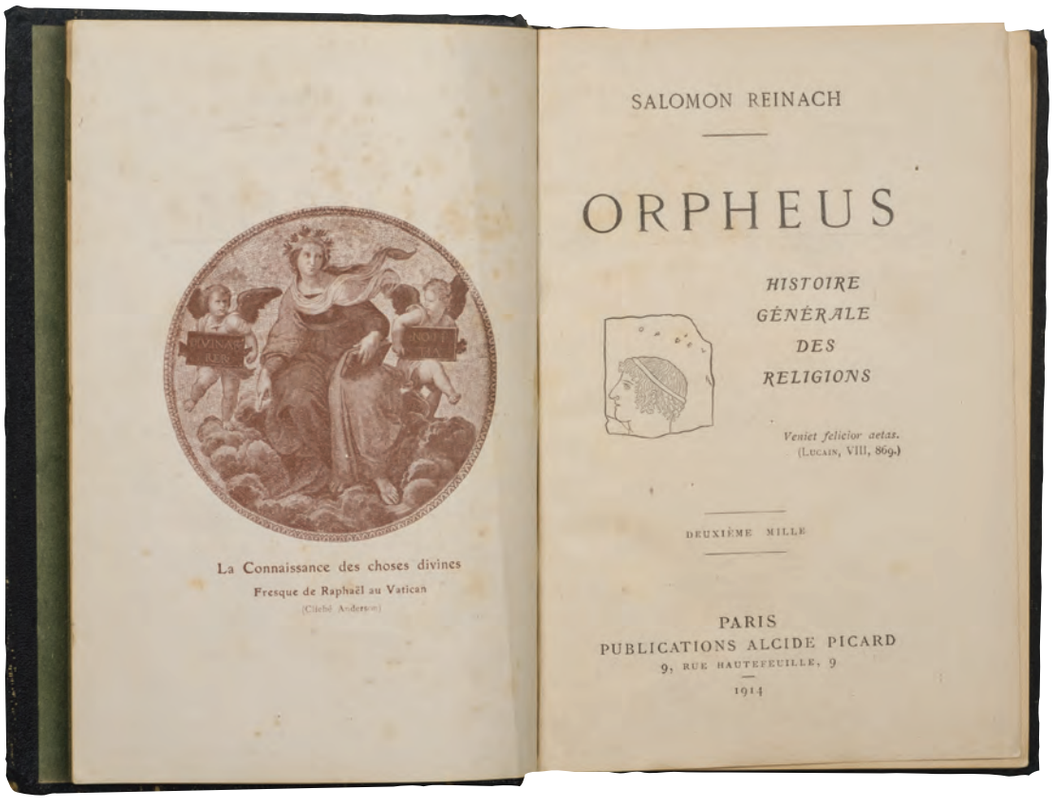

La Connaissance des choses divines
Fresque de Raphaël au Vatican
(Cliché Anderson)

SALOMON REINACH

ORPHEUS

HISTOIRE GÉNÉRALE DES RELIGIONS

Veniet felicior aetas.
(LUCAIN, VIII, 869.)

DEUXIÈME MILLE

PARIS
PUBLICATIONS ALCIDE PICARD
9, RUE HAUTEFEUILLE, 9
1914

Salomon Reinach, *Orpheus. Histoire générale des religions* (Paris: Alcide Picard, 1914). Yazarın koleksiyonu.

Salomon Reinach, *Orpheus. Histoire générale des religions* (Paris: Alcide Picard, 1914). Author's collection".

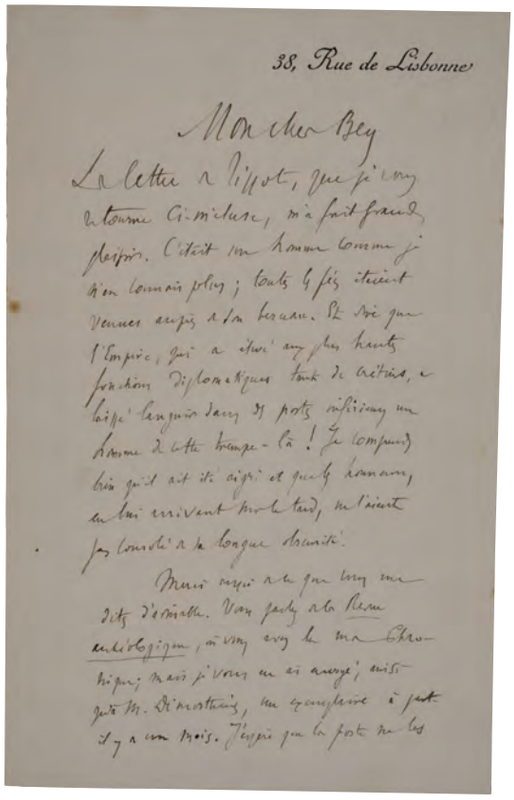

38, Rue de Lisbonne

Mon cher Bey

La lettre à Pipot, que j'ai vu retourner ci-incluse, m'a fait grand plaisir. C'était un homme comme j'en connais peu ; toutes les fois étaient venues auprès de son bureau. Et vie que l'Empire, qui a élevé aux plus hautes fonctions diplomatiques tant de crétins, a laissé languir dans des postes inférieures un homme de cette trempe-là ! Je comprends bien qu'il ait été aigri et quelques lamentations, en lui arrivant trop tard, ne l'aient pas consolé à la longue obscurité.

Merci encore de ne pas vous me dites d'avoir lu. Vous parlez de Revue archéologique, où vous avez lu ma Chronique ; mais je vous en ai envoyé, entre autres M. Dieulafoy, un exemplaire à peu près il y a un mois. J'espère que la poste ne les

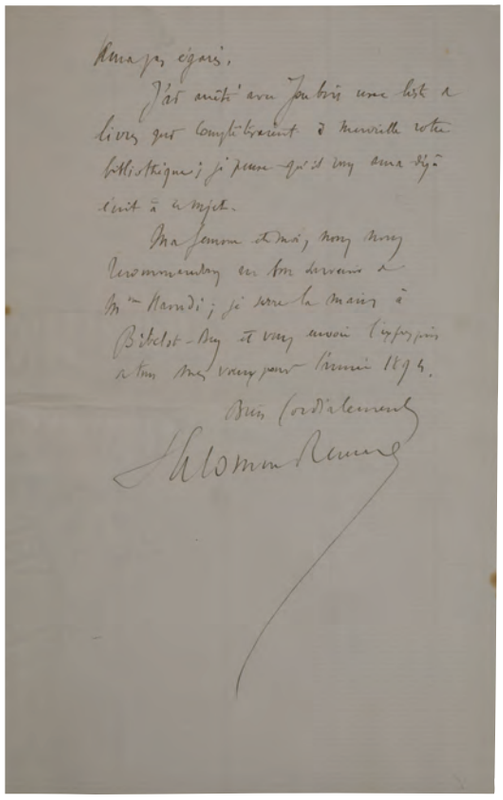

dans pas égarés.

J'ai omis dans la liste des livres qui complètent à merveille votre bibliothèque ; je pense qu'il vous sera déjà écrit à ce sujet.

Ma femme et moi vous vous recommandons en bon souvenir à Mme Hamdi ; je serre la main à Bibelot-Bey et vous souhaite à tous mes vœux pour l'année 1894.

Bien cordialement

Salomon Reinach

Salomon Reinach'tan Osman Hamdi'ye, yakl. Aralık 1893. Yazarın koleksiyonu.

Salomon Reinach to Osman Hamdi, *ca* Aralık 1893. Author's collection.

Très heureux de l'aimable rencontre qui me permet de m'inscrire dans ce petit livre

17 Septembre 1909
Eugène d'Eichthal

Bu küçük deftere yazmama imkân veren bu hoş karşılaşmadan çok mutluyum.

17 Eylül 1909
Eugène d'Eichthal

Very happy about this pleasant encounter that allows me to sign this little book.

17 September 1909
Eugène d'Eichthal

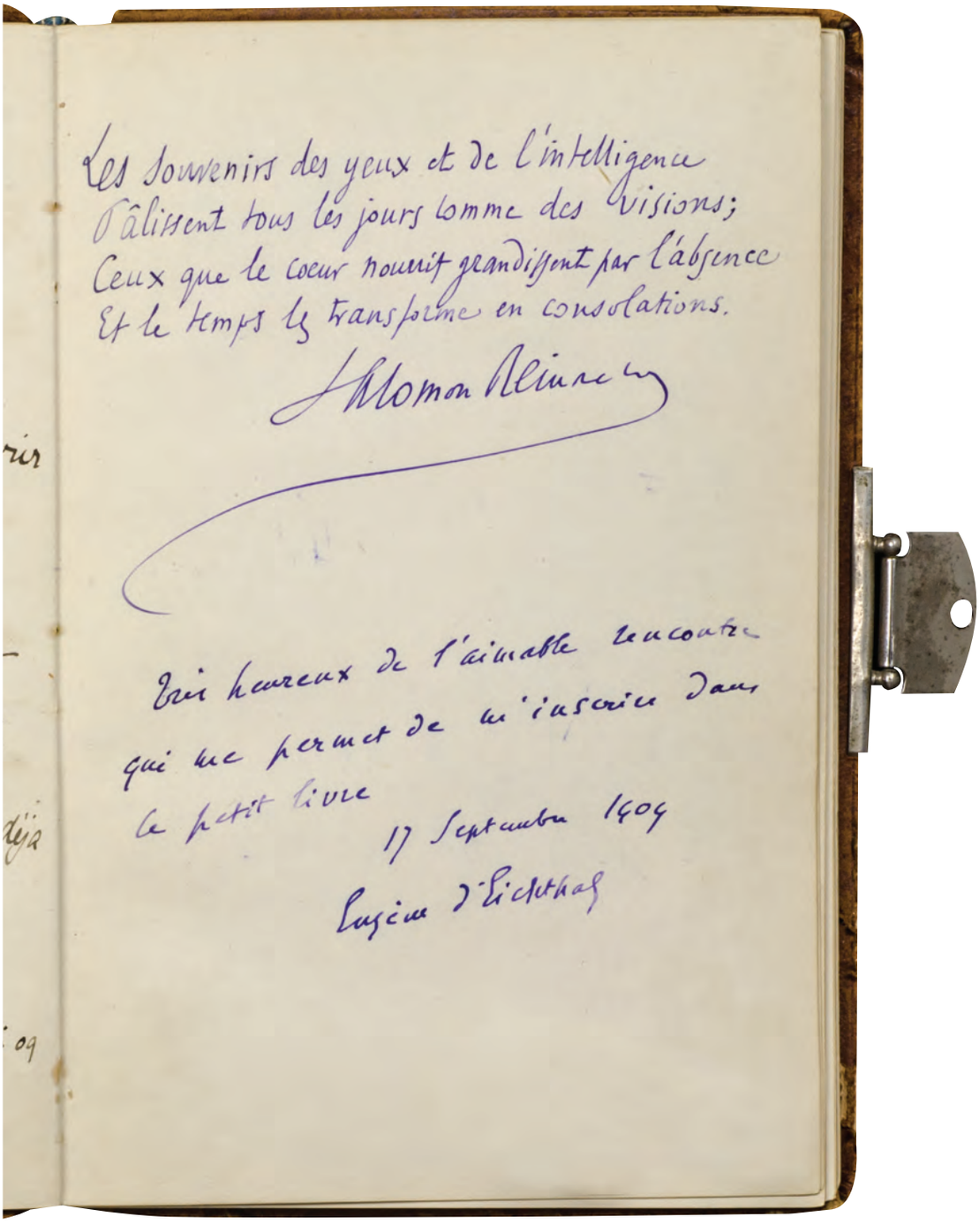

Les souvenirs des yeux et de l'intelligence
Pâlissent tous les jours comme des visions;
Ceux que le coeur nourrit grandissent par l'absence
Et le temps les transforme en consolations.

Salomon Reinach

Suis heureux de l'aimable rencontre
qui me permet de m'inscrire dans
ce petit livre

17 Septembre 1909

Eugène d'Eichthal

Eugène d'Eichthal (1844-1936)

Nazlı'nın defterinde tamamen tesadüfi bir şekilde bulunduğundan emin olduğumuz tek kişi, Eugène d'Eichthal'dır. Deftere bıraktığı nottan ve aynı sayfayı aynı mürekkeple imzalamış olan Salomon Reinach'la ilgili bildiklerimizden hareketle, o akşam Hamdi'lerin Salomon Reinach'a davetli olduklarını ve ev sahibinin bir misafir daha çağırdığını, bu kişinin de Eugène d'Eichthal olduğunu anlamak mümkündür. Bu durumda Osman Hamdi ile bu kişi arasındaki ilişkinin geçmişini bulmaya çalışmaya gerek kalmamaktadır.

Gerçi diğer taraftan da öyle bir bağlantı bulmak gerekseydi bunun da pekâlâ mümkün olabileceğini bilmek gerekir. D'Eichthal'in uzun eser listesi arasında 1907 yılında yayınladığı *Düşünceler ve Hatıralar* başlıklı şiir kitabında yer alan İstanbul konulu bir şiire dayanarak,[1] İstanbul'u –ve dolayısıyla Müze-i Hümayun'u– ziyaret ettiğini tahmin etmek mümkün olabilirdi. Gerçi söz konusu şiire yakından bakınca, İstanbul'a gelmeden de yazılabilecek türden olduğu düşünülebilir. Bunu yazmak için birkaç görsel klişe ile Abdülhamid'in istibdadına karşıtlık yeterliydi:

Constantinople	İstanbul
Le chant des traînantes prières Rampe du haut des minarets. Stamboul s'étoile de lumières, Tandis qu'au ciel les astres vrais,	Duaların uzayan nağmeleri Minarelerin tepesinden akıyor. İstanbul'da ışıklar birer yıldız gibi Yanarken gökteki gerçek yıldızlar
Qui semblent s'enflammer tout près Des coteaux lourds de cimetières, Sèment leurs blanches fourmilières Sur le front aigu des cyprès.	Sanki tutuşmuş gibi yanı başında Mezarlık kaplı tepelerin, Bembeyaz karıncalanmalarını Selvilerin sivri başlarına saçıyor.
Dans la *Corne d'or*, embrumée D'une diaphane fumée, Rougeoient des milliers de falots,	Şeffaf bir dumanın pusuyla Kaplanmış olan Haliç'te Binlerce fener ışıldıyor
Rayant la mer, qui cache, sombre, Son gouffre où sommeillent sans nombre Les morts jetés au fond des flots…	Ve denizi çiziyor; o karanlık sular ki Altındaki derinliklerde uyuyor Dalgalara atılmış sayısız ölüler…

Eugène d'Eichthal dönemin önemli iktisatçıları ve sosyologları arasında yer almaktadır. Birçok şirketin yönetim kurulunda görev almış, iktisat, felsefe, siyaset, sosyoloji ve şiir konularında çok sayıda eser vermiştir. 1905'te Akademi'ye seçilmiş, 1912'de ise Siyaset Bilimi Serbest Okulunun (Ecole libre des sciences politiques) başkan ve müdürü olmuştur.

Eugène d'Eichthal'ın Salomon Reinach ile bazı açılardan çok benzeşen bir aile geçmişi bulunuyordu. O da Almanya kökenli olup Fransa'ya yerleşmiş olan bir Yahudi ailesinden gelmekteydi. Asıl soyadı Seligmann olan bu aileden Aaron Elias Seligmann (1747-1824), Bavyera hanedanının bankerliğini yapmış ve Kral I. Maximilian tarafından Eichthal Baronu unvanı verilerek asalet verilmişti. Bunun üzerine Hristiyanlığa dönen Aaron Elias, Leonhard von Eichthal adını almıştır. Fransa'ya yerleşen oğlu Louis (1780-1840) ismini Fransızlaştırarak d'Eichthal soyadını kullanmış ve Paris'te kendi adını taşıyan bir banka kurmuştur. Onun oğlu Gustave (1804-1886), Auguste Comte'un öğrencisi olmuş ve Saint-Simoncu harekete büyük yakınlık duymuştur. Yunanistan'a

Eugène d'Eichthal (1844-1936)

The only person we are sure appears accidentally in Nazlı's guestbook is Eugène d'Eichthal. From his words in the note he left and from what we know about Salomon Reinach who signed the same page in the same ink, we can infer that the Hamdis had been invited at Reinach's that evening, and that their host had decided to invite another guest, namely Eugène d'Eichthal. Under these circumstances there is no point in trying to find the origins of the acquaintance between the two men.

Yet it should be also known that had such a connection been necessary, it would not have been too difficult to find one. Among d'Eichthal's numerous publications, a book of poetry he published in 1907 under the title of *Thoughts and Recollections* included a poem on Istanbul.[1] Based on this, one could convincingly argue that he had probably visited Istanbul, and more particularly the Imperial Museum. In all honesty, however, a closer look at the said poem does show that it was of a kind that could have been written without really visiting the city. All it would have taken is some visual clichés and a stance against Abdülhamid's autocracy:

Constantinople	Constantinople
Le chant des traînantes prières	The song of the trailing prayers
Rampe du haut des minarets.	Crawls down from the minarets.
Stamboul s'étoile de lumières,	Stambul lights up with twinkles
Tandis qu'au ciel les astres vrais,	While in the sky the real stars
Qui semblent s'enflammer tout près	Which seem ablaze right next to
Des coteaux lourds de cimetières,	The hills laden with cemeteries,
Sèment leurs blanches fourmilières	Scatter their white swarm
Sur le front aigu des cyprès.	On the pointed heads of cypresses.
Dans la *Corne d'or*, embrumée	In the Golden Horn, fogged
D'une diaphane fumée,	By a diaphanous smoke,
Rougeoient des milliers de falots,	Thousands of lanterns glow,
Rayant la mer, qui cache, sombre,	And streak the dark sea which hides
Son gouffre où sommeillent sans nombre	Its abyss where lie countless
Les morts jetés au fond des flots	Dead thrown into the water…

Eugène d'Eichthal was among the well-known economists and sociologists of the time. He served on the boards of a number of companies, and produced an impressive number of works in economics, philosophy, politics, and poetry. He was elected to the Academy in 1905, and in 1912 was appointed president and director of the Free School of Political Sciences (Ecole libre des sciences politiques).

Eugène d'Eichthal had a very similar family background with Salomon Reinach in certain ways. He, too, descended from a Jewish family from Germany who had settled in France. The family's original surname was Seligmann; Aaron Elias Seligmann (1747-1824), banker of the Bavarian court, had been ennobled and granted the title of Baron of Eichthal by King Maximilian I. Aaron Elias then converted to Christianity, and took up the name of Leonhard von Eichthal. His son Louis (1780-1840) settled in France, Gallicized his surname into d'Eichthal, and founded a bank in Paris in his own name. His son Gustave (1804-1886) had been a student of Auguste Comte, and a follower

büyük yardımlarda bulunmuş ve etnografya konusunda uzmanlaşmış olan Gustave d'Eichthal ise Eugène'in babasıdır.

1 Eugène d'Eichthal, *Pensées & souvenirs. Poésies en forme de sonnets* (Chartres : Durand, 1907), s. 204.

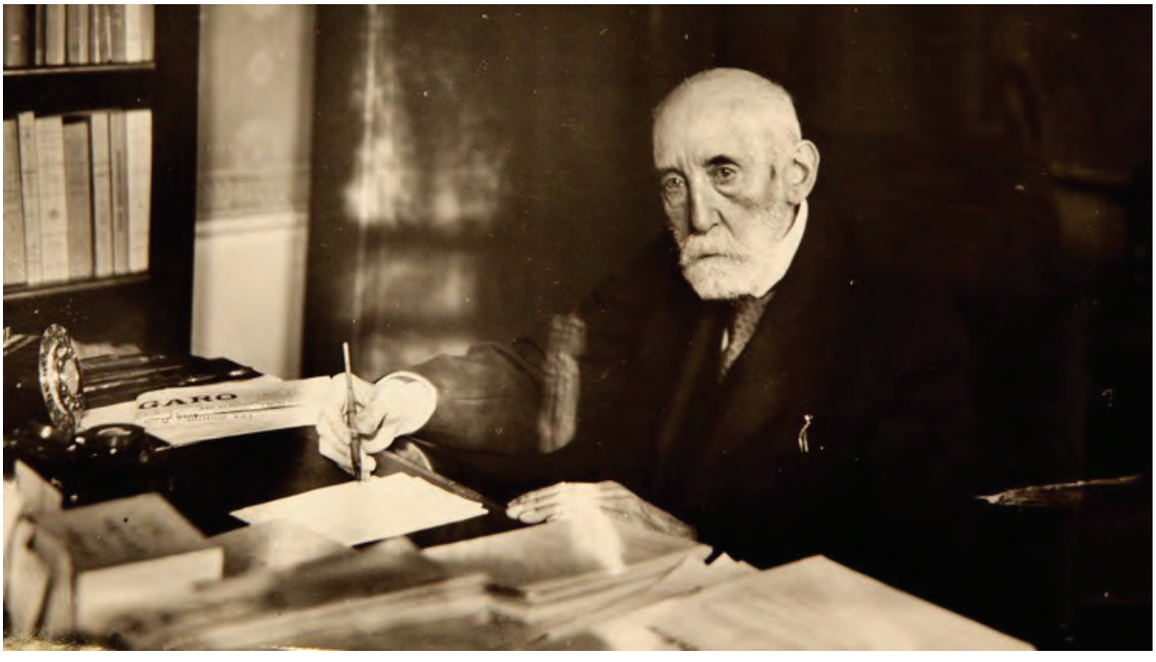

Eugène d'Eichthal, yakl. 1930. http://www.sciencespo.fr/stories/?_escaped_fragment_=/fr/frise/#!//frise/1/directorat-d-eugene-d-eichthal/Son erişim tarihi 7 Mart 2014.

Eugène d'Eichthal, yakl. 1930. http://www.sciencespo.fr/stories/?_escaped_fragment_=/fr/frise/#!//frise/1/directorat-d-eugene-d-eichthal/Last accessed on 7 March 2014.

of Saint-Simon. This Philhellene, who spent much time and effort supporting Greece and made a career as an ethnographer and an editorialist, was Eugène's father.

1 Eugène d'Eichthal, *Pensées & souvenirs. Poésies en forme de sonnets* (Chartres : Durand, 1907), p. 204.

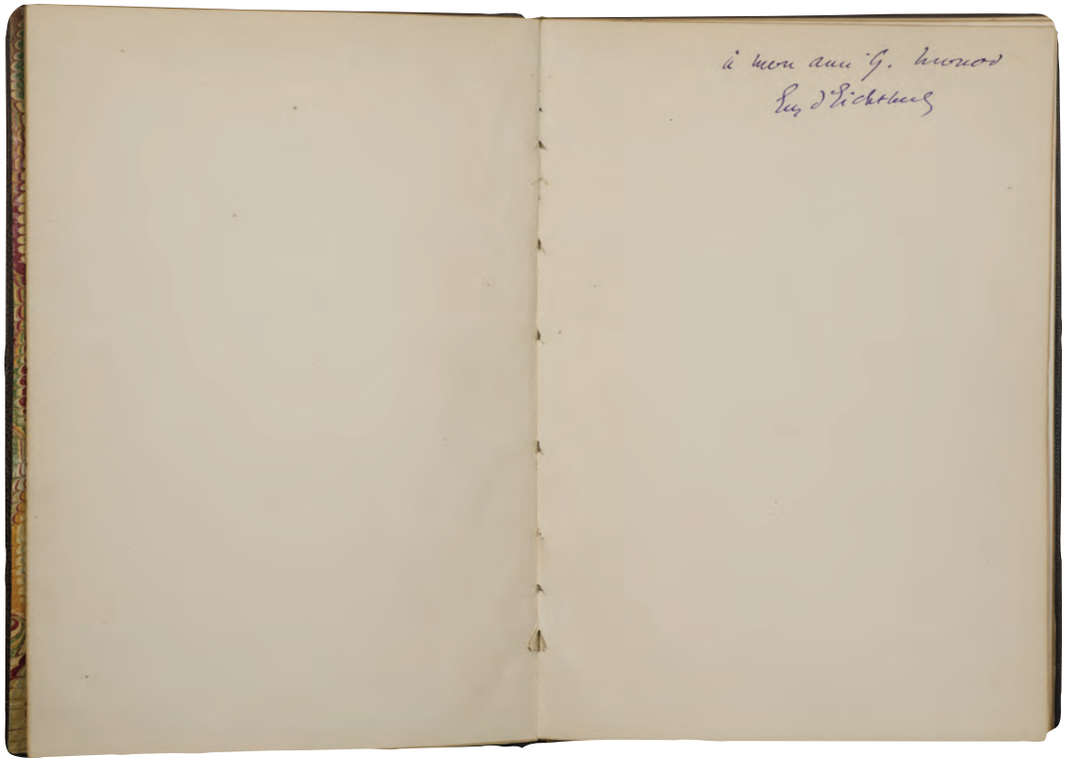

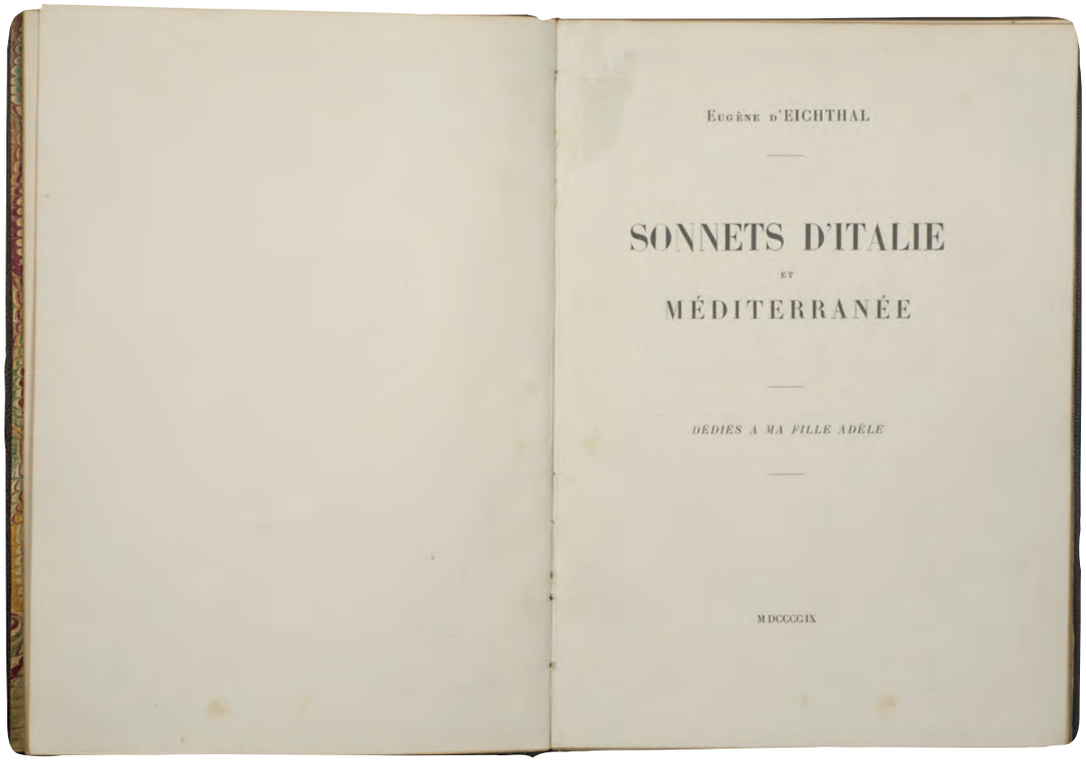

EUGÈNE D'EICHTHAL

SONNETS D'ITALIE
ET
MÉDITERRANÉE

DÉDIÉS A MA FILLE ADÈLE

MDCCCCIX

Eugène d'Eichthal, *Sonnets d'Italie et Méditerranée* (Chartres: Durand, 1909). Yazarın koleksiyonu. Bu nüsha d'Eichthal'ın "dostum" dediği tarihçi Gabriel Monod'ya (1844-1912) ithaflıdır.

Eugène d'Eichthal, *Sonnets d'Italie et Méditerranée* (Chartres: Durand, 1909). Author's collection. This copy is dedicated to d'Eichthal's friend, the historian Gabriel Monod (1844-1912).

E. Bordes

Nazly vous êtes délicieuse.
Jeanne E. Bordes

Paris 9 octobre 09

E. Bordes

Nazlı, çok hoşsunuz.
Jeanne E. Bordes

Paris 9 Ekim 1909

E. Bordes

Nazlı, you are delicious.
Jeanne E. Bordes

Paris 9 October 1909

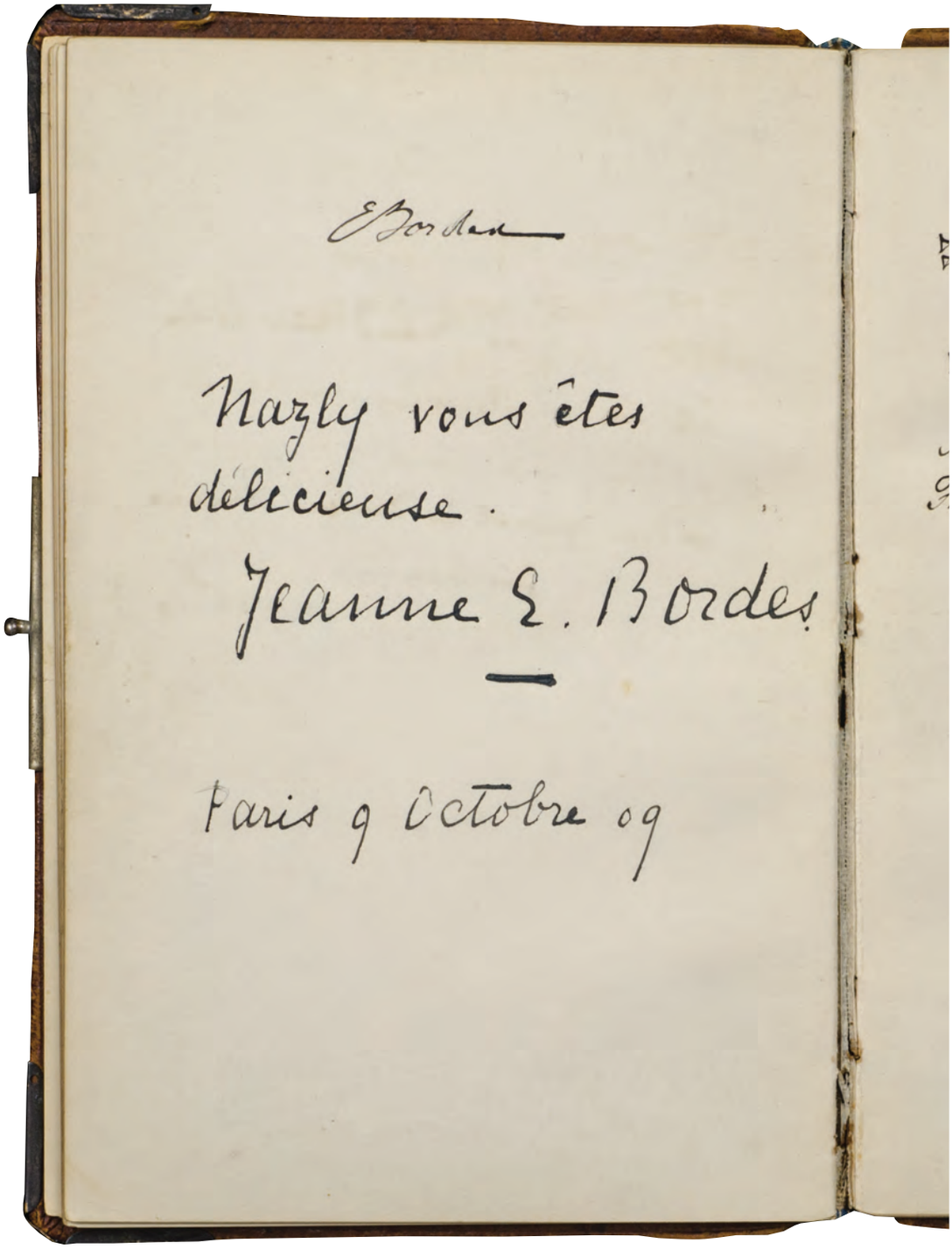

E Bordes

Nazly vous êtes
délicieuse.

Jeanne E. Bordes

Paris 9 Octobre 09

Ernest Bordes (1852-1914) ve Jeanne E. Bordes (1861-1938)

Nazlı'nın defterinde imzası yer alan çiftlerden biri, Ernest Bordes ile karısı Jeanne Bordes idi. Ernest Bordes, 1852'de güneybatı Fransa'da, İspanya sınırına yakın, Béarn bölgesinin geleneksel başkenti olan Pau şehrinde dünyaya gelmişti. Babası Gaskonyalı Jean-Marie Bordes (1821-?) Pau'da muhtemelen 1850'de evlendiği Louise-Rose Gardères'in (1816-1869) babası Dominique Gardères'den intikal etmiş olan bir yolcu hanını işletiyordu. Resim eğitimi için gittiği Paris'te Güzel Sanatlar Okulu'nda portreleriyle meşhur Léon Bonnat (1833-1922) ile asıl adı Fernand-Anne Piestre olan ve tarihi sahnelerde uzmanlaşan Fernand Cormon (1845-1924) isimli ressamların öğrencisi olarak yetişti.[1] Paris Salonuna ilk defa olarak 1879'da "Kapıcı Terzilik Yapıyor" (*Le concierge est tailleur*) isimli bir eseri kabul edildi.[2] 1884 Salonuna "Misafirperver Aziz Julien Hikâyesi" (*La fable de Saint Julien l'Hospitalier*) ile katılmış, 1886'dakinde ise "Piskopos Prætextatus'un Ölümü" (*Mort de l'évêque Prætextatus*) adlı bir tuvaliyle ikinci sınıf madalya kazanmıştır.[3] Bu son iki tablosu her ne kadar o tarihlerde çok makbul olan tarihi tarzda yapılmış idiyse de, bundan sonra portreci olarak bilinen Bonnat'nın bir öğrencisi olarak daha çok portreleriyle ün kazanmıştır. Paris'in her sene düzenlenen meşhur Salonunda sergilenen *Portrait de M. C…* ile *Portrait de Mme L. L.* (1895 Salonu),[4] *Portrait de Jean Aicard* (1896 Salonu),[5] *Portrait de M. L. N. B. Wyse* (1898 Salonu)[6] gibi eserleri bu tarzdaki başarısının örnekleri arasında yer alıyordu. Fakat tarihi konulara –sözde de olsa– dayanan büyük tualler üretmeye de –ara sıra da olsa– devam etmiş, 1899 Salonunda sergilediği ve Eskiçağda kadınların kaçırılarak bir hareme esir olarak getirilmelerini temsil eden "Kaçırıldıktan Sonra" (*Après l'enlèvement*), büyük beğeni toplamış, kimine göre Rubens'i,[7] kimine göre ise Delacroix'yı[8] hatırlatan bir eser olarak karşılanmış, 1900 Dünya Sergisinde Paris Salonunun on senelik retrospektifinde ressamın beş adet diğer tablosuyla birlikte tekrar sergilenmişti.[9]

Bordes 1890'da Louis Larrouy (1812-1890) ile Nancy Roucolle'ın (1825-1920) 1857'deki evliliklerinden 1861'de doğan kızı Jeanne Larrouy ile evlenmişti. Larrouy'lar, Béarn bölgesinin köklü ve zengin Protestan aileleri arasında yer alıyordu. Jeanne'ın büyükbabası Jean-Ninon Larrouy (1763-1852), Bayonne adıyla bilinen meşhur jambonun ticareti sayesinde zenginleşmiş, Pau yakınlarındaki Orion köyündeki aynı adlı şatoyu eski sahipleri Cazamajor ailesinden satın almıştı.[10]

Jean-Ninon'un oğlu Louis Larrouy'un Nancy Roucolle ile evliliğinden üç kızı olmuştu: Henriette (1859-1940), Jeanne (1861-1938) ve Amélie (1863-1951). Larrouy kız kardeşler babalarının şatosunda beraber büyümüşlerdi; Jeanne'ın resme yatkınlığı olmuş olacak ki küçük salonun duvarlarını kendi elleriyle mavi tonlarda bitki ve kuş resimleriyle boyamıştı.[11] Üç kız kardeş de dönemin ölçütünde çok başarılı sayılabilecek evlilikler yapmışlardı. En büyükleri Henriette, 1880 yılında Paul Reclus (1847-1914) adında meşhur bir cerrahla evlenmişti. Paul Reclus başarılı bir doktor olmanın yanında, Protestan rahip Jacques Reclus'nün (1796-1882) oğlu olarak gayet etkin bir aileye mensuptu. Gerçekten de bütün Reclus kardeşler bir şekilde şöhret kazanmışlardı: Elie Reclus (1827-1904) gazeteci, etnolog ve anarşist bir militandı; Elisée Reclus (1830-1905) meşhur bir coğrafyacı ve anarşizm militanı ve fikir adamıydı; Onésime Reclus (1837-1916) coğrafyacı, seyyah ve gazeteciydi; Armand Reclus (1843-1927) ise deniz subayı, coğrafyacı ve kâşif olarak Panama Kanalı'nın fikir babaları arasında yer almıştı. Orion şatosu bu Henriette ile Paul Reclus çiftine intikal etmiş, 2003'e kadar onların ahfadının elinde kalmıştır.

En küçük kardeş Amélie, 1889 yılında felç ve romatizma uzmanı ve Paul Reclus'nün tanıdığı ve meslektaşı Doktor William Oettinger (1856-1926) ile evlenmişti. Amélie ile kocasına babaanne Nancy Roucolle'dan kalan Boast köyündeki Lendresse şatosu intikal etmişti.[12] Nihayet Jeanne, 1890 yılında ressam Ernest Bordes ile evlenmişti. Bordes'un 1879'dan beri Paris Salonunda kabul gördüğü ve artık belirli bir şöhret ve itibarı yakalamış olduğu düşünülürse, Jeanne'ın bu evliliğinin de hem ailenin meyilli olduğu anlaşılan yerel ve Protestan bağlara sadık, hem de ekonomik ve sosyal açıdan

Ernest Bordes (1852-1914) and Jeanne E. Bordes (1861-1938)

One of the couples who left their signatures on Nazlı's guestbook was Ernest Bordes and his wife Jeanne Bordes. Ernest Bordes was born in 1852 in the city of Pau, traditional capital of the region of Béarn in southwestern France. His father, the Gascon Jean-Marie Bordes (1821-?), had married Louise-Rose Gardères in 1850; he was an innkeeper in Pau, and had probably taken up his father-in-law Dominique Gardères's business and property. He studied painting in Paris, at the School of Fine Arts, under the supervision of the famed portraitist Léon Bonnat (1833-1922) and Fernand-Anne Piestre, AKA Fernand Cormon (1845-1924), a specialist of historical scenes.[1] In 1879 his first painting was accepted at the Paris Salon under the title of "The doorman is a tailor" (*Le concierge est tailleur*).[2] His "Fable of Saint Julian the Hospitaller" (*La fable de Saint Julien l'Hospitalier*) was accepted at the 1884 Salon; at the 1886 edition, his "Death of Bishop Prætextatus" (*Mort de l'évêque Prætextatus*) earned him a second-class medal.[3] Although these two paintings were in the then very popular historical genre, Bordes made his career mostly as a portraitist, following the path of his master Bonnat. Some of the works he exhibited at the celebrated yearly Paris Salon, such as *Portrait de M. C…* and *Portrait de Mme L. L.* (1895 Salon),[4] *Portrait de Jean Aicard* (1896 Salon),[5] *Portrait de M. L. N. B. Wyse* (1898 Salon)[6] were typical examples of his success in this particular genre. Nevertheless, he occasionally returned to –so called– historical scenes; his "After the Abduction" (*Après l'enlèvement*) depicting the fate of abducted women in a gynoecium, and which he exhibited at the 1899 Salon, was warmly received by some critics who discovered in his work similarities with Rubens,[7] or to Delacroix.[8] It was included, together with five other of his canvases, in the ten-year retrospective at the World Exposition of 1900.[9]

Bordes had married in 1890 Jeanne Larrouy, born in 1861 to Louis Larrouy (1812-1890) and Nancy Roucolle (1825-1920), whose marriage dated from 1857. The Larrouys were among the established and affluent Protestant families of the Béarn. Jeanne's grandfather, Jean-Ninon Larrouy (1763-1852), had made a fortune from the trade of a cured ham variety known by its origin of Bayonne. He managed to purchase a château known as Orion, located in a village bearing the same name, from its former owner, a lay abbot by the name of Cazamajor.[10]

Jean-Ninon's son Louis had had three daughters from his marriage with Nancy Roucolle: Henriette (1859-1940), Jeanne (1861-1938) and Amélie (1863-1951). The Larrouy sisters had grown together in their father's mansion; the small living room still preserves Jeanne's wall paintings in blue tones depicting plants and birds, a clear sign of her artistic talent.[11] The three sisters had contracted rather successful marriages by the standards of the time. The oldest, Henriette, had married in 1880 Paul Reclus (1847-1914), a famous surgeon. Reclus was not just a successful physician; as the son of Protestant pastor Jacques Reclus (1796-1882), he was also a member of a rather remarkable family. Indeed, all the Reclus brothers had attained some form of celebrity: Elie Reclus (1827-1904) was a journalist, ethnographer and militant anarchist; Elisée Reclus (1830-1905) was a geographer and an anarchist militant and thinker; Onésime Reclus (1837-1916) was a geographer, a traveler and a journalist; and Armand Reclus (1843-1927) was a navy officer, a geographer, and an explorer who had been among the first to formulate the idea of what would become the Panama Canal. Henriette and Paul Reclus eventually inherited the château of Orion, and the mansion remained in the family until 2003.

The youngest sister, Amélie, married in 1889 yet another doctor, William Oettinger (1856-1926), a specialist of paralysis and rheumatisms. The couple settled in another small château nearby, that of Lendresse near the village of Boast, a family property inherited from Nancy Roucolle.[12] Finally, Jeanne had married the artist Ernest Bordes in 1890. Considering that Bordes was an artist accepted at the Paris Salon since 1879 and that he had attained a certain degree of success and notoriety,

başarılı olduğu söylenebilir. Çiftin iki çocuğu olmuştur: 1927'de Doktor Enriquez'in kızı Hélène ile evlenen oğulları Jean-Louis Bordes[13] ve 1919'da yazar, gazeteci ve tarihçi Emmanuel Berl (1892-1976) ile evlenmiş, 1926'da da boşanmış olan kızları Jacqueline Bordes.

Hayatının büyük bir kısmını bu yörede geçirmiş olan yazar ve romancı Francis Jammes (1868-1938), Larrouy ailesini ve özellikle yaşlı Nancy Roucolle ile üç genç kız kardeşi iyi hatırlıyordu:

> Castétis'te bulunmaktan haz ediyordum, fakat tabiatı daha az yumuşak ama daha muhteşem olan bambaşka bir yerde bulunan Orion malikânesinde de çok keyif alıyordum. Orada gayet hoş genç kadınlar oturuyordu, en azından yaz tatilinde; biri ressam Ernest Bordes ile evlenmişti. Onu genç kız iken tanımıştım; sırtında lüleler, bir salkım söğüt dalı kadar zarifti ve koruyu güzel atlara binip geçerdi. Asalet unvanları olmayan ama ona mukabil çok daha iyisine sahip olan bu yörede ailesi gayet etkindi. Kocaman evlerinde bu Béarn ailesinin bütün fertlerini ihtişamlı olduğu kadar iyi kalpli, gülümseyen ama ciddi bir edayla yıl boyunca evi çekip çeviren yaşlı kadının etrafında toplanmış olarak görmeyi pek seviyordum. Kimi uzak seyahatlerden dönüyor, kimiyse sadece dedikodularının az çok hafifletilmiş halini bana ulaştırdıkları Paris'ten geliyordu. Bunların arasında sınıf ayrımlarına karşı sözde nefretine rağmen bu asilzade ailesine girmiş olan Paul Reclus bulunuyordu.[14]

Ernest Bordes'un da daha mütevazı da olsa aile bağlantıları mevcuttu. Ablası Louise (1851-?) kendisi gibi Pau kökenli Henri Faisans (1847-1922) ile evlenmişti. Avukat olan Faisans, 1888'den 1908'e kadar yirmi sene boyunca Pau belediye başkanlığı yapmış, 1909'dan hayatının sonuna kadar da Basses-Pyrénées vilayetini Senato'da temsil etmişti.

Bordes çifti 1900 yılında Pau ile Bayonne arasında bulunan Andrein köyünde bulunan ve adı Béarn lehçesinde "Güzel Kuş" manasına gelen Bétouzet şatosunu eski sahipleri Espalungue'lerden satın almış, kendi zevklerine göre yenileyip döşemişlerdi. Jeanne ve Ernest Bordes bu mekâna çok bağlanmışlardı. Ernest Ağustos 1914'te uzun bir hastalıktan sonra bu malikânesinde vefat etmişti;[15] kendinden sonra uzun yıllar yaşayan karısı da Ağustos 1938'de aynı yerde hayat veda etmişti.[16]

Osman Hamdi'nin Bordes'larla dostluğunun ne zamana dayandığını tahmin etmek zordur. Ernest Bordes kendinden on yaş genç olduğuna göre 1860'larda Paris'te tanışmış olmalarına pek mümkün gözükmüyor. Osman Hamdi'nin 1889'dan 1909'a kadar yurtdışına çıkmadığı de hesaba katılırsa, Bordes'un bir ara Osmanlı topraklarına geldiğini, İstanbul'da da Osman Hamdi'yle tanıştığını düşünmek daha makul gözükmektedir. Bunu destekleyecek birkaç ipucu bulunmaktadır. Bordes'lar 1900'de Bétouzet malikânesini aldıklarında dekorasyonunda çeşitli seyahatlerinden, özellikle de Osmanlı topraklarından getirmiş oldukları eşyayı kullandıkları söylenmektedir.[17] Daha önemlisi, Ernest Bordes'un 1895 Paris Salonunda *Portrait de M. Paul C…* adıyla sergilediği portrede "C" harfi arkasındaki kişinin Paul Cambon olduğu biliniyor; oysa Paul Cambon (1843-1924), 1891-1898 yıllarında İstanbul'da Fransa büyükelçisi olarak görev yapmıştı.[18] Bundan kesin bir karara varmak imkânsız olsa da, Bordes'un bu portreyi İstanbul'a bir seyahati münasebetiyle yapmış olduğu gayet cazip bir izah haline gelebilmektedir. Üstelik bu ihtimali daha da güçlendirecek bir ipucu daha mevcuttur: 13 Safer 1312, yani 16 Ağustos 1894 tarihini taşıyan bir belgede "Fransa muteberan ressamalarından Mösyö Ernest Bord'a" üçüncü rütbeden Mecidî nişanı verilmesine karar verilmişti.[19] Fakat asıl teyidi Orion şatosundaki bir belge vermektedir: Jeanne Bordes'un Tarabya'daki Fransız sefareti bahçesinde André Joubin tarafından çekilmiş olduğu not edilmiş olan bir fotoğraf. André Joubin'in 1893-1894 yıllarında Müze-i Hümayun'da "muhafız" ve katalog sorumlusu olması, tarih konusundaki tahminleri kesinleştirmektedir. Bu durumda aynı yerde bulunan ve bir "Şark" dükkânını resmeden Bordes'un bir tablosun da bu seyahat esnasında gerçekleştirilmiş olabileceği akla gelmektedir.[20] Bütün bu kesişen bilgilerin ışığında Bordes'un 1894 yılında İstanbul'a gelmiş olduğu, hem meşhur bir sanatçı olduğu için, hem de muhtemelen Müze-i Hümayun'u ziyaret etmek istemiş olacağı için

Jeanne's marriage, too, seems to have fit both the family's preference for local and Protestant alliances, and the expectation of an economically and socially sound union. The couple had two children: a son, Jean-Louis Bordes,[13] who married Hélène, the daughter of a certain Dr. Enriquez in 1927; a daughter, Jacqueline Bordes, who married in 1919 the author, journalist and historian Emmanuel Berl (1892-1976), only to divorce him in 1926.

The novelist Francis Jammes (1868-1938), who spent much of his youth in the area, remembered with great fondness the Larrouy family, especially the old Nancy Roucolle and the three young sisters:

> I enjoyed a lot Castétis, but I took much pleasure at the Orion domain, which was located in a totally different place, where the scenery was harsher but more impressive. Some charming women lived there, at least during the summer holidays; one of them had married the painter Ernest Bordes. I had known her when she was a young girl, with locks of hair falling on her back, graceful as a weeping willow branch, riding beautiful horses when she went through the woods. Her family was influent in that region where there are no nobility titles, but which possesses often much more, and by far. I loved meeting all the members of this Béarn family in their spacious home, grouped around the imposing and kind, smiling yet serious, grandmother who managed the home all year round. Some would come back from distant travels, and some simply from Paris, whose rumors they would convey to me with more or less emphasis. Among them was Professor Paul Reclus, who had joined this aristocratic family despite his alleged contempt for castes.[14]

Although somewhat more modest, Ernest Bordes, too, possessed family networks. His older sister Louise (1851-?) had married a citizen of Pau like herself, Henri Faisans (1847-1922). Faisans was a lawyer, and he had run the city of Pau as mayor for twenty years, from 1888 to 1908. From 1909 to his death in 1922 he was senator of the province of Basses-Pyrénées.

In 1900, the Bordes had bought from their former owners, the Espalungues, a mansion near the hamlet of Andrein, located halfway between Pau and Bayonne. It bore the name of Bétouzet –"Beautiful Bird" in the local dialect– and they restored, refurbished and redecorated it in their particular taste. Jeanne and Ernest Bordes were very attached to this residence: Ernest died there in August 1914 after a long illness;[15] Jeanne survived him for a very long time, but when she died, it was also at Bétouzet.[16]

It is difficult to guess when Osman Hamdi and the Bordes had been acquainted. Given that Ernest Bordes was ten years younger, there is little chance that they might have met in Paris in the 1860s. Considering that Osman Hamdi was unable to leave the country from 1889 to 1909, a likely explanation would be to have Bordes visit the Ottoman lands at some point, which would have given him the opportunity to meet Hamdi. Indeed, some clues seem to point in that direction. It has been noted that when the Bordes had bought and redone their property of Bétouzet, they had used a number of objects they had brought back from their travels, particularly to Turkey.[17] More importantly, we know that the *Portrait de M. Paul C…* he exhibited at the 1895 Paris Salon was a portrait of Paul Cambon (1843-1924); and Cambon had been ambassador of France at the Sublime Porte from 1891 to 1898.[18] It is more than likely that the portrait was done on the occasion of a trip to the Ottoman capital. To corroborate this hypothesis one could put forward an Ottoman document dated 13 Safer 1312 (16 August 1894), which foresaw that "the respected French painter Monsieur Bordes" should be awarded the third class insignia of the Mecidî Order.[19] Yet the most decisive confirmation comes from a document preserved at the château d'Orion: a photograph of Jeanne Bordes in the French embassy garden in Tarabya, taken by André Joubin. The fact that André Joubin was curator and responsible for the catalogues at the Imperial Museum in 1893-1894 corroborates the date proposed above. This would also mean that a painting by Bordes of an Oriental shop, preserved

Osman Hamdi Bey'le tanışmış ve aralarında bir samimiyetin doğmuş olacağı kuvvetle muhtemeldir. Bundan on beş sene sonra sıra Osman Hamdi'ye gelip Paris'e gittiğinde Bordes'lara bir iade-i ziyarette bulunduğunu varsaymak herhalde yanlış olmayacaktır. İlginçtir ki 1909'daki görüşmelerinden bir sene önce Osman Hamdi ile Ernest Bordes'un tabloları 1908 Paris Salonunda beraber yer almıştı: birinin *Keskin Kılıç*'ıyla diğerinin *Portrait de Mlle S…* ile *Portrait de M. A. Dreyfus* isimli tabloları Mayıs ayında Grand Palais'deki sergide yer almıştı.[21]

1 Emmanuel Bénézit, *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs de tous les temps et de tous les pays, par un groupe d'écrivains spécialistes français et étrangers* (Paris: Gründ, 1999), c. 2, s. 558-559
2 Tablo bugün Pau Güzel Sanatlar Müzesi'ndedir.
3 G. Lafenestre, *Le livre d'or du Salon de peinture et sculpture*, (Paris: Librairie des bibliophiles, 1886), s. 2, 108. Tablo bugün Paris'te Musée d'Orsay'de muhafaza edilmektedir.
4 Ludovic Baschet, *Catalogue illustré de peinture et sculpture. Salon de 1895* (Paris: Librairie d'art, 1895), n° 242-243
5 Ludovic Baschet, *Catalogue illustré de peinture et sculpture. Salon de 1896* (Paris: Librairie d'art, 1896), n° 257-258.
6 Gustave Haller, *Le Salon. Dix ans de peinture*, c. II (Paris: Calmann-Lévy, 1902), p. 184
7 Gustave Haller, *Le Salon. Dix ans de peinture*, c. II (Paris: Calmann-Lévy, 1902), s. 210.
8 Georges Sénéchal, "Nos salons de 1899", *La nouvelle revue*, 118 (Mayıs-Haziran 1899), s. 309.
9 *Exposition universelle de 1900. Catalogue illustré officiel de l'exposition décennale des beaux-arts* (Paris: Ludovic Baschet, 1900), s. 116, 244.
10 http://www.chateau-orion.com. Son erişim tarihi 7 Mart 2014. Orion şatosunun ve Larrouy'ların ailenin son fertlerinden Jean Labbé'nin eşi Marguerite Labbé (née Bérard) nefis bir öyküsü için bkz. https://www.youtube.com/watch?v=2YJWxXPVV3M&list=UUSyG58r5kPXo_fjIBZtwNzg. Son erişim tarihi 7 Mart 2014.
11 Elke Jeanrond-Premauer ve Mıchèle Beigbeder, "Un monument historique?", *Briefe aus Orion*, 2 (2007/2008), s. 23-26; Hélène Saule-Sorbé ve Marcel Saule, "Orion, une étoile en Béarn", *Le Festin*, 71 (2010), s. 56-63.
12 Bu şato, kızları Henriette'in yazar Maurice Martin du Gard (1896-1970) ile evlenmesi neticesinde Martin du Gard ailesine geçmiştir ("Orion, une étoile en Béarn", s. 62).
13 *Journal des débats politiques et littéraires*, 27 Temmuz 1927, s. 2.
14 Francis Jammes, *L'amour, les muses et la chasse (Mémoires)* (Paris: Plon, 1922), s. 205-206.
15 *Le Temps*, 18 Ağustos 1914, s. 4; *Journal des débats politiques et littéraires*, 19 Ağustos 1914, s. 2.
16 *Le Temps*, 31 Ağustos 1938, s. 4.
17 http://www.betouzet.com/fr/page.asp. Son erişim tarihi 7 Mart 2014.
18 Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *Représentants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)* (İstanbul-Paris: Isis, 1991), s. 75.
19 BOA, İ. TAL. 59/1312/S-031.
20 Orion şatosundaki bu malzemeden beni haberdar edip görüntülerini sağlamış olan şatonun 2003'ten beri sahipleri Elke Jeanrond-Premauer ile Tobias Premauer'a, şatonun yöneticisi Sarah Helm'e, ve bu bağlantıları kurmama yardımcı olan Philippe Chareyre'e en içten teşekkürlerimi sunarım.
21 Ludovic Baschet, *Catalogue illustré du Salon de 1896* (Paris: Bibliothèque des annales, 1908), n° 205-206, 822.

in the same place, may well have been realized during this journey.[20] All these coincidences seem to suggest that Bordes may indeed have come to Istanbul in 1894, and that this must have provided him with an occasion to meet and socialize with Osman Hamdi, either because he, too, was an artist, or perhaps because he would have wanted to visit the Imperial Museum. It would then make sense to imagine that some fifteen years later, when his turn had come to visit Paris, Osman Hamdi should have found a moment to visit this old acquaintance. Interestingly, it should be noted that a year before this reunion, Osman Hamdi's and Bordes' paintings had been exhibited in the same Salon of 1908, namely the former's *Cutting Edge of the Scimitar* and the latter's *Portrait de Mlle S…* and *Portrait de M. A. Dreyfus*.[21]

1 Emmanuel Bénézit, *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs de tous les temps et de tous les pays, par un groupe d'écrivains spécialistes français et étrangers* (Paris: Gründ, 1999), c. 2, pp. 558-559
2 Tablo bugün Pau Güzel Sanatlar Müzesi'ndedir.
3 G. Lafenestre, *Le livre d'or du Salon de peinture et sculpture*, (Paris: Librairie des bibliophiles, 1886), s. 2, 108. Tablo bugün Paris'te Musée d'Orsay'de muhafaza edilmektedir.
4 Ludovic Baschet, *Catalogue illustré de peinture et sculpture. Salon de 1895* (Paris: Librairie d'art, 1895), n° 242-243
5 Ludovic Baschet, *Catalogue illustré de peinture et sculpture. Salon de 1896* (Paris: Librairie d'art, 1896), n° 257-258.
6 Gustave Haller, *Le Salon. Dix ans de peinture*, c. II (Paris: Calmann-Lévy, 1902), p. 184
7 Gustave Haller, *Le Salon. Dix ans de peinture*, c. II (Paris: Calmann-Lévy, 1902), p. 210.
8 Georges Sénéchal, "Nos salons de 1899", *La nouvelle revue*, 118 (May-June 1899), p. 309.
9 *Exposition universelle de 1900. Catalogue illustré officiel de l'exposition décennale des beaux-arts* (Paris: Ludovic Baschet, 1900), pp. 116, 244.
10 http://www.chateau-orion.com. Last access 7 March 2014. Orion şatosunun ve Larrouy'ların ailenin son fertlerinden Jean Labbé'nin eşi Marguerite Labbé (née Bérard) nefis bir öyküsü için bkz. https://www.youtube.com/watch?v=2YJWxXPVV3M&list=UUSyG58r5kPXo_fjIBZtwNzg. Last access 7 March 2014.
11 Elke Jeanrond-Premauer ve Mıchèle Beigbeder, "Un monument historique?", *Briefe aus Orion*, 2 (2007/2008), pp. 23-26; Hélène Saule-Sorbé ve Marcel Saule, "Orion, une étoile en Béarn", *Le Festin*, 71 (2010), pp. 56-63.
12 Bu şato, kızları Henriette'in yazar Maurice Martin du Gard (1896-1970) ile evlenmesi neticesinde Martin du Gard ailesine geçmiştir ("Orion, une étoile en Béarn", p. 62).
13 *Journal des débats politiques et littéraires*, 27 July 1927, p. 2.
14 Francis Jammes, *L'amour, les muses et la chasse (Mémoires)* (Paris: Plon, 1922), pp. 205-206.
15 *Le Temps*, 18 August 1914, p. 4; *Journal des débats politiques et littéraires*, 19 August 1914, p. 2.
16 *Le Temps*, 31 August 1938, p. 4.
17 http://www.betouzet.com/fr/page.asp. Last access 7 March 2014.
18 Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp and Frédéric Hitzel, *Représentants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)* (İstanbul-Paris: Isis, 1991), p. 75.
19 BOA, İ. TAL. 59/1312/S-031.
20 I am grateful to Elke Jeanrond-Premauer and Tobias Premauer, owners of the château since 2003, and to Sarah Helm, its manager, for having helped me in this respect and provided me with the images of these objects. My thanks go to Philippe Chareyre for having put me in contact with them.
21 Ludovic Baschet, *Catalogue illustré du Salon de 1896* (Paris: Bibliothèque des annales, 1908), n° 205-206, 822.

Ernest Bordes, *Femme à la toilette* (Süslenen Kadın), 1905, Bordeaux Müzesi. Kartpostal. Yazarın koleksiyonu.

Ernest Bordes, *Femme à la toilette* (Woman Getting Ready), 1905, Bordeaux Museum. Postcard. Author's collection.

Ernest Bordes, *Portrait de Mlle de S…* (Bayan de S…'in Portresi), *Le Monde illustré*, 2667 (9 Mayıs 1908), s. 312. Yazarın koleksiyonu.

Ernest Bordes, *Portrait de Mlle de S…* (Portrait of Miss de S…), *Le Monde illustré*, 2667 (9 May 1908), p. 312. Author's collection.

Ernest Bordes, *Après l'enlèvement* (Kaçırıldıktan Sonra), 1899. Ludovic Baschet, *Le Panorama Salon. Le Nu* (Paris: Ludovic Baschet, 1900).

Ernest Bordes, *Après l'enlèvement* (After the Abduction), 1899. Ludovic Baschet, *Le Panorama Salon. Le Nu* (Paris: Ludovic Baschet, 1900).

Ernest Bordes, *Şarkta dükkân*, t.y. Tuval üzerine yağlıboya. Château d'Orion koleksiyonu.

Ernest Bordes, *Oriental Shop*, n.d. Oil on canvas. Château d'Orion collections.

Jeanne Bordes ("Zaza") portresi, 1883. Tuval üzerine yağlıboya. Château d'Orion koleksiyonu.

Portrait of Jeanne Bordes ("Zaza"), 1883. Oil on canvas. Château d'Orion collections.

Ernest Bordes. Fotoğraf, yakl. 1880. Château d'Orion koleksiyonu.

Ernest Bordes. Photograph, ca 1880. Château d'Orion collections.

Jeanne Bordes Tarabya'da Fransız sefareti bahçesinde. André Joubin tarafından çekilmiş fotoğraf, yakl. 1894. Château d'Orion koleksiyonu.

Jeanne Bordes in the French embassy garden in Tarabya. Photograph by André Joubin, ca 1894. Château d'Orion collections.

Hortense Faisans
12 Temmuz 1911

Hortense Faisans
July 12th 1911

Hortense Faisans
Hortense Faisans
July 18th 1911

Hortense Faisans (?-?)

Hortense Faisans'nın kim olduğu maalesef belli değildir. Bordes'larla akraba olabileceğini düşündüren bir nokta, Ernest Bordes'un kız kardeşi Louise'in 1877'de Pau kentinin yıllarca belediye başkanlığını yapıp ardından senatör olmuş olan Henri Faisans (1847-1922) ile evlenmiş olmasıdır. Ne var ki Faisans ailesinde herhangi bir Hortense'a rastlanmadığı gibi, defter yer alan tarihin İngilizce yazılmış olması söz konusu kişinin Fransız değil, İngiliz veya Amerikalı olduğunu göstermektedir. 1866 civarında doğmuş ve 1920'lerde Harris, Texas'ta yaşayan bir Hortense Faisans'a Amerikan nüfus kayıtlarında rastlanıyorsa da, bu kişinin defteri imzalayan kadın olma ihtimali çok düşüktür.

Hortense Faisans'nın kimliğini keşfetmek şimdilik imkânsız gözüküyorsa da, ilginç bir iki noktaya değinmek mümkündür. Her şeyden önce dikkat çeken, bu imzanın çok geç bir tarihte, Osman Hamdi Bey'in ölümünden bir buçuk sene sonra, defterdeki bir önceki ithaftan neredeyse iki sene sonra atılmış olmasıdır. Muhtemelen babasının ölümüyle birlikte defterini kullanmayı bırakan Nazlı, bu kadar geç bir tarihte neden bu kişi için istisna yapmıştı? Diğer ilgi çekici nokta ise, Hortense Faisans'nın imzasıyla yapmış olduğu oyundur: Sayfa boyunca mürekkeple yazdıktan hemen sonra sayfayı yazının istikametinde ortadan katlamış, böylece katın her iki tarafında eşit şekilde dağılan mürekkep lekelerinden bir desen çıkmıştı. İsviçreli psikolog Rorschach'ın adından "Rorschach testi" diye de bilinen bu tür imajlar, ortaya çıkabilen garip görüntülerden ve bunları çeşitli şekillerde yorumlama imkânından dolayı her zaman sevilen bir eğlence olmuştur.

Hortense Faisans (?-?)

We unfortunately do not know who Hortense Faisans was. A point that might have connected her to the Bordes is that Ernest Bordes's sister Louise married in 1877 the politician Henri Faisans (1847-1922), mayor of Pau for a very long time and finally a senator. However, apart from the fact that there seems to have been no Hortense in that Faisans family, the fact that she had written the date in English suggests that she was most likely British or American. Indeed, the American census registers do mention one Hortense Faisans, born around 1866 and living in Harris, Texas in the 1920s; yet it seems highly unlikely that these two Hortense Faisans should have been one and the same person.

Although it seems impossible to discover Hortense Faisans's identity at this point in time, there are a few points of detail that may be worth mentioning. The most striking point is that she signed the guestbook at a very late date, a year and a half after Osman Hamdi's death, and almost two years after the preceding entry in the book. Nazlı may have stopped using her notebook after her father's death; but if that were so, why would she have made an exception for this woman? Another interesting detail concerns the playful way in which Hortense Faisans had used her signature: Immediately after signing her name in ink across the page, she had folded it from the center in the same direction, thus creating a mirrored image formed by the inkblots that had formed. Such images, also known as "Rorschach tests" after the Swiss psychologist who used them in psychiatry, had always been very popular because of the strange forms that could appear and the very different ways in which they could be interpreted.

Kaynakça | Sources

Arşiv ve özel koleksiyonlar | Archives and private collections

Alman Arkeoloji Enstitüsü Istanbul şubesi fotoğraf arşivi | German Archaeological Institute Istanbul branch photographic archive

Alman Arkeoloji Enstitüsü Merkezi Arşivi | German Archaeological Institute Central Archive (Deutsches Archäologisches Institut zentral Archiv), Berlin: Nachlass Conze, Alexander, Carl Humann

Başbakanlık Osmanlı Arşivi | Prime Ministry Ottoman State Archives: BEO; İ. HR.; İ. MF.; İ. TAL.; MF. MKT.; MV; Y. MTV

Gertrude Bell Archive, Newcastle University

İslam Sanatı Müzesi Arşivi | Museum for Islamic Art Archive, Berlin

Méjanes Kütüphanesi | Library, Aix-en-Provence; Reinach, Salomon evrakı/papers

Gazete ve dergiler | Newspapers and periodicals

Âlem

Almanach de Gotha. Annuaire généalogique, diplomatique et statistique

Annuaire oriental du commerce, de l'industrie, de l'administration et de la magistrature

Attaque (l')

Deutscher Ordens-Almanach. Handbuch der Ordensritter und Ordens-Damen deutscher Staatsangehörigkeit

Esprit français (l')

Figaro (le)

Gartenflora. Zeitschrift für Garten- und Blumenkunde

Gaulois (le)

Hommes du jour (les)

Journal de la Société nationale d'horticulture de France (le)

Journal des débats politiques et littéraires (le)

Moniteur oriental (le)

Nouvelle revue (la)

Querschnitt (der)

Revue archéologique (la)

Revue des lectures (la)

Revue diplomatique (la)

Semaine religieuse du diocèse d'Alby (la)

Servet-i Fünun

Temps (le)

Welt des Islams (die)

Web siteleri | Websites

http://brevets-patents.ic.gc.ca/opic-cipo/cpd/eng/patent/37905/page/37905_20130713_claims.pdf

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Op%C3%A9ra-Comique_de_Paris_01.JPG

http://de.wikipedia.org/wiki/Leopold_Messerschmidt

http://de.wikipedia.org/wiki/Otto_Puchstein

http://de.wikipedia.org/wiki/Schloss_Wachendorf

http://en.wikipedia.org/wiki/Ludwig_II_of_Bavaria

http://en.wikipedia.org/wiki/Ludwig_III_of_Bavaria

http://en.wikipedia.org/wiki/Luitpold,_Prince_Regent_of_Bavaria

http://en.wikipedia.org/wiki/Otto_of_Bavaria

http://en.wikipedia.org/wiki/Rupprecht,_Crown_Prince_of_Bavaria

http://epub.ub.uni-muenchen.de/10677/1/W_4_Don._8-43_70.pdf

http://fr.wikipedia.org/wiki/Grand_Prix_de_Rome

http://fr.wikipedia.org/wiki/Louis_Bernier

http://gw.geneanet.org/dupeyrat1?lang=fr;pz=claude;nz=du+peyrat;ocz=0;p=dominique+victor;n=du+bled

http://ora-web.swkk.de/archiv_online/gsa.entry

http://patentimages.storage.googleapis.com/pages/US437525.png

http://structurae.info/persons/data/index.cfm?id=d005244

http://www.betouzet.com/fr/page.asp

http://www.burg-namedy.com/index.php/?id=historie_en.html

http://www.chateau-orion.com

http://www.gerty.ncl.ac.uk

http://www.ilfieramosca.it/personaggi/virgilio/09virgilio.html

http://www.internetculturale.it/opencms/ricercaExpansion.jsp?q=&searchType=avanzato&channel__creator=Virgilio%2C+Michele+Renato+%3C1899f-1900f%3E&channel__contributor=Virgilio%2C+Michele+Renato+%3C1899f-1900f%3E&opCha__contributor=OR&opCha__creator=OR

http://www.max-eyth.de/

http://www.pickelhaubes.com/bb/viewtopic.php?t=5530; http://www.flickr.com/photos/joerookery/5328005204/in/photostream/

http://www.sciencespo.fr/stories/?_escaped_fragment_=/fr/frise/#!//frise/1/directorat-d-eugene-d-eichthal/

http://www.woenge.de/2012/tz15/60solemacher_antweiler.html

https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=518&lot=3708

https://www.youtube.com/watch?v=2YJWxXPVV3M&list=UUSyG58r5kPXo_fjIBZtwNzg

Bibliyografya | Bibliography

Albalat, Antoine, *Souvenirs de la vie littéraire* (Paris: Arthème Fayard et Cie, 1921).

Apollinaire, Guillaume, *Œuvres en prose complètes*, Michel Décaudin (ed.) (Paris: Editions de la Pléiade, 1977).

Bacqué-Grammont, Jean-Louis, Sinan Kuneralp & Frédéric Hitzel, *Représentants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)* (Istanbul-Paris: Isis, 1991).

Bædeker, Karl, *La Suisse et les parties limitrophes de la Savoie et de l'Italie* (Leipzig-Paris: Karl Bædeker-Librairie Ollendorff, 1913).

Baschet, Ludovic, *Catalogue illustré de peinture et sculpture. Salon de 1895* (Paris: Librairie d'art, 1895).

—, *Catalogue illustré de peinture et sculpture. Salon de 1896* (Paris: Librairie d'art, 1896).

Bekiroğlu, Nazan, *Şâir Nigâr Hanım* (Istanbul: Timaş, 2008).

Bénézit, Emmanuel, *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs de tous les temps et de tous les pays, par un groupe d'écrivains spécialistes français et étrangers* (Paris: Gründ, 1999).

Bent, James Theodore, "Hamdi Bey", *Contemporary Review*, 54 (Kasım 1888), 724-733.

Bled, Victor du, *Histoire anecdotique et psychologique des jeux de cartes, dés, échecs* (Paris: Ch. Delagrave, 1919).

—, *Histoire de la monarchie de juillet de 1830 à 1848, avec une introduction sur le droit constitutionnel aux États-Unis, en Suisse, en Angleterre et en Belgique* (Paris: E. Dentu, 1877-1879).

—, *L'envers et l'endroit* (Paris: Perrin et Cie, 1923).

—, *La comédie de société au XVIIIe siècle* (Paris: Calmann Lévy, 1893).

—, *La société française avant et après 1789* (Paris: Calmann Lévy, 1892).

—, *La société française depuis cent ans. Quelques salons du second empire* (Paris: Bloud et Gay, 1923).

—, *La société française du XVIe siècle au XXe siècle*, c. VI, *XVIIIe siècle. Les médecins avant et après 1789. L'amour au XVIIIe siècle* (Paris: Perrin et Cie, 1908).

—, *Le bridge et les bridgeurs, règles, psychologie, anecdotes* (Paris: Ch. Delagrave, [1914]).

—, *Le prince de Ligne et ses contemporains, avec une préface de Charles de Mazade* (Paris, Calmann Lévy, 1890).

—, *Le Salon de la « Revue des Deux Mondes »* (Paris: Bloud et Gay, 1930).

—, *Les Causeurs de la Révolution avec une préface du duc de Broglie* (Paris: Calmann Lévy, 1889); *Orateurs et tribuns, 1789-1794, avec une préface de Jules Claretie* (Paris: Calmann Lévy, 1891).

Bouvier, Béatrice, *L'édition d'architecture à Paris au XIXe siècle. Les maisons Bance et Morel et la presse architecturale* (Genève: Droz, 2004).

Brodrick, Mary, *Murray's Hand-Book. Egypt. A Handbook for Travellers in Lower and Upper Egypt; Including Descriptions of the Course of the Nile through Egypt and Nubia, Alexandria, Cairo, the Pyramids, Thebes, the First and Second Cataracts, Dongola, the Suez Canal, the Peninsula of Mount Sinai, the Oases, the Fayyûm, &c.* (London: John Murray, 1896).

Brommer, Peter, *Inventar des Archivs der Freiherren von Solemacher-Antweiler* (Koblenz: Landesarchivverwaltung Rheinland-Pfalz, 1988).

Cervati, Raphaël, *L'Indicateur constantinopolitain. Guide commercial. Première année, 1285-1868* (Istanbul: Pagano, 1868).

Chuvin, Pierre, "Les Reinach et l'Empire ottoman", Sophie Basch, Michel Espagne ve Jean Leclant (derl.), *Les frères Reinach* (Paris: AIBL, 2008), 144-154.

Conze, Alexander, *Archäologischen Untersuchungen auf Samothrake* (Wien: Karl Gerold's Sohn, 1875-1880).

—, *Die Ergebnisse der Ausgrabungen zu Pergamon* (Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1880).

—, *Die Kleinfunde aus Pergamon* (Berlin: Königliche Akademie der Wissenschaften, 1903).

—, *Mamurt-Kaleh, ein Tempel der Göttermutter unweit Pergamon* (Berlin: G. Reimer, 1911).

—, *Über die Bedeutung der classischen Archaeologie : Eine Antrittsvorlesung* (Wien: 1869).

—, *Zur Geschichte der Anfänge der griechischen Kunst* (Wien: Karl Gerold's Sohn, 1870-1873).

Crüsemann, Nicola, *Vom Zweistromland zum Kupfergraben. Vorgeschichte und Entstehungsjahre (1899–1918) der Vorderasiatischen Abteilung der Berliner Museen vor fach- und kulturpolitischen Hintergründen* (Berlin: Gebrüder Mann, 2001).

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (Istanbul: Türkiye Yayınevi, 1955).

Degener, Hermann A. L., *Wer ist's? Unsere Zeitgenossen. Zeitgenossenlexikon* (Leipzig: Verlag von H. A. Ludwig Degener, 1908).

Ebner, Theodor, *Max Eyth der Dichter und Ingenieur* (Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1906).

Eichthal, Eugène d', *Pensées & souvenirs. Poésies en forme de sonnets* (Chartres : Durand, 1907).

—, *Sonnets d'Italie et Méditerranée* (Chartres: Durand, 1909).

[Eldem], Edhem Bey, "Fouilles de Tralles", *Bulletin de correspondance hellénique*, 28 (1904), 54-92.

—, "Fouilles et découvertes à Tralles", *Revue archéologique*, IV/4 (07-12 1904), 348-362.

Eldem, Edhem, "Sedad Hakkı Eldem Olunmaz, Doğulur (Mu?) Bir Aile ve Gençlik Hikâyesi 1830-1930", Edhem Eldem, Bülent Tanju ve Uğur Tanyeli, *Sedad Hakkı Eldem*, I, *Gençlik Yılları* (Istanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2008), 10-40.

—, *Bankalar Caddesi. Osmanlı'dan Günümüze Voyvoda Caddesi. Voyvoda Street from Ottoman Times to Today* (Istanbul: Osmanlı Bankası, 2000).

—, *Le voyage à Nemrud Dağı d'Osman Hamdi Bey et Osgan Efendi* (Istanbul-Paris: IFEA-De Boccard, 2010).

—, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü* (Istanbul: Kültür Bakanlığı, 2010).

Ercilasun, Bilge, *Ahmet İhsan Tokgöz* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996).

Ettinghausen, Richard, "Friedrich Sarre", *College Art Journal*, 5/4 (05 1946), 359-360.

Exposition universelle de 1900. Catalogue illustré officiel de l'exposition décennale des beaux-arts (Paris: Ludovic Baschet, 1900).

Goethe, Johann Wolfgang von, *West-östlicher Divan* (Stuttgart: Cotta, 1819).

Hafız, *Poems from the Divan of Hafiz, translated by Gertrude Lowthian Bell, with a preface by E. Denison Ross*, (London: William Heinemann, 1928).

Haller, Gustave, *Le Salon. Dix ans de peinture*, c. II (Paris: Calmann-Lévy, 1902).

Hamdi Bey & Oskan Efendi, *Le tumulus de Nemroud-Dagh. Voyage, description, inscriptions avec plans et photographies* (Istanbul: F. Loeffler, 1883).

Hamdi Bey & Théodore Reinach, *Une nécropole royale à Sidon. Fouilles de Hamdy Bey* (Paris: Ernest Leroux, 1892).

Heintze, Albert, *Die deutschen Familien-Namen* (Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1882).

Herzfeld, Ernst, "Friedrich Sarre", *Ars Islamica*, 11/12 (1946), 210-212.

Hilprecht, Hermann Volrath, *The Excavations in Assyria and Babylonia* (Philadelphia: Holman & Co., 1904).

—, *The So-Called Peters-Hilprecht Controversy* (Philadelphia: Holman & Co., 1908).

Howell, Georgina, *Gertrude Bell. Queen of the Desert, Shaper of Nations* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2006).

Humann, Carl & Otto Puchstein, *Reisen in Kleinasien und Nordsyrien. Ausgeführt im Auftrage der kgl. preußischen Akademie der Wissenschaften* (Berlin: Dietrich Reimer, 1890).

Jeanrond-Premauer, Elkde & Mıchèle Beigbeder, "Un monument historique?", *Briefe aus Orion*, 2 (2007/2008), 23-26.

Kästner, Volker, "Puchstein, Otto", *New German Biography*, 20 (2001), 756-757.

Kemmerich, Max, *Aus der Geschichte der menschlichen Dummheit* (München: Langen, 1912).

—, *Das Kausalgesetz der Weltgeschichte*, (Ludwigshafen: Haus Lhotzky Verlag, 1913-1914)

—, *Das Weltbild des Mystikers* (Leipzig-Wien: Stein-Verlag, 1926).

—, *Die Berechnung der Geschichte und Deutschlands Zukunft* (Diessen: Huber, 1921).

—, *Die Charakteristik Bei Machiavelli* (Leipzig: O. Schmidt, 1902)

—, *Die deutschen Kaiser und Könige im Bilde: ein Ergänzungsbuch zum deutschen Geschichts-unterricht* (Leipzig: Klinkhardt & Biermann, 1910).

—, *Die frühmittelalterliche Portraitplastik in Deutschland bis zum Ende des XIII. Jahrhunderts* (Leipzig: Klinkhardt & Biermann, 1909).

—, *Die frühmittelalterliche Porträtmalerei in Deutschland bis zur Mitte des XIII. Jahrhunderts* (München: G. D. W. Calwey, 1907).

—, *Die Lebensdauer und die Todesursachen innerhalb der deutschen Kaiser- und Königsfamilien* (Leipzig: Deuticke, 1909).

—, *Dinge, die man nicht sagt* (München: Langen, 1910).

—, *Gespenster und Spuk* (Ludwigshafen: Lhotzky, 1921)

—, *Kultur-Kuriosa*, (München: Langen, 1909-1910).

—, *Machiavelli* (Wien-Leipzig: König, 1925).

—, *Moderne Kultur-Kuriosa* (München: Langen, 1926).

—, *Prophezeiungen; alter Aberglaube oder neue Wahrheit* (München: Langen, 1911).

—, *Unter der Lupe; Zeitgemäße Betrachtungen* (München: Langen, 1931).

Kısakürek, Necip Fazıl, *Ulu Hakan Abdülhamid Han* (Ankara: b. d. yayınları, 1999).

Kleemann, Selmar, *Die Familiennamen Quedlingburgs und der Umgegend* (Quedlinburg: H. C. Huch, 1891).

Kocahanoğlu, Osman Selim (ed.), *Midhat Paşa'nın Hatıraları: Yıldız Mahkemesi ve Taif Zindanı [Mir'at-ı Hayret]*, (Istanbul: Temel, 1997).

Kreiser, Klaus, "Zu den bayerisch-türkischen Beziehungen zwischen 1825 und 1914", Andrea Lermer ve Avinoam Shalem (derl.), *After One Hundred Years. The 1910 Exhibition 'Meisterwerke muhammedanischer Kunst' Reconsidered* (Leiden: Brill, 2010), 143-158.

Kuneralp, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922). Prosopografik Rehber* (Istanbul: Isis, 1999).

Lafenestre, G. *Le livre d'or du Salon de peinture et sculpture*, (Paris: Librairie des bibliophiles, 1886).

Lamartine, Alphonse de, *Recueillements poétiques. Epîtres et poésies diverses* (Paris: Hachette-Jouvet, 1888).

Lesclide, Richard, *Propos de table de Victor Hugo* (Paris: E. Dentu, 1885).

Lukitz, Liora, *A Quest in the Middle East. Gertrude Bell and the Making of Modern Iraq*, (New York: I. B. Tauris, 2006).

Mendel, Gustave, *Musées impériaux ottomans. Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines*, (Istanbul: Musées impériaux, 1914).

Messerschmidt, Leopold, *Corpus inscriptorum Hettiticarum* (Berlin: Peiser, 1900).

—, *Die Entzifferung der Keilschrift* (Leipzig: Hinrichs, 1903).

—, *Die Hettiter* (Leipzig: Hinrichs, 1903).

Mille, Pierre, *Au Congo belge, avec des notes et des documents récents relatifs au Congo français* (Paris: A. Colin, 1899).

—, *Barnavaux et quelques femmes* (Paris: Calmann-Lévy, 1908).

—, *De Thessalie en Crète, impressions de campagne, avril-mai 1897* (Paris: Berger-Levrault, 1898).

—, *Sur la vaste terre* (Paris: Calmann-Lévy, 1905).

Müller, Georgina Max "Letters on Turkey", *Longman's Magazine*, 28/165 (Temmuz 1896), 239-250.

—, *Letters from Constantinople* (London-New York-Bombay: Longmans, Green & Co., 1897).

Nigâr binti Osman, *Aks-i Seda* (Istanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1316/1899).

—, *Efsus I* (Istanbul: Karabet ve Kasbar Matbaası, 1304/1887).

—, *Efsus II* (Istanbul: Ahter Matbaası, 1306/1890).

—, *Elhan-ı Vatan* (Istanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1332/1916).

—, *Niran* (Istanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Kütüphanesi, 1312/1896).

—, *Safahat-i Kalb* (Istanbul: Kitabhane-i Hilmi, 1317/1901).

—, *Hayatımın Hikâyesi* (Istanbul: Ekin, 1959).

Offizieller Katalog der X. internationalen Kunstausstellung im kgl. Glaspalast zu München 1909 (München: Verlag des Zentralkomitees der X. internationalen Kunstaustellung, 1909).

Okday, İsmail Hakkı, *Yanya'dan Ankara'ya* (Istanbul: Sebil, 1975).

Okday, Şefik *Der letzte Großwesir und seine preußischen Sohne* (Göttingen-Zürih: Muster-Schmidt, 1991).

—, *Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa* (Istanbul: Ş. Okday, [1986]).

Ousterhout, Robert G., "Archaeologists and Travelers in Ottoman Lands: Three Intersecting Lives", *Expedition*, 52/2 (2010), 9-20.

Peters, Hermann, *Die klimatischen Winterkurorte Egyptens. Praktischer Leitfaden bei Verordnung und beim Gebrauch derselben* (Leipzig: Verlag von Otto Wigand, 1882).

Puchstein, Otto, Bericht über eine Reise in Kurdistan", *Sitzungsberichte der königlich preußischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin* (1883), 29-64.

—, *Boghasköi. Die Bauwerke* (Leipzig: Hinrichs, 1912).

—, *Epigrammata Graeca in Aegypto reperta* (Strazburg: Trübner, 1880).

Qui êtes-vous ? Annuaire des contemporains français et étrangers (Paris: Ch. Delagrave, 1909-1910).

Reinach, Salomon, "Bas-relief pittoresque découvert à Tralles (Turquie) par Edhem-Bey", *Comptes-rendus des séances de l'année*, 48 (1904), 46-47.

—, "Fouilles d'Edhem-Bey à Tralles (Turquie) par Edhem-Bey", *Comptes-rendus des séances de l'année*, 47 (1903), 75-76.

—, "Hamdy Bey", *Revue archéologique*, c. XV (01-06 1910), 407-413.

—, *Apollo. Histoire générale des arts plastiques professée à l'Ecole du Louvre* (Paris: Hachette, 1907).

—, *Orpheus. Histoire générale des religions* (Paris: Alcide Picard, 1914).

Rheidt, Klaus & Barbara Anna Lutz, *Peter Behrens, Theodor Wiegand und die Villa in Dahlem* (Mainz: Philipp von Zabern, 2004).

Rupprecht von Bayern, *Reiseerinnerungen aus dem Südosten Europas und dem Orient* (München: Josef Kösel & Friedrich Pustet, 1923).

Sarre, Friedrich, *Reise in Kleinasien. Sommer 1895. Forschungen zur seldjukischen Kunst und Geographie des Landes* (Berlin: Dietrich Reimer, 1896).

Saule-Sorbé, Hélène & Marcel Saule, "Orion, une étoile en Béarn", *Le Festin*, 71 (2010), 56-63.

Schlick, Yaël, "The 'French Kipling': Pierre Mille's Popular Colonial Fiction", *Comparative Literature Studies*, 34/3 (1997), 226-241.

Sorgues, Maurice de, "Une journée de la Révolution turque. Abd-ul-Hamid et son people", *Revue critique des idées et des livres*, XXIII/135 (25 Kasım/November 1913), s./pp. 385-401.

Tailhade, Laurent, *A travers les grouins* (Paris: P.-V. Stock, 1899).

[Tokgöz], Ahmed İhsan, *Avrupa'da Ne Gördüm* (Istanbul: Âlem Matbaası, 1307/1891).

—, *Avrupa'da Ne Gördüm. Tuna'da Bir Hafta*, ed. Alain Servantie - Fahriye Gündoğdu (Istanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007).

—, *Matbuat Hatıralarım* (Istanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1930-1931).

Trümpler, Charlotte (ed.), *Das grosse Spiel. Archäologie und Politik zur Zeit des Kolonialismus (1860-1940)* (Köln: DuMont, 2008).

Vapereau, Gustave, *Dictionnaire universel des contemporains, contenant toutes les personnes notables de la France et des pays étrangers* (Paris: Hachette, 1893).

Virgilio, Michele, *Della decadenza dell'opera in Italia: a proposito di 'Tosca'* (Milano: Gattinoni, 1900).

Wallach, Janet, *Desert Queen* (New York: Doubleday, 1996).

Wiegand, Gerhard (ed.): *Halbmond im letzten Viertel. Briefe und Reiseberichte aus der alten Türkei von Theodor und Marie Wiegand 1895 bis 1918* (München: Bruckman, 1970).

Wiegand, Theodor & Hans Schrader, *Priene. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898* (Berlin: Georg Reimer, 1904).

Wolf, E.-M., "Apollinaire en Rhénanie et les « Rhénanes » d'« Alcools »", *Mercure de France*, CCXLV/843 (01 08 1933), 590-608.

Zenker, Joseph (ed.), *Pantheon: Adressbuch der Kunst- und Antiquitäten-Sammler und -Händler, Bibliotheken, Archive, Museen, Kunst-, Altertums- und Geschichtsvereine, Bücherliebhaber, Numismatiker; ein Handbuch für das Sammelwesen der ganzen Welt* (Eszlingen: Neff Verlag, 1914).

Dizin

Abbasiler 156
Abdülaziz (Sultan) 206
Abdülhamid II (Sultan) 38, 54, 188, 194, 206, 208, 210, 212, 260, 270
Ab-ı Hayat Çeşmesi (Osman Hamdi Bey) 156
Afrika 258
Ahmed İhsan [Tokgöz] (yayıncı) 186, 188, 190, 194, 196, 197
Ahmed Tevfik Paşa [Okday] (Hariciye Nazırı, Sadrazam) 222, 228
Akropolis 120
Aks-i Seda (Nigâr binti Osman) 174, 177
Albalat, Antoine (yazar) 146
Âlem (dergi) 196, 197, 214
Alfons (Bavyera Prensi) 222, 228
Ali Paşa, Damad, Çorlulu (Sadrazam) 206
Alişanzade İsmail Hakkı [Eldem] (diplomat) 224
Alliance Israélite Universelle 256
Alman Arkeoloji Enstitüsü, bkz. Deutsches Archäologisches Institut
Alman Doğu Derneği, bkz. Deutsche Orientgesellschaft
Alman İslam Araştırmaları Derneği, bkz. Deutschen Gesellschaft für Islamkunde
Alman-Türk Anıtları Koruma Birliği, bkz. Deutsch-türkische Denkmalschutzkommando
Almanya 106, 120, 124, 174, 180, 220, 224, 234, 248, 256, 262, 270
Alphée (yolcu gemisi) 38
Amerika Birleşik Devletleri 180, 224, 244
Anadolu 88, 96, 120, 136, 156, 256
Andernach 242, 244, 250
André, Marius, bkz. Sorgues, Maurice de
Andrein 278
Ankara 52
Annuaire oriental 72
Antiochos tümülüsü 88
Antoinette (Lüksemburg Prensesi) 234
Apollinaire, Guillaume (şair) 242, 244, 246
Apollo 120
Apollo (Salomon Reinach) 266
Après l'enlèvement (Ernest Bordes) 276, 282
Arabistan, bkz. Lawrence, Tomas Edward
Archäologischen Untersuchungen auf Samothrake (Alexander Conze) 106
Ârif 76, 78
Asar-ı Atika Nizamnamesi 106, 124, 256
Asmalı Mescid Sokağı 72
Asur 82, 180, 182
Atina 120, 174, 258
Atina Fransız Okulu 256
Attaque, l' (gazete) 146
Avni, bkz. Hüseyin Avni Paşa
Avrupa 38, 64, 98, 106, 180, 188, 190, 192, 206, 210, 220, 236, 248, 260, 262
Avrupa'da Ne Gördüm? (Ahmed İhsan Bey) 188
Avusturya 106, 174, 246
Aydın, bkz. Tralles
Azaryan Apartmanı 72
Azize [Eldem] (Nazlı'nın kuzini) 224

Baalbek 88, 93
Babelsberg 154, 156, 158
Bağdat 96, 156
Baltazzi, Démosthène (arkeolog) 260
Barnavaux et quelques femmes (Pierre Mille) 168, 170
Barnavaux (roman karakteri) 168
Barye, Louis-Antoine (heykeltraş) 136, 141
Basses-Pyrénées 278
Bavyera 220, 222, 232, 234, 236, 246, 270
Bayern, Marie Gabrielle in (Düşes) 234
Bayonne 276, 278
Béarn 276, 278
Beaussier, Catherine 168
Beethoven, Ludwig van (besteci) 38, 72
Behrens, Peter (mimar) 120, 128
Belçika 246
Belkıs harabeleri 236
Bell, Gertrude Margaret Lowthian (arkeolog) 54, 94, 96, 98, 102
Bem, Józef (General) 174
Bendorf 120
Bent, James Theodore (arkeolog) 62, 64
Bergama 88, 106, 108, 113, 114, 115, 120, 126, 127, 156, 157
Berl, Emmanuel (tarihçi) 278
Berlin 82, 88, 92, 93, 106, 108, 110, 113, 120, 122, 129, 156, 160, 220, 222, 224, 234, 244
Berlin Müzeleri 82, 88, 120, 124
Bernier, Stanislas-Louis (mimar) 132, 134, 136, 138, 139, 140, 141
Bétouzet mansion 278
Beyoğlu 64, 72
Binbirkilise harabeleri 96
Birinci Dünya Savaşı 56, 120, 234
Birmanya 98
Bizans 96, 122
Bled, Guillaume-Marguerite du 144
Bled, Victor du (yazar) 142, 144, 146, 148, 150
Boast 276
Bode, Wilhelm (müzeci) 156
Bodrum 136
Boğaz(içi) 40, 152, 154, 158, 192, 260
Boğazköy 88
Bonn 240, 242, 246, 251
Bonnat, Léon (ressam) 276
Bordes, Ernest (ressam) 274, 276, 278, 280, 282, 283, 285, 288
Bordes, Jacqueline 278
Bordes, Jean-Marie 276
Bordes, Jeanne 274, 276, 278, 284, 285
Bordes, Louise 278, 288
Boulanger, Gustave (ressam) 136
Böhlau, Helene (romancı) 224
Brabant 246
Brindisi 56, 210
Brou Markizi 144
Brüksel 246
Bulgaristan 40
Bulletin de correspondance hellénique 54
Burg Namedy 242, 244, 246, 248, 250-1
Bükreş 210

Cahid, bkz. Hüseyin Cahid
Cambon, Paul (Fransa sefiri) 278
Canet, Madame 148, 150
Cazamajor 276
Cebel-i Dürzi 96
Celaleddin, bkz. Mahmud Celaleddin Bey/Paşa
Cemal Paşa (Dördüncü Ordu kumandanı) 120, 122, 124
Cemal, bkz. Esad Cemal
Cemile Hanım 206
Cenan, bkz. Sarç, Cenan
Chantre, Ernest (arkeolog) 82
Château Gütsch (otel) 246, 248, 252
Chauchard ödülü 146
Chopin, Fryderyk Franciszek (besteci) 38, 72
Christoph (Bavyera Dükü) 222, 228
Cimetière de la Chapelle 146
Comédie française tiyatrosu 148
Comte, Auguste (sosyolog) 270
Conze, Alexander (arkeolog) 56, 104, 106, 108, 110, 112, 113, 114, 115, 124
Coquart, Georges-Ernest (mimar) 136
Cormon, Fernand (ressam) 276
Crédit Lyonnais 156
Çinili Köşk 188, 258
Çorlulu(zade), bkz. Mahmud Celaleddin Bey/Paşa; Salih Münir Bey/Paşa

Dachau (temerküz kampı) 234
Dahlem 120, 128
Daumet, Honoré (mimar) 136
Dethier, Philipp Anton (Müze-i Hümayun müdürü) 106, 258
Deutsche Bank 120
Deutschen Gesellschaft für Islamkunde 224
Deutsche Orientgesellschaft 82
Deutsches Archäologisches Institut 106
Deutsch-Türkische Denkmalschutzkommando 120
Didim 120, 124
Dörpfeld, Wilhelm (arkeolog) 106, 120
Dreyfus meselesi 256
Dudu Odaları Sokağı 72
Düyun-ı Umumiye İdaresi 56, 96, 192, 260

Ecole des Beaux-Arts 136, 276
Ecole libre des sciences politiques 270
Edhem Hamdi (Nazlı'nın ağabeyi) 42, 52, 54, 58, 59, 174, 214
Edhem Paşa (Sadrazam) 174, 258
Edhem, bkz. Halil Edhem [Edhem]
Edward VII (İngiltere Kralı) 244
Efsus (Nigâr binti Osman) 174, 176
Eğridir 161
Eichthal, Eugène d' (ekonomist) 262, 268, 270, 272, 273

Index

Abbasids 157
Abdülaziz (Sultan) 207
Abdülhamid II (Sultan) 55, 189, 195, 207, 209, 211, 213, 261, 271
Academy of Colonial Sciences 169
Acropolis 121
Africa 259
Ahmed İhsan [Tokgöz] (publisher) 186, 189, 191, 195, 196, 197
Ahmed Tevfik Pasha [Okday] (Minster of Foreign Affairs, Grand Vizier) 223, 228
Aks-i Seda (Nigâr binti Osman) 175, 177
Albalat, Antoine (author) 147
Âlem (journal) 196, 197, 214
Alexandria 73, 89
Alfons (Prince of Bavaria) 223, 228
Ali Pasha, Damad, Çorlulu (Grand Vizier) 207
Alişanzade İsmail Hakkı [Eldem] (diplomat) 225
Alliance Israélite Universelle 257
Alphée (ship) 39
Anatolia 89, 97, 121, 137, 157
Andernach 243, 245, 250
André, Marius, see, Sorgues, Maurice de
Andrein 279
Ankara 53
Annuaire oriental 73
Antiochus tumulus 89
Antoinette (Princess of Luxemburg) 235
Apollinaire, Guillaume (poet) 243, 245, 247
Apollo 121
Apollo (Salomon Reinach) 266
Après l'enlèvement (Ernest Bordes) 277, 282
Arabia, see, Lawrence, Tomas Edward
Archäologischen Untersuchungen auf Samothrake (Alexander Conze) 107
Ârif 76, 79
Arms Vendor, see, *Cutting Edge of the Scimitar*
Asmalı Mescid Street 73
Assur 83
Athens 121, 257, 259
Attaque, l' (newspaper) 147
Austrian 175, 247
Avni, see, Hüseyin Avni Pasha
Avrupa'da Ne Gördüm? (Ahmed İhsan Bey) 189
Aydın, see, Tralles
Azarian Apartments 73
Azize [Eldem] (Nazlı's cousin) 225

Baalbek 89, 93
Babelsberg 154, 157, 159
Baghdad 97, 125, 157
Baltazzi, Démosthène (archaeologist) 261
Barnavaux (character in a novel) 169
Barnavaux et quelques femmes (Pierre Mille) 169, 170
Barye, Louis-Antoine (sculptor) 137, 141
Basses-Pyrénées 279
Bavaria 221, 232, 235, 237, 247
Bavarian 223, 235
Bayern, Marie Gabrielle in (Duchess) 235
Bayonne 277, 279
Béarn 277, 279
Beaussier, Catherine 169
Beethoven, Ludwig van (composer) 39, 73
Behrens, Peter (architect) 121, 128
Belgian 247
Belkıs archaeological site 237
Bell, Gertrude Margaret Lowthian (archaeologist) 57, 94, 97, 99, 101, 102
Bem, Józef (General) 175
Bendorf 121
Bent, James Theodore (archaeologist) 63, 65
Berl, Emmanuel (historian) 279
Berlin 83, 89, 92, 93, 107, 109, 111, 113, 121, 123, 129, 157, 160, 221, 223, 225, 235, 245
Berlin Museums 83, 89, 121, 125
Bernier, Stanislas-Louis (architect) 133, 134, 137, 138, 139, 140, 141
Bétouzet şatosu 279
Beyoğlu, see, Pera
Binbirkilise ruins 97
Bled, Guillaume-Marguerite du 145
Bled, Victor du (author) 142, 145, 147, 149, 150
Boast 277
Bode, Wilhelm (museologist) 157
Bodrum 137
Boğazköy 89
Bonn 240, 243, 247, 251
Bonnat, Léon (painter) 277
Bordes, Ernest (painter) 274, 277, 279, 282, 283, 285, 289
Bordes, Jacqueline 279
Bordes, Jean-Marie 277
Bordes, Jeanne 274, 277, 279, 284, 285
Bordes, Louise 279, 289
Bosporus 41, 65, 152, 154, 159, 193, 261
Boulanger, Gustave (painter) 137
Böhlau, Helene (novelist) 225
Brabant 247
Brindisi 57, 211
Britain 249
Brou, Marchioness of 145
Brussels 247
Bucharest 175, 211
Bulgarian 41
Bulletin de correspondance hellénique 55
Burg Namedy 243, 245, 247, 249, 250, 251
Burma 99
Bylaw on Antiquities 107, 125, 257
Byzantine 97, 123

Cahid, see, Hüseyin Cahid
Cairo 89, 97, 225, 229
Calcutta 99
Cambon, Paul (French ambassador) 279
Canadian 245
Canet, Madame 149, 150
Cazamajor 277
Celaleddin, see, Mahmud Celaleddin Bey/Pasha
Cemal Pasha (Fourth Army commander) 121, 125
Cemal, see, Esad Cemal
Cemile Hanım 207
Cenan, see, Sarç, Cenan
Chantre, Ernest (archaeologist) 83
Château Gütsch (hotel) 247, 249, 252
Chauchard ödülü 147
Chinili Kiosk 259
Chinili Kiosk (Tiled Pavilion = iki aynimi 189
Chopin, Fryderyk Franciszek (composer) 39, 73
Christoph (Duke of Bavaria) 223, 228
Cimetière de la Chapelle 149
Cologne 225, 245, 247
Comédie française thater 149
Comte, Auguste (sociologist) 271
Constanta 211
Conze, Alexander (archaeologist) 57, 104, 107, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 125
Coquart, Georges-Ernest (architect) 137
Çorlulu(zade), see, Mahmud Celaleddin Bey/Pasha; Salih Münir Bey/Pasha
Cormon, Fernand (painter) 277
Council of State 207
Crédit Lyonnais 157
Criemean War 175
Cutting Edge of the Scimitar (Osman Hamdi Bey) 27, 28, 29, 30, 31, 55, 195, 199, 221, 281

Dachau (concentration camp) 235
Dahlem 121, 128
Daumet, Honoré (architect) 137
Dethier, Philipp Anton (Imperial Museum director) 107, 259
Deutsche Bank 121
Deutschen Gesellschaft für Islamkunde 225
Deutsche Orientgesellschaft 83
Deutsches Archäologisches Institut 107
Deutsch-Türkische Denkmalschutzkommando 121
Didyma 121, 125
Dörpfeld 121
Dörpfeld, Wilhelm (arkeolog) 107
Dreyfus affair 257
Dudu Odaları Street 73

Ecole des Beaux-Arts 137, 277
Ecole libre des sciences politiques 271
Edhem Hamdi (Nazlı's brother) 42, 53, 55, 58, 59, 175, 214
Edhem Pasha (Grand Vizier) 175, 259
Edhem, see, Halil Edhem [Edhem]
Edward VII (King of Great Britain) 245
Efsus (Nigâr binti Osman) 175, 176
Egypt 89, 175, 225
Eğridir 161

Eichthal, Gustave d' (antropolog) 272
Eichthal, Leonhard von (banker) 270
Eichthal, Louis d' (banker) 270
Ekrem, bkz. Recaizade Mahmud Ekrem
Eldem, bkz. Alişanzade İsmail Hakkı [Eldem]; Azize [Eldem]; Edhem Hamdi [Eldem]; Halil Edhem [Eldem]; Mübarek Galib [Eldem]
Elhan-ı Vatan (Nigâr binti Osman) 174
Emine Rifati Hanım 174
Enriquez, Hélène 278
Entzifferung der Keilschrift, die (Leopold Messerschmidt) 85
Enver Bey/Paşa (Harbiye Nazırı) 110, 174
Erdek 236
Ergebnisse der Ausgrabungen zu Pergamon, die (Alexander Conze) 106
Erlangen 180
Esad Cemal Bey [Paker] (diplomat, Nazlı'nın kocası) 40, 48
Eskihisar, bkz. Gebze
Eşref Rum Camii 161
Eu Kontesi 144

Faisans, Henri (siyasetçi) 278
Faisans, Hortense 286, 288
Fara 82
Farkas, Adolf, bkz. Macar Osman Paşa
Fatma Hamdi (Nazlı'nın ablası) 23, 38, 66
Fatma Saime (Nazlı'nin görümcesi) 40
Felek, bkz. Pervin Felek
Femme à la toilette (Ernest Bordes) 282
Ferid Paşa (Sadrazam) 96
Fikret, bkz. Tevfik Fikret
Fouache d'Halloy, Audoin (Nazlı'nın kocası) 40
Fournier de Labarre, Lydie 144
Fransa 56, 62, 88, 136, 144, 148, 156, 174, 206, 212, 222, 244, 248, 256, 258, 262, 270, 276, 278
Fransa Antropoloji Enstitüsü 168
Fransa Milli Eski Eserler Müzesi 256
Fransız Akademisi 32, 136
Fransız Batı Afrikası 168
Franz Joseph (Bavyera Dükü) 222, 228
Freiburg 88, 120
Frise Markizi 144
Frühmittelalterliche Porträtmalerei in Deutschland, die (Max Kemmerich) 231

Galib, bkz. İsmail Galib Bey
Galipaux, Félix 32
Gardères, Dominique 276
Gardères, Louise Rose 276
Garos, Madame (okul sahibesi) 174
Gaskonya 276
Gastein 129
Gaulois (gazete) 146
Gebze 98, 103, 152, 162, 194, 204
Georgiades 72
Gerhard, Eduard (arkeolog) 106
Gérôme, Jean-Léon (ressam) 258
Goethe, Johann Wolfgang von (yazar) 152, 158, 216, 224, 229
Göksu 148
Göttingen 106
Griebnitz Gölü 154, 158
Groß-Bartensleben 242
Grünhaus an der Ruwer 242
Gütsch 240, 246, 252, 253
Güzel Sanatlar Okulu, bkz. Ecole des Beaux-Arts; Sanayi-i Nefise Mektebi

Hafız (şair) 98, 102
Hakkı, bkz. Alişanzade İsmail Hakkı [Eldem]; İsmail Hakkı [Okday]
Haliç 67, 270
Halikarnasos 136
Halil Edhem [Eldem] (müzeci, Nazlı'nın amcası) 52, 54, 88, 98, 100, 122, 124, 156, 180, 236
Halle 106
Halloy, bkz. Fouache d'Halloy, Audoin
Hannover 106
Harbiye 54
Harris, Texas 288
Hars Müdüriyeti 52
Hatice Nigâr, bkz. Nigâr binti Osman
Haynes, John Henry (fotoğrafçı) 180
Hazine-i Hassa 40
Hazzopoulo, Peter 72
Heinrich (Bavyera Prensi) 222, 228
Herzfeld, Ernst (arkeolog) 156
Hettiter, die (Leopold Messerschmidt) 84
Hilal-i Ahmer Cemiyeti 174
Hilprecht, Hermann Volrath (arkeolog) 82, 178, 180, 182, 184, 185
Hindiçini 168
Hindistan 168
Hitit 82, 96
Hitler, Adolf (diktatör) 120, 234
Hohenzollern, Carl-Anton von 242
Holo, bkz. İzzet Holo Paşa
Hommes du jour, les (dergi) 171
Hugo, Victor (şair) 142, 148
Humann, Carl (arkeolog) 38, 88, 106, 108, 120, 156, 158, 236
Hüseyin Avni Paşa (Serasker) 206, 208
Hüseyin Cahid (yazar) 188

Imogen (İngiliz sefareti yatı) 98
Indicateur constantinopolitain 72
Irak 96, 180
İbrahim Edhem, bkz. Edhem Paşa
İhsan, bkz. Ahmed İhsan Bey
İhsan, bkz. Salih Efendizade Mehmed İhsan Bey
İkinci Dünya Savaşı 234
İngiltere 98, 248, 260, 262
İran 20, 156
İskenderiye 72, 88
İsmail Galib Bey (nümizmat) 52
İsmail Hakkı [Okday] 222, 228
İsmail Hakkı, bkz. Alişanzade İsmail Hakkı [Eldem]
İspanya 276
İstanbul Arkeoloji Müzeleri 82, 265
İsviçre 212, 234, 246, 248
İtalya 72, 88, 174, 234
İzmid 194
İzzet Holo Paşa (mabeyinci) 212

Jammes, Francis (romancı) 278
Joubin, André (arkeolog) 278, 285
Journal des débats politiques et littéraires (gazete) 168
Jön Türk 38, 54, 56, 120, 168, 188, 194, 206, 208, 210, 260, 262

Kadıköy 174
Kahire 88, 96, 222, 224, 229
Kaiser Friedrich Müzesi 156
Kalküta 98
Kâmran Münir/Edhem (Nazlı'nın yengesi) 54, 56, 64, 204, 206, 208, 212, 214, 215
Kanada 244
Kaplumbağalı Adam (Osman Hamdi Bey) 54, 208
Karaman 96
Kemmerich, Dr. Max (yazar) 218-219, 221, 223, 225
Kemmerich, Mathilde 218, 220, 222, 224
Kemmerich, Max (Osmanlı Münih başkonsolosu) 8, 18, 158, 216-217, 220, 222, 224, 228-229, 236, 246
Keskin Kılıç (Osman Hamdi Bey) 27, 28, 29, 31, 30, 54, 194, 199, 220, 280
Kırım Savaşı 174
Kısakürek, Necip Fazıl (yazar) 206
Kipling, Rudyard (yazar) 168
Kleinfunde aus Pergamon, die (Alexander Conze) 106
Knorr, Max (Osmanlı Münih başkonsolosu) 220
Koblenz 244
Koldewey, Robert (arkeolog) 88
Konya 96
Köln 222, 244, 246
Köstence 210
Kultur-Kuriosa (Max Kemmerich) 230
Kuruçeşme 40, 54, 64, 98, 136, 158, 180, 190, 192, 256

Laacher See 242
Labes 88
Lamartine, Alphonse de (şair) 212, 215
Larrouy, Amélie 276
Larrouy, Henriette 276
Larrouy, Jean-Ninon 276
Larrouy, Louis 276
Lawrence, Thomas Edward (of Arabia) 96
Law, Sir Edward 120
Lefèvre-Pontalis, Antonin (siyasetçi) 144
Légion d'honneur 136, 146
Leipzig 180, 220
Lendresse şatosu 276
Leutstetten şatosu 234
Leyla Hamdi/Vahid (Nazlı'nın ablası) 21, 22, 38, 42, 52, 62, 66, 69, 120, 214
Ligne, Charles-Joseph, Prince de 144
Liverpool 54
Łobez, bkz. Labes
Londra 96, 106, 222
Lorraine 234, 239
Loti, Pierre (yazar) 168
Lozan 246, 248
Ludwig (Bavyera Prensi) 222, 228, 234
Ludwig Ferdinand (Bavyera Prensi) 222, 228
Ludwig II (Bavyera Kralı) 234
Luitpold (Bavyera Naip Prensi) 28, 222, 234, 236

Eichthal, Eugène d' (economist) 263, 268, 271, 272, 273
Eichthal, Gustave d' (anthropologist) 271
Eichthal, Leonhard von (banker) 271
Eichthal, Louis d' (banker) 271
Ekrem, see, Recaizade Mahmud Ekrem
Eldem, see, Alişanzade İsmail Hakkı [Eldem]; Azize [Eldem]; Edhem Hamdi [Eldem]; Halil Edhem [Eldem]; Mübarek Galib [Eldem]
Elhan-ı Vatan (Nigâr binti Osman) 175
Emine Rifati Hanım 175
England, see, Britain
Enriquez, Hélène 279
Entzifferung der Keilschrift, die (Leopold Messerschmidt) 85
Enver Bey/Pasha (War Minister) 111, 175
Erdek 237
Ergebnisse der Ausgrabungen zu Pergamon, die (Alexander Conze) 107
Erlangen 181
Esad Cemal Bey [Paker] (diplomat, Nazlı's husband) 41, 48
Eskihisar, see, Gebze
Eşref Rum Camii 161
Eu, Countess of 145
Europe 65, 99, 181, 189, 191, 193, 207, 211, 221, 237, 261, 263

Faisans, Henri (politician) 279
Faisans, Hortense 286, 289
Fara 83
Farkas, Adolf, see, Macar Osman Pasha
Fatma Hamdi (Nazlı's sister) 23, 39, 67
Fatma Saime (Nazlı'nin sister-in-law) 41
Felek, see, Pervin Felek
Femme à la toilette (Ernest Bordes) 282
Ferid Pasha (Grand Vizier) 97
Fikret, see, Tevfik Fikret
Fouache d'Halloy, Audoin (Nazlı's husband) 41
Fournier de Labarre, Lydie 145
Franz Joseph (Duke of Bavaria) 223, 228
Freiburg 89, 121
French 39, 41, 57, 63, 65, 67, 73, 89, 91, 107, 123, 133, 137, 145, 147, 149, 157, 169, 175, 193, 207, 209, 213, 243, 257, 279
French Academy 32, 137
French Anthropological Institute 169
French Museum of Antiquities 257
French School of Athens 257
French West Africa 169
Frise, Marchioness of 145
Frühmittelalterliche Porträtmalerei in Deutschland, die (Max Kemmerich) 231

Galib, see, İsmail Galib Bey
Galipaux, Félix 32
Gardères, Dominique 277
Gardères, Louise Rose 277
Garos, Madame (school owner) 175
Gascony 277
Gastein 129
Gaulois (newspaper) 147
Gebze 99, 103, 152, 162, 195, 204
Georgiades 73
Gerhard, Eduard (archaeologist) 107
German Archaeological Institute, see, Deutsches Archäologisches Institut
German Islamic Studies Society, see, Deutschen Gesellschaft für Islamkunde
German Orient Society, see, Deutsche Orientgesellschaft
German-Turkish Squad for the Protection of Monuments, see, Deutsch-türkische Denkmalschutzkommando
Germany 125, 181, 225, 235, 249, 257, 263, 271
Gérôme, Jean-Léon (painter) 259
Goethe, Johann Wolfgang von (author) 152, 159, 216, 225, 229
Golden Horn 67, 271
Göksu 149
Göttingen 107
Greece 107, 175, 273
Griebnitz Lake 154, 159
Groß-Bartensleben 243
Grünhaus an der Ruwer 243
Gütsch 240, 247, 249, 252, 253

Hafiz (poet) 99, 102
Hakkı, see, Alişanzade İsmail Hakkı [Eldem]; İsmail Hakkı [Okday]
Halicarnassus 137
Halil Edhem [Eldem] (museologist, Nazlı's uncle) 53, 55, 89, 99, 101, 123, 125, 157, 181, 237
Halle 107
Halloy, see, Fouache d'Halloy, Audoin
Hannover 107
Harbiye 55
Harris, Texas 289
Hatice Nigâr, see, Nigâr binti Osman
Haynes, John Henry (photographer) 181
Hazzopoulo, Peter 73
Heinrich (Prince of Bavaria) 223, 228
Herzfeld, Ernst (archaeologist) 157
Hettiter, die (Leopold Messerschmidt) 84
High Council of the Colonies 169
Hilprecht, Hermann Volrath (archaeologist) 83, 178, 181, 182, 183, 184, 185
Hitler, Adolf (dictator) 121, 235
Hittite 83, 97
Hohenzollern, Carl-Anton von 243
Holo, see, İzzet Holo Pasha
Hommes du jour, les (magazine) 171
Hugo, Victor (poet) 142, 149
Humann, Carl (archaeologist) 39, 89, 107, 109, 121, 157, 159, 237
Hungary 175
Hüseyin Avni Pasha (War Minister) 207
Hüseyin Cahid (author) 189

İbrahim Edhem, see, Edhem Pasha
İhsan, see, Ahmed İhsan Bey
İhsan, see, Salih Efendizade Mehmed İhsan Bey
Imogen (British embassy yacht) 99
Imperial Museum 39, 53, 55, 58, 65, 83, 89, 97, 99, 107, 109, 111, 123, 125, 149, 159, 169, 181, 191, 193, 197, 200, 201, 211, 237, 257, 261, 265, 271, 279, 281
Imperial Treasury 41
Indicateur constantinopolitain 73
Indochina 169
Iran 20, 157
Iraq 97, 181
Istanbul Archaeological Museums 83, 265
Italy 73, 89, 175, 235
İsmail Galib Bey (numismatist) 53
İsmail Hakkı [Okday] 223, 228
İsmail Hakkı, see, Alişanzade İsmail Hakkı [Eldem]
İzmit 195
İzzet Holo Pasha (chamberlain) 213

Jabal al-Druze 97
Jammes, Francis (novelist) 279
Jordan 97
Joubin, André (archaeologist) 279, 285
Journal des débats politiques et littéraires (newspaper) 169

Kadıköy 175
Kaiser Friedrich Museum 157
Kâmran Münir/Edhem (Nazlı's sister-in-law) 55, 57, 65, 204, 207, 209, 211, 213, 214, 215
Karaman 97
Kemmerich, Dr. Max (author) 218-219, 221, 223, 225
Kemmerich, Mathilde 218, 221, 223, 225
Kemmerich, Max (Ottoman consul general in Munich) 9, 19, 159, 216-217, 221, 223, 225, 228-229, 237, 247
Kısakürek, Necip Fazıl (author) 207
Kipling, Rudyard (author) 169
Kleinfunde aus Pergamon, die (Alexander Conze) 107
Knorr, Max (Ottoman consul general in Munich) 221
Koblenz 245
Koldewey, Robert (archaeologist) 89
Konia 97
Kultur-Kuriosa (Max Kemmerich) 230
Kuruçeşme 41, 57, 65, 91, 99, 137, 159, 191, 193, 257

Laacher See 243
Labes 89
Lamartine, Alphonse de (poet) 213, 215
Larrouy, Amélie 277
Larrouy, Henriette 277
Larrouy, Jean-Ninon 277
Larrouy, Louis 277
Lawrence, Thomas Edward (of Arabia) 97
Law, Sir Edward 121
Lebanon 97
Lefèvre-Pontalis, Antonin (politician) 145
Légion d'honneur 137, 147
Leipzig 181, 221
Lendresse castle 277
Leutstetten castle 235
Leyla Hamdi/Vahid (Nazlı's sister) 21, 22, 39, 42, 53, 63, 69, 121, 214
Ligne, Charles-Joseph, Prince de 145
Liverpool 55

Luitpold (Bavyera Prensi) 222, 228
Luschan, Felix von (arkeolog) 88
Lutfullah ("Prens") 206
Luzern 246, 248, 252, 253
Lübnan 96
Lüpke, Theodor von (mimar) 93

Maarif Nezareti 122, 124, 188, 262
Macaristan 174, 234
Macar Osman Paşa (Mekteb-i Harbiye muallimi) 174
Madagaskar 168
Mahmud Celaleddin Bey/Paşa (Ticaret ve Nafıa Nazırı) 54, 174, 206
Mahmud Celaleddin Paşa (Damad) 206, 208
Makedonya 56
Makridi, Theodor (arkeolog) 88
Mallinckrodt, Paul von 244
Malraux, André (Kültür Bakanı) 136
Mamurt-Kaleh, ein Tempel der Göttermutter unweit Pergamon (Alexander Conze) 106
Maria Laach manastırı 242
Marie Palyart/Hamdi (Nazlı'nın annesi) 38, 52, 64, 66, 68, 124, 214, 262
Marschall von Bieberstein (Almanya sefiri) 124
Matbuat Hatıralarım (Ahmed İhsan) 188
Maximilian I (Bavyera Kralı) 270
Maximilian II (Bavyera Kralı) 234
Mehmed Cemal Bey 40
Mehmed Reşad (Sultan) 236
Meisterwerke muhammedanischer Kunst 236
Mekteb-ı Harbiye 174
Melhame, bkz. Selim Melhame Paşa
Messageries Maritimes 38
Messerschmidt, Leopold (arkeolog) 80, 82, 84, 85, 90, 182
Mezopotamya 82
Mısır 88, 174, 224
Michaelis 88
Midhat Paşa (Sadrazam) 208
Mihrap, bkz. *Yaradılış*
Miletus 120
Mille, Adolphe 168
Mille, Pierre (yazar) 166, 168, 170, 171
Minerva 108
Mirabeau Oteli 33
Monod, Gabriel (tarihçi) 273
Mounsey 100
Müller, Georgina Max (yazar) 64
Mustafa Mazlum (Nazlı'nın amcası) 38, 40
Mustafa Vahid, bkz. Vahid Bey
Mübarek Galib [Eldem] (nümizmat, Nazlı'nın kuzeni) 52
Münchner Orient-Gesellschaft 224
Münif Paşa (Maarif Nazırı) 108, 174
Münih 26, 27, 28, 29, 54, 120, 216, 220, 222, 224, 228, 234, 236, 246
Münih Onuncu Uluslararası Sanat Sergisi 27, 28, 194, 220
Münih Şark Derneği, bkz. Münchner Orient-Gesellschaft
Münir, bkz. Salih Münir Bey/Paşa
Mütenebbi (şair) 94, 98
Müze-i Hümayun 38, 52, 54, 58, 64, 82, 88, 98, 106, 108, 110, 122, 124, 148, 156, 168, 180, 190, 192, 197, 200, 201, 210, 236, 256, 260, 265, 270, 278
Myrina 256, 260

Naciye Sultan 174
Nafıa Nezareti 54, 206
Naile Hamdi, bkz. Marie Hamdi
Naili Bey (müze komiseri) 52
Naum Paşa (Paris sefiri) 210
Nazi 120, 234
Nazlı Hamdi 21, 22, 23, 24, 36, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 54, 62, 64, 72, 76, 82, 94, 98, 110, 124, 136, 142, 148, 154, 158, 162, 164, 172, 174, 180, 182, 194, 206, 212, 214, 215, 218, 220, 224, 232, 234, 236, 238, 242, 244, 246, 248, 262, 270, 274, 276, 288
Nemrut Dağı 88
Nemrut Dağı'nda (Aegae) 260
Nevin (Nazlı'nın yeğeni) 56, 64, 212
Newcastle Üniversitesi 98, 102, 103
Nigâr binti Osman (şaire) 172, 174, 176, 177, 206
Nimet (Nazlı'nın yeğeni) 21, 22, 38, 44, 46, 64, 69, 214
Nippur 180, 185
Niran (Nigâr binti Osman) 174
Nişantaşı 54, 172, 174
Norderney Adası 246
Nouridjan, Michel (mimar) 54

Oettinger, William (cerrah) 276
Okday, bkz. Ahmed Tevfik Paşa [Okday]; İsmail Hakkı [Okday]
Okuyan Genç Emir (Osman Hamdi Bey) 54, 58
Opéra comique tiyatrosu 136, 140
Orient-Express 38, 246
Orion şatosu 276, 278, 283, 284, 285
Orpheus (Salomon Reinach) 267
Oscar (İsveç Kralı) 244
Oskan Efendi (heykeltraş) 88
Osman Hamdi Bey (ressam, müzeci, Nazlı'nın babası) 38, 43, 44, 47, 52, 54, 56, 62, 64, 66, 72, 78, 82, 88, 90, 92, 96, 98, 100, 103, 106, 108, 110, 113, 120, 121, 122, 124, 136, 138, 148, 156, 158, 164, 168, 174, 180, 184, 185, 188, 190, 194, 203, 208, 210, 214, 220, 224, 236, 246, 248, 256, 262, 270, 278, 280, 288
Osman Paşa, bkz. Macar Osman Paşa
Otto (Bavyera Kralı) 234
Oxford 96, 260
Ömer Celal, bkz. Sarç, Ömer Celal

Paker, bkz. Esad Cemal Bey [Paker]
Palmyra 88
Palyart, Germaine (Nazlı'nın anneannesi) 62, 214
Panama Kanalı 276
Paris 30, 31, 32, 33, 38, 40, 52, 54, 56, 62, 64, 98, 106, 136, 140, 141, 144, 146, 156, 168, 174, 194, 206, 208, 210, 212, 258, 260, 262, 270, 274, 276, 278, 280
Pau 276, 278, 288
Pennsylvania Üniversitesi 180, 182, 185
Pergamon Müzesi 88, 120
Pervin Felek (cariye) 206, 208
Peters, John Punnet (arkeolog) 180
Peyrat, Betrand Charles Frédéric du 148
Peyrat de Thoron, Marie-Antoinette Madeleine du 148
Polonya 88, 242
Pomar Düşesi 144
Portrait de Mlle de S... (Ernest Bordes) 280, 282
Pottier, Edmond (arkeolog) 256
Priene 120, 129
Prusya Bilimler Akademisi 88, 114
Puccini, Giacomo (besteci) 72
Puchstein, Otto (arkeolog) 82, 86, 88, 90, 92, 93

Queen's College 96

Ractivand, Manuel (tüccar) 72
Ramsay, Sir William (arkeolog) 96
Recaizade Mahmud Ekrem (yazar) 188
Reclus, Elie (gazeteci, anarşist) 276
Reclus, Elisée (coğrafyacı, anarşist) 276
Reclus, Jacques (rahip) 276
Reclus, Onésime (coğrafyacı) 276
Reclus, Paul (cerrah) 276, 278
Recueillements poétiques (Alphonse de Lamartine) 212, 215
Reinach, Joseph (gazeteci) 256
Reinach, Salomon (arkeolog) 254, 256, 262, 264, 265, 266, 267, 270
Reinach, Théodore (arkeolog) 256, 260
Ren 234, 240, 242, 244, 246
Renan, Ernest (filolog, tarihçi) 38, 58
Revue archéologique 52, 54, 256, 258
Revue des Deux-Mondes 144
Rifati, bkz. Emine Rifati Hanım
Robert, Jeanne Bernarde Ernestine 148
Robinson, Joseph 222
Robinson Paumgarten, Elise 180
Robinson, Sallie Crozer 180
Roma 136, 258
Romanya 148, 174, 210, 244
Rorschach 288
Ross, Edward Denison (dilbilimci) 98, 102
Roucolle, Nancy 276, 278
Rubens, Peter Paul (ressam) 276
Rumelihisarı 174
Rupprecht (Bavyera Prensi) 222, 228, 232, 234, 236, 238, 239

Sabahaddin ("Prens") 206
Sachsenhausen (temerküz kampı) 234
Safahat-i Kalb (Nigâr binti Osman) 174
Said 76, 78
Saime, bkz. Fatma Saime
Saint-Germain-en-Laye 256
Saint-Louis Adası 136
Saint-Philippe-du-Roule 136
Saint-Pierre-du-Gros-Caillou 146
Saint-Remy 144
Salih Efendizade Mehmed İhsan Bey 174
Salih Münir Bey/Paşa (Paris sefiri) 54, 56, 174, 206, 208, 210, 212, 214
Salle Favart, bkz. Opéra comique

Łobez, see, Labes
Lorraine 235, 239
Loti, Pierre (author) 169
Ludwig Ferdinand (Prince of Bavaria) 223, 228
Ludwig II (King of Bavaria) 235
Ludwig (Prince of Bavaria) 223, 228, 235
Luitpold (Prince of Bavaria) 223, 228, 235
Luitpold (Prince Regent of Bavaria) 28, 223, 237
Luschan, Felix von (archaeologist) 89
Lutfullah ("Prince") 207
Luzern 247, 249, 252, 253
Lüpke, Theodor von (architect) 93

Macar Osman Pasha (Military Academy instructor) 175
Macedonia 41, 57
Macridy, Theodore (archaeologist) 89
Madagascar 169
Mahmud Celaleddin Bey/Pasha (Minister of Commerce and Public Works) 55, 175, 207
Mahmud Celaleddin Pasha (Damad) 207, 209
Mallinckrodt, Paul von 245
Malraux, André (Minister of Cultural Affairs) 137
Mamurt-Kaleh, ein Tempel der Göttermutter unweit Pergamon (Alexander Conze) 107
Man with Tortoises (Osman Hamdi Bey) 55, 209
Maria Laach monastery 243
Marie Palyart/Hamdi (Nazlı's mother) 39, 53, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 125, 214, 263
Marschall von Bieberstein (German ambassador) 125
Matbuat Hatıralarım (Ahmed İhsan) 189
Maximilian II (King of Bavaria) 235
Maximilian I (King of Bavaria) 271
Mehmed Cemal Bey 41
Mehmed Reşad (Sultan) 237
Meisterwerke muhammedanischer Kunst 237
Melhame, see, Selim Melhame Pasha
Mesopotamia 83
Messageries Maritimes 39
Messerschmidt, Leopold (archaeologist) 80, 83, 84, 85, 91, 183
Michaelis, Adolf (archaeologist) 89
Midhat Pasha (Grand Vizier) 209
Mihrab, see, *Genesis*
Miletus 121, 125
Military Academy = Mekteb-ı Harbiye mi? 175
Mille, Adolphe 169
Mille, Pierre (author) 166, 169, 170, 171
Minerva 109
Ministry of Education 125, 189, 263
Mirabeau Hotel 33
Miraculous Fountain (Osman Hamdi Bey) 157
Monod, Gabriel (historian) 273
Mounsey 101
Müller, Georgina Max (author) 65
Munich 26, 27, 28, 29, 55, 121, 216, 218, 221, 223, 225, 228, 232, 235, 237, 247
Munich Oriental Society, see, Münchner Orient-Gesellschaft
Mustafa Mazlum (Nazlı's uncle) 39, 41
Mustafa Vahid, see, Vahid Bey
Mutanabbi, al- (poet) 94, 99
Mübarek Galib [Eldem] (numismatist, Nazlı's cousin) 53
Münchner Orient-Gesellschaft 225
Münif Pasha (Minister of Education) 109, 175
Münir, see, Salih Münir Bey/Pasha
Myrina 257, 261

Naciye Sultan 175
Naile Hamdi, see, Marie Hamdi
Naili Bey (museum representative) 53
Naum Pasha (ambassador in Paris) 211
Nazis 121, 235
Nazlı Hamdi 21, 22, 23, 24, 36, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 57, 63, 65, 73, 76, 79, 83, 99, 111, 125, 134, 137, 142, 149, 154, 159, 162, 165, 172, 175, 181, 183, 195, 207, 209, 213, 214, 215, 221, 225, 232, 235, 237, 238, 243, 245, 247, 249, 263, 271, 274, 277, 289
Nemrud Dagh (Aegae) 261
Nemrud Mount 89
Nevin (Nazlı's niece) 57, 65, 213
Newcastle University 99, 102, 103
Nigâr binti Osman (poetess) 172, 175, 176, 177, 207
Nimet (Nazlı's niece) 21, 22, 39, 44, 46, 65, 69, 214
Nippur 181, 185
Niran (Nigâr binti Osman) 175
Nişantaşı 55, 172, 175
Norderney Island 247
Nouridjan, Michel (architect) 55

Oettinger, William (surgeon) 277
Okday, see, Ahmed Tevfik Pasha [Okday]; İsmail Hakkı [Okday]
Opéra comique theater 137, 140
Orient-Express 39, 247
Orion mansion 277, 279, 283, 284, 285
Orpheus (Salomon Reinach) 267
Oscar (King of Sweden) 245
Oskan Efendi (sculptor) 89
Osman Hamdi Bey (painter, museologist, Nazlı's father) 39, 43, 44, 47, 53, 55, 63, 65, 67, 73, 79, 83, 89, 91, 92, 97, 99, 101, 103, 107, 109, 111, 113, 121, 123, 125, 137, 149, 157, 159, 165, 169, 175, 181, 184, 185, 189, 191, 195, 203, 209, 211, 214, 221, 225, 237, 247, 249, 257, 263, 271, 279, 281, 289
Osman Pasha, see, Macar Osman Pasha
Otto (King of Bavaria) 235
Oxford 97, 261
Ömer Celal, see, Sarç, Ömer Celal

Paker, see, Esad Cemal Bey [Paker]
Palmyra 89
Palyart, Germaine (Nazlı's grandmother) 63, 214
Panama Canal 277
Paris 30, 31, 32, 33, 39, 41, 53, 55, 57, 99, 107, 137, 140, 141, 145, 157, 169, 175, 195, 207, 209, 211, 213, 259, 261, 263, 271, 274, 277, 279, 281
Pau 107, 277, 279, 289
Pennsylvania University 181, 182, 185
Pera 73
Pergamon 107, 109, 115, 121, 127, 157
Pergamon Museum 89, 121
Pervin Felek (slave) 207, 209
Peters, John Punnet (archaeologist) 181
Peyrat, Betrand Charles Frédéric du 149
Peyrat de Thoron, Marie-Antoinette Madeleine du 149
Poet Nigâr, see, Nigâr binti Osman
Poland 89
Pomar, Duchess of 145
Portrait de Mlle de S... (Ernest Bordes) 281, 282
Pottier, Edmond (archaeologist) 257
Priene 121, 123, 125, 129
Prussian Academy of Sciences 89, 114, 157
Public Debt Administration 57, 97
Puccini, Giacomo (composer) 73
Puchstein, Otto (archaeologist) 83, 86, 89, 91, 92, 93

Queen's College 97

Ractivand, Manuel (trader) 73
Ramsay, Sir William (archaeologist) 97
Recaizade Mahmud Ekrem (author) 189
Reclus, Elie (journalist, anarchist) 277
Reclus, Elisée (geographer, anarchist) 277
Reclus, Jacques (pastor) 277
Reclus, Onésime (geographer) 277
Reclus, Paul (surgeon) 277, 279
Recueillements poétiques (Alphonse de Lamartine) 213, 215
Red Crescent Society 175
Reinach, Joseph (journalist) 257
Reinach, Salomon (archaeologist) 254, 257, 263, 264, 265, 266, 267, 271
Reinach, Théodore (archaeologist) 257, 261
Renan, Ernest (philologist, historian) 39, 58
Revue archéologique 53, 55, 257, 259
Revue des Deux-Mondes 145
Rhine 235, 240, 243, 245, 247
Rifati, see, Emine Rifati Hanım
Robert, Jeanne Bernarde Ernestine 149
Robinson, Joseph 223
Robinson Paumgarten, Elise 181
Robinson, Sallie Crozer 181
Romania 245
Rome 137
Rorschach 289
Ross, Edward Denison (linguist) 99, 102
Roucolle, Nancy 277, 279
Rubens, Peter Paul (painter) 277
Rumania 149, 211
Rumelihisar 175
Rupprecht (Prince of Bavaria) 223, 228, 232, 235, 237, 238, 239

Samarra 156
Samsun 88
Sanayi-i Nefise Mektebi 52, 88, 108, 258
Sarç, Cenan (Nazlı'nın kızı) 6, 40, 49
Sarç, Ömer Celal (ekonomist, Nazlı'nın damadı) 40
Sarre, Friedrich (arkeolog) 152, 156, 158, 160
Sarre, Maria 154, 156
Saulier, Jeanne 32
Sayda 54, 256, 258, 260
Schrader, Eberhard (Asiryolog) 82
Schrader, Hans (arkeolog) 120
Sébah et Joaillier (fotoğrafçı) 44, 45, 46, 59, 68, 69
Selanik 54, 56, 122, 168
Seligmann, Aaron Elias (banker) 270
Selim Melhame Paşa (Orman ve Maadin Nazırı) 212
Semadirek 106
Sengerschloß 224
Servet-i Fünun 188, 190, 192, 194, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203
Sester, Karl (mühendis) 88
Sévigné, Madame de (yazar) 144
Seyf-i Katı, bkz. *Keskin Kılıç*
Shepheard, Samuel (otelci) 224
Shepheard's Hotel 224, 229
Sicilya 88
Siemens, Georg von (banker) 120
Silah Taciri, bkz. *Keskin Kılıç*
Simon, Jules (başbakan) 144
Sisam 120
Société française du XVIe siècle au XXe siècle, la (Victor du Bled) 144, 150
Soldiers Three (Rudyard Kipling) 168
Solemacher-Antweiler, Arnold Freiherr von 240, 242, 250
Solemacher-Antweiler, Friedrich Matthias Maria von 242
Solemacher-Antweiler, Marie-Luise von 242
Solemacher, Johann von 242
Sonnets d'Italie (Eugène d'Eichthal) 273
Sorgues, Maurice de (gazeteci) 38, 72
Sömürge Bilimleri Akademisi 168
Sömürgeler Yüksek Konseyi 168
Sömürge Yazarları Derneği 168
Strazburg 88
Sultan Han 160
Suriye 96, 120, 124
Sur la vaste terre (Pierre Mille) 168
Sylva, Carmen (Romanya Kraliçesi) 244
Syria, the Desert and the Sown (Gertrude Bell) 96
Şair Nigâr, bkz. Nigâr binti Osman
Şam 124
Şura-yı Devlet 206

Tahran 96
Taif 208
Tailhade, Laurent (yazar) 146
Tarabya 40, 278, 285
Tarbes 148
Tedmür, bkz. Palmyra
Tegernsee 224
Temps, le (gazete) 168, 170
Tevfik Fikret (şair) 188
Tevfik, bkz. Ahmed Tevfik Paşa
Tissot, Charles (Fransa sefiri) 256, 258
Tokgöz, bkz. Ahmed İhsan [Tokgöz]
Topkapı Sarayı 236
Tosca (Giacomo Puccini) 72
Tralles 52, 54
Trier 242
Türkistan 156

Unger, Eckard (arkeolog) 82
Union Française 72
Über die Bedeutung der classischen Archaeologie (Alexander Conze) 106
Ürdün 96
Vahid Bey (sanat tarihçisi, Nazlı'nın eniştesi) 21, 22, 52, 214
Valikonağı Caddesi 54
Vallauri, Alexandre (mimar) 54
Vaniköy 190
Veltheim 242
Villa Medici 136
Virgilio, Michele (Nazlı'nın müzik hocası) 38, 70, 72
Viyana 38, 106, 174, 210, 260
Voltaire, François-Marie Arouet (düşünür) 256

Wachendorf şatosu 244
Walker Art Galler (Liverpool) 54
Welt des Islams, die 224
Wentzel-Heckmann, Elise 156
West-östlicher Divan (Johann Wolfgang von Goethe) 224, 229
Wied 244
Wiegand, Conrad 120
Wiegand, Marie 118, 120, 122, 129
Wiegand, Theodor (arkeolog) 82, 110, 116, 120, 122, 124, 126, 128, 129
Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von (filolog) 122
Wilhelm II (Almanya İmparatoru) 242, 244
Wittelsbach 234

Yaradılış 66, 108
Yıldız Sarayı 206, 260
Yunanistan 106, 270

Zarifi, Georges (banker) 72
Zech, Philipp (otelci) 222, 224
Zeus sunağı 106
Zincirli 96
Zizinia Tiyatrosu 72
Zur Geschichte der Anfänge der griechischen Kunst (Alexander Conze) 106

Sabahaddin ("Prince") 207
Sachsenhausen (concentration camp) 235
Safahat-i Kalb (Nigâr binti Osman) 175
Said 76, 79
Saime, see, Fatma Saime
Saint-Germain-en-Laye 257
Saint-Louis Island 137
Saint-Philippe-du-Roule 137
Saint-Pierre-du-Gros-Caillou 149
Saint-Remy 145
Salih Efendizade Mehmed İhsan Bey 175
Salih Münir Bey/Pasha (ambassador in Paris) 55, 57, 175, 207, 209, 211
Salle Favart, see, Opéra comique
Salonika 55, 57, 123, 169
Samarra 157
Samos 121
Samothrace 107
Samsun 89
Sarç, Cenan (Nazlı's daughter) 6, 41, 49
Sarç, Ömer Celal (economist, Nazlı's son-in-law) 41
Sarre, Friedrich (archaeologist) 152, 157, 159, 160
Sarre, Maria 154, 157, 158, 159
Saulier, Jeanne 32
School of Fine Arts, see, Ecole des Beaux-Arts
Schrader, Eberhard (Assyriologist) 83
Schrader, Hans (archaeologist) 121
Sébah et Joaillier (photographer) 44, 45, 46, 59, 68, 69
Seligmann, Aaron Elias (banker) 271
Selim Melhame Pasha (Minister of Forests and Mines) 213
Sengerschloß 225
Servet-i Fünun 189, 191, 193, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203
Sester, Karl (engineer) 89
Sévigné, Madame de (author) 145
Shepheard, Samuel (hotel owner) 225
Shepheard's Hotel 225, 229
Sicily 89
Sidon 55, 257, 259, 261
Siemens, Georg von (banker) 121
Simon, Jules (prime minister) 145
Sinjirle 97
Société française du XVIe siècle au XXe siècle, la (Victor du Bled) 145, 150
Society of Colonial Authors 169
Soldiers Three (Rudyard Kipling) 169
Solemacher-Antweiler, Arnold Freiherr von 240, 243, 250
Solemacher-Antweiler, Friedrich Matthias Maria von 243
Solemacher-Antweiler, Marie Luise von 243
Solemacher, Johann von 243
Sonnets d'Italie (Eugène d'Eichthal) 273
Sorgues, Maurice de (journalist) 39, 73
Strasburg 89
Sultan Han 160
Sur la vaste terre (Pierre Mille) 169
Switzerland 213, 235, 249
Sylva, Carmen (Queen of Romania) 245
Syria 97, 121, 125
Syria, the Desert and the Sown (Gertrude Bell) 97

Taif 209
Tailhade, Laurent (author) 147
Tarabya 41, 279, 285
Tarbes 149
Tedmür, see, Palmyra
Tegernsee 225
Tehran 97
Temps, le (newspaper) 169, 170
Tenth International Art Exhibition of Munich 27, 28, 195, 221
Tevfik Fikret (poet) 189
Tevfik, see, Ahmed Tevfik Pasha
Therapia, see, Tarabya
Tissot, Charles (French ambassador) 257, 259
Tokgöz, see, Ahmed İhsan [Tokgöz]
Topkapı Palace 237
Tosca (Giacomo Puccini) 73
Tralles 53, 55
Trier 243
Turkestan 157

Unger, Eckard (archaeologist) 83
Union Française 73
United States of America 181, 225, 235
Über die Bedeutung der classischen Archaeologie (Alexander Conze) 107
Vahid Bey (art historian, Nazlı's brother-in-law) 21, 22, 53, 214
Valikonağı Avenue 55
Vallauri, Alexandre (architect) 55
Vaniköy 191
Veltheim 243
Vienna 39, 107, 175, 211, 261
Villa Medici 137
Virgilio, Michele (Nazlı's music instructor) 39, 70, 73
Voltaire, François-Marie Arouet (philosopher) 257

Wachendorf castle 245
Walker Art Galler (Liverpool) 55
Welt des Islams, die 225
Wentzel-Heckmann, Elise 157
West-östlicher Divan (Johann Wolfgang von Goethe) 225, 229
Wied 245
Wiegand, Conrad 121
Wiegand, Marie 118, 121, 123, 129
Wiegand, Theodor (archaeologist) 83, 111, 116, 121, 126, 128, 129
Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von (philologist) 123
Wilhelm II (German Emperor) 243, 245
Wittelsbach 235
World War I 121, 235
World War II 235

Yıldız Palace 209, 261
Young Emir Reading (Osman Hamdi Bey) 55, 58
Young Turk 39, 55, 57, 121, 169, 189, 195, 207, 209, 211, 261, 263

Zarifi, Georges (banker) 73
Zech, Philipp (hotel owner) 225
Zeus altar 89, 107
Zizinia theater 73
Zur Geschichte der Anfänge der griechischen Kunst (Alexander Conze) 107

Nazlı'nın Defteri

OSMAN HAMDİ BEY'İN ÇEVRESİ

Meşhur ressam, arkeolog, müzeci Osman Hamdi Bey ile Marie/Naile Hanım'ın kızları Nazlı'nın 1907-1911 yılları arasında tuttuğu defterde bazı yakın akrabalarının, eve gelen ziyaretçilerin ya da onun ziyaret ettiği insanların kısa birer ithafı ya da imzası yer almaktadır. Otuzun biraz üstündeki bu kişilerin kim olduklarını, Nazlı veya babasıyla nasıl bir bağlantıları bulunduğunu araştıran bu çalışma, Osmanlı Batılılaşmasının ve modernliğinin merkezinde yer alan bir entelektüelin çevresinin bir tür portre galerisini oluşturmaktadır. Böylece arkeolog, yazar, sanatçı gibi ilginç simalardan oluşan bu toplulukla ilgili bilgi ve belgelerin ışığında Eskihisar'dan Münih'e, Kuruçeşme'den Paris'e uzanan bu çevrenin canlı ve renkli bir görüntüsü ortaya çıkmaktadır.

Edhem Eldem, Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesidir.

Nazlı's Guestbook

OSMAN HAMDİ BEY'S CIRCLE

Nazlı was the daughter of the famous painter, archaeologist and museum director Osman Hamdi Bey and his wife Marie/Naile. From 1907 to 1911, she kept a guestbook where close relatives, family friends and relatives, or people she visited left a short dedication or just a signature. This work attempts to identify these thirty-odd individuals and to analyze their relationship to Nazlı or to her father, thus constituting a kind of portrait gallery of the circle formed around the leading intellectual figure of Ottoman westernization and modernity. Bringing together facts and documents concerning this group of fascinating characters from the world of archaeology, art and culture, it proposes a colorful and lively illustration of a milieu extending from Eskihisar to Munich and from Kuruçeşme to Paris.

Edhem Eldem teaches at the Department of History, Boğaziçi University.

ISBN 978-9944-483-58-2

9 789944 483582

homerkitabevi

Yeni Çarşı Caddesi, No: 12/A
34433, Galatasaray, Beyoğlu/İstanbul
www.homerbooks.com